

**А Х Б О Р И
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА,
СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ
АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ИЗВЕСТИЯ
ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМ. А. БАХОВАДДИНОВА
АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**PROCEEDINGS
OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
POLITICAL SCIENCE AND LAW
NAMED AFTER A. BAHOVADDINOV OF THE
ACADEMY OF SCIENCES OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

№ 4

Душанбе – 2019

**АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Сармуҳаррир: Назар М. А. – номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Муовини сармуҳаррир: Ҳайдаров Р. Ҷ. – доктори илмҳои фалсафа
Котиби масъул: Саидҷафарова П. Ш. – номзади илмҳои фалсафа

Аъзои ҳайати таҳририя:

1. Диноршоев М.Д. – академики АИ ҶТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
2. Олимов К.О. – академики АИ ҶТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
3. Муҳаммад А.Н. – аъзо - корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
4. Ятимов С.С. – аъзо - корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
5. Додихудоев Х.Д. – аъзо - корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
6. Шоисматуллоев Ш. – аъзо-корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои сотсиология, профессор
7. Раҳимзода М.З – аъзо - корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор
8. Музаффар М. – аъзо - корр. АИ ҶТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
9. Искандаров А. – доктори илмҳои сиёсӣ
10. Саидов А. С. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
11. Раҳимов С.Х. – доктори илмҳои фалсафа
12. Раҷабов С.А. – доктори илмҳои ҳуқуқ, дотсент
13. Маҳмадҷонова М.Т. – доктори илмҳои фалсафа, дотсент
14. Нуриддинов Р.Ш. – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
15. Қаҳоров Ғ.Ғ. – доктори илмҳои фалсафа

Масъулони таҳия: Закиров Н.М. – номзади илмҳои фалсафа,
Иброҳимова С.Х. – номзади илмҳои фалсафа

Таҳрири такмили матнҳо: Юсуфҷонов Ф.М. – номзади илмҳои сиёсӣ,
Шарипов А.

*Мақолаҳо тақриз карда мешаванд.
Матни мақолаҳо дар таҳрири муаллиф нашир мешаванд.
Фикри ҳайати таҳририя бо фикри муаллиф метавонанд мувофиқ набошад.
Ҳангоми истифода аз мавод ва иқтибос ҳавола ба
“Ахбори Институтуи фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҳатмӣ аст.*

<http://www.ifppanrt.tj/>

МУНДАРИЧА

Ф А Л С А Ф А

Назар М. А. Адолати иҷтимоӣ ҳамчун андозаи баробарӣ ва озодӣ.....	8
Зиёӣ Х. М., Содикӣ Н.Н. Масъалаҳои методологияи маърифат дар фалсафаи Бедил.....	18
Маҳмадҷонова М. Т., Самадов С. К. Хирадварзии динӣ ва ҷойгоҳи он дар суботи ҷомеа.....	27
Саидҷафарова П. Ш. Ҳастии табиӣ ва ғавқуттабиӣ дар ақоиди Азизуддин Насафӣ.....	34
Орифҷонова Н.Р. Нақши фарҳанг ва қолибҳои тафаккури миллий дар ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоӣ.....	40
Насурова Б. А. Масъалаҳои тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар Тоҷикистони муосир.....	48
Зиёев И. Ғ. Сабабҳои пайдоиши тундгароӣ дар Тоҷикистон.....	53
Ниёзӣ Ё. Б. Таснифи илмҳо аз назари мактабҳои фалсафӣ.....	60
Зиёева З. И. Таълимоти фалсафии Муҳаммад Иқбол дар бораи инсон.....	68

С И Ё С А Т Ш И Н О С Ё

Пулатов А. Х., Усанов Р. Т. Фалсафаи ваҳдати миллий	74
Ҳайдаров Р. Ҷ., Саъдулоев А. Ҳ. Эътидолгароӣ ва ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ аз нигоҳи Закариёи Розӣ ҳамчун унсурҳои муҳим дар муносибатҳои байналмилалӣ...	81
Сафарализода Х. К., Баротов И. И. Имиҷи байналхалқии давлат ва алоқамандии он бо амнияти миллии мамлакат.....	88
Шарапов О. М. Масъалаҳои ҳамгироӣ дар доираи ИДМ: нуқтаи назари Тоҷикистон ва Россия.....	98

МИНБАРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ҶАВОН

Саидзода Ш. Асосҳои концептуалии муқовимат бо “инқилобҳои ранга” дар ҳудуди пасошуравӣ.....	102
Юсупов Ф. Ф. Низоми байни террористон ё хусусиятҳои махсуси исён дар маҳбас....	108
Дороншоева Н. Ш. Ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ИМА дар соҳаи энергетика...	112
Муминзода Н. Афкори мантиқии Саъдуддин Тафтазонӣ.....	116
Норов Б. И. Сиёси Марказӣ ва геополитикаи ИМА дар ин минтақа.....	120
Гулмирзоев А. Ш. Стратегияи ҳалли масъалаҳои гидроэнергетикӣ ҳамчун падидаи сиёсӣ.....	126
Зиёзода Н. И. Низомҳои динӣ-сиёсӣ дар замони муосир.....	131
Абдуллоева М. Доир ба масоили фазо дар кинофилмҳои Борис Кимёгаров.....	136
Назаров Ф.У. Инъикоси баъзе масъалаҳои ақлгароӣ ва таҳаммулпазирӣ дар таълимоти фикҳии ҳанафӣ.....	141
Садуллоева М. С. Расму оинҳои таҷлили ҷашни наврӯз дар фазои анъанавии хонаи помирӣ.....	145
Сафдаршоева Ф.Т. Омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии муҳоҷират дар кишварҳои ИДМ.....	150
Иброҳимзода Ф. Ҳ. Худшиносии миллий ва робитаи фарҳангҳо дар ҷомеаи кунунӣ...	154
У. Тағай. Вазъи имрӯзаи касбу ҳунарҳои занона дар баъзе ноҳияҳои Тоҷикистон.....	159

ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА ИМЕНИ А.БАХОВАДДИНОВА АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Главный редактор: Назар М. А. – кандидат философских наук, доцент

Заместитель главного редактора: Хайдаров Р. Дж. – доктор философских наук

Ответственный секретарь: Саидджафарова П. Ш. – кандидат философских наук

Члены редколлегии:

1. Диноршоев М.Д. – академик АН РТ, доктор философских наук, профессор
2. Олимов К. О. – академик, доктор философских наук, профессор
3. Мухаммад А.Н. – член-корр. АН РТ, доктор политических наук, профессор
4. Ятимов С.С. – член-корр. АН РТ, доктор политических наук, профессор
5. Додихудоев Х.Д. – член-корр. АН РТ, доктор философских наук, профессор
6. Шоисматуллоев Ш. – член-корр. АН РТ, доктор социологических наук, профессор
7. Рахимзода М.З. – член-корр. АН РТ, доктор юридических наук, профессор
8. Музаффар М. – член-корр. АН РТ, доктор философских наук, профессор
9. Искандаров А. И. – доктор политических наук
10. Саидов А.С. – доктор философских наук, профессор
11. Рахимов С.Х. – доктор философских наук, профессор
12. Раджабов С.А. – доктор юридических наук, доцент
13. Махмаджонова М.Т. – доктор философских наук, доцент
14. Нуриддинов Р.Ш. – доктор политических наук, профессор
15. Гаюров Г.Г. – доктор философских наук

Ответственные

за подготовку к печати:

Закиров Н.М. – кандидат философских наук,
Ибрагимова С.Х. – кандидат философских наук.

Редакция и корректура:

Юсуфджонов Ф.М. – кандидат политических наук,
Шарипов А.

Статьи рецензируются.

Тексты статей даются в авторской редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

При использовании и цитировании материалов ссылка на

*“Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова
АН Республики Таджикистан” обязательна.*

<http://www.ifppanrt.tj/>

ОГЛАВЛЕНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

Назар М. А. Социальная справедливость как мера равенства и свободы.....	8
Зиён Х. М., Содики Н.Н. Проблемы методологии познания в философии Бедиля.....	18
Махмаджонова М. Т. Самадов С. К. Религиозная мудрость и ее место в устойчивости общества.....	27
Саиджафарова П. Ш. Естественная и метафизическая природа в трудах Азизуддина Насафи.....	34
Орифджонова Н. Р. Роль культуры и этнических стереотипов мышления в формировании новых социальных отношений.....	40
Насурова Б. А. Проблемы патриотического воспитания молодежи в современном Таджикистане.....	48
Зиёев И. Г. Причины появления радикализма в Таджикистане.....	53
Ниёзи Ё. Б. Классификация наук с точки зрения философских школ.....	60
Зиёева З. И. Философское учение Мухаммеда Икбала о человеке.....	68

ПОЛИТОЛОГИЯ

Пулатов А.Х., Усанов Р.Т. Философия национального единства.....	74
Хайдаров Р. Дж., Саъдуллоев А. Х. Политическая мудрость как важный элемент международных отношений с точки зрения Закария Рази.....	81
Сафарализода Х. К., Баротов И. И. Международный имидж государства и его взаимосвязь с национальной безопасностью страны.....	88
Шарапов О. М. Проблемы интеграции в формате СНГ: позиции Таджикистана и России.....	98

Трибуна молодых исследователей

Саидзода Ш. Концептуальные основы противодействия “цветным революциям” на постсоветском пространстве.....	102
Юсупов Ф. Ф. Конфликт между террористами или специфические особенности бунта в тюрьме.....	108
Дороншоева Н.Ш. Сотрудничество Республики Таджикистан и США в энергетической сфере.....	112
Муминзода Н. Логическая концепция Са’дуддина Тафтазани.....	116
Норов Б. И. Центральная Азия и геополитика США в этом регионе.....	120
Гулмирзоев А. Ш. Стратегия решения проблемы гидроэнергетики как политический феномен.....	126
Зиёзода Н. И. Религиозно-политический конфликт в современном мире... ..	131
Абдуллоева М. К вопросу о пространстве в кинофильмах Бориса Кимягарова... ..	136
Назаров Ф. У. Отражение некоторых проблем рациональности и толерантности в учение ханафитской школы фикха.....	141
Садуллоева М. С. Праздничные обряды навруза в пространстве традиционного памирского дома.....	145
Сафдаршоева Ф. Т. Социально-экономические и политические факторы миграции населения в странах СНГ.....	150
Иброхимзода Ф. Х. Национальное самопознание и культурные связи в современном сообществе.....	154
У.Тагай. Нынешнее положение ручного ремесла женщин в некоторых регионах Таджикистана.....	159

**PROCEEDINGS OF THE BAHOVADDINOV INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
POLITICAL SCIENCE AND LAW OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Editor-in-Chief: Nazar M. A. – Candidate of Philosophical Sciences
Deputy Editor-in-Chief: Haydarov R. Dj. – Doctor of Philosophical Sciences
Executive Secretary: Saidjafarova P. Sh. – Candidate of Philosophical Sciences

Editorial Board Members:

1. Dinorshoev M.D. – Academician, AS RT, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
2. Olimov K.O. – Academician, AS RT, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
3. Muhammad A.N. – Corresponding Member, AS RT, Doctor of Political Sciences, Professor
4. Yatimov S.S. – Corresponding Member, AS RT, Doctor of Political Sciences, Professor
5. Dodikhudoev Kh.D. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
6. Shoismattulloev Sh. – Corresponding Member, AS RT, Doctor of Sociological Sciences
7. Rahimzoda M.Z. – Corresponding Member, AS RT, Doctor of Law (Jurudical Sciences)
8. Muzaffar M. – Corresponding Member, AS RT, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
9. Iskandarov A. – Doctor of Political Sciences
10. Saidov A.S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
11. Rahimov S.H. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
12. Radjabov S.A. – Doctor of Law (Jurudical Sciences), Docent
13. Mahmadjonova M.T. – Doctor Philosophical Sciences, Docent
14. Nuriddinov R.Sh. – Doctor of Political Sciences, Professor
15. Ghayurov G.G. – Doctor Philosophical Sciences

Responsible for Preparation for Printing:

Zakirov N.M. – Candidate of Philosophical Sciences,
Ibrohimova S.Kh. – Candidate of Philosophical Sciences

Editing and Proofreading:

Yusufjonov F.M – Candidate of Political Sciences
Sharipov A.

All articles are being reviewed.

Articles are to be submitted by the authors.

Opinion of the Editorial Board may vary from the one of the authors.

*While using citing materials, reference must be shown to Proceedings of the
Institute of Philosophy, Political Science and Law after A. Bahovaddinov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

<http://www.ifppanrt.tj/>

CONTENT

PHYLOSOPHY

Nazar M. A. Social Justice as a Measure of Equality and Freedom.....	8
Ziyoi Kh. M., Sodiqi N. N. The Problem of Methodology of Knowledge in the Philosophy of Bedil.....	18
Mahmajonova M. T., Samadov S. K. Religious Wisdom and its Place in the Sustainability of Society.....	27
Saidjafarova. P. Sh. The Natural and Metaphysical Nature in Works of Azizuddin Nasafi.....	34
Orifjonova N. R. Role of Culture and Ethnic Stereotypes of Thought in Formation of New Social Relations.....	40
Nasurova B. A. The Problem of the Youth Patriotic Education (Upbringing) in Modern Tajikistan.....	48
Ziyoev I. G. The Reasons for Emergence of Radicalism in Tajikistan.....	53
Niyozzi Y. B. Classification of Sciences from the Point of View of Philosophical Schools.....	60
Ziyoeva Z. I. Philosophical Teachings of Muhammad Iqbal about Human.....	68

POLITICAL SCIENCE

Pulatov A. H., Usanov R.T. Philosophy of National Unity.....	74
Haydarov R. J., Saaduloev A. H. Political Wisdom as an Important Element of International Relations from the Point of View of Zakariya Razi	81
Safaralizoda Kh. K., Barotov I. I. International Image of the State and its Relationship with National Security of the Country.....	88
Sharapov O.M. The Problems of Integration in the Frame of the CIS: Positions of Tajikistan and Russia.....	98

PLATFORM FOR THE YOUNG RESEARCHERS

Saidzoda Sh. Conceptual Bases of Countering “Color Revolutions” within the Post-Soviet Space.....	102
Yusupov F. F. Conflict Between Terrorist or Secific Features of Riot in Prison.....	108
Doronshoeva N. Sh. Cooperation of the Republic of Tajikistan and the USA in Energy Sphere.....	112
Muminzoda N. Logic Conception of Saaduddin Taftazani	116
Norov B.I. Central Asia and the US Geopolitics in this Region.....	120
Gulmirzoev A. Sh. A Strategy for Solving Hydropower Issues as a Political Phenomine.....	126
Ziyozoda N.I. Religious and Political Conflict in the Modern World.....	131
Abdulloeva M. To the Question of Space in Boris Kimyagarov’s Films.....	136
Nazarov F.U. Reflection of Some Issues Rationality and Tolerance in the Teaching of the Hanafi School Fiqh.....	141
Sadulloeva M.S. Festive Rituals of Nawruz in the Space of the traditional Pamiri House....	145
Safdarshoeva F.T. Socio-Economic and Political Factors of Population’s Migration in the CIS countries.....	150
Ibrohimzoda F.H. National Self-Knowledge Cultural Ties in the Modern Society..	154
U. Tagay. The Current Situation of Women’s Manual Craft in Some Regions of Tajikistan.....	159

Ф А Л С А Ф А – Ф И Л О С О Ф И Я

АДОЛАТИ ИЧТИМОЙ ҲАМЧУН АНДОЗАИ БАРОБАРӢ ВА ОЗОДӢ

Назар М.А. – н.и.ф., дотсент, ИФСХ АИ ҶТ

Дар мақола мушкилоти муайян кардани моҳият ва мазмуни адолати ичтимоӣ, таносуби адолат бо баробарӣ/нобаробарӣ ва озодӣ/ноозодӣ (набуди озодӣ) баррасӣ мегардад. Дар доираи таҳқиқи мавзӯи мазкур он консепсияҳое, ки дар асоси тафсири таносуби адолат, озодӣ, баробарӣ ва нобаробарӣ таҳия шудаанд, мавриди тавачҷӯх қарор дода шудаанд.

Қайд карда мешавад, ки мафҳумҳои «баробарии ичтимоӣ» ва «адолати ичтимоӣ» хусусиятҳои муҳимми сифатии фаъолияти ичтимоӣ мебошанд, аммо хосиятҳои гуногуни онро инъикос мекунанд. Чунончи, агар бо мафҳуми «баробарии ичтимоӣ» ҳолати ҷамъиятии субъектҳои ичтимоӣ ба қайд гирифта шавад, пас мафҳуми «адолати ичтимоӣ» муносибати ин ҷамъиятиро ба пешрафти ичтимоиро ифода мекунанд. Адолати ичтимоӣ ҳамчун андозаи муайяни баробарӣ ва нобаробарӣ баромад мекунанд, ки барои таъмини пешрафти ичтимоӣ дар марҳилаи муайяни таърихи инсоният ба ҷамъият кифоя ва дастрас аст.

Калидвожаҳо: *арзиш, адолати ичтимоӣ, беадолатӣ, баробарӣ, нобаробарӣ, озодӣ, ноозодӣ, дастаҷамъӣ, фардиятӣ, ниҳодҳои ичтимоӣ, меъёр, тартиботи ичтимоӣ, қонунишавӣ, ҳуқуқ, интиҳоб.*

Адолати ичтимоӣ арзишест, ки вазифаи тақсимкунию танзимиро дар ҷомеа иҷро мекунанд. Ошкор кардани моҳияту мазмуни он дар мавридҳои муайян мушкилиҳо дорад. Аввалан, аз сабаби басо фарох будани соҳаи истифодашавии адолати ичтимоӣ, моҳияти ин арзиш чандон дақиқ муайян карда намешавад. Он ҳам дар сатҳи ичтимоӣ ва ҳам дар сатҳи ҳаёти ҷамъиятии фардият амал мекунанд, инчунин барои баҳогузори кардани соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ, ичтимоӣ, воқеаҳои ҳаёту фаъолияти фардӣ истифода мешавад. Дар ҳар яки ин мавридҳо ба ягон ҷабҳаи

алоҳидаи адолат, ки моҳияти онро то дараҷае равшан мекунад, тавачҷӯх карда мешавад.

Сониян, ҳар кадом тафсири адолати худудҳои фарҳангии таърихӣ дорад. Давраи таърихӣ ва муҳити ичтимоӣ-фарҳангӣ, ки дар он муҳаққиқ зиндагӣ дорад, барои ӯ «сархати»-и пажӯҳиши ҳаёти гузаштаю ҳозираи ҷамъият мебошад. Наслҳои нав ҳар дафъа таърихро аз нав таҷдиди назар карда, онро бознависӣ мекунанд, тавассути худшиносӣ образи замони муосирро таҳия менамоянд.

Дар робита ба ин, хусусан дар маърифати ичтимоӣ раванди пурзиддият мушоҳида мешавад, ки онро мушкилоти чорум гуфтан мумкин аст. Аз як тараф, ҳар як насли нав барои таҳия намудани таълимоти нави назариявӣ талош меварзад, аз тарафи дигар бошад, мо побанди ақидаҳои аҷдодони закии хеш ҳастем, ки дар замони худ тафсири пурраю мукаммали адолати ичтимоиро пешниҳод кардаанд. Дар ин ҳолат моро «шабаҳи театр» (истилоҳ аз Ф. Бэкон) фаро мегирад, ки натиҷаи ғайриинтиқодӣ пазируфтани назари нуфузмандон мебошад.

Мушкилоти чорум – ин зери сарбории идеологӣ қарор доштани адолати ичтимоӣ ба ҳисоб меравад. Барои мардум ҷолибу назаррабо будани ин арзиши ҷамъиятиро ба эътибор гирифта, намояндагони тамоилҳои гуногуни сиёсӣ (аз сотсиалистҳо то либералҳо) онро ба луғати худ ворид намудаанд. Онҳо адолати ичтимоиро ҳамчун олати сиёсӣ истифода бурда, онро бештар аз мавқеи маҳдуди синфӣ ё гурӯҳӣ тафсир мекунанд. Албатта, масъала дар бораи моҳияти адолати ичтимоӣ фақат бо муайян кардани мазмуни абстраксии адолат ба итимоӣ намерасад. Бо вучуди ҷолиб будани масъалаи таъмини неқӯаҳволии мардум бо ёрии донишҳои ичтимоӣ, бояд иқро шуд, ки ҳалли пурраи ин масъала ғайриимкон аст. Таҷрибаи таърих ба мо сабақ

медихад, ки ин навъи донишу маърифат, ки мунтазам парадигмаҳои худро таҷдиди назар мекунад, беҳамто аст. Олимони давраи муосир аз марҳилаҳои қаблӣ категорияҳои асосиро фақат ҳамчун «боқимондаи хушк»-и назарияҳои бонуфуз доир ба масъалаҳо мерос намегиранд, балки онҳоро бо дониш доир ба даври замон ва мамлакати худ ғанӣ гардонда, стратегияҳои нави тадқиқотиро татбиқ менамоянд, ки ба шароити талаботи замон ва предмети илми имрӯза мувофиқат доранд.

Адолати иҷтимоӣ ва аксари арзишҳои дигар аз дуализми иҷтимоӣ, ки аз мабдаҳои дастачамъӣ (коллективона) ва фардиятӣ таркиб ёфтааст, сарчашма мегиранд. Инсоният бидуни дастачамъӣ зиста наметавонад, чунки фақат дар ҳамин шакл такрористеҳсоли ҷомеа имконпазир аст. Ҳамзистии дастачамъона ягона тарзи мавҷудияти ҷомеа ҳамчун томият мебошад. Ҳамзамон бе рушди мабдаи фардиятӣ худтадбиқшавии ҷомеа ғайриимкон аст ва то чанде инсоният дар таърихи хеш пешрафт дорад, ин шарту шароит беш аз пеш мубрамтар мегардад.

Дар сохтори иҷтимоии ҷомеа ҳамеша нобаробарии қишру зинаҳо ҷой дорад. Бинобар ҳамин, дар афкори иҷтимоӣ моҳияти онтологӣ «дастачамъона» (коллективона) якҷоя бо ҷуфти категорияҳои «баробарӣ» - «нобаробарӣ» тафсир карда мешавад. Ҳамин тавр, таърихи ҷамъият ҳамчун баргараф кардани як шакли нобаробарӣ ва зухур кардани нобаробарӣҳои дигар ба назар мерасад. Ҳамчунин дар як вақт тамоили дигар – густариши амалҳои баробарӣҳои давом дорад. Зиддияти байни ин тамоилҳо худ ба худ ҳал шуда наметавонад, балки зарурат ба қувваи сеюм – адолати иҷтимоӣ пайдо мешавад.

Дар ҳастии фардии инсон низ мутафаккирони замонаҳои гуногун ду ибтидоҳои ба ҳам зид – кӯшидан ба тартибот ва кӯшидан ба озодиро чудо кардаанд. Ба эътибор нагирфтани яке аз онҳо на фақат барои инсон алоҳида, инчунин барои тамоми ҷомеа оқибати нохуш хоҳад дошт. Ҳадду худуди байни ин тамоилҳо низ тавассути адолати иҷтимоӣ муайян мешавад.

Инак, адолати иҷтимоӣ як навъ васила мобайни кӯшиданҳои дастачамъона ва фардиятӣ буда, фақат бо назардошти таносуби муайяни баробарӣ ва озодӣ ши-

нохта мешавад. Адолати иҷтимоӣ ҳамчун андозаи баробарӣ озодии таърихӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии фардҳо дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, баромад мекунад.

Адолати иҷтимоӣ «бузургҳои доимӣ» надорад, балки байни ду қутб, яъне байни «дастачамъӣ» ва «фардиятӣ» алвонҷ меҳӯрад. Интиҳоб шудани таносуби байни дастачамъӣ ва фардиятӣ раванди объективӣ буда, аз хусусияти қонуну қоидаҳои бунёди ин ё он ҷомеа вобаста мебошад. Дар ҷомеаҳои тосаноатӣ (анъанавӣ) адолати иҷтимоӣ ба сӯи дастачамъӣ майлон дорад, дар ҷомеаҳои саноатӣ ва пасосаноатӣ бошад, ба сӯи фардиятӣ майл гирифтааст. Аз ин гуфтаҳо набояд хулоса кард, ки принсипи адолати иҷтимоӣ худ аз худ ташаккул меёфта бошад. Бомаксадона ё беихтиёрон ҷомеа раванди мазкурро зер назорати худ қарор медихад ва вобаста аз пайдо шудани масъалаҳои мубрам, ба он ислоҳ медарорад. Ниҳодҳои асосии системаи сиёсӣ, аз ҷумла давлат, ташаббуси ислохотдорӣ нишон дода метавонанд. Агар давлат «ҳиси адолат»-ро аз даст дода бошад, пас тарзи инқилобии тағйир додани мазмуну мундариҷаи адолати иҷтимоӣ аз ҷониби гурӯҳҳои алоҳида роҳандозӣ мешавад. Яъне чунин ҳолат ба миён меояд, ки ба қавли Ш. Эйзенштадт, онро ҳамчун зиддияти байни механизмҳои ташкили тақсимоии ҷамъиятии меҳнат ва эътирофи ҷамъиятии тартиботи мавҷудаи ҷамъиятӣ арзёбӣ карда мешавад. Аз нерӯи ин шиддатнокӣ, масалан, норозигии мардум ва шӯришу низоъҳо сар зада метавонанд [1. 60].

Аксаран дар зер фишори чунин норозигӣ ҳам асосҳои ташкили иҷтимоии ҷомеа ва ҳам тарзҳои қонунишавии онҳо тағйир меёбанд, ки яке аз онҳо адолати иҷтимоӣ мебошад.

Ба адолати иҷтимоӣ, баробарӣ ва озодӣ зидмаъноии онҳо – беадолатӣ, нобаробарӣ, ноозодӣ муқобил гузошта мешаванд. Кадом хусусиятҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ сабаби чунин баҳогузориҳои алтернативӣ мешаванд? Барои посух ёфтан ба ин савол, ба масъалаи баробарӣ (ҳам нобаробарӣ) ва озодӣ (ҳам ноозодӣ) назар меандозем, чунки адолати иҷтимоӣ бо онҳо алоқаи ногусустанӣ дорад. Қайҳост ки ин масъалаҳоро олимони мавриди таҳқиқ қарор додаанд, аммо ҳалли қаноатбахши онҳо

ханӯз ҳам пешниҳод нашудааст ва ба гумон, ки пайдо карда шавад, зеро дар ҳар як замон ин масъалаҳо бо тобишҳои хосса хувайдо мегарданд.

Масалан, дар афкори иҷтимоии асри XVIII масъалаи моҳият ва пайдоиши нобаробарии иҷтимоӣ мавриди баррасии ҷиддӣ қарор дода шуда буд: дар он замон масъалаи пайдоиши нобаробарии иҷтимоӣ дар доираи консепсияи созишномаи (аҳдномаи) ҷамъиятӣ муҳокима карда мешуд. Дар асри XIX бошад, ин масъала ба масъалаи ташаккулёбии синфҳо табдил дода шуд, ки дар ин ҷода консепсияи марксистӣ нақши муассир дошт.

Умуман, агар мафҳумҳои «адолати иҷтимоӣ» ва «баробарии иҷтимоӣ» муқоиса карда шаванд, пас ҳулоса қардан мумкин аст, ки мазмуну мундариҷаи мафҳуми «адолати иҷтимоӣ» нисбат ба «баробарии иҷтимоӣ» васеатар мебошад. Баробарии (ва нобаробарии) иҷтимоӣ фақат яке аз ҷанбаҳои баҳогузори қардани амалҳои иҷтимоӣ аз лиҳози боадолатона (ё беадолатона) буданашон аст. Мафҳуми «баробарии иҷтимоӣ» се ҷанбаи асосӣ дорад.

1. Баробарии субъектҳои иҷтимоӣ дар назди қонун.

2. Баробарӣ аз ҷиҳати моддӣ, ки яке аз ҷанбаҳои баҳсноки баробарии иҷтимоӣ ба шумор меравад. Таърихи инсоният нишон медиҳад, ки баробарии пурраи моддии одамон дар ҳаҷ қадом системаи иҷтимоӣ вучуд надошт. Гузашта аз ин, татбиқи амалии он хилофи принципи адолати иҷтимоӣ хоҳад буд, чунки ашхоси ба меҳнат муносибати гуногун доштаро (ҳам меҳнатдӯст ва ҳам қорғурезро) баробар мекунонад.

3. Баробарии сиёсӣ, ки мавҷуд будани имконияти якхелаи таъсиррасонии субъектҳои иҷтимоӣ ба таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ, ҳуқуқи интиҳобшавӣ ва интиҳобкунии фардҳо ба мақомоти ҳуқумати давлатӣ, ҳуқуқи бозхонд қардани намояндагони бадномшудаи ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияро дар бар мегирад.

Ин се ҷанбаҳои муҳими фаҳмиши баробарии иҷтимоӣ ҳамчун шартҳои муайяни татбиқшавии принципи адолати иҷтимоӣ баромад қарда метавонанд. Ҷанбаҳои яқум ва сеюм мустақиман ба фаҳмиши адолати иҷтимоӣ рабт доранд, ҷанбаи дуюм бошад, қисман ба он алоқаманд буда, фақат як тақозо дар бо-

раи мувофиқати шароити моддии ҳаёти субъекти иҷтимоӣ ба сифату миқдори саҳмгузории ӯ дар ҳаёти ҷомеа мебошад.

Бинобар ин, аз лиҳози тафсири ҳаёти моддии ҷомеа, дар адолати иҷтимоӣ муносибати нобаробарии иҷтимоӣ дар назар дошта мешавад, ки он дар доираи муайяни иҷтимоии татбиқи адолат имконпазир аст. Мафҳумҳои «баробарии иҷтимоӣ» ва «адолати иҷтимоӣ» хусусиятҳои муҳими сифатии фаъолияти иҷтимоӣ мебошанд, аммо хосиятҳои гуногун-тартиби онро инъикос мекунанд. Чунончи, бо мафҳуми «баробарии иҷтимоӣ» ҳолати ҷамъиятии субъектҳои иҷтимоӣ, ки ҳамтаъсирӣ доранд, ба қайд гирифта мешавад. Мафҳуми «адолати иҷтимоӣ» бошад, муносибати ин ҳамтаъсирӣ ба пешрафти иҷтимоиро ифода мекунад. Адолати иҷтимоӣ ҳамчун андозаи муайяни баробарӣ ва нобаробарӣ баромад мекунад, ки барои таъмини пешрафти иҷтимоӣ дар марҳилаи муайяни таърихи инсоният ба ҷамъият кифоя ва дастрас аст.

Зикр мекунем, ки дар адабиёти фалсафӣ консепсияҳои гуногуни адолати иҷтимоӣ баён қарда шудаанд. Дар доираи таҳқиқи мавзӯи мазкур он консепсияҳое, ки дар асоси тафсири таносуби адолат, озодӣ, баробарӣ ва нобаробарӣ бино шудаанд, мавриди таваҷҷӯҳ қарор медиҳем.

1. Консепсияи баробаркунонда (баробар қардани ҳуқуқҳо, баробарҳақдихӣ), ки ба ҳамдигар наздикӣ ё айният доштани мафҳумҳои «адолат» ва «баробарӣ»-ро ба асос мегирад. Меъёри адолати баробаркунондаро баробарии арифметикӣ ташкил медиҳад. Ин навъи адолат дар соҳаҳои муомилоти шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ, додани товони зарар, муайян қардани ҷазодихӣ ва ғайра истифода мешавад.

2. Дар консепсияи тақсимкунонда ба назар гирифта мешавад, ки тибқи принципи адолати иҷтимоӣ, тақсими неъматҳои ҷамъиятӣ аз рӯи саҳмгузории ин ё он аъзои ҷомеа сурат мегирад. Чунин муносибат имкон доштани тақсимооти ҳам баробар, ҳам нобаробари неъматҳо ва имтиёзҳои иҷтимоиро (ҳамчун подош) ба инобат мегирад.

3. Консепсияи либералӣ бо имкони ба мувозина даровардани озодӣ ва баробарӣ, ба пуштибони ҳамдигар табдил

додани онҳо дар доираи адолати иҷтимоӣ асос ёфтааст.

Дар марҳилаи кунунӣ андешаҳои ҷолиб дар бораи баробарӣ ва нобаробарӣ дар доираи назарияи стратификатсияи иҷтимоӣ баён шудаанд. Тибқи назари Р. Дарендорф, сабаби асосии нобаробарӣ ин бартарӣ доштан ва ҳукмфармоӣ дар ҷомеа мебошад. Ҳукмронӣ, ҳокимият ва меъёрикунонӣ мафҳумҳои кулл, як навъ меҳҳо мебошанд, ки ба онҳо ҳар кадом чизи таърихан тағйирпазирро овезон кардан мумкин аст [2. 431]. Ҷиброз мекунад, ки дар адабиёт доир ба ҷой надоштани ҳукмфармоӣ дар ду зинаи таърихӣ бо катъият ҳарф задаанд: дар ҷомеаҳои ибтидоӣ ва дар ҷомеаи мутараққии Ғарби муосир. Воқеан, дар назарамон чунин метобад, ки дар ин ду ҳолат гӯё ҳукмфармоӣ ҷой надорад, азбаски истиқрори меъёрҳо, нисбат ба татбиқшавии ҳуди меъёрҳо ва маҷбуркунӣ ба чунин рафтор, ноаён менамояд. Инҷо марказҳои сершумори рақобаткунандаи «сегментарӣ» (ба қисматҳо ҷудошуда) ё «аморфӣ» (бе шакли суроб)-и ҳукмфармоӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке ба худ хос ягон тарҳи мувофиқ дорад, вале ба сохтори ягона муттамаказ нагардидаанд. Пас, суҳан на дар бораи истисно будани ҳукмфармоӣ, балки дар бораи шаклҳои махсуси ҳукмфармоӣ меравад. Ин муаллиф батақдор қайд мекунад, ки ҷомеа меъёришуда аст, барои истиқрори меъёрҳо ва маҷбур кардан ба иҷрои он ҳукмфармоӣ амри зарурат аст.

Дар таҳқиқи моҳияти озодӣ низ андешаи ба ҳамин монанд дучор мешавад. Яке аз тарғибгарони озодӣ И. Берлин ду хосиятҳои озодиро ҷудо мекунад: манфӣ ва мусбат. Озодии манфӣ – вобастагӣ надоштан аз шароити берунаи иҷтимоӣ ҳамеша ҳудуди муайян дорад, яъне маҳдуд ва нисбӣ аст. Озодии мусбат ин озодии ботинии инсон буда, аз хоҳиши соҳиби ҳештан будани инсон реша мегирад. Дар ҷараёни амалигардонии озодӣ монетаҳо дар намуди амали қонунҳои табиат, тасодуфҳо, ниҳодҳо, одамон пеш меоянд [3. 131-137,141].

М. Шабанова озодиро ҳамчун раванди ҳамтаъсирии фардҳо ё гурӯҳи иҷтимоӣ бо муҳити атроф дида мебарояд, ки моҳияти он таҳарруки «озодшавӣ» – «аз банд ҳалос шудан», яъне доштан ё аз

даст додани имкониятҳои интиҳоб ва татбиқсозии мақсадҳои муҳимтарини ҳаёти мебошад. Ҳудуди имкониятҳои маҳдудкунандаҳои озодӣ муайян мекунад. Воқеан, суҳан дар бораи гузариш аз як сатҳи ноозодии иҷтимоӣ ба дигараш (ҷиҳати миқдорӣ) ва ё аз як образи мазмунии ноозодӣ ба дигараш (ҷиҳати сифатӣ) рафта метавонад [4. 122-125].

Ҳамин тавр, таърихи инсоният, ки фақат дар шакли ҳамзистии дастаҷамъонаи одамон имконпазир аст, бо ду тамоилҳои рақобаткунанда хувайдо мегардад. Яке аз ин тамоилҳо аз зарурияти мунтазам ба меъёру тартиб даровардани рафтори иҷтимоӣ иборат мебошад, ки тавассути ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ амалӣ гардонида мешавад. Дар раванди иҷтимоишавии ҳеш инсон таъсири фишори иҷтимоиро ҳодисаи муқаррарӣ ва ҳатмӣ ҳисобида, қабул менамояд, сохти иҷтимоӣ ва нобаробарии иҷтимоиро бо ногузирӣ мепазирад. Вале ҳар як ҷамоати инсонӣ дар воқеъ духелагии хусусияташро зохир менамояд. Тибқи ибрази Н. Элиас, он басо устувор ва ҳамзамон чандиру тағйирпазир аст. Дар сохторҳои он барои фардҳо ҳамеша фазоҳои нави матраҳсозӣ, роҳҳои имконӣ, ки бояд якеро интиҳоб намоянд, кушода мешаванд. Ба ибораи дигар, таърих ин таърихи фардҳо аст [5. 79]. Аз ин чунин мазмун гирифта мешавад, ки инсон, гурӯҳи иҷтимоӣ ва ҷомеа умуман ҳеҷ гоҳ нисбати сохтори ниҳодӣ бепарво нестанд, онро аз нигоҳи ахлоқӣ баҳогузори мекунад, ки ба ин сифат адолати иҷтимоӣ баромад мекунад. Адолати иҷтимоӣ нибати қонуниятӣ будани сохти иҷтимоӣ вазифаи интиқодиро иҷро менамояд. Чуноне ки О. Хёффе қайд кардааст, барои адолат илтиҷо намекунад, балки онро талаб мекунад. Адолат масъулияти иҷтимоӣ аст, ки одамон бояд иҷро кунанд ва тартиботи ҷамъиятӣ бояд ба он қарину ҷӯр бошад [6. 29-30].

Аммо одамон дар муайян кардани ноадолатӣ, нобаробарӣ ва ноозодӣ нисбат ба масъалаи адолат, баробарӣ ва озодӣ, зудтар ба ҳамфикрӣ мерасанд. Ин, пеш аз ҳама, аз мазмуни сохтори арзишҳо вобаста мебошад. Ҳар як арзиш якчанд ҷанбаҳо дошта метавонад: когнитивӣ (ё маърифатӣ), меъёрӣ ва иделӣ, азбаски он на танҳо тасаввур дар бораи

«мавчуда», инчунин «вочибӣ»-ро фарогир аст. Адолати иҷтимоӣ тартиботи мавҷудаи ҷамъиятиро ба қайд гирифта, бо ҳамин дониш доир ба ин сохторро дар бар мегирад. Адолати иҷтимоӣ меъёре мебошад, ки рафтори иҷтимоии субъектхоро ба тартиб мебарорад. Ғайр аз ин, чунин иттилоъи иҷтимоӣ аз ҷониби ҷомеа ва гурӯҳу фардҳои алоҳида аз назари танқидӣ баҳогузорӣ карда мешавад. Самти интиқодии адолат чихатҳои ҳам мусбат ва ҳам манфӣ дорад. Чихати мусбати адолати иҷтимоӣ ҳамчун баҳо дар он зоҳир мешавад аст, ки субъекти иҷтимоӣ, яқум, тарзи муносибтари ҳамтаъсири бо тартиботи мавҷударо чувствӯ мекунад, дуом, роҳу равиши мукамалгардонии онро муайян мекунад, яъне варианти беҳтарини муносибатҳои иҷтимоиро бунёд мекунад. Чихати манфии адолат ҳамчун баҳо тасаввурот дар бораи ноадолатиро ба миён меорад. Азбаски на ҳамаи аъзои ҷомеа имконияти амалигардонии мақсаду манфиатҳои худро доранд, онҳо дар баҳои манфӣ додан ба асосҳои ҳаёти ҷамъияти бо осонӣ ҳамфикр мегарданд. Адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш дар сатҳҳои микро (микёси хурд) ва макро (микёси бузург)-и воқеияти иҷтимоӣ ба тарзҳои хосса ташаккул ёфта, амал мекунад. Дар сатҳи макро тарҳи иҷтимоии он, дар сатҳи микро тарҳи фардӣ ва гурӯҳии он нишон дода мешавад. Дар сатҳи иҷтимоӣ адолати иҷтимоӣ ба сифати хусусияти соҳти умумии системаи иҷтимоӣ ва аҳволи иҷтимоии фардҳо баромад мекунад. Он ҳамчун қисми системаи арзишҳо ба шаклҳои ҷаҳонбинии замона пайваст буда, бояд вазифаи бағоят мушкили таърихро иҷро намояд – ҳифз ва пуштибонӣ кардани тартиботи мавҷудаи иҷтимоӣ ва ҳамзамон монёе нашудан ба рушди минбаъда. Инҷо ниҳодҳои иҷтимоии татбиқшуда ҳамчун боадолатона ё ноадолатона баҳогузорӣ карда мешаванд. Баҳогузори мазкур аз он чихат душворӣ дорад, ки ноадолатӣ дар том нисбат ба чувъҳояш камтар ба назар мерасад. Ч. Ролз ба ҳамин ҳолат диққат додааст: як ё якчанд қоидаҳои соҳти ниҳод метавонад ноадолатона бошанд, вале худ ниҳод боадолатона аст. Ниҳод ноадолатона буда метавонад, вале система дар маҷмӯ боадолатона аст. Аз нигоҳи макроанализ,

адолати иҷтимоӣ ҳамчун адолати таърихӣ баромад мекунад: он чӣ боадолатона аст, ки ба пешрави ҷомеа бо масрафи камтари моддӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад [7. 63].

Оё насли ҳозира ба муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда баҳои айни дода метавонанд, ё баъди гузашти айём онро фақат наслҳои нав омӯхта, дуруст баҳо хоҳанд дод? Барои посух гуфтан ба ин суол, бояд ба механизми ташаккули адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш муроҷиат карда шавад. Албатта, сухан дар бораи таҷдиди мантиқӣ меравад, на дар бораи таҷдиди таърихӣ. Инҷо бояд ба сатҳи микрои воқеияти иҷтимоӣ тавачҷӯх намоем, чунки маҳз дар ҳамин сатҳ тасаввуротҳои арзишӣ ба тасвирот мерасанд ва интиҳоб карда мешаванд.

Дар соҳаи ҳамтаъсириҳои байнишахсиятӣ ва байнигурӯҳӣ тасаввуротҳои сершумор оид ба адолати иҷтимоӣ вучуд доранд, ки аз гуногунии аҳволи фардҳо ва гурӯҳҳо дар соҳтори иҷтимоӣ маншаъ гирифтаанд. Мавқею аҳволи ҳар як фард ва гурӯҳ дар соҳтори иҷтимоӣ бо чор ченак андозагирӣ карда мешавад: яқум, бо ягон маҷмӯи меъёрҳо ва арзишҳо, ки нақши иҷтимоиро муайян месозанд; дуом, бо маҷмӯи маҳсули ақидаҳо, эътиқод, малакаи фикрронӣ ва одатҳо – бо менталитет; сеюм, бо роҳҳои маҳсули пайваст кардани ҳамтаъсириҳо, ки имконияти барпо кардани робита бо дигаронро медиҳад – бо имкониятҳои иловагии интераксионӣ; чорум, бо дастёбшавӣ ба захираҳои муайяни неъматҳо, воситаҳо ва арзишҳо, ки эътибори ҷамъиятӣ доранд – бо мақоми иҷтимоӣ.

Соҳтори иҷтимоӣ шакли пирамида ва ё аҳромро дорад: он поён ва боло дорад, дар қисми болоии он ҷой кам аст ва аз ин рӯ, дар боло ҷой гирифта на ба ҳама муяссар мегардад. Инсон ин ё он ҷойро дар соҳтори иҷтимоӣ ишғол намуна, мутобиқи ақидаю одатҳои фардӣ ва гурӯҳии хеш, мақоми иҷтимоии худ, имконҳо ва дурнамои тағйирёбии онро баҳогузорӣ мекунад. Аз нуқтаҳои гуногуни пирамидаи иҷтимоӣ соҳтори умумии он гуногун дида мешавад. Онҳое, ки дар қисми болоии пирамида ҷой гирифтаанд, ба устувор гардондани мавқеи худ мекӯшанд ва ғайр аз ин, онҳо имконият доранд, ки назари худро доир ба тартибо-

ти иҷтимоӣ ба тамоми ҷомеа талқин кунанд. Ақидаю назари онҳо дар бораи адолати иҷтимоӣ ба қонунишавии шакли мушаххаси ҳукмронӣ табдил меёбад ва адолати расмиро муаррифӣ мекунад. Принципҳои мазкури адолат ба системаи арзишҳои бартариёфта тааллуқ доранд ва дар пояи онҳо сохтори ҷомеа бояд амал намояд. Онҳо итоат кардан ба системаро талаб мекунанд, яъне чунин шуданаш мумкин аст, ки қонунҳо риоя мешаванд, ниҳодҳо фаъолият мекунанд ва ҳамзамон беадолатона мебошанд [8. 5-8].

Одатан, на худ мавҷуд будани нобаробарӣ ё маҳдудкунии озодӣ, балки нобаробарии «беадолатона» ва ба таври «беадолатона» маҳдуду манъ кардани озодӣ (яъне фазои амалҳои иҷтимоӣ) дар назар ноадолатӣ мебошад. Чунин ранг гирифтани манзара аз он вобаста аст, ки ҳамаи ҷойгиршудагони зинаи иҷтимоӣ обрӯ ва аҳамиятнокии ҷамъиятии худро эҳсос кардан меҳоянд, эътирофи иҷтимоиро на танҳо барои худ, инчунин барои тамоми гурӯҳ талаб мекунанд.

И. Берлин ин кӯшишро озодии иҷтимоӣ меномад ва онро бо бародарӣ, баробарӣ, ҳамраъӣ, ҳамдигарфаҳмӣ дар муомилаю муошират алоқаманд меҳисобад [3. 168]. Аз ин рӯ, барои он, ки қисми бештари ҷомеа принципҳои адолатро тарафдорӣ кунанд, бояд ин принципҳо ба аҳли ҷомеа дурнамои иҷтимоиро дар шаклҳои нави баробарӣ ва васешавии фазои озодӣ кушода тавонанд. Ба ибораи дигар, ё дастрасии кишрҳои бештари ҷомеа ба тарзҳои амалкунандаи муҳаррикии иҷтимоӣ таъмин карда шавад, ё роҳҳои нави он ифшо гардад. Дар акси ҳол, «поёниҳо»-и зинаи иҷтимоӣ барои сарнагун кардани тамоми пирамидаи иҷтимоӣ ҷаҳд мекунанд ва адолат ҳамчун озодшавии пурра аз ҳукмронӣ фаҳмида хоҳад шуд. Дар таърих чунин ҳолатҳо кам набуданд: шӯришу ошӯбҳои деҳқонон, инқилобҳои сотсиалистӣ ва ғ. Ин ҳодисаҳо намунаи зухурёбии зиддияти арзишҳо дар сатҳи шуури муқаррарӣ мебошанд.

Дар сатҳи шуури муқаррарӣ тасаввуроти фардӣ ва гурӯҳӣ дар бораи адолати иҷтимоӣ ду ҷанба дорад – талаффузшаванда (артикулятсионӣ) ва эҳсосотӣ (аффеқтивӣ). Дар аксари мавридҳо арзишҳои ба таври шиғоҳӣ иброзшавандаро

ҷанбаи эҳсосотӣ иваз менамояд, ки онро на тасаввурот, балки ҳисси адолат номидан мумкин аст. Ҳисси иҷтимоӣ, чуноне ки маълум аст, хусусияти сирояткунандагӣ дошта, қисми зиёди ҷомеаро фаро гирифта метавонад. Ташаккули чунин ҳисси зерӣ таъсири ақида, ки фард онро ба унвони ҳақиқат пазируфтааст, сурат мегирад. Ин аз он далолат мекунанд, ки унсурҳои сохтори адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш бо ҳамдигар зиддият дошта метавонанд. Фаҳмиши фард дар бораи мавҷуда ва вочиб на танҳо тасаввуроти гурӯҳи иҷтимоии «худ», инчунин тасаввуроти гурӯҳҳои дигар ва муҳтавои адолати расмиро дар бар гирифта метавонад.

Сарфи назар аз он, ки дар шуури ҷамъиятӣ доир ба адолати иҷтимоӣ ақидаҳои гуногун ва ҳатто баъзан қомилан ба ҳам зид мавҷуданд, аммо дар ҳар сурат оид ба ин масъала тамоили созишкорию муросопазирӣ нисбат ба низоъангезӣ бартарӣ дорад. Дар ҷомеашиносӣ инро бо ҳисси азалии адолатхоҳии инсон, мақсадҳои оқилонаи прагматикӣ ва ғайра шарҳ дода намешавад. Барои шарҳ додани падидаи мазкур лозим меояд, ки бозпас ба сатҳи макроиҷтимоӣ гузарем, чунки аз мавқеи микроанализ сохторҳоеро, ки ин равандро меангезанд, дидан номумкин аст.

Адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш тарзи маърифати маънавий ва амалии воқеият аз ҷониби одамон аст. Оламе, ки фард дар он зиндагӣ дорад, яъне фазои иҷтимоӣ, воқеияти ба таври объективона ва субъективона сохташуда мебошад. Тамоили дарккунии олами иҷтимоӣ ба сифати вочиб ҳосияти қуллии таҷрибаи инсонӣ мебошад ва ин сабабҳои худро дорад. Якум, ташаккули нигоҳи шахсӣ ба олам дар вакууми иҷтимоӣ сурат намегирад, балки зерӣ фишори сохторҳо қарор дорад. Дуюм, худ сохторҳои когнитивию сохтордиҳанда пайдоиши иҷтимоӣ доранд, аз иҷтимоӣ сохтор гирифтаанд. Сеюм, сохтани воқеияти иҷтимоӣ фақат қори фардӣ нест, балки он фаъолияти гурӯҳӣ, дастаҷамъонаро низ тақозо дорад.

Ҳамин ҷиҳатҳо ба инобат гирифта, П. Бурде андешаи муҳимро баён кардааст: «...қонунишавии тартиби иҷтимоӣ маҳсули амали мақсадноки тарғибот ё талқини рамзӣ нест, чуноне ки баъзе нафарон ба ин

акидаанд; ин аз он бармеояд, ки агентҳо нисбати сохторҳои объективии олами иҷтимоӣ сохторҳои идроккунӣ ва баҳогузориро истифода менамоянд, ки аз худи ҳамин сохторҳои объективӣ маншаъ гирифтаанд ва аз ин рӯ, тамоили дарккунии олами иҷтимоӣ чун вочиб вучуд дорад»[9. 199].

Дар нисбати адолати иҷтимоӣ ин ҳамин маъноро дорад, ки дар баҳогузорӣ кардани меъёрҳои баробарӣ ва маҳдудкунандаи озодӣ фард ба маҷмӯи муайяни чизҳои боаҳамияту маънидоштаи фарҳанг таъя менамояд. Ин маҷмӯъ дар чараёни тағйиротҳои системаи иҷтимоӣ мунтазам нав мегардад ва дар намуди ниҳодишавии шаклҳои мухталифи фаъолият ва тафаккур татбиқ карда мешавад. «Гуфтани он, ки як қисми фаъолияти инсонӣ ниҳодишуда аст, – ҳамзамон гуфтани он аст, ки як қисми фаъолияти инсонӣ зери назорати иҷтимоӣ дароварда шудааст»[10. 93].

Гузашта аз ин, дар ҷодаи маҷбуркунӣ қудрати маъниҳои умумиэтирофӣ беинтиҳо нест. Дар ҷомеа механизми объективонаи муқовимат ба назорат вучуд дорад, ки он аз тафсир кардани маъниҳои иборат мебошад. П. Бергер якчанд роҳҳои гурезу халосшавӣ аз назорати иҷтимоиро номбар мекунад: харизма, ҷинояткорӣ фардӣ, вайрон ва дигаргун кардани системаи иҷтимоӣ тавассути инкилоб, фикран худро аз ҷомеа дур гирифтани (таскинӣ ҷустани дар соҳаҳои бадеӣ, зеҳнӣ, динӣ), «ҷаҳони ғайриқонӣ» (ҷиноӣ, зиддифарҳангӣ) ва ғ. [11. 120-122].

Бояд тазаққур дод, ки механизми дигари иҷтимоӣ – интиҳоб кардани тасаввуротҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла алтернативӣ, низ объективӣ мебошад. Муборизаи идеяҳо, ба қавли В. П. Бранский, «детектори иҷтимоӣ» мебошад. Натиҷаи интиҳоб метавонад ба хости ҳамаи субъектҳо мувофиқат дошта бошад, азбаски дар бештари мавридҳо бо тавозуни ҳамаи қувваҳои иҷтимоӣ – иштирокдорони ҳамтаъсирӣ муайян мегардад, инчунин метавонад ба ҳеҷ як варианти мушаххас мувофиқат надошта бошад. Мумкин аст, ки мувожинати нисбии тасаввуротҳои арзишӣ муваққатӣ барқарор шавад, вале бо гузашти вақт арзишҳои барариятдошта пайдо мешаванд ва эътимод ба пешрафти ҷомеа аз байн меравад [12. 489-516]. Аз ин бармеояд, ки

фардҳои алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, новобаста аз муносибати интиқодиашон ба сохтори иҷтимоӣ, ташкили онро асосан вочиб ҳисобида, меъёри баробарӣ ва ҳудуди озодиро низ эътироф менамоянд.

Бар замми ин, рӯҳияи баланди адолати иҷтимоӣ навунонии доимии мазмуни онро тақозо мекунад. Принсипҳои адолати иҷтимоӣ бояд на танҳо ҳолати воқеиро ба қайд гиранд, инчунин эътирофи ҷамъиятии оммаи васеи аҳолиро соҳиб бошанд. Ин дар шаклҳои гуногуни таъриҳӣ сурат гирифта, ҳамчун хусусияти ҷудонопазири идеяҳои ҷамъияти адолатпеша баромад мекунад.

Ҳамин тавр, мо метавонем тасдиқ намоем, ки адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш дар раванди бунёду ҳифз шудани сохти ҷомеа иштирок мекунад. Он барои ҳам системаи иҷтимоӣ ва ҳам фардҳо ҳаётан муҳим мебошад. Мазмуну мундариҷаи адолати иҷтимоӣ ҳамеша мушаххас буда, он дар раванди ниҳодишавии ҳаёти ҷамъиятӣ ташаккул меёбад. Шакли нисбатан возеҳи бақайдгирии адолати иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ин ҳуқуқ мебошад. Ҳуқуқ ва қонунро ҳамчун моҳият ва зухурот бояд аз ҳамдигараш фарқ кард. Қонун ин зухуроти меъёрии расмӣ-ҳокимиятӣ аст. На ҳар як қонун ва санади зерқонун падидаи пазирои ҳуқуқӣ аст. Онҳоро дар мавриде бо ин сифат унвон кардан мумкин аст, ки агар ба талаботи объективии ҷомеа ҷавобгӯ бошанд, якҷоя бо меъёрҳои дигари ҳуқуқӣ зерсистемаи ҳуқуқро ташкил дода, мантӣ ва таҳарруки қонуниятҳои объективии ҷомеаро инъикос намоянд. Аз рӯи табиати худ ҳуқуқ ба суботу устувории инкишофи иҷтимоӣ равона гардидааст, азбаски он бо принсипи баробарҳуқуқӣ асос ёфтааст ва ҳамчун андозаи умумию яхелаи танзими озодӣ ва адолат баромад мекунад. Адолати иҷтимоӣ, ки ба шакли ҳуқуқ даровардашудааст, ба ҳамгироии ҷомеа мусоидат менамояд, зеро қонунию дурустии эътирофшударо ифода мекунад [13. 4].

Адолати ҳуқуқӣ моҳияти адолати сиёсӣ ва фаъолияти давлатро ташкил медиҳад. Чуноне ки О. Хёффе навиштааст, «агар ҳамзистии мардум хусусияти қонунӣ доштан хоҳад, пас он бояд, яқум, хусусияти ҳуқуқӣ дошта бошад, дуҷум, ҳуқуқ сифати адолатро касб карда бошад,

сеюм, ҳуқуқи боадолатона бояд тавассути тартиботи ҳуқуқи чамъиятӣ ҳифз карда шавад – аз ин бармеояд, ки ба худ симои давлат – давлати боадолатро гирад. Ин тезиси муҳимми сеъззои сиёсиро ба тартиби баръакс низ хондан мумкин аст: 1) давлат бояд боадолат бошад, 2) адолати сиёсӣ микёси меъёрӣ-ҳаднокии ҳуқуқро ташкил мекунад, 3) ҳуқуқи боадолатона шакли қонунии ҳамзистии мардум аст» [б. 11-12].

Ба фикри В. С. Нерсисян, адолати ҳуқуқӣ болотар аз ҳамаи даъвою манфиатҳои гурӯҳӣ буда, онҳоро дар тарозуи ягонаи танзими ҳуқуқии адолати судӣ аз нигоҳи тамоми ҳуқуқ «месанҷад» ва бо меъёри ягонаи ҳуқуқӣ расмию баробар, боадолатона баҳогузори менамояд. Ҳамзамон ӯ қоиладар мешавад, ки адолати иҷтимоӣ метавонад ба ҳуқуқ ҳам мувофиқат дошта бошад ва ҳам онро инкор кунад. Аз ин ҷост, ки ӯ тасдиқ дар бораи вучуд доштани шаклҳои дигари ғайриҳуқуқии адолатро қатъиян рад мекунад ва менависад: «Принсипи дигар, шакли дигари ифодашавӣ ғайр аз ҳуқуқиро адолат надорад. ...Инкор кардани табиати ҳуқуқии адолат маънои пайдоршавии адолати ғайриҳуқуқиро (зиддиҳуқуқӣ ё берун аз ҳуқуқро) дорад. Аз мантиқи чунин муносибат бармеояд, ки ҳуқуқ (ҳуқуқ умуман, на танҳо қонуни зиддиҳуқуқӣ) ноадолатона аст, адолат бошад, аз аввал дар ин ё он асос, қоида, талаботи ғайриҳуқуқӣ (иҷтимоӣ, сиёсӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ғ.) ифода шудааст. Пас, инчӯ адолат, агар ин ҷоиз бошад, хусусияти сохта, дуҷумдараҷа, шартӣ дорад ва бо тобеияти ҳуқуқ ба асосҳои ғайриҳуқуқӣ вобаста карда шудааст. Азбаски чунин асосҳои ғайриҳуқуқӣ аз мушаххасии принсипи ҳуқуқии баробарӣ ва ҳуқуқ умуман (умумияти объективии меъёрҳо ва шаклҳои ҳуқуқӣ, микёси ягонаи ҳуқуқ, андозаи баробари озодӣ ва адолат) маҳруманд, онҳо нозир таҳти таъсири субъективизм, релятивизм, салоҳдиди худсарона ва интиҳоби ҷузъӣ (фардӣ, гурӯҳӣ, коллективӣ, ҳизбӣ, синфӣ ва ғ.) менамояд. Аз ин ҷо – сершумории тасаввуроти ғайриҳуқуқии бо ҳамдигар рақобаткунанда ва носозгор дар бораи адолат, даъвои асоси хусусию ҷузъӣ ба умумӣ, ки ба ҳуқуқ ва адолат хос мебошад» [13. 7].

Иқтибоси васеъ овардани мо аз китоби ин олими маъруф бесабаб нест. Дар иқтибоси мазкур далеловарии ҷонибдо-

рони он мавқеъ, ки адолати иҷтимоиро ба шакли санади юридикӣ он нисбат мебахад, хеле равшан ифода шудааст. Бояд қайд кард, ки адолати ҳуқуқӣ фақат яке аз хосиятҳои адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш мебошад. Он барои нигоҳ доштани тартиботи мавҷуда пешбинӣ шудааст ва ба адолати расмӣ, ки дар асоси он системаи мазкури иҷтимоӣ амал дорад, дахл дошта метавонад. Ғайр аз ин адолати иҷтимоӣ ҳамчун арзиш дар худ на танҳо талаботҳои меъёрӣ, инчунин нишонаҳои идеалро дорад, ки барои татбиқи он тағйироти иҷтимоӣ сурат гирифтаанд. Адолати иҷтимоӣ на фақат мувофиқи принципҳои ҳуқуқ беғаразона «ҳақро ба ҳақдор мебахад». Он гӯё «як қадам пеш аст», ба мардум дар самти татбиқунии манфиатҳои онҳо ваъдаи хоса мебахад, фазои баробарӣ ва озодиро фаро мегардонад.

Ба мисли ҳамаи арзишҳо ва ҷаҳонбинӣ умуман, принципҳои адолати иҷтимоӣ вобаста аз се андоза ба вучуд меоянд: самти ягонаи тағйироти таҳаввулии тамоми инсоният, қаринаи иҷтимоӣ-фарҳангии (тамаддунии) ҷомеаи мазкур ва мулоҳизарониҳои мубрам. Ин се гурӯҳи омилҳои зикршуда, ки мазмуну мундариҷаи адолати иҷтимоиро ташаккул мебаханд, ба якҷанд ҷанбаҳои он ҷудо мешаванд: идеали таърихӣ, тамоили менталӣ, меъёрҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ. Ба ҳамдигар мувофиқат кардани ин се тарафҳо имкон мебахад, ки принсипи адолати иҷтимоӣ вазифаи босуботгардониро дар ҷомеа иҷро намояд. Пас, адолати сиёсӣ ва ҳуқуқӣ бояд вазъи мушаххаси таърихиро айнӣ инъикос намояд, зимнан ба тамолиҳои менталии ҷомеаи мазкур ва тақозои замона мувофиқат дошта бошад. Дар ин маврид, вақте ки мазмуну мундариҷаи адолати иҷтимоӣ бо ин шева мутаносиб аст, адолати иҷтимоӣ ба сифати ҳамгирокунанда робитаҳои муштарақро қавӣ мегардонад, барои расидан ба риёзиати чамъиятӣ мусоидат менамояд. Агар таркибдиҳандаҳои ин арзишҳо ҳам нозир, номувофиқ бошанд, пас он аз ҷониби қисми бештари ҷомеа ҳамчун ноадолатӣ эътироф гардида, дар натиҷа ҳамчун нуқси амали системаи иҷтимоӣ ва бадшавии саломатии иҷтимоии одамон доништа мешавад. Бинобар ин, адолати иҷтимоиро як навъ хосияти ҳифзкунандаи

чомеа номидан мумкин аст, ки «солимӣ»-и онро муҳофизат мекунад.

Чунин аҳамияти муҳимми адолати иҷтимоӣ тақозо менамояд, ки ба мазмун ва татбиқи амалии он аз ҷониби сохторҳои ҳокимият, чомеаи шахрвандӣ ва чомеаи илмӣ беш аз пеш муносибати нуктасанҷона роҳандозӣ карда шавад. Варианти беҳтарин ва муносиб мебоист чунин бошад, ки олимони соҳаи гуманитарӣ масъаларо аз лиҳози назариявӣ таҳқиқ намоянд, афкори оммаро омӯзанд ва мақомоти ҳокимиятро бо натиҷаҳои дастрасшуда шинос кунанд. Онҳо, дар навбати худ, дар асоси маълумоти пешниҳодкардаи олимони ба равандҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ислоҳ дароранд. Мутаассифона, муҳол аст, ки дар ягон чомеа чунин вариант пурра амалӣ мешуда бошад. Сарфи назар аз ин, вобаста ба такмилёбии технологияи қабули қарорҳои идоракунии, чунин ҳамгироӣ то андозае роҳандозӣ шуда, пажӯҳиши назариявӣ адолати иҷтимоиро боз ҳам мубрамтар мегардонад.

Адабиёт

1. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 1999. 416 с.
2. Дарендорф Р. Тропы из утопии / Пер. с нем. Б. М. Скуратова, В. Л. Близнакова. – М.: Практикс, 2002. 536 с.
3. Берлин И. Философия свободы. Европа / Предисловие А. Эткинда. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. 448 с.
4. Шабанова М. А. Социология свободы: трансформирующееся общество. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. 315 с.
5. Элиас Н. Общество индивидов / Пер. с нем. А. Антоновского, А. Иванченко, А. Круглова. – М.: Практикс, 2001. 330 с.
6. Хёффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / Пер. Вл. С. Малахова при уч. Е. В. Малаховой. – М.: Гнозис, 1994. 319 с.
7. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 535 с.

8. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения // Социол. исслед. 2001. №1.
9. Бурдые П. Начала / Пер. с фр. Шматко Н. А. – М.: Socio-Logos, 1994. 288 с.
10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. М.: «Медиум», 1995. 323 с.
11. Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / Пер. с англ. О.А. Оберемко, под ред. Г.С. Батыгина – М.: Аспект-Пресс, 1996. 168 с.
12. Бранский В. П. Искусство и философия: Роль философии в формировании и восприятии художественного произведения на примере истории живописи. – Калининград: Янтарный сказ, 1999. 704 с.
13. Нерсесянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости // Социол. исслед. 2001. №10.

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК МЕРА РАВЕНСТВА И СВОБОДЫ Назар М.А.

В статье рассматриваются проблемы определения сущности и содержания социальной справедливости, соотношения справедливости, равенства / неравенства и свободы / несвободы. В рамках рассмотрения этой темы уделено внимание тем концепциям, которые построены на основе интерпретации соотношения справедливости, свободы, равенства и неравенства.

Отмечается, что понятия «социальное равенство» и «социальная справедливость» являются важными качественными характеристиками социальной деятельности, но отражающие ее разнопорядковых свойств. Так, если в понятии «социальное равенство» фиксируется общественное положение социальных субъектов, то понятие «социальная справедливость» выражает отношение этого взаимодействия к социальному прогрессу. Социальная справедливость выступает как определенная мера социального равенства и неравенства, необходимое и возможное для социального прогресса

общества в конкретном историческом этапе развития человечества.

Ключевые слова: *ценность, социальная справедливость, несправедливость, равенство, неравенство, свобода, несвобода, коллективное, индивидуальное, социальные институты, норма, социальный порядок, легитимный, право, выбор.*

SOCIAL JUSTICE AS A MEASURE OF EQUALITY AND FREEDOM

Nazar M.A.

The article examines the issues of defining essence and content of social justice, correlation of justice, equality / inequality and freedom / unfreedom. In the framework of examination of this topic it was paid attention to those concepts, which are based on interpretation of correlation of justice, freedom, equality and inequality.

It is noted that the concepts of “social equality” and “social justice” are important qualitative aspects of social activity, but reflect its diverse properties. If the concept of “social equality” captures the social status of social actors, then the concept of “social justice” expresses the relationship of this interaction to social progress. Social justice acts as a define measure of social equality inequality needed and possible for social progress of society in a specific historical stage in mankind’s development.

Keywords: *value, social justice, injustice, equality, inequality, freedom, unfreedom, collective, individual, social institutions, norm, social order, legitimate, right, choice*

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ПОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ БЕДИЛЯ

Зиёи Х.М. – д.ф.н., профессор, первый зам.директора ЦСИ при Президенте РТ
Содики Н.Н. – д.ф.н., профессор, главный научный сотрудник ИФПП АН РТ

В статье авторами определены совокупность принципов, приемов, средств, способов познания в учении Бедиля, которые весьма противоречивы, ибо в этом деле мыслитель придерживается иррационализма в познании божества, а в познании материальных явлений возвышает роль разума. Одной из причин метафоричности языка его философии заключается именно в этой противоречивости действительности и процесса познания.

Бедил в качестве метода познания предпочитал интуицию, выражая ее такими понятиями как кашиф, шухуд, хадс. Он, опираясь на учение о свете, распространенном под влиянием зороастризма, объединил эти формы интуитивного познания. Но по отношению к Бедилю эти понятия авторами статьи названы стадиями, нежели формами познания. Кашиф – это знание, которое получает мистик от потустороннего мира благодаря упорной психологической тренировке. Человеческий ум способен до воображения, путем скачка, познавать ту или иную сторону бытия, которая представляет собой шухуд. Посредством внешних чувств человек познает сотворенные вещи, а интуицией постигает их суть, которая есть хадс – высшая стадия интеллектуального познания.

В статье также показано, что Бедил не подвергает сомнению способность познания вообще, но он сомневается в возможности выразить все пикеты интуитивного знания в форме слов. По этой причине интуиция предназначена для того, чтобы передать такое знание, которое не может быть достигнуто обычными познавательными средствами.

В гносеологии Бедиля, с точки зрения авторов статьи, также существенную роль играет «джунун», «бехуди» - «безумие», имеющее форму, соотнесенной с разумом, состояние «бреда», при котором человек постигает смысл бытия, смерти и Истины.

Ключевые слова: Бедил, «джунун», «бехуди», хадс, «безумие», шухуд, кашиф, истина, смерть, энергично-эманативная, вахй, «Тилисми хайрат», «Мухити аъзам», «Тури маърифат», «Ирфон»

В персоязычной культуре Индии, в которой скрещивались индуистские и мусульманские духовные ценности, особое место занимает Абдулкодир Бедил (1644-1720), мыслитель, оставивший неизгладимый след в истории литературной и философской мысли народов региона, в особенности таджикского народа. Философию Бедиля можно охарактеризовать как высший синтез древнеиранских религиозно-философских течений, античной, мусульманской и индийской философии. Отличительной чертой его философии является универсализм, а диалектика в его учении предстает перед нами как энергично-эманативная, зрительно-световая и эротическая. Бедил, представитель той культуры, которой присуща многоликость и многоплановость, его творчество характеризуется определенным синтезом различных культур, а в мировоззренческом отношении значительным оттенком синкретизма.

Проблемы познания в системе философских взглядов Бедиля занимают важное место. Эти проблемы рассматриваются им в поэмах «Тилисми хайрат» («Талисман изумления»), «Мухити аъзам» («Большой океан») и «Ирфон» («Познание»). В этих трудах мыслитель больше обращает внимание на мистический рационализм, а в другой своей поэме «Тури маърифат» («Синай знания»), посвященной воспеванию прелестей весны в Индии [1. 170], он пишет о познании вообще. Хотя Бедил и ставит гносеологические вопросы, делает попытки выяснения их физиологических и механических основ, определения природы чувственного и рационального познания, тем не менее, он не рассматривает эту проблему в качестве самостоятельного раздела. В свете суфиз-

ма и средневековой исламской философии Бедил разделяет два уровня познания – это познание подлунного мира или же материального бытия, и познание надлунного бытия или Абсолютной истины.

Определить в гносеологических воззрениях Бедила совокупность принципов, приемов, средств, способов теоретико-познавательной и практической деятельности сложно, потому что они весьма противоречивы. С одной стороны, он придерживается иррационализма суфиев в познании божества, а с другой, возвышает роль разума в познании материальных явлений. Иногда он считает, что познавательные возможности человека очень высоки, но, к сожалению, человек не сможет раскрыть свои познавательные способности до конца. Если бы человек приобрел истинные знания, он смог бы своими усилиями достичь кульминации познания, постичь Истину. В гносеологии Бедила заметное место занимает учение о путях и средствах познания Абсолютной Истины, материального мира, а также роль разума и чувств в их постижении. Эти правила и приемы в конечном счете устанавливаются не произвольно, а разрабатываются, исходя из закономерностей изучаемых объектов. Его методы познания не столь разнообразны как его взгляды на действительность. Одной из причин метафоричности его языка заключается именно в этом.

Перед исследователями философского творчества Бедила всегда стояла проблема выбора им метода. Его язык очень сложен, но проблема в том, что он смог избрать метод, позволяющий наиболее всесторонне изучать объективную реальность и передать слушателю. Наша же задача выяснить каким способом правильно трактовать его мысли.

Бедил умело использует свои знания о «зафизических» явлениях, прекрасно владеет диалектическим методом, многие явления рассматривает в развитии, например эманацию Бога. Он считает, что все в мире находится во взаимосвязи, нет такого явления, которое было бы абсолютно независимым от других, кроме Истины, конечно. Вещи, предметы, явления взаимно обуславливают друг друга, при этом связи всегда обнаруживаются.

Например, в «Талисмане изумления» Бедил умело показывает взаимосвязь явлений. Здесь движение детерминируется внутренней противоречивостью вещей и предметов. Главный источник движения для мыслителя – внутренние противоречия. Но в его произведениях так же можно усилить и метафизический метод, например в этой же поэме есть моменты, где движение идет по кругу. Все в мире изменяется циклически. Циклически происходящие изменения иногда изменяют, а иногда не изменяют качество. Движение, изменение происходит под воздействием извне (желание Истины лицезреть саму себя), поэтому главный источник движения – внешний.

Бедил вахй считает свойством пророков. Он считает эту форму интуитивного познания высшей стадией. Нам кажется, что по отношению к Бедилу лучше эти понятия назвать стадиями, нежели формами, так как он не отрицает ни одну из перечисленных понятий, а указывает их в качестве этапов интуитивного познания.

Следующая стадия интуитивного познания «кашф», представляется Бедилем в форме откровения. Это такое познание, которое приходит так же пророкам, но на основе их первичного знания и предшествующих рациональных и чувственных познаний. В мусульманском мистицизме отличают термин «кашф» от термина «вахй», хотя оба термина на русский язык переводятся как откровение. В суфизме, как утверждает Зарринкуб, «кашф» означает такой вид познания, который предназначен для познания (осознания) божественной сущности, который свойственен только тем, кто сможет преодолеть завесу между материальной и божественной реальностью, путем тариката (суфийская концепция путей познания Истины). По представлениям суфийских историков «кашф» разделяется на откровение формы и содержания, каждая из которых разделяется на пять видов. [2. 370] Кашф – это знание, которое получает мистик от потустороннего мира благодаря упорной психологической тренировке (машк), после приобретения психологического состояния (хол) экстаза. Что касается вахй, то это знание в форме наставления, которое получает пророк без всяких

тренировок от Бога через Джябраиэля. [3. 142] Что касается Бедиля, то он хотя и сторонник данной интерпретации, однако при пропаганде знания и науки вообще, считает, что кашф может придти к «любому усердно познающему». Если вахй свойственен пророкам, то кашф может достичь и обычный человек, познающий Истину.

У Бедиля нет такой четкой концепции частей откровения, которая есть в суфизме, тем не менее, он считает, что откровение приходит на основе чувственных и рациональных познаний. Мыслитель утверждает, что Божественный свет (знания) представился пророку Мухаммеду в форме откровения.

*Фош гӯям, ки ин ҳақиқати кул
Мункашиф нест чуз ба хатми русул.*
[4.С.955]

*Скажу открыто, что эта Абсолютная
истина
Никому не открывается, кроме как
пророку.*

В тоже время мыслитель считает, что откровение не пришло бы пророку, если бы он до этого момента не работал над собой и не размышлял о бытии. Если «кашф» – откровение в учениях суфизма, представителей философии озарения имеет целую терминологическую систему, то мы в поэтическом наследии Бедиля такую систему не обнаружили бы.

Бедил, хотя считает все формы познания важными, но в процессе познания Абсолютного бытия возвышает роль разума. В своей пантеистической концепции он возвышает место человека, призывая к познанию самого себя. Здесь опять непоследовательность мыслителя выражается в том, что разуму предоставляется божественная форма. Разум уподобляется зеркалу, человек познавая «Я», познаёт и Абсолютную истину.

*Ақл миръоти олам аст ин чо,
Рӯҳи аъзам муқассам аст ин чо.*
[4. 954]

*Разум является зеркалом мира здесь
Великий дух сокрыт здесь.*

Как мы видим, Бедил проблему интуиции однозначно не решает. Вместе с тем, под влиянием не только суфизма и перипатетизма, но и под влиянием индийской философии у него сформулирована своя точка зрения. Мыслитель не дает

строгую структуру интуитивного познания, как это имеется у Ибн Сины или у представителей суфизма. Он, опираясь на учение о свете, распространенном в Индии под влиянием зороастризма, объединил все существующие формы интуитивного познания.

Мыслитель считает, что на основе воображения, которое дает человеку возможность представить картину бытия, человек неожиданно, на основе необъяснимых логических заключений, делает индивидуальные выводы. Под влиянием представителей суфизма он в познавательном аспекте выделяет «соотношение захира (явное) и батина (скрытое), как двух взаимосвязанных наук, т.е. шариата и хакиката. В познавательном аспекте захир и батин означают, что человек посредством внешних чувств воспринимает сами сотворенные вещи, а через батин он постигает суть»[5. 137], но в отличие от них Бедил явно не усматривает познание Истины через шариат и тарикат. Общее в его учении с суфизмом заключается в том, что Бедил огромную роль в достижении сущности отводит интуиции. Именно поэтому, Бедил представляет человеческий ум как нечто такое, что может взять верх над разнообразными природными явлениями и человеческими недугами и в социальном и биологическом плане. Интуиция – это божественное проявления ума в человеке.

Вместе с разумом в человеке появляется и некий нежный пар, который выполняет задачи интуиции. Оно отличается Бедилем от воображения, внимания, памяти, ума, воли и других подобных способностей человека. Мыслитель допускает, что интуиция есть свойство всех людей, но в зависимости от физического состояния, чувства и абстрактного мышления она отличается своей степенью. Бедил считает, что нет таких знаний, которые бы человек не способен был бы достичь. Это способность у человека заложена при эманации Духа, и приложив усилия человек способен разгадать все тайны сокрытые «под завесу».

Особыми людьми, владеющими интуицией, Бедил представляет представителей науки, философии, а на самой вершине – пророков. Именно путем озарения пророк Мухаммед достиг Истину. Хотя у Бедиля интуиция и есть высшая познава-

тельная способность, тем не менее, у него в этом смысле встречается некое противоречие – с одной стороны он допускает, что интуиция развивается на базе разума, с другой стороны, мыслитель придает интуиции мистическое и сверхъестественное, сверхчеловеческое свойство. Он в деле определения интуиции не последователен. Высшую форму интуиции он приписывает пророкам, а иногда пророков также считает такими же людьми.

В учении об интуитивном познании Бедилем обозначена форма, которая усматривает человеческий ум способным еще до воображения, путем скачка, познавать ту или иную сторону бытия. Эту форму можно сформулировать как шухуд.

Когда мыслитель говорит об озарении пророков, он, поскольку находится под влиянием суфизма, и хотя считает, что у разных людей в различных условиях интуиция может иметь разную степень отдаленности от сознания, быть специфичной по содержанию, по характеру результата, по глубине проникновения в сущность, по значимости для субъекта, но все же подтверждает богоизбранность пророков.

Если размышление есть стремление к познанию, то интуицией человек стремится познать сущность. Посредством интуиции человек познает то, что нельзя постичь чувствами. Значит, посредством внешних чувств человек познает сотворенные вещи, а интуицией постигает их суть. Эту стадию Бедил называет – хадс. Хадс – высшая стадия интеллектуального познания. Насколько человек сможет проникнуть в сущность, настолько он сможет достичь успеха в познании. Бедил утверждает, что успех познания зависит от поставленной цели и старания самого человека, при этом он не умаляет и мыслительную возможность отдельного человека.

Уподобляя интуицию свету, Бедил показывает, что этот свет в зависимости от того, насколько у человека существует этот внутренний свет, настолько он приближает путника (познающего субъекта) к преодолению препятствий на пути постижения Абсолютной истины. В своих рубаи Бедил этот свет отождествлял со знанием, приобретенным посредством разума.

Роль и функции познания для развития человечества Бедил видел весьма глубоко. Ведь и сегодня ни для кого не секрет, что религиозные распри и фанатизм возникают там, где большая половина населения безграмотна. Невежество там, где нет света познания. Для устранения мракобесия и войн, достаточно человеку посвятить себя познанию. На бессознательном уровне у человека заложено постижение Истины. Освободив себя от ежедневных, бессмысленных оков и подавшись усердию, человек познает Истину и почувствует блаженство.[6. 146]

Бедил не отказывается от роли мысли, рационального в процессе познания реальности, а считает постижение бытия – и реального и божественного, единством чувственного восприятия, логического мышления и интуитивного опыта.

Здесь необходимо подчеркнуть весьма существенный момент. Бедил, в конечном счете, не подвергает сомнению способность познания вообще, он сомневается в возможности выразить все пикеты интуитивного знания в форме слов. Слово или фонетический материал, которым располагает человек, не может охватить беспредельно фокусирующие явления божественной эманации. Мыслитель слову дает большое значение.

*Сухан гар набахшад зи ашё хабар
Чуз ашколи ваҳм намебинад назар.*

[7. 571]

*Если слово не осведомит <человека>
о предмете,
Кроме бесполезного волнения,
что может увидеть взгляд.*

Может быть, одной из причин труднодоступности и метафоричности языка Бедили является и данная концепция, что слово, которым располагает человек, не имеет таких способностей передачи того знания, которое приходит человеку интуитивно и на бессознательном уровне. Именно здесь скептицизм Бедили проявляется наиболее отчетливо, когда не проявляются названные интуитивные способности. Он утверждает:

*Ба авчи кунҳаи аз бедасту пой,
Суханро нест парвози расой.
Гиреҳ бар болу бар по теша ин чост,
Биёбон маргии андеша ин чост.*

*Баёнхо новаки ваҳмест хаста,
Тасаввурхо напу боле шикаста.*

[7. 20]

*В высшей точке сущности от бессилия
У речи нет высокого полета.*

*У нее (будто) завязаны крылья, а корни
отрублены,*

Мысль здесь умирает в муках.

*Объяснения (подобно) стрелам усталых
фантазий.*

*Представление (подобно) поломанным
крыльям.*

«Бог вездесущ, присутствие Бога есть именно та истина, которая есть во всем».[8] Божественное начало разума видится мыслителем уже на бессознательном уровне.

*Если есть разум, нет надобности
в книгах и рукописях,*

*Открыть глаза – это уразуметь смысл
земли и неба.*

*Дальние полёты фантазии уносят тебя
далеко от самого себя,*

*А то ведь все, что ты видишь, это
тоже пониманием является.*

[9. 136]

Здесь Бедил возвышает роль разума в познании, хотя и не умоляет роль чувственного познания. Интуиция же предназначена для того, чтобы передать такое знание, которое не может быть достигнуто обычными познавательными средствами. Интуиция в гносеологии Бедили стоит выше знаний, приобретаемых посредством органов чувств или выводов разума. Существуют такие действия души, которые выше логики. Выводы, сделанные суждением, так или иначе, зависят от предпосылок, из которых оно исходит. Судя по поэме «Мухити аъзам» размышления служат как вспомогательное средство интуиции.

Вначале идея является основой элемента мышления, и с этого начинается всеобщее, а тем самым более абстрактное должно предшествовать в науке, в научном способе рассмотрения. Оно есть первое, но на самом деле оно есть более позднее в существовании, это бытие в себе, но такое, которое позже выступает в знании, а позднее приходит к сознанию.

Мыслитель, отмечая ту или иную профессию, в поэме «Ирфон» считает, что

в зависимости от специфики деятельности субъекта и в его интуиции есть различия.

Если сегодня по характеру различают стандартизированную и эвристическую интуицию, то Бедил не видел такого различия. Он больше склонялся к тому, что интуиция по характеру является творческой.

Бедил не противопоставляет разум интуиции. Интуиция, являясь высшей стадией рационального познания, уподобляется божественному сиянию. Вот здесь так же можно увидеть непоследовательность Бедили: если в начале его творчества интуитивное знание перерастает в сугубо мистический взгляд, то в поэме «Ирфон», написанная в конце жизни автора, интуитивное прозрение – результат длительного напряженного размышления с участием не только сознания, но и бессознательного. Тем не менее, можно определить интуитивное познание согласно Бедиле следующим образом: интуитивное познание – эта мистическая целостность проникновения в глубины индивидуального сознания, постижение сущности Абсолютной истины через в чувственное восприятие Абсолютного бытия, непосредственное чувственное восприятие подлунного мира и высшая стадия интеллектуального познания.

Бедил в своей гносеологии продолжил учение своих предшественников, считая последней стоянкой познания – Истину. Метод достижения истины Бедили отличается от методов познания суфиев, перипатетиков и вообще философов. Если древнегреческие философы, восточные перипатетики были сторонниками рационалистического учения, то суфии для достижения Истины использовали откровение и вдохновение. Они «были уверены, что только при помощи божественной милости можно достичь истину и воссоединиться с ней». А в индийской философии Истина познавалась «особым ритуальным действием», но Бедил в познании Истины, считает важным роль рационального познания, однако при этом не отрицает значения знания приобретенного при помощи чувств.

По рассматриваемой проблеме также необходимо определить, какое значение имеет «истина» в философии Бедили.

Категория истины в философии мыслителя употребляется в двух значениях. Первое ее значение онтологическое, а второе – гносеологическое. В онтологическом смысле истина употребляется как субстанция, а также как Бог.

*Гули асрори ҳақиқат чидан,
Соҳиби нашъаи кулгар дидан.*

[4. 973]

*Собрав цветок таинства Истины,
Возможно наслаждение всеобщим.*

Понятия Абсолютной истины и Бог для Бедилы идентичны. Человек, согласно его учению, появился как результат самоизлияния и инобытия Истины. Истина, в самом начале была сокрытой Абсолютной красотой настолько в непроявленном состоянии, что ни одно понятие, обозначающее смысл сам в себе скрытости Истины не выражает такого состояния. Затем наступает период, когда Истина по собственному волеизъявлению выходит из собственной неопределенности, наподобие розы, раскрытой в цветнике, и в результате его взгляд и сияние одновременно приобретают видимость наподобие звука и музыкального инструмента. Эта вечная красота стала отражаться в зеркале возможного бытия. Именно это проявление стало причиной возникновения растительности из земли, огня и из камня. Это означало превращение единственного во множественность. Итогом этого процесса стало появление человека в результате эманации Абсолютного бытия.

Бедил во всем многообразии явлений и противоречий материального мира видит главное – Единство их первоосновы. Он отмечает, что при внимательном рассмотрении Луна, Солнце, звезды вместе составляют Небо, а на Земле обманчивая видимость разнообразия, множество явлений также указывают на Единую основу. Если вода, огонь и камень противоположны друг другу, тем не менее, их объединяет гора. Какими бы волнами и каплями не виднелась нам вода, они объединяются в море. Нечто подобное обстоит и с человеческими взглядами. Несмотря на противоречие во взглядах и мнениях они указывают на общее, т.е. Истину:

*Ақоид гарчи бошад мухталиф ранг,
Зи сози ваҳдат аст ин чумла оҳанг.*

*Ҳама саргаштағони роҳи ӯем,
Ба қадри фаҳми хеш огоҳи ӯем.*[7. 23]

*Даже если взгляды бывают разными,
Это звуки гармонии единства.*

Мы все бродим в поисках его,

Сколько мы познаём себя, узнаем о нем.

В процессе познания Истины личные способности и качества субъекта влияют на приобретаемые знания. Выше мы отметили, что относительно познавательной способности разума Бедил больше находится под влиянием суфизма, но что касается иррационализма суфиев, которые отвергают роль разума в познании Истины, с этим Бедил не всегда соглашается. Мыслитель считает, что поскольку духовная сторона человека представляет собой божественное начало – человек является конечной ступенью в цепи божественной эманации, то и его разум способен познать Истину. В произведениях мыслителя часто вырисовывается два вида разума – индивидуальный разум и божественный разум. Индивидуальный разум является свойством божественного разума. Именно божественный разум имеет свойства неопределенного и бесконечного и способствует человеку в познании Истины. Истина еще в начале своей эманации в материальный мир одарила разум способностью верхъестественного познания. Здесь мы опять встречаемся с непоследовательностью мыслителя. Разум является источником светлости, благодаря разуму человек освобождается от тьмы.

*Дар ин зулматсарои норасоӣ,
Зи шамъи туст умеди рӯшноӣ.*

[7. 104]

*В этой темноте неусовершенствованной
Надежда на свет только от Твоей свечи.*

Человек, согласно Бедилу, должен посвятить себя познанию Истины. Познав Истину, человек постигает всеобщее, что может и должен познать разум. Познание Истины, разум начинается с познания собственного «Я».

Таким образом, Истина для Бедилы – это соответствие объективной реальности высказанной мысли, суждения истинны, если соответствуют бытию. Что касается второго значения Абсолютной истины, то это Бог.

Чувственное познание не ограничивается только указанными формами. Бедил иногда отмечает и роль эмоций в познании. В силу своих представлений, когда Бедил был маджзубом (безумие), то часто подвергался галлюцинациям, наверное, поэтому считал, что особый мир психических состояний, связанных с инстинктами, потребностями оказывают значительное влияние на восприятие и познание человеком окружающего мира. Мыслитель под чувствами понимает еще такие важные для человека эмоции, как переживания, страсть, гнев, страх, любовь, ненависть и т.п., которые по форме выражения, и, по сути, зависят от темперамента человека.

В современной философской мысли понятие «безумие» приобрело форму соотношенной с разумом. Оба служат друг другу мерой. Или же превращается в одну из форм самого разума. Оно сохраняет определенный смысл и самоценность, лишь находясь в пространстве последнего. Безумие в восточной философии имеет эзотерическую форму познания. Так, в «Энциклопедии терминов и пояснения познания» доктор Саид Джаффар Саджоды поясняет «Асхоби сукур» таким образом: «Сукур, то есть опьянение, опьяненный от вина и единства, и соединения, опьяненный от блеска духовных лучей. Это состояние присуще пророкам и святым. В этом состоянии они смогут раскрыть божественную тайну в своем чистом сердце».[10. 106]

Бедилем чаще используется понятие «безумие» - путь, которого выбирают влюбленные. Под влюбленными мыслитель подразумевает людей стремящихся к Абсолютной истине, влюбленных в Бога. Они приходят в такое состояние для достижения цели, воссоединению с возлюбленной.

*Бо ду олам чунуни хуш гудоз
Бар дурахшид барқи шуълаи ноз.
[4. 729]*

*Двумя мирами приятное безумие
Сверкнул блеском пламени кокетства.*

В творчестве Бедиля «джунун» это понятие, которое может передать смысл понятия «безумия», имеющее форму, соотношенной с разумом. В «Чахор унсур» («Четырех элементах») Бедил рассказывая

о своей биографии, затрагивает эту тему. Так же в своем произведении «Ирфон» в поэме «Комде и Модан» отмечает свойство человеческого разума в беспамятстве. Бедил понятие «безумие» рассматривает в двух контекстах. В одном случае он считает, что в состоянии истощенности организма человек попадает в некий транс, который имеет для него пагубный характер, а в другом смысле это состояние служит формой для разума и приобретает смысл, когда, находясь в поле разумного, служит как познавательная форма. В первом смысле Бедил под «безумием» понимает физическое состояние человека, в которое он попадает в следствии нарушения функций внутренних органов человека, как желудок и черная желчь. Бедил еще в молодости во время поисков своего друга в течение двух лет находился в состоянии маджзубизма. Рассказывая об этом периоде в «Чахор унсур» (Четыре элемента) утверждал, что подвергался галлюцинациям и чувствовал то, что было чуждо ему. Он писал: «Когда человек в своем уме, то должен знать, что кроме определенных предметов есть, что есть – это воображение, и то что возникает вне окружающей среды в видении – это галлюцинация»,[11. 147] что, несомненно, является одним из его первых философско-психологических выводов. Можно согласиться с тем, что маджзубы были носителями прогрессивных идей суфизма в народе.

В «Четырех элементах», рассказывая от имени Шейха Камала о совершенстве экстаза, Бедил писал: «Маулана Шейх Камал говорил с некоторыми людьми, стремившимися к совершенству, о воздержании от общения с теми, кто облачен в одежду безумия, и намекал, что следует избегать продолжительной дружбы с дикими натурами, т.е. он считал, что близость к маджзубам – значит войти в пасть дракона... Тупоумному трудно достичь величия, сколько бы времени ни прошло, так как слеза-дитя не достигнет старости и в тысячи лет». [9. 137]

Словами Шейха Кубули Бедил говорит, что мир безумия есть истинное сознание. Такое состояние мыслитель не считает болезнью, а воспринимает как форму познания. Действительно, относи-

тельно безумия в отличие от рационалистических концепций Европы, на Востоке безумие не вращалось вокруг представления о материальности души, это было свойство разума в поиске. Безумием можно постичь Истину, когда человеческий разум не сможет передать или не может объяснить все образы, которые он постигает. Синтез образов как организующая структура восприятия в конечном итоге может выразить нагляднее присутствие истины, но не все образы достаточно понятны и имеют соответствующие понятия для объяснения, и это уподобляется безумию. Безумие – джунун и бехуди являются формами иррационального познания, причем разными стадиями иррационального познания. Можно эти стадии сравнить с определениями Фуко о структуре безумия. «Присутствовавшие в нем изначально; мы будем переходить от структуры внешних (круг причинности) к менее наглядным внутренним (круг страсти и образа) и постараемся добраться до самых глубин этого опыта, до главного его момента – бреда», [12. 223] такое состояние (бреда) в иррационализме Бедиле может передать понятие бехуди. [13. 12]

В этих состояниях человек постигает смысл бытия, смерти и Истины. Разум намного слабее этого состояния, то, что постигается в состоянии безумия – джунун или бехуди, разумом постичь трудно.

*Чу мавҷ огуши шавқ аз хеи рафта,
Нигоҳ аз бехудӣ ҳам неш рафта.
Намуд аз байрати андеша тахсир
Видоии хобу хӯр монанди тасхир.*
[7. 157]

Таким образом, в гносеологии Бедиле интуитивному познанию придается большое значение. Интуиция по Бедиле есть высшая познавательная способность, основанная размышлениями над объектом познания. Интуиция имеет функции познавательной способности человека и формы знания.

Литература

1. Раҳимӣ Бобобек. Ошноӣ бо Бедил. - Душанбе, 2009. – С.170.
2. Зарринкуб Абдулхусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. - Душанбе, 1992. – С.370.

3. Одинаев Я.К. Философия озарения. - Душанбе, 2004. – С.142.
4. Бедил Мирзо Абдулқодир. Осор. Ҷ.6. - Душанбе, 2005. – СС.955, 954, 973, 729.
5. Олимов К. Хорасанский суфизм. Душанбе, 1994. – С.137.
6. Никоти Бедиль. Чахор унсур. Фонд восточных рукописей АНРТ. № 4975.
7. Бедил Мирзо Абдулқодир. Осор. Ҷ. 5. - Душанбе, 1993.
8. Бедил А. Рукаот. - Кобул, 1341х.
9. Бедил. Избранное. - Душанбе, 1984.
10. Доктор Саид Джафар. Саджоди. «Энциклопедия терминов и пояснений познания». Тегеран, 1383 х.
11. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. – СПб., 1997.
12. Бедил Мирзо Абдулқодир. Осор. Ҷ.1. - Душанбе, 1990.

МАСЪАЛАҲОИ МЕТОДОЛОГИЯИ МАЪРИФАТ ДАР ФАЛСАФАИ БЕДИЛ Зиёӣ Х.М., Содикӣ Н.Н.

Дар мақола чамъи принсипҳо, усулҳо, воситаҳои маърифат дар таълимот баррасӣ шудааст. Дар ин маҷмӯъ, андешаҳои муҳолиф баён шудаанд, чунки мутафаккир андешаи иратсионалиро дар маърифат нисбат ба офаридгор пайравӣ намуда, дар шарҳи ҳодисаҳои олами моддӣ дар раванди маърифатпазирӣ, мавқеи хирадро боло гузоштааст.

Яке аз сабабҳои маҷозӣ будани забони фалсафии Бедил дар он аст, ки ӯ ҳангоми дарк муҳолифии ҳақиқати реалиро дар раванди маърифат дар худ гирифтааст.

Бедил ба сифати методи маърифатӣ асосан ҳадсро дар мафҳумҳои “кашф”, “шухуд” ва ғайра истифода бурдааст. Вай бо таъя бар таълимот дар бораи рушноӣ, ки аз зардуштия сарчашма мегирад, ин усулҳоро ҳамчун маърифати ҳадсӣ пешниҳод намудааст. Муаллифи мақола ин мафҳумҳоро на ҳамчун шакл, балки дараҷаҳои маърифат мепазирад.

Мафҳуми “кашф” ин донишест, ки гӯянда бо воситаи риёзати психологӣ аз олами метафизикӣ ба даст меоварад. Хиради инсонӣ бо воситаи ҳаёл, бо тариқи “ҷаҳиш” қодир аст, ки ин ва ё

“он” қисми ҳастиро, ки “шухуд” номида мешавад, дарк намояд.

Ба воситаи узвҳои ҳис инсон мавҷуди халқшуда ва бо воситаи ҳадс моҳияти ин ашъоро бифаҳмад. Аз ин рӯ, ҳадс маърифати олий ҳисобида мешавад.

Дар мақола нишон дода шудааст, ки Бедил қобилияти маърифатиро зери шубҳа нагузошта, танҳо дарки интуитивии дар суҳан баён шударо зери шубҳа мегузорад. Аз ин рӯ, ҳадафи дарки ҳадс ба даст овардани донишест, ки бо усулҳои муқаррарӣ фаҳмиданаш аз имкон берун аст.

Дар ғносеологияи Бедил, аз фаҳмиши муаллифи мақола, мавқеи асосиро равандҳои “ҷунун”, “беҳудӣ”, ки муроди хирад ба шумор мераванд, соҳибанд. Инсон дар ҷунун ҳолатҳо ҳадафи ҳастӣ, марг ва ҳақиқатро хоҳад фаҳмид.

Калидвожаҳо: Бедил, “ҷунун”, “беҳудӣ”, “ҳадс”, “шухуд”, “кашф”, «ҳақиқат», “марг”, “қувваи судурӣ”, “ваҳӣ”, “Тилсми ҳайрат”, “Муҳити аъзам”, “Тури маърифат”, “Ирфон”.

THE PROBLEM OF METHODOLOGY OF KNOWLEDGE IN THE PHILOSOPHY OF BEDIL

Ziyoj Kh.M., Sodiqi .N.N.

In the article discusses about the authors determined a set of principles, techniques, means, methods of knowing the teachings of Bedil, which are very contradictory, because in this case the thinker adheres to irrationalism in the knowledge of the deity, and in the knowledge of material phenomena exalts the role of the mind. One of

the reasons for the metaphorical language of his philosophy lies precisely in this contradictory nature of reality and the process of cognition.

Bedil preferred intuition as a method of cognition, expressing it with such concepts as kashf, shuhud, hads. He, relying on the doctrine of the light spread under the influence of Zoroastrianism, combined these forms of intuitive knowledge. But in relation to Bedil, these concepts are called by the authors of the article stages, rather than forms of knowledge. Kashf is the knowledge that the mystic receives from the other world through persistent psychological training. The human mind is capable, prior to imagination, through a leap, of knowing one side or another of being, which is shuhud.

The article also shows that Bedil does not question the ability of knowledge in general, but he doubts the possibility of expressing all the pickets of intuitive knowledge in the form of words. For this reason, intuition is intended to convey knowledge that cannot be achieved by ordinary cognitive means. From the point of view of the authors of the article, Bedil also plays an essential role in the epistemology of the Junun, Bekhudi - insanity, which has a form correlated with reason, a state of "delirium" in which a person comprehends the meaning of being, death, and Truth.

Keywords: Bedil, junun, bekhudi, hads, madness, Shuhud. kashf, truth, death, energetic-emanatory, vakhy, Tilismi hairat, Mu-hiti azam, Turi marifat, Irfon.

ХИРАДВАРЗИИ ДИНӢ ВА ҶОЙГОҶИ ОН ДАР СУБОТИ ҶОМЕА

Маҳмадҷонова М.Т. – д.и.ф., ИФСҶ АИ ҶТ

Самадов С. К. – унвонҷӯи ИФСҶ АИ ҶТ

Мақола ба таҳлили аҳамияти “Хирадварзии динӣ” баҳшида шуда ва нақши онро дар таҳким ва суботи ҷомеа мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Хирадварзии динӣ, ки ҳамон «Ақлгароии динӣ» (ё ратсионализми динӣ) аст, мавзӯест, ки инсон мақом ва мартабаи ақлу хирадро дар бовар ва эътиқодоти динӣ, сатҳ ва андозаи истифодабарӣ аз ақлу хирадро дар ҳаёти иҷтимоӣ аз лиҳози динӣ муайян менамояд.

Ақлгароии динӣ яке аз муҳимтарин усули тафаккур аст, ки аз қадим мавриди тавачҷуҳи файласуфон ва мутакаллимон қарор дошта ва он ба маънои “тақия бар усули ақлӣ ва мантиқӣ дар андеша, рафтор ва гуфтор” фаҳмида мешавад. Масъалаи мазкур дар фалсафаи Юнон ба маънои бакоргирии ақл барои расидан ва ба даст овардани шинохти ҳастӣ аст.

Файласуфони Фарб ва Шарқ ва низ мутакаллимони дин аз ақл ва асолати он дар баҳсҳои маърифтишиносии худ шарҳҳои гуногун додаанд. Баъзе аз он ҳамчун як манбаъ ва масдари асли ва баъзе барои каифи ҳақиқатҳо ёд мекунанд.

Корбурди ақл дар ҷомеа беитар дар ҷиҳати маърифати ҷомеа аст. Яъне бар асоси таъриф, тақсим, ҳукм қардан, каифи мафҳум ва истидлол қардан, ва низ ба афроди ҷомеа илм ва огоҳӣ медиҳад.

Дар ҷомеаи башарӣ ва махсусан дар муносибатҳои динӣ, нодида гирифтани ақл ва хирад иштибоҳи бузургест, ки гоҳе инсонҳоро ба ҳаракатҳои тунд ва ифротгароӣ мекашонад.

Дин ва ақл ду рукн ва унсури ҷудонашаванда аз ҳам ҳастанд, ки бо кӯмаки ҳам, ҳайр ва салоҳи башариятро дар назар гирифта, ҳаёти солихро дар ҷаҳон ба ҷомеаи башарӣ муаррифӣ менамоянд. Бинобарин таҳким ва субот дар ҷомеа на бо “Дингароии ифротӣ” ба даст меояд, ки арзишҳои ақлониро нодида мегирад ва на бо “Ақлгароии ифротӣ”, ки

омӯзаҳои диниро нодида гирифта меёра, эътидол ва ҳадди миёнаро аз даст медиҳад. “Хирадварзии динӣ” ҳамон эътидол аст, ки мақому мартабаи ақлу хирадро дар эътиқоди динӣ муайян менамояд.

Калидвожаҳо: ақл, хирадварзӣ, дин, ҷомеа, мартабаи ақлу хирад, мутакаллимон, муътазила, ифротгароӣ, эътидолгароӣ, эътиқоди динӣ.

Баҳс аз моҳияти ақлу хирад мавзӯест, ки бузургмардони тоҷик, касоне, ки бо илми фалсафа, калом ва мантиқ ошно ҳастанд, ба он пардорхтаанд. Ба хусус ҷойгоҳ ва аҳамияти ақлу хирад дар осори мондагори шоирон ва мутафаккирони тоҷику форс, монанди Имом Бухорӣ, Ҳаким Тирмизӣ, Мотурӯдӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Форобӣ, Берунӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Хисрав, Ҷомӣ ва дигарон вучуд дорад.

Яке аз неъматҳои, ки башарият аз он бархӯрдор аст, ақлу хирад мебошад, ки ин неъмат дар рушд ва камоли инсон нақши асосӣ дошта, барои наҷот ва растагории ӯ ҳамчун ҳуҷҷат ва роҳнамои дохилӣ ба ҳисоб меравад. Аммо мутаассифона, дар ҷаҳони имрӯза на ҳамагон аз ин гавҳари арзишманд баҳраманд гашта ва бархе аз инсонҳо, нақши ақлро дар муносибатҳо ва робитаҳои динӣ камранг чилва дода, натиҷаи хирадситезии онҳо амният ва сулҳу суботи ҷомеаро ба хатар рӯ ба рӯ мекунад.

Дар луғат мафҳуми “Ақл”-ро ҳамчун: “хирад, бурҳон, сабаб, нутқ, ҳуш ва истидилол” ба кор бурда шуда, онро дар асл вожаи арабӣ доништа, аз назари реша ба маънои “бастан ва ниғаҳ доштан” шарҳу тафсир ёфтааст. Вақте гуфта мешавад: «عَقَلَ البعير» - яъне шукурашро баст». Ба ақли инсон ҳам ақл гуфта мешавад зеро ӯро аз ҷаҳлу нодонӣ

ва кирдори бад боз медорад. Аммо ин калима дар истилоҳ, бисёртар «Ба марказ ё қуввае гуфта мешавад, ки ба воситаи он инсон чизҳоро дар ҷиҳати ҳақиқаташон дарк карда ва аз якдигар ҷудо мекунад». Дар фалсафа ақл, хирад ва тафаккурро зинаҳои ақлонии маърифат медонанд. Ақл, ки зинаи ибтидоии тафаккур ба шумор меравад, барои амалиётгузаронӣ бо мафҳумҳо дар доираи нақшаву нусха ва қолабҳои муқарраршуда имкон медиҳад. Он қобилияти возеҳу равшан фикрронӣ ва муҳокимаронӣ кардан, ба фикри худ сохтори муназзам додан, далелҳоро ба таври равшан, муназзам ва ботартиб ифода намуданро ифода менамояд. Вазифаи асосии ақл тасниф, бақайдгирӣ ва ҷойбачойкунии фикр буда он аз мантиқи шаклӣ истифода мебарад. Ақл ва хирад барои омӯхтани сохтори гуфтор ва исбот муҳим буда бештар ба шакли дониши “тайёр” диққат медиҳад.[8, с. 10]

Тавре Ф.Кессиди таносуби ақл ва асотирро таҳлил карда таъкид медорад, таҳаввул ва тақомули андешаи фалсафӣ гузариш аз асотир ба логос-ақл буда иборат аст аз таҳавулоти тимсоли асотирӣ ва ашъ ба сӯи ташбеҳи бадеӣ, аз он-ба таҷсими илмӣ ва мафҳуми муҷаррад мебошад. Арасту ақдро бо мафҳуми ҳайру шар мепайвандад ва ба чунин тарз тасниф менамоянд ва ҳангоме, ки гуфта мешавад: *ما فعلت هذا منذ عقلت*: яъне “замоне, ки ба қувваи ташхиси хуб ва бад расидам, ин корро накардам”. [6, 616;] Тамоми мероси Арасту ин раванди ақлониро дар худ таҷассум ва бо тамоми нозуқиҳои зехниву бадеӣ ифода менамояд. Машшоияро аристотелизми шарқӣ низ меноманд. Равияи фалсафии мазкур дар Шарқи исломӣ асрҳои IX—XII пайдо ва дар Мовароуннаҳру Хуросон рушду нумӯ карда, пайравони он дар фалсафа пайгири ақидаву таълимоти Арасту мебошад. [8, 12.]

Имом Ғаззоли ақдро сарчашмаи оғози илм доништа ва робитаи ақл ва илмро монанди робитаи хуршед ва нури он медонад. Манзури ӯ аз ақл қуввае аст, ки орифон онро нури имон, “айн-ул-яқин” медонанд. ӯ барои ақл тақсимотеро қоил аст, ки иборатанд аз:

1) Тавони фарогирӣ ва касби илмҳои назарӣ, ки ҷиҳати фарқ кардани инсон ва ҳайвон аст.

2) Дарки ошкор ва равшани ҳама аз мумкин ва маҳол ва анҷоми муқоисаҳо

3) Ақл, яъне таҷрубиёт ва дигар илмҳои, ки барои инсон ҳосил шудааст.

4) Ақли бартар ва истеъдодӣ, ки ғаризаи инсон аст, ба ҳадде, ки оқибатандеш шуда ва ба шахватҳои зудгузар ғолиб гардида, ба тавре, ки оқибати корҳоро битавонад бифаҳмад ва бар асоси он амал намояд. [13, 92].

Яке аз шаклҳои маъмули гузариши ақл Ҳамчунин Абунастри Форобӣ дар «Рисолатун фи моҳиятиль-ақл» ақдро ба фитрӣ ва назарӣ тақсим намуда, ақли фитриро қувваи нафси инсон медонад, ки ба воситаи он, аз рӯи фитрат ва ба пайравии он, яқин ба муқаддамот ба вучуд меояд ва бе ҳеҷ муқоиса ва фикр мумкин аст ба таври фитрӣ ва табиӣ, ё аз аввали таваллуд ва бе тавачҷуҳ ба ин, ки ин яқин аз кучо ва чигуна ҳосил шудааст, ба он даст ёбад. Форобӣ ақли назариро дар «оройи аҳли мадинаи фозила» ба «ақли инсонӣ» ва дар «уюнул-амсол» ба «ақли илмӣ» таъбир кардааст ва онро чунин таъриф мекунад:

العقل العلمى و هو الذى يتم به جوهر النفس و بصير جوهرأ عقلياً بالفعل

Яъне ақле аст, ки ҷавҳари нафси одамай бо он тамоми мешавад ва ба ҷавҳари ақли амалӣ табдил мегардад. Ба иборати дигар, дар ҷойи дигар ба ин маъно гуфта шудааст: «ақли назарӣ, қуввае аст, ки бе истидлол ва қиёс, ба таври табиӣ, илми яқинӣ ба муқаддамоти куллӣ зарурӣ, ки дар воқеъ мабдаи ҳамаи улум аст, барои инсон таҳсил мекунад». [4, 45] Ибни Сино ақдро яке аз муҳимтарин имкониятҳои инсон доништа тафаккури олам ва дарки онро бо ақл алоқаманд медонад. [8, с. 15]

Мафҳуми “Дин”ки таъбири англисии он “Religion” аст, дар фарҳанг ҳаммаъно бо калимаҳои чун: ҳукм ва қазо, расм ва одат, шариат ва мазҳаб, ҳамбастагӣ ва ғайри он омадааст, ки дар қорбурдҳои Куръонӣ ҳам ба маъноҳои зиёде аз ҷумла: қазо, ҳисоб, қонун, шариат, тоат ва бандагӣ, таслим, ислом, тавҳид ва Худопарастӣ омадааст.

Аз назари таҳлили фалсафӣ, таърифи дин ба сурати комил кори бисёр мушкиле аст, зеро дар таърифи дин

мушкили асоси ин аст, ки агар бихоҳем таърифи чомеъ ва комил дошта бошем бояд, аввал ба ҷиҳатҳои муштарақ бо динҳои дигар тавачҷуҳ кунем, дар ҳоле, ки ин масъала дар назди муҳаққиқон ҳал нашудааст, ки оё ҳамаи динҳои мавҷуд амри муштараке доранд то битавон бар асоси он муштарақот таърифи комил дошта бошем. Дэвид Юм мегӯяд: «Дин ба андозае содда аст, ки ҳар кӯдаки оқил ва болиғ ва ё одами бузург метавонад як таҷрибаи динии ҳақиқӣ дошта бошад ва ба андозае печидааст, ки барои фаҳми комил ва баҳрагирии комил аз он, ниёзманд ба таҷриба ва таҳлил мебошад». [10, 18] Агар Лактансий таҳти мафҳуми дин- иттиҳоди инсон ва Худоро дар назар дошта бошад, Августин калимаи religion-ро баргирифта аз феъли reeligere, ба маънии «васл кардан» доништа, маънии динро ба таври «васл, пайванд, муттаҳид кардан, эҳёи пайванди гумшуда байни инсон ва Худо» шарҳ медиҳад. [7, 16] Ҷолиб аст, ки Мавлоно Ҷалолуддини Балхии Румӣ дар Маснавии Маънавии худ низ рисолати динро иборат аз васл кардан, на фасл кардан медонад:

Мо барои васл кардан омадем,

На барои фасл кардан омадем.

Баррасии иҷмолии чанд таъриф аз муҳаққиқон ҷанбаҳои гуногуни дин ва диншиносиро шарҳ додаанд:

1.«Диншиносӣ фанест, ки омӯхтани он шахсро аз доираи танги тасаввуроти мазҳабии ин ё он дин берун кашида, барои дохил шудан ба олами нопайдоканори маънавиёти адёни гуногун омода месозад. Илми диншиносӣ инсонро аз фуру рафтани ба тассубҳои мазҳабӣ, хурофотпарастӣ, ҷаҳолат ва ифротгарии динӣ боз дошта, ба таҳаммулпазирӣ, мудоро ва муқолимаю мувоҳисаи ҳасана ҳидоят ва барои рушду камолоти маънавию фарҳангӣ ва вусъати ҷаҳонбинии ҷавонон мусоидат хоҳад кард». [1, 27]

2. Мутафаккири римӣ Сисерон динро иборат аз муносибати бо эҳтиром дикқат ва арҷгузорӣ кардан ва худӣ ҷавҳари динро парастии қувваҳои олий, Илоҳӣ медонад.

3 Дин иборат аст аз имон ба арзишҳои мутлақ ва амал ба он. Назири

ин эътиқод дар имон ба илм ё имон ба пешрафт ё имон ба зебӣ ё имон ба инсоният мебошад. Нисбати шахс ё касе, ки ба ин арзишҳо пойбанд аст, ба онҳо мисли нисбати банди Худо ба Худост, ки Худои худро дӯст дорад ва ба аҳкоми ӯ амал мекунд. Ҳеч як аз ин ду нисбат ба якдигар бартарӣ надоранд, магар ба сабаби ишқ ва ахлоқ ва аз худ гузаштагӣ нисбат ба маҳбуб ва маъшуқи худ. Ва агар калимаи дин бар миллат гуфта шавад, мақсуд аз он гурӯҳи мушаххас аз мардум аст, ки ҳадафи онҳо бузургдошти Худо ва бандагии ӯ аст, монанди дини масеҳӣ, ки мазҳабе аст дорои низоми хосси худ ва қавонин ва равишҳо ва омӯзишҳои махсуси худро дорад. Ҳамчунин яке аз маъниҳои дин дар назари Дюркгейм иборат аст аз як муассисаи иҷтимоӣ, ки асоси он ҷудой байни амри муқаддас ва амри ғайри муқаддас аст ва дорои ду ҷанба аст: яке ҷанбаи рӯҳи таркибӣ аз ақоид ва дарёфтҳои вичдонӣ, дуввум ҷанбаи модии таркибӣ аз маросим ва одатҳо. [14, 355]

Бар асоси таърифҳои, ки аз дин кардаанд, мешавад як таърифи комилтар ё чомеътар баён кард ба ин сурат, ки «дини ҳақ ва дуруст иборат аст аз таркиби маърифатҳои назарӣ ва эътиқодӣ, аҳком ва қонунҳои амалӣ ва дастуроти ахлоқӣ, дар ҷиҳатҳои гуногуни фардӣ ва иҷтимоӣ, созгор бо ақл ва фитрати инсонӣ, ки аз тарафи Худованди якто ба василаи Паёмбарон барои ҳидояти ҳамаҷаҳонӣ моддӣ ва маънавии башарият фиристода шудааст ва дар сурати пиёда шудан ба таври комил, саодат ва растагории дунявӣ ва охираи инсонро таъмин мекунад». Ҳамин тавр, шарҳи дин дар ислом ба таври вижа буда аввалан ба маънои тобеият, одат ифода шуда минбаъд ба маънои тобеияти бечуну чаро ба Худо ва қудрати беохири он, супоридани худ ба дасти Худо, иҷрои зарурати динӣ, тақмили имону эътиқоди динӣ фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ калимаи дин имон-эътиқодро ифода карда ислом- таслими худ ба Худо, эҳсон-сафои диниву имониро ифода менамоянд. [12, 256]

Корбурди ақлонияти динӣ дар чомеа ба он шакл ва муносибат ва коркарди

ақлу дин чунин таъсир дорад, ки фаъолияти ақл, ҳамон тавр, ки дар таърифаш баён шуд, бештар нақши илмӣ ва танзим кардани рафторҳои инсониро дар ҷомеа ифода мекунад.

Манзур аз фаолият ва нақши ақл, ҳамон ақли назарӣ аст ва ақли назарӣ нерӯи махсуси нафси нотиқа аст, ки ҳам дарккунандаи ҳастихо ва нестихост ва ҳам дарккунандаи боядҳо ва набоядҳо аст ва муҳимтарин фаолиятҳои ақл дар як ҷомеа сохтани пояҳои илмии он ҷомеа аст, ки яке аз он пояҳо сохти мафҳумҳои кулӣ ва дарки онҳо аст. Ибни Сино ин амалкардро махсуси нафси инсонӣ шуморида, мӯътақид аст, ки ақл бо сохти ин даста мафҳумҳо ва дастбӯӣ ба онҳо, аз тариқи онҳо метавонад ба шинохти ношинохтаи тасаввурӣ ба воситаи таъриф ва ба шинохти ношинохтаи тасдиқӣ ба воситаи далелҳо ва натиҷа гирифтадан даст ёбад. [5, с. 284]

و أخصّ الخواص بالإنسان تصور المعاني الكلية
العقلية المجردة عن المادة كلّ التجريد...، و التوصل إلى
معرفة المجهولات تصديقا و تصورا من المعلومات العقلية

Яке аз муҳимтарин фаъолиятҳои ақл, таҳлил ва таркиб аст. Яъне ақл бо фикру баррасӣ дар муқадимаҳо ва далелҳо ба ин ҷо мерасад, ки он худ аз ҷӣ муқаддимаҳои дигар натиҷа гирифта шудааст. Ин раванди фикрӣ он қадар идома меёбад, то ба асли он бирасад.[2, 157, 159]. Аз дигар фаъолиятҳои ақл истидлол ё натиҷагирӣ аст. Истидлол навъи зоиши фикрӣ ё тавлиди зеҳнӣ аст, ки бо қарор додани чандин қазияи маълум ва марбут ба ҳам дар қанори якдигар ба даст меояд. Ин гуна қазоё, ки «муқаддамоти» истидлол номида мешаванд, ба натиҷаи хосе мерасанд. Дар воқеъ, истидлол навъи таркиб аст. Албатта таркиби чанд қазия ё гузора бо якдигар ва на таркиби мафҳумҳо ва тасаввурот, ки бо таркиби онҳо қазияи наво ба даст меояд.

Баъди баёни нақш ва фаъолияти ақл дар ҷомеа, ки бештар нақши маърифатӣ ва илмиро дошт, ҳоло навбат ба нақши дин дар ҷомеа мерасад, ки ба таври мухтасар дидгоҳҳои донишмандон ро дар бораи он баён мекунем.

Аз таърифҳои, ки аз дин шуд, ба ин нуктаи муштарак пай мебарем, ки дин дар

ҷомеа як амри муқаддас буда ва дорои як маҷмӯа этиқодот ва расму русум аст, ки аз тарафи Худо ба василаи паёмбаронаш муқаррар шуда аст. Он низоми меъёр ва арзишҳои инсонӣ аст, ки ба эътиқод нисбати тартиботи олии фароинсонӣ асос ёфта дар ин мазмун бо идеология хеле наздик аст.[12, 278]

Саволе, ки ба миён меояд, ки муқоиса ва мизони баҳрабардорӣ аз ақл ва дин чигуна ва ба ҷӣ шакл аст, нақши кадоме аз ин ду дар ҷомеа пуррагтар аст? Мардум амри диниро ба хоҳири муқаддас ва манбаи ваҳёнӣ будани он бечуну чаро итобат мекунанд, аммо амри ақлиро назароти инсонҳо медонанд ва аз тарафе ҳам ниёз ба таҳсили улуми ақлӣ доранд, то ақл нақши худро иҷро кунад. Ва нуктаи муҳимтар он аст, ки аз тарафе ҳам, олимони масъалаи дин ва ваҳиро “ҳуҷҷати берунӣ” ва ақлро “ҳуҷҷати ботинӣ” арзёбӣ мекунанд, ин матлаб ба маънои ногуфта будани ин ду рукн, яъне ақл ва дин аст. Дар илми Усули фикр қоидаи маъруф аст, ки мегӯяд:

كُلُّمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ، حَكَمَ بِهِ الشَّرْعُ -1

1. Ҳар он чиро, ки ақл ба он ҳукм кунад, шариат (дин) низ ба он ҳукм мекунад.

كُلُّمَا حَكَمَ بِهِ الشَّرْعُ، حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ 1.

2. Ҳар он чиро, ки шариат (дин) ба он ҳукм кунад, ақл низ ба он ҳукм мекунад.

Гарчанде, ки олимони фақеҳон дар мавриди ин қоида баҳсҳои тулонӣ намудаанд, аммо мафҳуме, ки аз ин қоидаи усулӣ кашф мешавад, он аст, ки ин қоида аҳамият ва ҷудо нашудани будани ақл ва динро нисбат ба ҳам мерасонад.

Муносиботи ақл ва дин, ҷойгоҳи онҳоро дар сулҳ ва суботи ҷомеа ба ин сурат метавон дар назар гирифт, ки ақл аз он ҷиҳат ки худ ба танҳои кори хубро аз кори бад ташхис медиҳад, ва аз тарафе ҳам қонунҳои динӣ, ки қанбаи ваҳёнӣ дошта башариатро ба сӯи хайр ва салоҳ ҳидоят мекунад, ин ду рукн, маърифатбахшӣ ва суботи ҷомеаро бар ўҳда дорад, ки боиси пешрафти ҷомеа мешавад.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки маорифи динӣ бархе роҳу равиш ва иртиботи ахлоқиро баён мекунад, ки барои ба даст овардани ин маориф бояд

таҷриба ва тафақури зиёд кард. Ба ҳамин хотир метавон гуфт, ки ақл ва дин ҳарду барои шиносондани ҷаҳони солим барои афроди ҷомеа талош мекунанд.

Ақл аз нигоҳи ақли тасаввуф хеле аҷиб аст. Бо он, ки онҳо зарурати ақлро дар инсон рад намекунанд, аммо онро гузаргоҳе барои дарки маъонии олий мепиндоранд. Дар Луғоти Маснавӣ ақл чунин шарҳ ёфтааст: “ба таври ҳукамо ҷавҳарест мучаррад аз моддаи муассир дар бадан идрок мекунад маҳсусотро ба мушоҳида ва муғайботро ба васоит ва тааллуқ ба бадан аз олами тааллуқи ошиқ аст ба маъшуқ ё вазир ба малик ва дар истилоҳоти суфия иборат аз “нури Муҳаммадист”. Ва илло ки мусаммӣ мешавад “Бадри байзо” ба далели ҳадиси набавӣ ки аввал мо халақаллоҳу нур аввал мо халақаллоҳ дуратул байзо, аввал мо халақаллоҳул ақл аввал мо халақаллоҳ руҳ, аввал мо халақаллоҳул қалам ва ҳайаи мавҷуд ва аҳад ва мусаммо ба эътибороти мухталифа”.

Мавлоно Чалолуддин мӯътақид аст, ки ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад. Ӯ чунин шарҳ медиҳад, ки “з-он ки бо ақле чу ақле чуфт шуд, монеи бадфеъливу бадгуфт шуд. Нафс бо нафси дигар чун ёр шуд, ақли чузъӣ ботилу бекор шуд”. Инчунин “ақл бо ақле дигар дуто шавад, нур афзун гашта раҳ пайдо шавад” инчунин даъват мекунад, ки “варчи ақлат ҳаст бо ақли дигар ёр бошу машварат кун эй писар, бо ду ақл азбас балоҳо вораҳӣ, пой худ бар авчи гардунҳо ниҳӣ” Мавлоно дар ин ҷо аз ақли оддӣ, маишӣ ҳарф мезанад, ки барои он маршварат кори зарурӣ ва афзояндаи идрок аст. Ӯ дар дафтари 5-уми Маснавӣ аз забони расули Худо низ ақлро ситоиш намуда чунин мефармояд:

Мар ки ӯ оқил бувад, ӯ ҷони мост,

Роҳи ӯву рӯҳи ӯ райҳони мост.

Ақл даиномам диҳад, ман розиам,

З-онки файзе дорад аз файзониям.

[7, 247]

Ақлро тасниф мекунад ва ақли таҳсилро бо ақли яздонӣ фарқ карда, аввалиро нокифоя мешуморад. Фарқи якero аз дигаре ба чунин тарз шарҳ медиҳад:

Ақл ду ақл аст, аввал максабӣ,

Чу даромӯзӣ чу дар мактаб сабӣ,

Аз китобу сӯтоду фикру зикр,

Аз маъончи, аз улуми хубу бикр.

Ақли ту афзун шавад бар дигарон,

Лек ту бошӣ зи ҳифзи он гарон.

Лавҳи ҳифиз бошӣ ту дар лавҳакаш,

Лавҳи маҳфуз аст к-ӯ з-ин даргузашт.

Ақли дагар бахшиши яздон бувад,

Чашмаи он дар миёни ҷон бувад.

Чун зи сина оби дониш ҷӯш кард

Не шавал ганда, на дерина, на зард...

[7, 247]

Мавлоно инчунин мӯътақид бар он аст, ки ақл банди нафс ва таъби нохуш аст, ӯ маънии ақлро дар пешгирӣ аз қавриҳои ахлоқӣ мебинад ва ин маъниро чунин ифода кардааст:

Лек марди оқилу маънавӣ,

Ақли ту нагзорат ки қач равӣ.

Таъб хоҳад то қашад аз ҳасм кин,

Ақл бар нафс аст банди оҳанин.

[7, 247]

Ӯ нави дигари ақлро, ки имонӣ менамояд, дар тан ҷойгир мекунад ва мегӯяд, ки «ақл дар тан ҳокими имон бувад, зи бимаш нафс дар зиндон бувад». [7, 247] ва дар идома меафзояд, ки ба ҳамаи ин ақлҳо ақли кул ҳоким аст ва аз ин ақлҳо дар таъҷуб аст.

Ба андешаи Мавлоно, таносуби ақлу ҳис низ ҷолиби диққат аст. Ӯ ҳисро душмани ақл медонад, зеро ба қавли ӯ, дидаи ҳисро Худо аъмо ва бутпарасту зидди ақл кардааст. Ба ифодаи Мавлоно, ҳис «кафбин» аммо дарёбин нест, ҳолибин асту фардобин нест.[7, 103]

Дар ҷои дигар ӯ ақли авомро шарҳ медиҳад, ки садқисму пора аст ва онро бо ишқ бояд муттаҳиду ягона кард – то шавӣ хуш чун Самарканду Димишқ [7, 268] Ӯ ақли ҷузвиро ноқис доништа мегӯяд, ки офати он ваҳм асту занн, зеро ватани он зулмоту торикист. [7, 162] Дар ҷои дигар ҳидоят мекунад, ки “ақли ҷузвиро вазири худ мағир, ақли кулро соз эй султон, вазир”. [7, 236] Мавлоно ақли инсонӣ бо ахлоқ вобаста карда онро дар муқоиса бо ихтиёр таҳлил мекунад ва мегӯяд, ки ақли инсонӣ аз ҳайвонӣ бо он фарқ мекунад, ки инсон метавонад ҳашми худ ва дигар эҳсосашро ба даст бигирад ва идора кунад, аммо ҳайвон не. [7, 331] Дар дигар таълимоти ирфониву тасаввуфӣ нисбати

ақл ва мавқеи онро дар ҳастӣ андешаҳои ҳамонанд гуфта шудаанд.

Бархе аз донишмандони муосири динӣ гуфтаанд: агар таъбири созгор аз тамоми таҷрибаҳои худ дошта бошем, бояд аз пайи як ҷаҳонбинии ваҳдатбахш биравем. Мо зиндагиро на ба сурати бахшҳои мустақил, балки ба сурати як таҷрибаи кулӣ пушти сар мекунем. Ақл ва дин ҳарду дар мақоми баён кардани як ҷаҳон ҳастанд. Ба ҳамин хотир, қайд кардан зарур аст, ки таҳким ва субот дар ҷомеа на бо “дингароии ифротӣ” ба даст меояд, ки арзишҳои ақлониро нодида гирад, ва на бо “ақлгароии ифротӣ” ба даст меояд, ки омӯзаҳои диниро нодида гирад; балки меъёр, эътидол ва ҳадди миёна аст, ки дар натиҷа ҳамон роҳи “Хирадварзии динӣ” боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Абдуллозода, Шерзод. Асосҳои диншиносӣ. Душанбе, нашри 2, 2014, 517 с.
2. Абуннасири Форобӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад, Алфоз-ул-мустаъмал филмантик. Тарҷума ва шарҳ: Ҳасан Маликшоҳӣ. Техрон, Сурӯш, 2018, 228 с.
3. Абуннасири Форобӣ, Муҳаммад ибни Муҳаммад, Орои аҳл-ул-мадинаи фозила. Мутарҷими форсӣ: Профессор Саид Ҷаъфар Сачҷодӣ, Вазорати Фарҳанг, 2000, 158 с.
4. Абуннасири Форобӣ, Муҳаммад ибни Муҳаммад, Рисолатун фи маон-ил-ақл. Ба кӯшиши Муҳаммад Амин Алхонҷи. Миср, Матбаатул-саода, 1907, 245 с.
5. Ибни Сино. Ал-нафс мин “Китоби Шифо”. Таҳқиқи Ҳасан Ҳасанзода Омулӣ, Қум, Бӯстон китоб, 2004, 380 с.
6. Иброҳим Мустафо ва дигарон. Алмуъҷам-ул-васит. Техрон, Ал мактбат-ул-илмия, 1998. 1094 с.
7. Маснавии маънавии Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад Балхӣ Румӣ бо ҳафт китоби нафиси дигар. Қобул. 1357.- 379 с.
8. Маҳмадҷонова М.Т. Табаҳхуре дар таърихи фалсафаи тоҷик. Душанбе, 2018. -430 с.

9. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины. -М.: Издание Сретенского монастыря, 2002.
10. Роберт Хьюм. Адёни зиндаи ҷаҳон. Тарҷума: Абдурраҳим Гувоҳӣ. Техрон. Ношир: Илм, 2012, 480 с.
11. Саид Н. С. Назаров М. Фалсафа ва методологияи илм. Душанбе, 2016.
12. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; пер. с англ. Л.Сумм. - М.: Сидбад, 2019. - 530 с.
13. Ҷабибуллоҳ Дониши Шаҳрақӣ. Ақл аз назари Қуърон ва ҳикмати мутаолия. Техрон. Интишороти Бӯстони китоб –2007, 244 с.
- Чамил Салибо. Алмуъҷам-ул- фалсафӣ. (Фарҳанги фалсафӣ). Бейрут, 1978, 765 с.

РЕЛИГИОЗНАЯ МУДРОСТЬ И ЕЕ МЕСТО В УСТОЙЧИВОСТИ ОБЩЕСТВА

Маҳмадҷонова М.Т. Самадов С. К.

Статья посвящена анализу «религиозной мудрости» и обсуждается ее роль в укреплении и поддержании общества. Религиозная мудрость, являющаяся «религиозной рациональностью» (или религиозным рационализмом), является предметом, которым человеком определяется статус и степень мудрости религиозных убеждений, уровень и объем использования интеллекта в общественной жизни с точки зрения религии.

Религиозная рациональность является одним из наиболее важных методов мышления, который с древних времен привлекал внимание философов и мыслителей, и понимается как «опора на метод интеллекта и логики мысли, поведения и речи». Данный вопрос в греческой философии заключается в использовании ума для постижения и признания бытия.

Философы Запада и Востока, а также религиозные деятели прокомментировали интеллектуальность и ее источники в своих разных дебатах. Некоторые из них вспоминают о ней как оригинальный источник, другие же для раскрытия истин.

Использование ума в обществе больше заключается в образованности общества. То есть, он основан на описа-

нии, разделении, суждении, открытии понятий, а также предоставляет знания и аргументацию членам общества.

В человеческом обществе, особенно в религиозных вопросах, отсутствие интеллекта и мудрости является большой оплошностью, которая иногда приводит людей к насилию и экстремистским движениям.

Религия и разум являются двумя столпами и неотъемлемыми элементами, которые, с взаимной помощью, учитывая благодеяния и разумность человечества, представляют человеческому сообществу здоровую жизнь. Поэтому укрепление и стабильность в обществе не достигаются «экстремистской религией», которая игнорирует интеллектуальные ценности, игнорирует религиозные учения и утрачивает нормы, равновесие и стандарты. «Религиозная мудрость» - это то же самое, что определяет статус и мудрость интеллекта в религиозных верованиях.

Ключевые слова: *интеллект, мудрость, религия, общество, степень интеллекта, деятели, экстремизм, уравновешенность, религиозные убеждения.*

RELIGIOUS WISDOM AND ITS PLACE IN THE SUSTAINABILITY OF SOCIETY

Mahmadjonova M. T., Samadov S. K.

The article analyzes the importance of "religious wisdom" and discusses its role in strengthening and maintaining society. Religious wisdom, which is "religious rationality" (or religious rationalism), is the subject by which a person determines the status and degree of wisdom of religious beliefs, the level and extent of the use of intelligence in public life from the point of view of religion.

Religious rationality is one of the most important methods of thought that has attracted the attention of philosophers and thinkers since ancient times, and is understood as "relying on the method of intelligence and the logic of thought, behavior and speech". The question in Greek philosophy is the use of the mind to comprehend and recognize being.

Philosophers of the West and East as well as religious figures have commented on intellectuality and its sources in their various

debates. Some of them remember it as an original source, others for the disclosure of truths.

The use of the mind in society is more about the education of society. That is, it is based on description, division, judgment, discovery of concepts, and provides knowledge and reasoning to members of society.

In human society, especially in religious matters, the lack of intelligence and wisdom is a big oversight that sometimes leads people to violence and extremist movements.

Religion and reason are the two pillars and the essential elements which, with mutual aid, considering the beneficence and intelligence of mankind, present to the human community a sound life. Therefore, strengthening and stability in society is not achieved by "extremist religion", which ignores intellectual values, ignores religious teachings and loses norms, balance and standards. "Religious wisdom" is the same thing that determines the status and wisdom of the intellect in religious beliefs.

Keywords: *intelligence, wisdom, religion, society, degree of intelligence, figures, extremism, balanced, religious beliefs.*

ҲАСТИИ ТАБИЙ ВА ФАВҚУТТАБИЙ ДАР АҚОИДИ
АЗИЗУДДИН НАСАФӢ

Саидчафарова П.Ш. – ходими калони илмии ИФСХ АИ ҚТ

Азизи Насафӣ, ки мутафаккир, файласуфи асри XIII форс-тоҷик ба шумор меравад, масъалаи ҳастиро дар асарҳои худ, аз қабилӣ «Инсон ал комил фи маърифат ал вофир», «Кашфул ҳақоик», «Мақсуди ақсо» мавриди таҳлилу тадқиқ қарор додааст. Ӯ ду шакли ҳастӣ – ҳастии табиӣ ва фавқуттабиӣро дар мавриди инсон ва табиат баррасӣ менамояд. Масъалаи хилқати оламу одам, мабдаъ ва маъодӣ инсон, мақсади офариниши инсон, ҷисм ва хасоису маротиби он, таносуби рӯҳ бо ҷисм барин масоили ҳастии табиӣ ва фавқуттабиӣ дар навиштаҳои Азизуддин Насафӣ бо тааммуқи андеша баррасӣ гардидаанд

Фалсафаи ирфонии тасаввуф аз сайри нузулӣ ва уруҷии инсон иборат аст. Бинобар ин инсон як хати интиқолист аз олами улухият (ҳастии фавқуттабиӣ) ба олами табиат (ҳастии табиӣ). Пас, ин инсон худ ҳастии табиист ва тадқиқи хусусиятҳои фитрию зоҳирии он ба мо имкон медиҳад, ки бигӯем: инсон худ ҷузви табиат аст.

Калидвожаҳо: олам, инсон, рӯҳ, ҷисм, мабдаъ, маод, табиат, мизоҷ, ҳастии табиӣ, ҳастии фавқуттабиӣ.

Ҳастӣ ва масоили марбути он ханӯз аз давраи пайдоиши фалсафа яке аз масъалаҳои асосӣ ва баҳсноки он ба шумор меравад. Аз қадим фалосифа сари масъалаи ҳастӣ ва шаклҳои он баҳсу мунозираҳо доир менамуданд. Ба таъбири дигар, мавзӯи фалсафа “ҳастӣ” аст.”[1. 165]

Асли хилқат чист? Мабдаъ кадом аст ва кай ба вучуд омадааст? Инсон кай дар ин олам пайдо шудааст ва дар сохтори тақдири худ мухтор аст, ё на? Ҳамаи ин пурсишҳо дар атрофи масъалаи ҳастӣ ҷамъ гардидаанд. Таълимотҳои фалсафии замони бостон, аз қабилӣ Ҳинд, Чин, Бобулистон, Эрон, Юнон, Рим, фалсафаи навафлотунӣ, асрҳои миёнаи

Шарқ, то ба фалсафаи замони нав рӯҷеъ ба масъалаи ҳастӣ ақоиди гуногунро дар осори мутааддиди хеш иброз доштаанд.

Файласуфони асримӣнагии Шарқ, аз қабилӣ Алқиндӣ, Форобӣ, Абӯалӣ Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ, ҳамагӣ пайравони ақидатии Арасту ва фалсафаи ӯ буданд. Абӯалӣ Ибни Сино, ба тамоми масъалаҳои ҳастӣ, аз қабилӣ вочибулвучуд (масъалаи сабабият), имконувучуд, мабдаъ ва маъод, ҷавҳару араз, ҳаракату сукун, таносуби Худо ва табиат, нафсу қолаби инсонӣ даст зада, осори баландарзишро ба мерос гузоштааст. Ӯ таносуби иллату маълумро (на холиқу махлуқ) қойил буда гуфта буд: «Олам қадим ба замон аст, зеро биззот мутааххир аз вучуди вочиб ва маълуми он аст. Лекин тааххури он аз соней, тааххури зехнӣ аст, зеро вучуди иллат заруратан ва бидуни фосилаи замонӣ муқтазои вучуди маълум аст. Ашъи мӯҳдас ҳамон аъёни ашъи мавҷуд дар оламанд.» [2.С.63]

Тасаввуф ва ирфон, ки ба таъбири Мутахҳарӣ ба «ҳавзаи фалсафаи уло» мутааллиқ аст, олами ҳастиро ба ҷаҳор қисм ҷудо намудааст:

- 1.Олами табиат, ё носут;
- 2.Олами мисол ё малакут;
- 3.Олами уқул, ё ҷабарут;
- 4.Олами улухият ё лоҳут;

Азизи Насафӣ низ масъалаи маърифати ҳастиро дар асарҳои худ, аз қабилӣ «Инсон-ал-комил фи маърифат-ал-вофир», «Кашфул-ҳақоик», «Мақсуд-ул-ақсо» ҳаматарафа таҳлил намудааст. Бахусус ду шакли ҳастӣ (ҳастии табиӣ ва фавқуттабиӣ)-ро дар мавриди инсон ва табиат (олами сағир ва олами кабир) дар таълифоти ӯ бисёр воҷеҳдорем.

Чун масъалаи маърифати ҳастӣ дар тасаввуф аз доираи сайри нузулӣ ва уруҷӣ иборат аст ва ибтидою интиҳои ин дойираро ақли аввал мешуморанд, аз ин

рӯ Азизи Насафӣ низ дар ин масъала дар бисёре аз осораш таваққуф намудааст.

Азизи Насафӣ содир шудани олами мулк ва малакутро аз чавҳари аввал, яъне ақл ё ин ки ақли аввал медонад, ки ба қавли Азиз, «қалами Худой ва расулulloх» аст ва офаридгор ё бавучудоварандаи ин ақро вочибулвучудиззот, ё Худой таъоло меҳисобад. Ақли аввал, ё қалами Худой таъоло маншаи пайдоиши чамеъи аносири табиӣ ва фавқуттабиӣ буда, нузул ва уручи доираи ҳастӣ аз ӯ вобастааст. Ақл мисли нурест дар дил, ки ҳақиқатро аз ботил чудо мекунад.

Азиз гуногунии ақидатии аҳли ҳикмат ва аҳли ваҳдатро дар масъалаи доираи нузулӣ ва уручии ҳастӣ дар пешорӯи хонанда ё солиқ меоварад. Доираи хилқат аз назаргоҳи ҳукамо ба таври зайл нишон дода шудааст: Вочибалвучуд, ки Худой олам аст, хилқатро чунин тархрезӣ бинмудааст – Ақл, Нафс, Фалак, Аносири арбаъа (оташ, ҳаво, об, хок), маволиди сегона (маъдан, набот, ҳайвон) Инсон ва ниҳоят Ақл. Азизуддин Насафӣ ихтилофоти фикрии аҳли ҳукамо ро пай бурдааст, ки онҳо вучудро аз ду ҳол иборат медонанд: қадим, ё ҳодис. Агар қадим бошад, вочибалвучуди зот аст ва агар ҳодис, мумкин алвучуди зот аст. Вочибалвучуд – ин Худой таъолост ва мумкиналвучуд – ин олами мулку малакут. Вочибалвучуд – иллат аст, мумкиналвучуд маълул. Худой таъоло мисли офтобест, ки аз нурпошии ӯ ақли аввал ба вучуд омадааст ва аз партави ақли аввал дигар маъқулоти оббову уммаҳот: «Пас, аз борӣ таъоло ки аҳади ҳақиқӣ аст, аҳади ҳақиқӣ содир шуд ва он ақли аввал аст. Боқӣ оббо ва уммаҳот аз ақли аввал содир шуданд, аз чихати он, ки дар ин ақли аввал, ки аҳади ҳақиқӣ аст, ба изофот ва эътиборот касрат пайдо омад». [3. 137]

Ба қавли Насафӣ чун олами маъқулоти тамоми шуданд, ё ин ки ҳар ақл ва нафс ва фалак бо аҷзони худ ба вучуд омаданд ва оббову уммаҳот (аносири арбаъа) ва маволиди сегона ҳар қадам дар як турфатулайн ба вучуд омаданд, ниҳоят нимдоираи нузулӣ ба анҷом расид ва нимдоираи уручӣ аз инсон оғоз гашта, дар ақл ба охир расид. Аз ин доираи хилқат, маълум мешавад, ки мақсади офариниш инсон ва камоли он аст. Ин-

сон бояд ба ақл расида, сайри уручиро хотима бидиҳад: «Чун дар охири ҳама инсон пайдо омад, маълум шуд, ки инсон меваи дарахти мавҷудотааст ва чун инсон ба ақл расида тамоми шуд, маълум шуд, ки тухми дарахти мавҷудоти ақл будааст, ки ҳар чиз ки дар охир пайдо омад, дар аввал ҳамон буда бошад. Ва чун инсон ба ақл расид дойираи тамоми шуд». [3. 141]

Пас маълум мешавад, ки аввалу охири офариниш ақл будааст, мабдаъ ва маъоди инсон ақл ва мақсади хилқат низ дарёфти ақл будааст. Тамоми ҳастии табиӣ ва фавқуттабиӣ вусули худро дар ақл меёбанд, чун ки ақли аввал ашрафи уқул аст.

Азизуддин Насафӣ доираи хилқатро аз рӯи нишондоди ҳоси худ, ки мутааллиқи ақоиди аҳли ваҳдат мебошад чунин арзёбӣ намудааст: «Аввал Худой аст, боз ақл, боз нафс, боз табиат. Нузул тамоми шуд». [3. 123] Уруч низ дар шакли сарозери он ба назар мерасад: табиат, нафс, ақл, Худой. Маълум мешавад, ки он чизе, ки дар аввал ва охири доира аст, он латифтар ва шарифтар будааст. Азиз ҳар як қисми доираро бо маротиб ва ҳасоиси онон муайян намудааст: «Аввал Худой аст ва анбиё ва авлиё мазоҳири худоянд. Боз ақл аст ва ҳукамо ва уламо мазоҳири ақланд. Боз нафс аст ва салотину мулк мазоҳири нафсанд. Боз табиат аст ва авому сахронишинон мазоҳири табиатанд. Чун аввал Худой бувад яке омад ва чун ақл дар мартабаи дуввум афтод ду қисм омад. Ва чун нафс дар мартабаи саввум афтод, се қисм омад. Ва чун табиат дар мартабаи чаҳорум афтод, чаҳор қисм омад. Як ва ду ва се ва чаҳор даҳ бошад. Ин аст маротиби малак ва малакут ва чабарут». [3. 124]

Офариниш ва хилқат ба Худой мансубият дорад, ки инро дар истилоҳоти ирфонӣ «афъоли Худой таъоло» ном мебаранд. Ва ин афъоли Худой таъоло дар ақоиди Азиз аз ду қисм иборат аст: мулк ва малакут. Мулк олами маҳсусот буда, ба он олами воқеӣ, чун қисм, модда, маъдан, набот ва ҳайвон дохил мешаванд. Ва ба олами малакут чамеъи фалакулафлок (ҳафт фалак) арвоҳ ва олами улвӣ шомил мебошанд. Олам аз ду қисм рӯҳонӣ ва қисмонӣ иборат буда, олами рӯҳонӣ боз ба қисмҳо чудо меша-

вад: «қаррубиён ва рӯхониён. Ба қаррубиён фариштаҳо шомил буда, аҳли ҷабарут дар ин боргоҳи улӯхот дохил мешаванд ва шарифтарин чизе, ки Худованд дар ин қисм ато бинмудааст, ақли аввал аст, ки дар боло зикр гардид. Ба қисмати рӯхониён арвоҳи норӣ мутааллиқанд. Олами ҷисмонӣ низ ду қисм аст: «...самовиёт ва арзиёт, чун арш ва курсӣ ва самовот ва собитот ва сайёрот. Аммо арзиёт чун басоити унсурӣ чун раъд ва барқ ва абр ва борон ва мураккабот чун маодин ва наботот ва ҳайвонот». [3. 143]

Фалсафаи ирфон ва тасаввуф саропо аз сайру сулуки инсон иборат аст, аз ин рӯ инсон як хати интиқоле аз олами улӯҳиёт ба олами табиат аст. Пас, инсон худ ҳастии табиист ва тадқиқи хусусиятҳои фитрию зоҳирии он ба мо имкон медиҳад, ки хулоса барорем: инсон худ ҷузви табиат аст: «Рӯҳи инсон ҳақиқате ҷовидона аст. Инсон на танҳо дар қиёмат ба сурати зиндае маҳшур мешавад, дар фосилаи дунёву қиёмат аз навъе ҳаёт, ки ҳаёти барзахӣ номида мешавад ва аз ҳаёти дунявӣ қавитару комилтар аст, баҳраманд аст». [3. 120]

Азизи Насафӣ инсонро аз ду қисм иборат доништа рӯҳ ва ҷисм. Инсон аз дидгоҳи ӯ ба ин дунёи сифлӣ барои ба камоли худ расидан фиристода шудааст ва рӯҳ бе шарикӣ ху қолаб (ҷисм) бо ин мақсад ноил шуда наметавонад, чунки рӯҳ аз олами амр аст ва қолаб аз олами халқ. Рӯҳ, ки аз олами улвист, басит ва тақсимнашаванда аст, аммо ҷисм, ки аз олами халқ аст, қобили тақсими таҷаззӣ ва тақсим аст ва аз олами халқ аст, балки худ олами халқ аст». [3. 125]

Азиз пас аз шарҳ додани офариниши арвоҳ ва маротиби он, пайдарҳамона бо вучуд омадани ҷисм ва маротиби онро ишора намудааст. Тартиби суратпазирии олами аҷсом чунин аст: аввал арш ва аз зубдаъ ва хулосаи он курсӣ офарида шудааст, минбаъд осмони ҳафтум ва осмони шашум то ба осмони аввал офарида шудаанд. Сипас унсури оташ, баъд ҳаво, умури об ва дар охир умури хок офарида шуданд. Аносири арбаъа, ки тамом шуданд, олами аҷсом ва маротиби он низ ба охир расиданд.

Олами аҷсом аз олами арвоҳ бо ҳа-соисе чун тақсимпазирӣ, қобили таҷаззӣ

будан ва маҳдудияту интиҳо доштани фарқ мекунад. Азиз фарқи онро, ки аз ҳама дар аносири ҷаҳоргона нишон медиҳад. Азиз мегӯяд, ки аз аносир чизе ки латифтар аст, он унсур дигар аносирро харқ карда метавонад ва ба фарғ аз он баъзе хусусиятҳои дигар низ доранд. Ба мисол, хар як унсур (об, хок, оташ, ҳаво) дар ҷои худ мақоме доранд ва он мақомро дигар унсур ҷойгир шуда наметавонанд. Бо вучуди он ки хар як бо якдигар моъият доранд, аммо хар кадом дар мақоми худ устуворанд. Зеро ки баъзе касифанд ва баъзе латиф ва касофату латофат якдигарро харқ наметавонанд кард: «Бидон, ки агар касе даст» дар об кунад, об дастро тарк куна два насӯзад ва агар касе даст дар оташ кунад, ҳам бисӯзад ва аммо тар накунад. Агар касе даст дар оби ҷӯшон кунад, ҳам бисӯзад ва ҳам тар бикунад. Пас маълум шавад, ки он ҷо об ва оташ бо ҳаманд ват уро маълум, ки об ва оташ дар як макон нашаванд. Пас, об дар макони худ аст ва оташ дар макони худ. Аз латофат ва касофат касиф дар мақоил латиф макон надорад ва латиф касифро хироқ намекунад ва ҷои касиф танг накунад». [4. 71]

Чун ҳаво латифтарин унсур аст, дигар аносир онро харқ карда наметавонанд. Чунончӣ, агар дар хонаи торике шамъ рӯшан кунанд, ҳавои хона ҳеҷ монеа шуда наметавонад ва барои равшан кардани шамъ ҳавои хонаро баровардан лозим нест, нури шамъ ҳаворо харқ намекунад, чунки ҳаво дар макони худ аст ва нур низ дар макони худ.

Азизуддин Насафӣ пайдоиши инсонро низ аз аносири арбаа шуморидааст: «Бидон, ки аҳли шариат мегӯянд, ки аввал касе ки Худой таъоло аз инсон биёфарид, Одам буд ва қолаби одамро аз хок офарид, яъне аз аносири арбаъа». [4. 77]

Чун ақидаи аз хок пайдо шудани инсон дар мисоли боло ақидаи сирф динӣ, яъне аз ҳадис ва ояҳои Қуръон аст, вале бо вучуди ин дар ақоиди Азиз бисёр вомахӯранд. Ва агар асли мақсад ҳамон ривояти динӣ бошад ҳам, воқуниши Азиз ба олами сифлӣ, яъне табиат як воқуниши сирф ҳақимона аз дидгоҳи як файласуф аст. Масалан ӯ аз номи аҳли ҳикмат овардааст: «Бидон, ки аҳли ҳикмат мегӯянд, ки имкон надорад, ки инсон бе модар ва падар ба вучуд ояд, аммо лозим

нест, ки модар ва падари инсон ҳам аз навъи инсон бошад. Зеро, ки инсон ва чумлаи маволидро модар ва падар аносир ва афлоканд. Охир намебинӣ, дар хок ва об ва ҳаво чандин навъ ҳавонот пайдо меоянд, ки модар ва падари эшон аз навъи эшон нест ва баъзе ҳавонот хастанд, ки эшонро ҳалақулмаъот мегӯянд ва модару падари эшон ҳам аз навъи эшон аст». [4. 80]

Барои исботи фикри худ нақли ачибе овардааст, ки дар яке аз шаҳрҳои пешини ҳинд ҳар сол ба вақти муайян борон меборидааст ва аз ин барои ба монанди шаш адад гӯсфанд чизҳое фуруд меомадаанд, ки он чизҳо ба занбӯри асал табдил меёфтаанд. Пас маълум мешавад, ки ҳайвонот низ аз аносири арбаъа пайдо мешудаанд ва чун инсонҳои навъе аз ҳайвон аст, пас лозим нест, ки инсонро падар ва модар бошад.

Азизуддин Насафӣ дар аксари масъалаҳои ирфонӣ, бахусус масоили марбут ба мабдаъ ва маоди инсон таҳлил ва тадқиқи равияҳои чун аҳли ҳикмати аҳли таносух, аҳли ваҳдат, аҳли қасрат асҳоби нурро мавриди истифода қарор додааст. Ва ин ақоиди Азизро дар бисёр мавридҳо бо ақоиди эшон муштарақ менамоёнад. Ба мисол дар таҳқиқи масъалаи пайдоиши инсон ақидаи Азиз ҷолиб аст аз ду ҷиҳат: а) бо ақидаи динӣ, ки инсон дар олами улвӣ аз хок офарида шудааст; б) бо ақидаи воқеъбинонаи як табиатшинос, ки инсон натиҷаи пухтаразии аносири ҷаҳоргона аст.

Азизуддин Насафӣ мизоҷ ва шаклҳои гуногуни онро яке аз категорияҳои асосии пайдоиши ҳастӣ мешуморад. Мизоҷ чун омили муҳими ҳастии табиӣ дар рисолаҳои Азиз такрор ба такрор тадқиқ шудааст. Пас аз омезиши аносири арбаъа, яъне аз имтизоҷи онҳо кайфият ба вучуд меояд, ки ин кайфиятро мизоҷ меноманд. Ва чун мизоҷ дар шаклу суратҳои мухталиф зоҳир шуд, вай ба набот, ҳайвон ва инсон табдил мешавад. Чун мизоҷ дар се ҳолат ба вучуд меояд: қариб ба эътидол, баъид ба эътидол, мутавассит миёни ду эътидол: «...агар ин мизоҷи ҳодис баъид аст аз эътидол, ба мизоҷ наботаст ва воҳибулсувар, ки ақли фаъол аст, мар ин мизоҷро, лоиқи истеъдоди вай сурати на-

ботӣ баҳилад, то ҷисми набот ва рӯҳи набот падо ояд ва агар қариб аст бо эътидол, мизоҷи инсон бошад. Ва воҳибулсувар мар ин мизоҷро лоиқи истеъдоди вай сурати инсонӣ баҳшад, то қолаби инсон ва нақши инсон пайдо ояд. Ва агар мутавассит миёни ҳар ду, мизоҷи ҳайвони ғайринотиқ бошад ва воҳибулсувар мар ин мизоҷро лоиқи истеъдоди вай сурати ҳайвонӣ баҳшад, то қолаби ҳайвонӣ ва рӯҳи ҳайвонӣ пайдо ояд». [4. 83]

Тамомати осори фалсафӣ-ирфонии Азизуддин Насафӣ аз масъалаи вучуд ва ҳасоиси он баҳс мекунад ва мақсуди ин орифи ҳудогоҳ дарёфти ҳақиқат аст, ҳақиқати олами сағир ва олами кабир. Азизуддин Насафӣ дар «Кашфул-ҳақоик»- ном маҷмӯаи рисолаташ, ки худ саросар аз тадқиқи масъалаи ҳастӣ ва қисматҳои он (ҳастии табиӣ ва фавқуттабиӣ) иборат аст, рисолаи махсусе низ матраҳ гардонидааст, бо номи «Дар баёни вучуд ва он ҷӣ тааллуқ ба вучуд дорад». Ин рисола дар хусуси пайдоиши хилқат ва масъалаҳои чун: вучуд ва ақсоми он, сурат, модда ва шакл, зоту ваҷҳ ва нафс, тариқи пайдоиши олам ва тартиби мавҷудот, олами малакут, малоика ва шаётин баҳс мекунад. Хусусияти махсуси ин рисола аз он иборат аст, ки муаллиф нуқтаҳои назари гуногунро дар хусуси тариқи пайдоиши олам ва тартиби мавҷудот аз аҳли ҳикमत, аҳли таносух, аҳли ваҳдат, асҳоби нур ва боз як тариқи дигар оварда, таҳлил намудааст. Хонанда пас аз мутолиаи ин рисола доираи васеи донишро дар бораи уламо, ҳукамо, орифон ва донишмандони чандин тарику равияҳои дигар пайдо мекунад. Ба ғайр аз ин тафриқа ва тафовути ақидатии ононро дар як рисола муайян менамояд.

Масалан, ҳастӣ дар ақоиди Азиз бо ҳар ду тарафи масъала ба назар мерасад: ҳам ҳастии табиӣ ва ҳам ҳастии фавқуттабиӣ. Инсон аз ду қисмат таркиб ёфтааст: рӯҳ ва ҷисм. Рӯҳи вай аз олами улвист ва ҷисми ӯ аз олами сифлист. Аз ин рӯ рӯҳи инсон ҳамвора дар паи омӯзиш ва камолёбист, яъне инсон хилқатан маърифатҷӯ буда, як узви рӯҳи мутлақ будани худро хис мекунад: “Бидон, ки

маърифати вучуди мутлақ бадеҳӣ аст. Ва донишгани ӯ мӯҳтоҷ ба ҳудуд ва таъриф нест, аз ҷиҳати он ки ба зарурат ҳар яке медонем, ки мавҷудем.” [4.С.33]

Инсон ба дарки ҳақиқати ашё имконият дорад ва тавассути ҳаввоси зоҳиру ботини ҳеш табиатан он ҳақиқиро идрок менамояд, пас дар мавриди масоили вучуд ва адам низ хато нахоҳад кард: “...тасаввур собиқ аст бар тасдиқ.” [4. 35]

Шинохти ҳақиқати ашё ва дарки вучуд ва адам ҳатто барои ҳайвонот ва атфол низ бегона нест: “Дигар он ки ҳайвонот ва атфол бо мо шариканд дар тафриқа кардан миёни вучуд ва адами аввал. То чизеро надонанд, тафриқа миёни вай ва миёни ғайри вай муҳол бувад ва миёни вучуду адам тафриқа мекунад. Пас, ба зарурат маълум шавад, ки аввал вучуду адамо шинохтаанд ва онгоҳ миёни ҳар ду тафриқа мекунад.” [4. 30]

Азизуддин Насафӣ, ки чун дигар ҷонибдорони аҳли тасаввуф олами моддӣ ё ин ки олами сағирро партаве аз нури аҳадият медонист, бо вучуди ин ногузир вучуд доштани ваҳдат ва дар баробари он касратро қоиладар буд. Азиз вучуди мутлақ гуфта, тамоми маҷмӯи вучудро меҳисобид, яъне тамоми олами зиндари, онеро ки дар он мавҷудем ва он олами Худост: “...ӯро ҳақ ва таъриф нест, аз ҷиҳати он ки лафзи омитар ва машҳуртар аз вучуд нест, то вучудро бо он таъриф кунанд. Яъне макони вучуди мутлақро таъриф нест”. [4. 34]

Ба ғайр аз ин, Азиз зимни маърифати ҳастӣ муҳим будани категорияи дигари фалсафӣ- “азод”, яъне зидҳоро ба эътибор гирифтааст. Масъалан, рӯзу шаб, сиёҳу сафед, баланду паст ва ғ. Дарки азод дар олами ашё ва маонӣ ба инсон имконият медиҳад, ки хулосаи саҳеҳе барорад: чун падидае ё ҳодисае ё шайъе бо азодди худ мушоҳида мегардад, пас, он хатман вучуд дорад: «Агар ҳамеша рӯз будӣ, шаб набудӣ ва ҳеч кас рӯзро нашинохтӣ. Аммо, чун шаб ҳаст, мардум рӯзро мешиносанд. Яъне бо зидҳоро

чизҳоро зоҳир мешаванд ва ба зидҳои худ.» [4. 32]

Бад-ин тариқ, аз шарҳи мухтасари ақоиди Азизуддин Насафӣ ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст:

Азизи Насафӣ ҳангоми гузориш ва таҳқиқи масоили гуногуни ирфонӣ ва фалсафӣ ақоиди мухталиф ва мухалифро аз макотиби зиёде чун аҳли шариат, аҳли тақлид, аҳли истидлол, аҳли кашф, аҳли ваҳдат, аҳли таносух, асҳоби нур, асҳоби нор ва ҳукаморо оварда, мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Пас аз ин гуногунандешӣ ва гуногунфикриҳои зиёде Азизи Насафӣ ақоиди хос ва устувори худро дарёфта, тақия бар ваҳдати вучудиён кардааст, ки ин як ҷиҳати хулосаи таҳқиқи осори ӯст. Дигар ҷиҳати он, ин ҷанбаи фалсафӣ доштани таълимоти Азизи Насафӣ ва ақоиди сирф як олими табиатшинос будани он мебошад. Азиз, ки худ табиб будааст, дар шарҳи бисёр масоил ҷиҳатҳои илмӣ ва ақлонии онро ба назар гирифтааст.

Адабиёт

1. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Ошноӣ бо улуми исломӣ, Ҷ.1-Душанбе, “Ройзани Фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Ирон дар Тоҷикистон”, 1999.
2. Абуалӣ Сино. Осори мунтахаб. Ҷ.2.-Душанбе., Ирфон, 1983.
3. Азизуддин Насафӣ. Китоб-ул-инсон-ул-комил. Техрон, 1377.
4. Шайх Абдулазиз бинни Муҳаммади Насафӣ. Кашф-ул-ҳақиқ. Бо эҳтимом ва таълиқи Аҳмад Маҳдавии Домғонӣ. Техрон, Бунгоҳи тарҷума. 1379.

ЕСТЕСТВЕННАЯ И МЕТАФИЗИЧЕСКАЯ ПРИРОДА В ТРУДАХ АЗИЗУДИНА НАСАФИ

Саиджафарова П. Ш.

Азизуддин Насафи, мыслитель и философ XIII века в своих произведениях, таких как «Книга о совершенном человеке», «Раскрытие истины», «Сущность истины» и «Отдаленная цель» занимался исследованием вопроса о бытии. Он от-

носителем человека и природы рассматривает две формы бытия – естественного и метафизического. В его сочинениях встречаются глубокомысленные рассуждения по таким вопросам, как сотворение человека и мира, начало и конец человечества, цель создания человека; тело, его особенности и степени; соотношения между духом и телом и т. д.

Мистическая философия суфизма состоит из странствий восхождения и нисхождения. Поэтому человек – это линия перехода от божественного (метафизического) мира в мир природы (мир естественного бытия). Следовательно, человек – это естественное бытие, и исследование его природных и явных особенностей позволяют нам сказать: он является частью природы.

Ключевые слова: вселенная, человек, дух, тело, идеология, материал, природа, клиент, естественное существование, сверхъестественное существование.

THE NATURAL AND METAPHYSICAL NATURE IN WORKS OF AZIZUDDIN NASAFI

Saidjafarova. P. Sh.

Aziz Nasafi, who is a philosopher and philosopher of the 13th century, examined the existence of his works, such as "Man is a perfect enlightenment," («Инсон-ал-комил фи маърифат-ал-вофир»), "discovery is true", («Кашф-ул- хақоик»), «Мақсуд-ул-ақсо» Ҷаматаарафа таълил намудааст "Intelligence is true", and "purpose of the mind". He considers the natural and inevitable existence of man and nature in his present form. The issue of human and world, ideology and spirituality, the purpose of human creation, its body and its specificity, and the soul's relation to the soul are covered in the works of Azizuddin Nasafi.

The mystic philosophy of mysticism consists of the descending and tribal journey of man. Therefore, man is a transmission line from the supernatural to the natural world. So this man himself is a natural being and the ex-

ploration of its phytosanitary features allows us to say that man is part of nature.

Keywords: *universe, human, spirit, body, ideology, material, nature, client, natural existence, supernatural existence.*

НАҚШИ ФАРҲАНГ ВА ҚОЛИБҲОИ ТАФАККУРИ МИЛЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ
МУНОСИБАТҲОИ НАВИ ИҶТИМОӢ

Орифчонова Н.Р. – н.и.ф. ходими калони илмии ИФСХ АИ ҶТ

Дар мақола оиди масъалаҳои таҷрибаи иҷтимоии мардуми тоҷик, ки ба шакли қолибҳои иҷтимоӣ дар муошират ва робитаҳои байни одамон дар фарҳанг ва тафаккури милли ҷойгоҳ дошта, имрӯзҳо дар рафто, паймоишҳо ва ташаққули муносибатҳои нави иҷтимоӣ нақши муайян мебошанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанг, қолибҳои иҷтимоӣ, тафаккури милли, муносибатҳои иҷтимоӣ, таҳаввулоти фитрӣ, таҳаввули бисёрхата, ҳомилон, гуногунандешӣ, бисёрфарҳангӣ, арзишҳои нав, тайирёбии раванди иҷтимоӣ, мутобикшавӣ, муҳити фарҳангӣ, қолибҳои фарҳангӣ.

“Фарҳанг ҳамчун раванди таҳаввулоти фитрӣ ва худинкишофдиҳандаи том тамоми вучуди инсонро фаро гирифта, мағзи тафаккури ӯро ташаққул медиҳад”. (Гердер) 1.231/

Ҳар як фарҳанг дар таърихи инкишофаш нишебу фароз, болоравӣ ва давраи сукуташро аз сар мегузаронад. Дар таърихи инсоният ҳеҷ як фарҳанг, бо роҳи рӯзафзуни мутараққӣ ва мустақимулхат рушд накардааст. Рушди он чун ҳаёти инсон давраи ҷавонӣ, камолот, пирию таназзулро аз сар мегузаронад ва тафаккури ҳомилони худро низ таҳаввулу тақомул мебахшад.

Фарҳанг ҳамеша ба самти пеш ҳаракат мекунад, вале аз ин вай мукамалтар намегардад, зеро дар даврони ҷадид ва фазои тозабунёд -дар муҳити иҷтимоии ҷадиди ҳаёти ҷамъиятии мардум он аз рӯи арзишҳои ҷадид қобилиятҳои наву тоза ба вучуд оварда, қолибҳои гуногуни иҷтимоиро меофарад.

Қолибҳои фарҳангӣ – қонуни муайяни фикру дарк, таҷдиди устувори чорабиниҳои фароғатӣ ва рафтор мебошанд, ки онҳо ба афрод дар паймоиши вазъият ва дарёфти

роҳу усули дурусти зиндагӣ ва маънии ҳаёт кӯмак мерасонанд.

Маълум аст, ки хурофот дар ҳаёти инсон нақши манфиро мебошад, он номуайянии амалҳои одамонро ба вучуд оварда, баҳодиҳии ҳолисонаеро, ки дар ташаққул ва рушди муносибатҳои нави иҷтимоӣ мусоидат мекунад, душвор менамояд. Табиатан, қолибҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ тасвирҳои ҳассосе мебошанд, ки таҷрибаи иҷтимоиву равонии муошират ва иртиботи байни одамонро ҷамъ намуда, дар раванди ҳаёти ҷамъиятии одамон ҳамчун таҷрибаи зиндагӣ, афқору ақидаи дар амал татбиқшудааст, ки нақши роҳбаладро иҷро мекунад.

Дар ин сурат, яке аз вазифаи бунёдии фарҳанг ҷамъуғир намудани ин қолибҳо, ба расму оини асил даровардани онҳо ва ба василаи анъанаю навъовариҳо нигоҳ доштани тамоми таҷрибаи зиндагӣ ва афқори гуногуни мардуми ҳомил мебошад. Ба ибораи дигар, фарҳанг – ганҷинаи маҷмӯи посухҳои расмӣ бар ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ҷустуҷӯи ҳалли мушкилоти зиндагӣ мебошад.

Вазифаи аслии фарҳанг таъмини мутобикшавӣ ба муҳити атроф, кӯмакрасонӣ ба иҷтимоӣ шудани афрод ва тавассути парваришу инкишофи арзишҳои афзалиятноки умумиинсонӣ ва шинохти онҳо аз тарафи мардум маънӣ бахшидан ба ҳастӣ ва зиндагии одамон мебошад. Дунёи фарҳанг, дунёи ҳуди инсон аст. Гуногуншаклии фарҳангӣ – нишонаи гуногунандешӣ ва теъдоди зиёди марҳилаҳои рушди тадриҷии таърихии миллат мебошад. Эътирофи бисёрфарҳангӣ – шинохти он аст, ки ҳар кадоми онҳо дорои низоми муайяни меъёрӣ-арзишии танзими рафтори инсон, шаклҳои муоширати байни одамон ва роҳҳои фаъолияти маърифатии тағйирдиҳандаи онҳо мебошанд.

Ба ақидаи Джулиан Стюард – муаллифи китоби «Назарияи тағйири фарҳангӣ»/2.69/, тағйироти куллие, ки дар

чома ба вучуд меоянд, танҳо дар заминаи дигаргуншавии захираҳои бунёди ӯ технологияҳои нави чома ба вуқӯ меоянд, ки он боиси такомулу таҳаввули бисёрхаттаи тағйирёбии фарҳанг мегардад.

Вазифаи иҷтимоии қолабҳои тафаккури миллии ҳамчун нишондиҳандаи рӯйдодҳои мураккаби таърихӣ-иҷтимоии мардум мебошад, ки барои асоснок кардани рафторҳои иҷтимоии одамони як қавм бар зидди гурӯҳҳои қавми дигар хизмат намуда, тафовути мусбии гурӯҳи худро аз гурӯҳҳои қавмии беруна муайян месозад. Ин вазифаҳоро Ҷ. Тоҷфел дар асоси таҷрибаҳои ба ном «минималии» муайян кардааст.

Ҷ. Тоҷфел чараёни гурӯҳбандиро ҳамчун механизми асосии пайдоиши қолибҳои иҷтимоӣ ба назар гирифта, чунин мешуморад, ки дар мавриди қолибҳои этникӣ, гурӯҳбандӣ хеле кам бетараф мебошад. Мувофиқи назарияи Ҷ. Тоҷфел, афроди гурӯҳи худро дар андозаҳои арзишҳои мусбат ҳимоя мекунанд. Ба ибораи дигар, гурӯҳҳо он хусусиятҳоеро интихоб мекунанд, ки аслан ба шахсияти мусбати иҷтимоии онҳо мувофиқанд.

Бешубҳа, муносибати ҳар мавҷудот, ки майл ба ҳастӣ дорад, ин мутобиқшавӣ бар муҳити муайян аст, зеро он танҳо ба шарофати ба мувозинатдарории низоми муносибати хеш бар муҳити воқеӣ зиндагӣ мекунад. Ба ибораи дигар, фарҳанг дар баробари тағйирёбии муносибатҳо бар шароити тағйирёбанда, батавассути мутобиқшавӣ бар муҳити нави иҷтимоӣ низ дигаргун мешавад. Мутобиқшавии мухталифро дар чунин ҳолат, аксаран, аз рӯи ивазшавии захираҳои бунёдии дар чома пурмаҳсул истифодашаванда, ки меҳнати мардум аз рӯи онҳо ташкил меёбад, муайян намудан мумкин аст.

Джулиан Стюард қайд мекунад, ки дигаршавии фарҳанг на аз рӯи дигаршавии мантиқи дохилӣ, балки аз сабаби тағйирёбии муносибатҳои одамон ба шарту шароити муҳити тағйирёбанда ба вучуд меояд.

Ба ақидаи Гердер, таърихи инкишофи фарҳанг хеле мутағайир ва бесубот аст. Он аз бахшҳои серамал ва беҳаракат таркиб ёфтааст, зеро ки дар ҳар марҳилаи ҷадиди рушди инсоният алгоритми рафтор, мазмуну мундариҷаи маҷмӯи арзишҳои, ки

дар шароити мураккаб барои бақоёбӣ ва худнигаҳдории мардум хизмат мекунанд, низ мураккаб ва печида мегардад.

Фарҳанги ҷадид, моҳиятан, азхудкунии арзишҳои навро тақозо мекунад, ки он зарурияти ба ҷаҳон бо назари нав ва мавқею манфиатҳои ин фарҳанг нигаристан аст, ки аз шахсият қабули воқеият ва ҳалли мушкилотҳои ҷадидро талаб мекунад. Таърих гувоҳ аст, ки басо ҳокимиятҳои халқии бо мушкилиҳо бадастовардашуда, аз рӯи ноомодагӣ бар низоми наву тағйиротҳои нави иҷтимоӣ хеле осон аз даст рафтаанд. Бисёр қолибҳои муосири тафаккури миллии, ки ба сохторёбии муносибатҳои нави иҷтимоӣ марбутанд, дар суннатҳои бостонии эпосҳои халқӣ реша доранд ва хеле эҳтиёткорона аз насл ба насл мегузаранд. Ё ҳар як қабила, халқият, миллат дар ҳар давраи муайяни таърихӣ, як қатор хусусиятҳои раванӣ пайдо мекунанд, ки ба як чомаи қавмии мушаххас ҳосанд ва нисбат аз дигарон фарқ мекунанд. “Сарчашмаҳои ибтидоӣ ва шароити таърихӣ, сиёсӣ, ҳудудӣ, ва иқтисодӣ ҳар як умумияти иҷтимоӣ дар фарқиятҳои ҷиддии равонии худ чомаҳоеро ба вучуд оварданд, ки як вақтҳо онҳо як қавму қабила буданд ва ҳоло бо забон ва марҳилаҳои рушди иҷтимоии миллатҳо аз якдигар тафовут пайдо кардаанд”^{5,87/}.

Фарҳанги миллии тоҷик низ ҳамчун низоми таърихӣ ва омили муҳими ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии миллат ва чома марҳилаи тӯлонии таҳаввулотро аз сар гузаронидааст. Он дар муддати чандин асрҳо дар мубодила бо фарҳангҳои дигар ба ҳам хешу бегона муносибатҳо орошта, ба тавассути таҷрибаи таърихӣ афкори сиёсӣ-иҷтимоии сарони миллат ва мутафаккирони пешқадами замонаҳо баҳри худнигаҳдории мардум ҳамчун воҳиди мустақил қолибҳои нави рафтору муносибати иҷтимоиро кор карда баромадааст. Ба тавассути ин қолибҳо шуури миллии мардум дар кӯраи даргириҳои иҷтимоӣ ва бунбасти фарҳангӣ сайқал гардида, дар муҳити фарҳангии тозабунёд таҳаввул ёфта, ба сӯи дигаргунсозӣҳои иҷтимоӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ нигаронида мешавад.

Қолибҳои иҷтимоии тафаккури миллии ва фарҳангӣ – ин муносибати истехкомёфтаи мардум нисбат ба ҳодисаҳои

ичтимоие мебошанд, ки дар раванди мукоисаи онҳо бо ормонҳои зехнӣ ва фарҳангии халқ ба вучуд омадаанд. Маҷмӯи қолабҳо ҷаҳонфаҳмӣ ва ҷаҳонбинии мардумро ташкил медиҳанд. Олимони ғарбӣ, аз қабиле Уолтер Липпман, бавучудоии онҳоро ба мафкураи умум вобаста дониста, чунин таъкид мекунад, қолибҳои зехнӣ – ин дарку таровиш, положишу тафсирдихии ахборот аст, дар асоси таҷрибаи гузаштаи иҷтимоӣ ҳангоми таъмииз кардану тафриқасозӣ ва шинохти муҳити атроф дар тафаккур ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, сохтори қолибҳои иҷтимоӣ воқеияти иҷтимоиро инъикос менамояд.

Агар ба таърихи фарҳанги тоҷикон назар афканем, маълум мекунем, ки решаҳои он аз сарчашмаҳои тамаддуни бостонии Суғду Бохтар оғоз ёфта, аз чашмаҳои Ҷайзори тамаддуни ориёӣ – дар замони густариши ҳокимияти бузурги Ҷаҳоманишиҳо – ҳукмронии Куруши Кабир бархӯрдор мегардад. Ворисони шоҳони эронитабори Ҷаҳоманишиҳо – сулолаи Сосониён тартиботи сиёсӣ-ичтимоӣ ва сохтори давлатии модели ҷаҳондорӣ ва мардумпарварии зиндагисози аҷдодони худро мукамал намуда, тавонистанд, ки зиёда аз чорсад сол (с.224-651) дар фазои сиёсӣ иҷтимоии даврони бостон ҳукмонӣ кунанд. Охири шоҳаншоҳи Сосонӣ Яздигурди III (632-661) буд, ки дар муборизаи 14-сола бо халифати араб мағлуб шуд.

Оиди ин падидаи сиёсӣ-ичтимоӣ муаррихи эроншиноси шинохтаи рус, академик В. В. Бартолд, овардааст: “Ҷангоме ки халифи араб баъди торумору мағлуб кардани охири шоҳи Сосонӣ ҳуҷҷатҳою дастурамалҳои давлатдорӣ онҳоро омӯхт, вай аз сиёсатмадорӣ, ҳуҷҷатнигорӣ, усули ташкили давлатдорӣ ва тарзи ташкили ҳаёти иҷтимоӣ раъиятпарварии шоҳони Сосонӣ ба ваҷд омада хитоб кардааст: ”Аҷаб бар шумоён, ки дар давоми чандин асрҳо бе ягон пайғамбару китоби аз боло нозилшуда, танҳо бо сиёсату ақлу хиради худ чунин давлати бузургро идора карда, нигоҳ дошта омадед!”

Фарҳанги даврони Сосониён аз ин ҷиҳат низ қобили таваҷҷӯҳ аст, ки он ба ташаккули фарҳанги араб таъсири бузург расонид. Ҷангоми ба сари кудрат омадани

Сосониён, ки яке аз аввалин шоҳони он Ардашери (I) Бобакон буд, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи Эрон як қатор дигаргуниҳои куллиро аз сар гузаронид. Омили асосии ин тағйирот дар он буд, ки дар мукоиса бо гузаштагони форсии онҳо ин сулолаи ҷадиди эронӣ ба самти давлати нисбатан мутамарказ пеш рафт. Он ҳамчун намунаи нодири ҷаҳондорӣ ва халқпарварӣ тамоми таҷрибаи бостонии гаронбаҳои қавми ориёиро коркарда ба тамаддуни нодири ориёӣ мубаддал намуд. Давлатдорӣ Сосониён дар таърихи башар намунаи империяи бузурги бостонӣ мебошад, ки асосбунёди мафкураи онро идеяи миллии шоҳаншоҳӣ ташкил меод. Ҷояи асосии он фақат тасарруф намудани кишварҳо набуда, балки дар зери як худуди давлатӣ муттаҳид намудани якҷанд кишварҳо бо тамоми афродашон буд. Тоҷу тахти шоҳаншоҳиро, ки ворисии он танҳо ба сулолаи Сосониён тааллуқ дошт, фақат як намоёндаи авлоди Сосониён ишғол карда метавонист. Тахтнишинии салтанатӣ ҳанӯз қонунҳои қатъӣ надошт, аз ин рӯ шоҳ саъй мекард, ки ворисашро дар тӯли умраш таъин кунад, аммо ин ӯро аз мушкilotи вазнини меросӣ наҷот намедод. Империяи Сосониён дар давраи ҳукмронии Хусрави (I) Анушервон ба авҷи худ расид. Дар замони Хусрави I, як қисми авлоди қадимӣ вобастагии мустақими иқтисодӣ аз давлат ва подшоҳ доштанд ва нақши дастгоҳҳои бюрократӣ хеле муасир ва баланд буд. Шоҳони Сосонӣ таъмини ҳамзистии осоиштагӣ дар мамлакат – яке аз вазифаҳои муҳими иҷтимоии худ донистанд. Тамаддуни сосонӣ, аслан, империяи бузурге буд, ки дар он синтези ҳамаҷонибаи фарҳанги халқҳои эронинаҷод бо унсурҳои фарҳангҳои халқҳои тасарруфшудаи ҳинду, арамеҳӣ ва юнонӣ буд, ки бо он дар таърихи тамаддуни башар ҷои намоёнро фароҳам овард.

Дар раванди рушди таърихӣ ҳар як миллат, қолибҳои муайяни маънавӣ ташаккул меёбанд, ки онҳо ченаки ҳақии маънавии ҳаёти мардум мегарданд. Вобаста аз рӯйдодҳои иҷтимоӣ ва сатҳи рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ, фарҳанги маънавӣ тамоми эҳсосот, тасаввуроту тасвирҳои дар тафаккури миллий ҷо шуда, инчунин,

биниши дунё ва таҷрибаҳои андӯхтаи мардумро интиҳоб мекунад, ки баъдан онҳо дар асарҳои бадеии рассомон, шоирон, нависандагон, коргарон ва осори илмии олимони инъикос меёбанд. Аз ин рӯ, мероси маънавии ҳар як миллат дар ҳама гуна низоми иҷтимоӣ сиёсӣ ҳамчун таҳкурсии бузургтарин маъбаду маъхазҳои маънавий хизмат мекунад. Азбаски ин таҳкурсии барои ҳадафҳои муайян истифода мешавад, аксаран, вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ҷомеа ба раванди ташаккули шуури миллат вобаста аст.

Халқи тоҷик ҳамчун як умумияти этникӣ дар бунбасти муҳити иҷтимоӣ ба вучуд омада, ҳамчун воҳиди сиёсӣ-иҷтимоӣ дар даврони давлатдорӣ Сомониён рушд намуда, соҳибдавлатӣ, дороии моддию маънавий ва таҷрибаи гаронбаҳои иҷтимоиро аз сар гузаронидааст. Тоҷикон, таърихан, ба унвони як миллати фарҳангсоз аз лаҳзаи муттаҳидшавӣ ва пайдо кардани умумияти қавмӣ, дар тамоми марҳилаҳои рушди таърихиашон худро ҳамчун мардуми созанда, эҷодкору ғаёл зоҳир месозанд. Аммо, дар ҷараёни таҳаввулоти фарҳангӣ, онҳо ба бисёр мушкилоти шадид дучор омаданд, ки хассостарини онҳо – ҳучуми истилогарони аҷнабӣ, ноустувории низоми идоракунии ҳокимони маҳаллӣ, маҷбуран паҳн кардани мафкураи исломӣ буданд.

Бузургтарин зулм ин муносибати бераҳмонаи юнониён, арабҳо, туркҳо, забткорони тотору муғулҳо нисбат ба мардуми тоҷик буд, ки он ба ташаккули шуури миллӣ ва худшиносии тоҷикон, рафтори иҷтимоӣ ва сохторёбии муносибатҳои ҷамъиятии тоҷикон таъсир расонид. Ҳукмронии тӯлонӣ ва зулми бардавоми аҷнабиён дар шуури зеҳнӣ ва рафтори иҷтимоии тоҷикон қолабҳои мухталифро ба вучуд оварданд, ки баъдтар онҳо дар шуури миллӣ инъикос ёфта, дар доираи фарҳанги миллӣ ба ҳукми анъана даромаданд. Маълум аст, ки пас аз шикаст ёфтани Давлати Сомониён тоҷикон дар ихтоси фарҳангҳои бегона ва дар зерин ҳокимияти сулолаҳои аҷнабии турку муғул монда, дар шароитҳои саҳти таърихӣ-иҷтимоӣ умр ба сар бурдаанд ва дар ҷунин шароит роҳи ягонаи наҷоти қавмро онҳо дар густариши фарҳанги маънавии хеш медиданд.

Дар баробари ин тоҷикон дар бунбасти тӯлонии бегонафарҳангӣ ва

бедавлатии асримиёнагӣ арзишҳои фарҳангӣ ва қолабҳои рафтори иҷтимоии халқҳои дигарро аз худ карда, дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ хусусиятҳои ҷадиди рафторӣ, аз ҷумла, туркбардорӣ, азхудгузаштагӣ бегонапарастӣ, пуртахаммулию ҳозирхидматӣ, инчунин, бемаъсулиятиро нисбати ба даст овардани мақоми давлатдорӣ пайдо намудаанд. Бо вучуди ин шароити бегонафарҳангӣ ва бедавлатӣ, халқи тоҷик, ки ворисони тамаддуни бостонии аҷдодони хеш – суғду бохтариён аз таҷрибаи сиёсӣ-иҷтимоии Сосониёну Сомониён бархӯрдор буданд, бо амри таърих ва воқеияти замон дар пояи тамаддуни ориёӣ фарҳанги нодире офаридаанд. Воқеан, тақдир сарнавишти таърихӣ мардуми тоҷикро шоири муосир ба мурғи самандар ташбеҳ додааст: "Қиссаи ту мурғи самандар асту бас!..."

Дар ҷунин шароити саҳти иҷтимоӣ халқи тоҷик ҳувияти миллии худро бо ҳамқавмҳои худ ва мардумони қавми дигар пайдо намуд, ки он дар наздикшавии аҳли илму адаб бо мардуми хешу бегона дар пояи фарҳангӣ буд. Он тавассути таҷрибаи иҷтимоӣ, афкори ақидаҳо ва ғояҳои волеи андешаи миллии худ, бо орзуи омолҳои созанда ва ҳамгирӣ, азхудгузаштагӣ ва парастии бегонагон, воқеан, аҳли ҷомеаро ба ҳамзистии осоишта ҷалб намуда, ҷунин қолабҳои иҷтимоии мушаххаси тафаккурӣ ва фарҳангиеро ба вучуд овардааст, ки дар муҳити бегонафарҳангии асрҳои миёнаи тӯлонӣ то имрӯз дар таъмини худнигаҳдорӣ ва шукуфоии миллат хизмат кардаанд.

Тафаккури миллии тоҷик ҷун падидаи зеҳнӣ нодир ва беназир буда, якҷанд марҳилаҳои таҳаввулотро аз сар гузаронидааст, ки қолабҳои хеле ҷолибу шоёни тавачҷӯх ба вучуд овардааст. Фарҳанги миллии халқи тоҷик дар шароити муташанничи сарнавишти таърихӣ мардумро эҳёи наву бақо бахшидааст. Он ҳар гоҳ як диди навро ба воқеият ошкор намуда, тафаккури миллатро ба самти ҷустуҷӯҳои нави маънавий барои қабули воқеияти ҳақиқии пайдошуда равона сохта, гузоришу нишондод ва дастурҳои амалӣ, қарордодҳои ҷадидро, ки дастгоҳи баҳаракатоварии рушди шахсият ва ҷомеаи миллиро ташкил медоданд, қор қарда мебаровард.

Аз ин рӯ, қисми пешрафтаи маънавиёти тоҷикон, ки дар сатҳи илму адабиёт, тичорату рушди соҳибкорӣ дар шакли густариш ёфтани қолибҳои фарҳангию тафаккури ва санъати меъморӣ, саноеи косибую хунармандӣ рушд мекард, ба онҳо маъвои тоза бахшид.

Тоҷикон саъй намуданд, ки дар шароити бедавлатии тӯлонии асримиёнагӣ рӯёю иродаи устувору рӯҳи илҳомбахши худро гум накарда, бартарии зехнии худро назди истилогарон исбот кунанд. Ба фарҳанги волои худ така намуданд ва ба ин васила халқи худро аз амалҳои худсарона ва шикастовар начот бахшиданд. Маҳз чунин мавқеи мутафаккирони пешқадами тоҷикон ба ташаккули худшиносии миллии мардум таъсири бузург расонид. Аз ин ҷо хулосаи мантиқӣ меояд, ки пайдоиши қолабҳои иҷтимоии тафаккури миллиро, ки ба ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ мусоидат меамоянд, дар сарчашмаҳои фарҳанги милли ва таърихи ташаккули он, дар қолабҳои фарҳангӣ чустан ҷои аст. Фолклор чун фарҳанги омма – нерӯи бузурги муҳарика ба самти шаклгирии хуввияти милли ба далели он аст, ки як маҷмӯаҳои хоси фарҳангӣ яке аз қадимтарин анвои огоҳии иҷтимоӣ дар қолаби формулаҳои пойдори маросим аст.

“Бисёр қолибҳои муосири тафаккури милли, ки ба сохторёбии муносибатҳои нави иҷтимоӣ марбутанд, дар суннатҳои бостонии эпосҳои халқӣ реша доранд ва хеле эҳтиёткорона аз насл ба насл мегузаранд. Ё ҳар як қабила, халқият, миллат дар ҳар давраи муайяни таърихӣ, як қатор хусусиятҳои равонӣ пайдо мекунад, ки ба як ҷомеаи қавмии мушаххас хосанд ва ба нисбатан аз дигарон фарқ мекунад. Сарчашмаҳои ибтидоӣ ва шароитҳои таърихӣ, сиёсӣ, ҳудудӣ, ва иқтисодӣ ҳар як умумияти иҷтимоӣ дар фарқиятҳои ҷиддии равонии худ ҷомеаҳоеро ба вучуд оварданд, ки як вақтҳо онҳо як қавму қабила буданд ва ҳоло бо забон ва марҳилаҳои рушди иҷтимоии миллатҳо аз якдигар тафовут пайдо кардаанд”/5, 87-92/. Мувофиқи ин ақида, халқиятҳои эронӣ, афгон ва тоҷикон, ки аслан, аз қавмҳои ориёнаанду ҳамфарҳанг мебошад, бо мурури замон ва шароитҳои таърихию сиёсӣ-иҷтимоӣ чи дар забон, чи дар суннатҳои алоҳида ва чи дар тарзи ҳаёт

дар замони муосир тафриқа пайдо кардаанд. Ин шарту шароит моро водор сохт, ки сараввал ба он сарчашмаҳои таърихӣ ва афкори иҷтимоии мутафаккироне назар афканем, ки оиди фарҳанги ориёӣ ё аҷдодони тоҷик ақидаҳо баён намудаанд.

Ҳанӯз Ксенофонт, файласуфи Юнони қадим, ба хусусиятҳои хоси фарҳанги ориёӣ диққат дода, таъкид мекунад, ки низоми қавонини таълиму тарбияи онҳо шомили чунин иқдомоти пешгиронае мебошанд, ки одамонро аз синни хурдсолӣ аз амалҳои баду ношоиста боз медоштанд: “Низоми омӯзишу тарбияи мардум мувофиқи синну сол дар макони муайян ва вақту соати таъиншуда мегузашт. Низоми таълиму тарбия ҳамаро яқсар фаро мегирифт. Калонсолон, ки бештар ботаҷриба буда, қобилияти таълимдиҳӣ доштанд, ба омӯзишу тарбияи наврасон машғул мешуданд. Ҳар гурӯҳ роҳбар ва ӯҳдадорӣ худро дошт, ки онҳо дар мардон сифатҳои хуби ахлоқиро омӯзонид, ба онҳо ҳисси адолатпарварӣ, вичдондорӣ, шучоатмандӣ, ҷавонмардӣ, вазифашиносӣ ва шинохти арзишҳои шоистаро мебарвариданд. Аз синни хурдсолӣ ба бачагон қамонкашӣ ва ҷавгонзаниро ёд дода, дар синни наврасиашон онҳоро ба ҳифзи молу макон ҷалб мекарданд. Ба ақидаи форсҳо, маҳз дар ҳамин синну сол наслҳо вазифаҳои аввалиндараҷаи худро дарк карда, ба масъулиятшиносӣ омода мешаванд. Муносибати форсҳо нисбат ба адолат хеле ҷолиб буд, адолатшиносӣ чун як илми ҳатмӣ дар мактабҳо омӯзонида мешуд. Форсҳо ҳатто қасонеро, ки нисбати ҳамдигар беадолатӣ зоҳир мекарданд, саҳт маҳкум карда, ҷазо медоданд. Ҳамчунин нотавонбинӣ ва бадбинӣ барин ҳислатҳоро номаъқул шуморида, таъкид мекарданд, ки онҳо бештар аз носипосӣ ва қадрношиносӣ сар мезананд. Чун қоида, адои қарз, иҷрои ӯҳдадорихо ва вазифашиносӣ низ ҳатмӣ доништа шуда, зеро назорати қатъӣ гирифта мешуд.”

Ҳар инсон хангоми хатар ба шахсе така ва итоат мекунад, ки аз вай боақлтар бошаду вайро низ дифоъ карда тавонад, аз баҳри бехатариаши вай ҳамеша ҳаёти худро ба дасти қаси донишманд месупорад. Файласуфи Юнони қадим Ксенофонт, ки оиди зиндагии Куруши Кабир ва ҷомеаи

бостонии форс китобе навишта буд, кайд мекунад, ки дар мамлакати форсҳо чун дар Спартаи намунавии пешқадами ҳамон давра, кори таълиму тарбияи ҷавонон вазифаи асосии давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Агар дар аксари мамлакатҳо, менависад Ксенофонт, қонун барои ҷазо додани ҷинояткор амал мекарда бошад, қонунгузори давлатии форсҳо хусусияти тарбиявӣ дошта, пеш аз ҳама, барои пешгирӣ кардани ҷиноят равона карда шуда буд. Таълиму тарбияи насли ҷавон дар оила аз синни наврасӣ дар зери назорати ҷиддии давлат ва ҷомеа оғоз шуда, баробари таълими маънавӣ чун омӯхтани донишҳо, инчунин, ба тарбияи ҷисмонии ҷавонон диққати махсус дода мешуд, ки аз ин рӯ, барои тарбияи худшиносӣ ва бедорӣ шуур, ҳисси ватандӯстӣ ва меҳанпаврастӣ онҳоро аз хурдсолӣ дар муддати 10 сол тайёр мекарданд. Баъди санҷишу имтиҳонсупорӣ дар назди бузургон онҳоро ҳар сол аз синф ба синф мегузаронданд. Ба онҳо барои то ҷӣ андоза обутоб ёфтани бадан ва тариқи иҷрои машқҳо ҷасорату заковат, маҳорату ҷолокии талабагон ба назар гирифта мешуд. Аз онҳо пеш аз ҳама ҷанговарони матин ва шуҷоатманд ва итоатқору фидокор ба воя мерасониданд. Ҳадаф аз ҷунин барномаи давлатии таълиму тарбияи ҷавонон тайёр намудани наслҳои солиму тануманд ва боқувватӣ ва фардҳои бошууру садоқатманд ба Ватани худ, бо ҳамдигар ҳамбастагӣ дошта, ҳамеша ҳурмати бузургон ва калонсолонро нигоҳ медоранд. Дар рӯзҳои ҷашни Наврӯз ва идҳои дигар ҷавонони бехтарини варзишгар бо аспдавонӣ ҷавгонзанӣ, гӯштингирӣ, камонкашӣ ва диг. намудҳо дар назди издиҳом қувваозмӣ ва ҳунарнамоӣ намуда, қудрату матонаташонро намоиш медоданд. Дар баробари ин ҳама ҷусту ҷолоқӣ ақлу таълим низ яке аз шартӣ асосӣ ва сифати тарбиятгар ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин дар ҳама маърақаҳо ва хусусан дар ҷашни Наврӯз маҳфилҳои адабӣ барпо мешуданд, ки дар он наврасону ҷавонон бо ҳам байтбараку саволу ҷавоб, нақшу тақлиди овозу гашту гузори паррандаю ҳайвонотро моҳирона иҷро мекарданд. Зану духтаронро низ дар ҳуди оила бо ҳисси вазифашиносӣ тарбия меёфтанд. Дар онҳо покизагии шуур, ахлоқи ҳамида ва

тани солихро тарбия мекарданд, то ки онҳо барои ба дунё овардану тарбияи насли солиму варзида, барои боодоб, пуртоқат ва хушманиш ба воя расидани фарзандони ватан саҳми худро гузоранд. Муносибати иҷтимоии форсҳо оиди адолат аз ақидаҳои гарбӣён фарқ мекард. Ин падида дар муқолаи Куруши наврас бо модараш, ки Ксенофонт дар асари номбурда овардааст, амиқу возеҳ баён шудааст:

“...Маънии адолатро эронӣён дар риояи баробарии ҳуқуқи одамон дарёфтаанд. Ва падари шумо, – таъкид мекунад модар ба Куруш нигоҳ карда, – вазоифи худро дар назди давлат иҷро менамояд ва меёри он қонун аст ва на иродаи шахсии шоҳ. Аммо адолат дар тасавури падарбузургат, ки подшоҳи Мидия асту марди ҷунонӣ аст, дигар аст. Вай қулли умури давлатиро мутобиқи ҳолати худ иҷро мекунад ва аз баробарии ҳуқуқи раияташ ҳеч гоҳ намеандешад. Дар ин маврид вай аз ҳуқуқи раияташ фикр намекунад.

–Аммо, – ба модараш посух дод Куруш, –падари Шумо хеле моҳирона мардумро ба доштани ҳуқуқи камтаре ҳидоят мекунад, бинобар ин ҳеч касе аз мардумаш тамоил ба ҳуқуқи бештаре надоранд.”

Аз ин порча бармеояд, ки шоҳони эронинаҷод ҳанӯз аз азали мафҳумҳои “адолат” ва “ҳуқуқ”-ро ба ҳам алоқаманд дониста, дар қулли умури давлатӣ ва фаъолияти муносибатҳои худ нисбат ба аҳли ҷомеа ва мардуми хеш риояи ҳуқуқи инсониро шартӣ асосӣ медонистад. Ҳамин гуна муносибати шоҳ бо раият дар асари “Наводир-ул вақое”-и Аҳмади Дониш тасвир ёфтааст. Маорифпарвари тоҷик Аҳмади Дониш шоҳеро тасвир мекунад, ки баъди ҳар панҷ вақт намозгузориаш аз сари намозаш бо ҷунин сухан баланд мешуд: “Худоё, ҷунон макун, ки мабодо дили бегуноҳеро биёзораму дуои мазлуме аз қафоӣ ман бошад!”

Таҳаввули қолабҳои тафаккури иҷтимоӣ худ як раванди тадриҷӣ аз нав банизомдарории ҳаёти иҷтимоӣ дар фосилаи муайяни вақт аст, ки дар натиҷаи он сохтору шаклҳои муносибатҳои сифатан нави ҷамъиятӣ, ки ба воқеият ҷавобгӯ мебошанд, ба вуҷуд меоянд.

Қолибҳои тафаккури миллии низ дар мавриди тағйиротҳои ҷадидаи ҳаёти иҷтимоии мардумаш ҳамеша ба захираи донишу тачрибаи иҷтимоии фарҳангии худ така мекунад. Бинобар ин таҳаввули қолибҳои тафаккури миллии тоҷикро мо пайваста бо сарнавишти тамаддуни ориёӣ ва он тағйиротҳои кулли ҷадида, ки дар ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозанд, дида баромадем. Қолибҳои тафаккурии шуури миллии тоҷик ки ба умумияту моҳияти аслии чизу воқеият аҳамият додаанд, асосан, падидаҳои мантиқӣ ва аз рӯи қонуниятҳои рушди тафаккур ба самти рости дуруст раҳнамунанд. Қолибҳои фарҳангии миллии тоҷик чун як қисмати қарордоҳҳои истехкомшуда ва устувор дар муддати тӯлонии ташаккули фарҳанги ориёӣ ба шакл даромада, то ба имрӯз ба ҳайси қолибҳои тафаккурӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии одамон ғайр аз амал мекунад. Маълум аст, ки ҳангоми мушкилиҳои зиндагӣ ҳар шахс ба ҳикмати мардум ба он дурдонаҳои афкори ақидаҳои иҷтимоии халқу мутафаккирони гузаштааш рӯ меоварад, ки рӯзе ба қор омадаанд. Ҳоло фарҳанги тоҷик дорои қолибҳои устувори тафаккурӣ ва фарҳангӣ аст, ки онҳо на танҳо барои худниҳадории мардум чун механизми мутобиқшавӣ ба муҳити нави фарҳангӣ қумак мерасонанд, балки ба тавассути қорқарду мавқеъгирии арзишҳои анъанавии тачрибашуда ва ҷадидаи воқеӣ ба таҳаввули тадриҷии шуури миллии тоҷик низ ҷараён бахшидаанд.

Агар мо якҷанд зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикро аз назар гузаронем, мебинем, ки онҳо тачрибаи натиҷагиршудаи бостониён ва аҷдодонро инъикос намудаанд. Аз онҳо мо тарзу усули фикрронии ниёгонамонро, ки бештари маврид ба кулли мантиқи умумии чизҳо ва зухуроти иҷтимоӣ ва табиӣ диққат додаанд, мушоҳида менамоем.

Ҳамин тариқ, гуфтан лозим аст, ки қолибҳои тафаккурӣ пеш аз ақлу хирад ғайр аз мегарданд. Онҳо гӯё пешдастӣ намуда, ба ҳиссиёти мо таъсир мерасонанд. Ҳеч як падидаи зеҳние бештар аз қолибҳои тафаккурӣ нест, ки дар як лаҳза ба таври ҷиддию шадид ба танқиду таъсис муқобилият кунад, зеро танҳо қолабҳои иҷтимоӣ, ки метавонанд ҳангоми дарки воқеӣ нақшу осори чуқури худро ба ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоии

мардум гузоранд. Дар мавриде ки тачрибаи андӯхташудаи иҷтимоӣ бо қолибҳои мавҷуда зиддият пайдо мекунад, рафтори дучонибаи шахс мушоҳида мегардад: агар фард чандирӣ, мулоиматии муайяни худро дар рафтораш гум карда бошад, ё худ ба сабаби манфиате ба вай қолибҳои доштааш номаъқул афтад ва ӯ онро истифода кардан нахоҳад, фард метавонад, ки зиддиятро ба назар нагирад ва худро ба нодонӣ занад, ё ки нуқсро муайян намуда, ба ҳодисаю воқеа аҳамият надихад. Дар ҷомеаи кунунии мо қадом қолабҳои иҷтимоии тафаккурӣ бештар дар ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба назар мерасанд?

Қолибҳои иҷтимоии тафаккурӣ ва фарҳангии мардум дар замони муосир аз меъёрҳои муайяни муносибатҳои байниҳамдигарии зерин таркиби ёфтаанд:

- муносибати байни ҷамъияти мардум ва фард (коллектив ва фард);

- муносибати байниҳамдигарии фардҳо;

- муносибаҳои миёни дохилигурӯҳии халқият;

- муносибатҳои халқият бо гурӯҳҳои дохилиҳалқӣ.

Дар миллати инкишоф ёфтаистода қолибҳои иҷтимоии мардум тағйирёбанда мебошанд. Онҳо дар марҳилаи нави инкишофи таърихӣ ба арзишҳои нави дунявӣ бархӯрда дар зехну шуури фитрии мардум ҷо гирифта, ҳидоятгари мароми мардум мегарданд.

Солҳои охир бисёр олимони дар ин масъала пажӯҳишҳои мушаххас гузаронида, муайян намудаанд, ки маҳз он қолабҳои иҷтимоие, ки пеш дар тафаккуру муносибатҳои мардум нисбати якдигар мушоҳида мешуд, андак хӯрда шуда истодааст, ин аз сатҳи нисбатан баланди худшиносии миллии ва фарҳанги миллии мардуми кишвар шаҳодат медиҳад. Ҳоло дар шуури миллии мардуми тоҷик наздиқшавии мардум баҳамдигар аз рӯи шинохти якпарчагӣ, якфарҳангӣ, ҳамзамонӣ дарки масъулияти фардӣ дар таъмини хонавода, баланд бардоштани савияи дониш ва масъулиятшиносии иҷтимоӣ дар иштироки ғайр аз беғаразонаи мардум дар ободии кишвар мушоҳида шуда, ба андозае тақомул меёбад.

Адабиёт

1. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. М., 1977.
2. Культурология. Ред. Л.Д. Столяренко, Самыгин С.И. Изд. 4-е. - РнД, 2010. - 352 с.
3. Бартольд В.В. История Ирана. Сочинени. Т. VIII. Москва 1972.
4. Ксенофонт. Киропедия. Издательство "Наука", 1976.
5. Ильющкин В. В. Роль и значение национальных стереотипов как разновидности социальной. Вестник науки и образования. Социологические науки, 2015. № 1 (3).
6. Ильющкин В.В. Социально-психологические особенности национальных стереотипов // Наука, техника и образование 2015 №4(10).
7. Пословицы народов мира. - М., 1977.
8. Косиченко А.Г. Национальные культуры в процессе глобализации // WWW.orgda.kz. Электронный информационно-аналитический бюллетень. № 8, №9.

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ И ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ МЫШЛЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Орифджонова Н.Р.

В статье обсуждается социальный опыт таджикского народа, который формируется социальными стереотипами в общении и взаимодействиях людей в национальной культуре и мышлении и играет роль в современном поведении и формировании новых социальных отношений.

Ключевые слова: культура, социальные стереотипы, национальное мышление, социальные отношения, изменение поведения, многомерность, носитель, плюрализм, мультикультуризм, новые ценности, социальные процессы, адаптация, культурная среда, культурные стереотипы.

ROLE OF CULTURE AND ETHNIC STEREOTYPES OF THOUGHT IN FORMATION OF NEW SOCIAL RELATIONS

Orifjonova N.R.

The article discusses the social experiences of the Tajik people, which are shaped by social stereotypes in communication and interactions between people in national culture and thinking, and play a role in today's behavior, behavior and the formation of new social relationships.

Keywords: culture, social stereotypes, national thinking, social relations, behavioral change, multidimensionality, pregnancy, pluralism, multiculturalism, new values, social processes, adaptation, cultural environment, cultural stereotypes.

МАСЪАЛАҲОИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ ҶАВОНОН
ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

Насурова Б.А.-н.и.ф., ходими пешбари ИФСҶ АИ ҶТ
(тел: 919960611; e-mail: behru@mail.ru)

Дар мақолаи мазкур муҳимтарин роҳҳои ташаккули эҳсоси ватандустии ҷавонон оварда шудааст. Мақола натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологиро дар бар мегирад, ки ба масъалаҳои ватандустии ҷавонон бахшида шудааст. Муносибати ҷавонон ба сиёсати давлат ва омилҳои, ки ба ташаккули ватандустии ҷавонон таъсири назаррас мерасонанд зеро омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтанд. Дар асоси маълумотҳои бадастомада масъалаҳои тарбияи ватандустии ҷавонон нишон дода шудааст.

Омӯзиши таърихи тоҷикон ва ҳифзи хотираи таърихӣ, баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, ҷалб кардани ҷавонписарон ба хизмати ҳарбӣ ва хуб кардани шароит дар ин самт, аз байн бурдани нигилизми ҳуқуқӣ, рушди ҳаёти иҷтимоии ҷавонон аз омилҳои мебошанд, ки барои ташаккули ватандустии ҷавонон мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: *худшиносии миллӣ, ҷавонон, ватандустиӣ, тарбияи ватандустиӣ, ҷавонон, донишҳои ҳуқуқӣ, рушди ҳаёти иҷтимоӣ, ҳифзи хотираи таърихӣ.*

Ватандустиӣ як унсури калиди ва муҳими хувияти миллӣ мебошад. Ватандустиӣ дӯстдоштан ва содиқ будан ба Ватан ва миллати худ, ғамхорӣ ба манфиатҳо ва тақдири таърихӣ кишвари худ, эҳтиром гузоштан ба гузашта ва арзишҳои миллии Ватан, ифтихор доштан аз дастовардҳо ва муваффақиятҳои ҳамватанони худ мебошад. Дар ҳаёт ин эҳсосот дар шакли донишҳо арзишҳо рафтору муносибат ба Ватан зоҳир мешавад.

Ватан маконест, ки шахс дар он ҷо ба мақсаду орзуҳои худ мерасад ва озоду осуда зиндагӣ мекунад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун фарзанди содику вафодори миллат пайваста ҳам бо сухан ва ҳам бо амалҳои ҷавонмардонаи хеш собит месозанд, ки Ватанро чун гавҳари ноёб ҳифз намуда, барои рушду

таракқиёт, баланд бардоштани нуфузу эътибори он тамоми кувваю иродаи худро равона намудан лозим аст. «Фаромӯш набояд кард, ки, - таъкид мекунад Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон,- танҳо шахси воқеан ватандуст метавонад дилсӯзона ва бо тамоми ҳастӣ ҳифзи амният ва ободии Ватани худро таъмин созад».

Ватандустиӣ бояд дар рафтору амали мо зоҳир шавад ва танҳо ҳамон ҳолат мо муҳаббат ва садоқати худро ба Ватани худ нишон дода метавонем. Эҳсоси ватандустиӣ ҳар яки мо бояд аз қалб барояд ва мо вазифадорем, ки дар амалу рафторҳои худ барои манфиати Ватанамон онро истифода барем. Ватандустиӣ арзиши нодиртарини халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, халқи мо ҳазорсолаҳо барои ҳифзи Ватан мубориза мебуданд ва барои он ҷони худро фидо мекард. Муборизаҳои қаҳрамонони гузаштаи мо аз Шераку Муқаннаъ то Темурмалику Восеъ далели гуфтаҳои мост.

Барои Тоҷикистон ватандустиони соҳибҳокимияте лозим аст, ки дар ҳақиқат барои ояндаи миллат масъулият ҳис кунанд, пурра ба манфиатҳои шахсӣ дода нашуда, барои зиндагии шоистаи ҳамватанонаш то дараҷае кӯшиш намояд. Баъдан, маориф-параварони соҳибқудрату бонуфузе лозим аст, ки нақши низомии таълимотро дар тағйир додани ҷаҳонбинӣ ва касбияти ҷавонон баланд бардошта тавонанд.

Барои халқе, ки ватанашро дӯст медорад, ҳеҷ душмани қавие хатарнок нест. Аз манфиатҳои шахсӣ боло донистани манфиатҳои ҷамъиятӣ, боло бурдани эҳсоси ватандустиӣ, ҷустуҷӯии роҳҳои тақвият додани Ваҳдат ва як порчагии миллат зухуроти ватандустиӣ ҳар як фарди ҷомеа мебошад.

Ҷавонон бояд аз хурдӣ дар рӯҳияи ватандустиӣ ва худшиносии миллӣ тарбия карда шаванд, дар ҷунин тарбия намояндагони ҳар як кишру табақаи ҷомеа бояд фаъолона иштирок намояд. Бояд созмонҳои ҷавонон барои баланд

бардоштани рӯхияи ватандӯстӣ бо ҷавонон зуд-зуд вохӯрию семинарҳо гузаронанд, Ватанро на бо сухан, балки бо рафтору амал дӯст дорем.

Ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, боиси ободии кишвар, ваҳдати миллӣ ва таҳкими давлатдорӣ мегардад. Давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон дар роҳи таҳкими худ ба ватандӯстии халқи азизаш таъя мекунад. Моҳиятан, Тоҷикистон ба сифати давлати миллӣ амал менамояд. Ин давраи муҳимест дар инкишофи давлат. Моҳияти онро ҳамчун асос ба инобат гирифта, урфу одат, анъана ва сунатҳои давлатдорӣ миллӣ ташкил медиҳем. Мо бояд дар марҳилаи тақдирсоз барои миллатамон мафҳуми «Ватан»-ро дуруст дарк намоем.

Мувофиқи натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологие, ки аз тарафи шӯъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ гузаронида шудааст [2], 46,7% мусоҳибон зери мафҳуми “Ватан” маконро медонанд, ки дар он шахс таваллуд мешавад. Аз ҷор як ҳиссаи мусоҳибон – 23,5% Ватан кишварро меноманд, ки дар он зиндагӣ мекунад. Аз панҷ як ҳиссаи мусоҳибон (19,2%) маҳал ва ноҳияро ватани худ меҳисобанд, ки дар он ҷо таваллуд шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистонро 10,4% мусоҳибон Ватан меноманд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки аксарияти мусоҳибон Ватан гуфта, асосан ҷойи таваллудро дар назар доранд (нигаред ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Шумо зери мафҳуми “Ватан” ҷиро мефаҳмед? (n=375%)

Мутаасифона ҳанӯз ҳам дар гуфтору кирдору рафторамон ҳиссиёти маҳалгароӣ фарогир аст. Барои манфиати ватани азизамонро ҳифз намудан аз

доираи маҳал берун баромадан даркор аст. Ба сифати ҷунин ғояи асоси инкишоф тамоюли миллатдӯстӣ баромад карда метавонад. Аммо миллатдӯстӣ муносибати хосаро талаб дорад. Мо бояд аз шакли канораи миллатгароӣ, ки хосияти иртиҷоӣ дошта, бар зидди манфиату талаботи умумиятҳои миллию этникии дигар равона шудааст, даст бикашем. Новобаста аз тарзи муносибат ба моҳияти давлатии миллӣ ва ҷавҳари ғоявии он ҳеҷ каси соҳибакл ва соҳибзавқ аз раванди миллатгароии мусбат ҳазар карда наметавонад.

Масъалаи дигари муҳими инкишофи давлатдорӣ дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарии ҳокимият ва оммаи халқ қарор мегирад. Нақши ҷомеаи шаҳрвандиро баланд бардоштан зарур аст. Бояд одамон аз мансубияти давлатӣ, яъне шаҳрвандии сиёсӣ буданашон ифтихор дошта бошанд. Мақоми шаҳрванд бояд дар нисбати навъҳо ва шаклҳои дигари мансубияти одамон хеле баланд бошад. Ҳар як шаҳрванд новобаста аз мансубияти иҷтимоӣ худудияташ бояд аз Ватани хеш ифтихор намояд.

Ободии ватан, суботи онро ҳифз намудан вазифаи шаҳрвандии ҳар як фард аст. Бинобар ин ҷавонон бояд, дар руҳияи худшиносиву худогоҳӣ, хуввияти миллӣ ва ватандӯстӣ тарбият ёбанд ва Ватани азизашонро муқадас донанд. Бо фикру андешаҳои боҳирадмандонаи худ ба манфиати миллату Ватани азизи худ хизмат намоянд. Тарбия намудани ҷавонон дар руҳияи ватандӯстӣ ин вазифаи муқадаси ҳар яки мо ба ҳисоб меравад.

Хушбахтона, дар ин масъала натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологие, ки аз тарафи шӯъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ гузаронида шудааст, қаноатмандкунанда мебошад. Аксарияти мусоҳибон – 91,2% худро ватандӯст меҳисобанд ва 7,5% онҳо ақида доранд, ки ватандӯстии онҳо нав ташаккул меёбад. Қисми ками мусоҳибон, яъне ҳамагӣ 1,1% худро ватандӯст намеҳисобанд (ниг. Диаграммаи 2) [2].

Диаграммаи 2. *Оё Шумо худатро дӯстдори (ватандӯстӣ) Тоҷикистони соҳибхтиёр меҳисобед? (n=373%)*

Мутаассифона, натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ номбаршуда нишон медиҳанд, ки ҳоло ҳам ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии қисме аз ҷавонон дар сатҳи паст қарор дорад. Бо сабаби паст будани сатҳи дониш, ҷаҳонбинӣ ва носолим будани муҳити иҷтимоӣ ба қадри миллат ва сулҳу ваҳдат намерасанд. Бояд гуфт, ки ватандӯстии ҷавонон то ҷойе аз ҳолати иқтисодии онҳо низ вобастааст. Аммо таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки баъзе аз ҷавонон шароити хуби зиндагӣ доранд, аммо худшиносу ватандӯст нестанд. Сарчашмаи ин зуҳуроти манфӣ ба ҷаҳонбинии маҳдуд, муҳити носолими тарбия ва саводи пастӣ онҳо вобастагӣ дорад. Сабабҳои паст рафтани сатҳи худшиносии миллӣ ва ҳисси ватандӯстии ҷавонро дар таъсири маданияти бегона ва тақлид ба арзишҳои бегона медонанд.

Мувофиқи натиҷаи таҳлилҳо барои аксарияти ҷавонони имрӯза таҳсил ва омӯхтани касбу ҳунар арзиши афзалиятнок нест, онҳо зуд ба мақсадҳои дар пешгузоштаи худ расидан мехоҳанд, ҳамин рӯзи худро фикр мекунанд. Ташвиши аҳоли аз он аст, ки тақдири минбаъдаи фарзандони онҳо чӣ мешавад. Онҳо махсусан, аз ҳамроҳшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои ифротӣ, рӯ овардан ба фарҳанги бегона, гурез аз меҳнат ва таҳсил, бемаъсулияти камҳавсалагӣ ва костагии ахлоқи ҷавонон саҳт нигаронанд. Баъзе аз ҷавонон бо мусоидати давлат дар хориҷа таҳсил карда, ба ҷойи манфиат овардан ба Ватан, баръакс фарҳанги бегонаро ба кишвар ворид мекунанд ва бо танқиду тарғиботи беасосашон тафаккури насли

ҷавонро хароб месозанд. Ҳамаи ҷавонро барои мушкilotашон танқид кардан лозим нест, зеро дар ҳама давру замон ҷавонро танқид менамоем, аммо боз ҳамин насли ҷавон дар пешрафти ҷомеа саҳм мегузорад. Имрӯз ҷавонони боистеъдод ва бо нангу номусе, ки парчами моро дар арсаи байналмиллалӣ боло мебардоранду фаҳри миллӣ мебошанд, кам нестанд.

Имрӯз, ки ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар роҳи эъмори ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қарор дорад, тарбияи ватандӯстии ҷавонон, яке аз самтҳои муҳим дар сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад [1]. Яъне масъулияти ҷавонон, дар роҳи расидан ба ормони миллӣ сол аз сол афзуда истодааст. Аз ин рӯ, ҷавонон бояд барои дар оянда бар дӯш гирифтани маъсулияти идоракунии давлат ва миллат омода бошанд. Қонуни зиндагӣ ҳамин аст, ки як насл насли дигарро иваз намуда, рисолати таърихӣ худро дар назди дигарон иҷро мекунад ва маъсулияти хешро дар назди халқу ватан бар дӯши насли оянда мегузорад.

Моҳияти ин самти сиёсатро ҳанӯз чанд сол қабл Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин тавзеҳ дода буданд: «Мо ба масъалаи ҷавонон барои он тавачҷуҳи махсус зоҳир менамоем, ки онҳо ояндаи миллату давлатанд... Бинобар ин, Шумо бояд дар маҷмӯъ сиёсати давлатро доир ба тамоми соҳаҳо ҳамчун сиёсати давлатии ҷавонон қабул карда, дар татбиқи он таҷаҷҷуҳи асосӣ бошед. Ҳар як тадбире, ки дар мамлакат амалӣ карда мешавад, мақсади он пеш аз ҳама беҳбудии ҳаёти Шумо – ҷавонон ва ба хотири ояндаи неки Тоҷикистон аст».

Муносибатҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷавонон, пеш аз ҳама, инъикоси равшан ва воқеии худро дар фаъолияти табақаи ҷавонони кишвар пайдо мекунад. Зеро ҷавонон дар муносибатҳои сиёсӣ назар ба дигар қишрҳои иҷтимоӣ хеле фаъол мебошанд. Аз ин рӯ, давлат ба ҷавонон тавачҷуҳ зоҳир намуда, барои татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ҷиҳати дастгирии моддиву маънавии онҳо, тарбияи ватандӯстӣ ва ҷалби онҳо ба ҷорабинҳои гуногуни сиёсӣ тадбирҳо

меандешад, то ки таълиму тарбия ва кадрҳои тайёрнамуда, дар солҳои минбаъда барои идоракунии соҳаҳои гуногун бо омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ хизмат намояд.

Дар асоси таҳлили вазъи мавҷудаи масъалаи мазкур барои баландбардоштани ҳисси ватандӯстии ҷавонон чунин корҳоро анҷом додан аз манфиатҳои намоёнанд:

- Дар мактабҳо ва тамоми муассисаҳои таълимӣ дар масъалаи эҳсоси ватандӯстӣ диққати махсус равона кардан зарур аст. Заминаи асосии ватандӯстӣ аз оила ва баъдан мактаб сарчашма мегирад. Барои ҳамин ин ду ниҳоди муҳими ҷомеа бояд дар ин масъала бетаҷра набоянд.

- Баланд бардоштани сатҳи донишу маърифати сиёсӣ ҳукукӣ мардуми кишвар, хусусан ҷавонон. Як омилҳои афзудани сатҳи кӯчмақдори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон низ сатҳи пасти донишҳои ҳукукӣ ва сиёсии шаҳрвандон набоянд. Бо сабаби пасти будани сатҳи донишҳои сиёсӣ ва ҳукукӣ ҳудуд дар муносибатҳои иҷтимоӣ ноҳинҷор ва заиф эҳсос мекунанд, рӯҳия ва тоҷони барои ҳифзи ҳукуку озодиҳои худ мубориза бурданро надоранд. Ҷавонон барои фаъолияти мустақил омода нестанд, манфиатҳои худро пурра намоёнанд ва барои қонеи онҳо тарзи мубориза бурданро намоёнанд. Аз ин вазъият шахсон ва гурӯҳҳои алоҳида ба манфиати худ моҳирона истифода мекунанд. Махсусан, ҳамроҳшавии ҷавонон бо гурӯҳҳои ифротгаро низ бо сабаби пасти будани сатҳи шуур ва фарҳанги сиёсӣ ҳукукӣ онҳо сурат мегиранд.

- Паст рафтани нуфузи адои хизмати ҳарбӣ. Ба ҷо наовардани хизмати ҳарбӣ аз тарафи баъзе аз шаҳрвандони синну соли мувофиқ, ки бо ҳар гуна роҳҳо воситаҳо аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ мекунанд. Бехтар намудани шароит дар ин самт шаҳрвандонро барои хизмат дар Артиши миллӣ ҳавасманд мегардонад. Дар ин самт мебоист, ки ба воситаи ВАО корҳои тарғибӣ ва фаҳмондадихиро пурзӯр намудан лозим аст. Адои хизмати ҳарбӣ бо хоҳиши худ, на ба таври маҷбурӣ аз

эҳсоси баланди ватанпарварии ҷавонон гувоҳӣ медиҳад.

- Имрӯз баъзе аз мансабдорони муассисаҳои бурда аз вазифаи худ на барои халқ, балки барои манфиатҳои шахсии худ қору фаъолият мекунанд. Баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстиро, хусусан, дар ҳамин гуна шахсиятҳо, то рафтору амали онҳо ба насли ҷавон намуна гардад.

- Аз тарафи ВАО ба саҳми ҷомеа, хусусан ҷавонон расонидани иттилооти дуруст ва воқеӣ. Бояд зикр кард, ки дар тақмили шуури мардум ВАО нақши муҳим доранд. Чуноне ки мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, аксари мардум ба иттилоот ниёз доранд ва ин ниёзи онҳоро ВАО расмӣ бояд ба ӯҳдаи худ гиранд ва ҷомеаро ба иттилоотӣ пурраю дақиқ ва саривақтӣ таъмин кунанд. Дар ин маврид барои ташаккулдиҳии худшиносии миллӣ ва ватандӯстии ҷавонон воситаҳои ахбори умум (ВАО) бояд ҳамчун яроқи пурқуввати тарғибӣ ҷомеа баромад намояд.

- Рушди ҳаёти иҷтимоӣ. Ҷалбии ҷавонон ҳамчун нерӯи пешбарандаи ҷомеа дар корҳои роҳбарии ҳамаи соҳаҳои ҳокимият ва сохтору мақомоти давлатӣ, фароғии ҷавонон ба соҳибқории хурду миёна ва роҳандозӣ намудани лоиҳаҳои имтиёзнок, интиҳоби оқилонаи касб ва аз худ кардани донишҳои техникаву технологияҳои муосир. Ин омилҳо заминаҳоеанд, ки ҷавононро аз амалҳои носолиму ногувор барканор намуда, ба хизмати содиқона баҳри ватани маҳбубамон равона месозад.

Танҳо худшиносӣ, ҳудудҳои миллӣ ва ҳифзи хотираи таърихӣ ягона роҳе набоянд, ки майли ҷавононро ба сӯи ҳар гуна ҳаракатҳои иртиҷоӣ пешгирӣ мекунанд. Аз ин рӯ, бояд дар раванди тарбияи ватанпарастии ҷавонон ҳамаи субъектҳои тарбия барои расидан ба як ҳадаф талош варзанд ва танҳо ҳамон вақт натиҷаи дилхоҳ ба даст хоҳад омад.

Ҷавонон нисбат ба кишроҳои дигари ҷомеа фаъолтар набоянд, ташаббусҳои соҳаи пешниҳод намоёнд, рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони

азиз бо дасту дили гарм ва нерӯи созанда ширкат варзанд, амнияти давлат ва ша-рафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳ доранд, пар-чамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари маҳбубамон бошанд.

Адабиёт

1. Акмали А., Меҳрангез М. Ҷавонон ва худшиносии миллӣ (Электронный ре-сурс) // Сомонаи расмии ҳафтаномаи Омӯзгор – Режим доступа: <http://www.omuzgor-news.tj>
2. Сабабҳо ва дарёфти роҳҳои имконпазири пешгирии рушди зухуроти экстремизм // Ҳисоботи тадқиқоти сотсиологии шӯъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ.– Душанбе, 2018. – С.49.

ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Насурова Б.А.

В данной статье рассматриваются наиболее важные пути формирования чувства патриотизма у молодежи. В статье рассматриваются результаты социологического исследования, посвященного проблеме патриотизма в среде молодежи. Изучалось отношение молодежи к политике государства, анализировались факторы, влияющие на формирование патриотизма и специфику его проявления. На основе полученных данных обозначены проблемные сферы патриотического воспитания молодежи.

Ключевые слова: национальное самопознание, молодёжь, патриотизма, патриотическое воспитание, правовые знания, развития социальной жизни, изучения истории своего народа.

THE PROBLEM OF THE YOUTH PAT-RIOTIC EDUCATION (UPBRINGING) IN MODERN TAJIKISTAN

Nasurova B.A.

The current article looks at the most important ways of forming patriotism in young people. It illustrates the results of an empirical research dedicated to the study of patriotism issue among young generation. The research studied the relationship of young people towards the policies of the government, thus, the factors influencing patriotism formation and its demonstration were analyzed respectively. Based on the received data, the problematic spheres of patriotism upbringing were stated.

Key words: *patriotism, national self-consciousness, youth, patriotism upbringing, legal knowledge, social life improvement, studying the history of your people.*

САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ТУНДГАРОЙ ДАР ТОЧИКИСТОН

Зиёев И.Ф. – д.и.ф., профессори ДМТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф сабабҳои пайдоиши тундгарой, омилҳои мусоидаткунанда ба онро аз ҷиҳати илмӣ баррасӣ намудааст. Муаллиф дар асоси натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ-социологӣ самтҳо ва амалҳои тундгароиро равшан намуда, чорабиниҳои пешгирикунандаи ин падидаи номатлубро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас баён кардааст.

Калидвожаҳо: тундгарой, “салафия”, вазъияти динӣ, системаи давлатии мубориза бо тундгарой, маводҳои динӣ, омилҳои барангезанда.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ҳамчун давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд эълон гардидааст. Сиёсати давлатии кишвар ба он равона карда шудааст, ки тамоми шароит барои зиндагии бошарафона ва рушди озодии шаҳрвандон мавҷуд бошад. Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ҳал кардани масъалаҳои иҷтимоӣ ва боло бурдани сатҳи зиндагии шаҳрвандон мебошад. Ҷиҳати дигари муҳими сиёсати давлатӣ ин таъмини амнияти давлат ва шаҳрвандон мебошад. Зеро айни замон кишварҳои ҷаҳон дар пешоруи хатарҳои ҷидди марбут ба терроризму ифротгарой, тундгароии динӣ ва дигар зуҳуроти номатлуб қарор доранд ва дар ин маврид Тоҷикистон низ истисно нест. Бояд қайд кард, ки терроризм ва ифротгарой аз тундгароии динӣ бармеоянд. Аз ин рӯ, муайян кардани омилҳо ва сабабҳои сар задани тундгароии динӣ дар Тоҷикистон, инчунин андешидани тадбирҳо барои пешгирию баргараф намудани ин падидаи номатлуб ниҳоят зарур мебошад.

Шароити мусоид барои пайдоиши тундгароии динӣ дар кишвари мо ҳануз дар охири солҳои ҳаштодуми асри гузашта, баъди амалӣ гардидани сиёсати “бозсозӣ”-и собиқ раҳбарияти Иттиҳоди Шӯравӣ ба миён омада буд. Маълум аст,

ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ дину мазҳаб то дараҷаи муайян маҳдуд карда шуда, фаъолияти қишри рӯҳонӣ саҳт назорат мешуд. Бо заиф гардидани ин гуна сиёсат ва додани озодиҳо дар масъалаҳои миллию динӣ дар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ дар соли 1985, ҷомеаи Тоҷикистон якбора дигаргун шуд. Мутаассифона, аксарияти мардум худшиносии миллиро маҳз дар афзоиш додани диндорӣ фаҳмиданд. Аксарияти мардум ба дину мазҳаб рӯй оварданд ва тадриҷан сатҳи таассубу хурофоти динӣ боло рафтанд гирифт.

Тундгарой, пеш аз ҳама, дар тағйирёбии нуқтаи назар ва рафтори одамони тундгаро ифода меёбад. Ин тағйирот дар худ қабул кардани нуқтаи назарҳо ва идеологияҳо, ҳамдардӣ ба иқдоми шадид барои ҳалли мушкилоти таъйиншуда мегиранд; дар баробари ин, ҳама чиз дар ҷаҳон шуруъ мегардад ба тақсимшавӣ ба «сиёҳ» ва «сафед» ва барои гуфтугӯ ҷой намоиш, – қайд мекунад қоршиносии машҳури байналхалқӣ оид ба масъалаҳои терроризм, ифротгарой ва тундгарой М. Таарнби. [1,10]

Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва фалаҷ гардидани сохторҳои давлатӣ, шароити мусоид барои фаъолияти созмону гурӯҳҳои мутаассиби динӣ ба миён омад. Фаъолияти эмиссарҳои исломӣ дар кишвар ба таври назаррас афзоиш ёфт. Нерӯҳои хориҷии муайяни исломӣ мақсад доштанд, ки равияҳои гуногуни исломро дар байни аҳолии табиғ намоянд. Эмиссарҳои хориҷӣ, ки дастгирии хуби молиявӣ доштанд ва ба таври муташаққилона омодагӣ гирифта буданд, ба фаъолияти оид ба ҷалби аҳолии маҳаллӣ ба мазҳабҳо ва ҷараёнҳои динии худ машғул шуданд. Дар он замон бо сабаби гирифтори бухрони амиқи ҳамаҷониба будан, Ҳукумати Тоҷикистон имконият ва иқтидори назорати амалҳои фаъолонии исломӣ хоро

надошт, ки оқибати он ҳолат сар задани чанги дохилӣ буд. Баъди хатми чанги шахрвандӣ мардуми тоҷик бо истифода аз анъанаҳои мардумӣ ва одатҳои таъсири исломи тундгароро то андозае паст карданд. Эҳтиром ва боварӣ ба ислом нигоҳ дошта шуд, лекин исломгарой ҳамчун системаи сиёсӣ қолибияти худро аз даст дод.[2,79]

ТТЭ ҲНИ, ки дар охири замони шӯравӣ аллакай пинҳонӣ фаъолият дошт, ба амалҳо ва таблиғоти ошкоро дар байни аҳоли шуруъ кард. Доираҳои манфиатдори мазҳабӣ ва созмонҳои динии радикалии хориҷӣ низ аз чунин фурсат истифода карданд ва бо раҳбарияти ТТЭ ҲНИ ва рӯхонияти мутаассиб робита барқарор карда, фаъолияти таблиғоти худро дар Тоҷикистон тавассути онҳо ба роҳ монданд. Авҷ гирифтани таассуб ва тундгароии динӣ дар солҳои навадуми асри гузашта боиси сар задани чанги дохилӣ гардид, ки оқибатҳои фочабори он ба ҳама маълуманд. Яъне мо шохиди он гардидем, ки чӣ тавр дар як муддати кӯтоҳ болоравии диндорӣ ва таассуби мазҳабӣ ба тундгарой табдил ёфт, ки натиҷааш терроризм ва чанги дохилӣ буд.

Марҳилаи дигари болоравии тундгароии динӣ баъд аз барқарор гардидани сулҳу оромӣ дар Тоҷикистон шуруъ гардидааст. Тоҷикистон баъди хатми чанги шахрвандӣ давраи пас аз муноқишавиро аз сар гузаронд, ки ба нобуд гардидани саноату иқтисод, пастшавии сатҳи зиндагии аҳоли ва дар ҳолати кашшоқӣ қарор гирифтани бештари сокинони кишвар марбут аст. Дар баробари ин сатҳи донишу ҷаҳонбинии мардум ва хусусан ҷавонон коста гардид. Кишвари мо ба бӯҳрони амиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дучор шуда буд. Сатҳи ҷинойткорӣ боло рафта, дар кишвар бекорӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ афзоиш меёфт. Табиист, ки дар ин гуна вазъият сатҳи диндорӣ аҳоли боло меравад. Зеро аксарияти аҳоли, аз ҷумла ҷавонон дар пешорӯи нобаробарии зиндагӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ ноилоч мемонанд ва рӯй ба дину мазҳаб меоранд. Чунин вазъият барои

фаъолияти нерӯҳои ифротӣ мусоид аст. Масъулони ташкилотҳои ифротии динӣ бо истифода аз ин ҳолат, таблиғоти худро вусъат бахшида, як қисми осебпазири аҳоли, хусусан ҷавонро ба тарафи худ ҷалб менамоянд ва зери таъсир қарор медиҳанд, ки дар натиҷа дар ҷомеа тундгарой афзоиш меёбад. Раванди мазкур гарчанде ки коҳиш ёфтааст, аммо то хануз дар кишварамон идома дорад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки нодида гирифтани ва сарфи назар кардани ҷавонон дар шароити бесуботи сиёсӣ ва паст будани сатҳи зиндагӣ метавонад сабаби нооромӣ ва эътирозҳои онҳо гардад. Дар аксар мавридҳо ҷавонон дар муассисаҳои давлатӣ бо маоши меъёрӣ қор карда наметавонанд ва рӯ ба дигар воситаҳои ба даст овардани манфиати моддӣ мениҳанд ва ба доираҳо ва гурӯҳҳои ҷинойтӣ меафтанд. Дар натиҷа чунин ҷавонон дар сафҳои сохторҳои ҷинойтӣ ва ё тундгароии динӣ қарор мегиранд.

Яке аз омилҳои асоситарини пайдоиши тундгарой ин таҳсили наврасону ҷавонон дар таълимгоҳҳои ғайрирасмӣ ва пинҳонии динӣ мебошад. Дар натиҷаи ба воситаи муллоҳои иртиҷоии мутаассиб гирифтани таълими динии нодуруст ҷавонон зери таъсири ин гуна муллоҳо меафтанд ва ба осонӣ ба шахси тундгаро мубаддал мегарданд.

Таҳсили ҷавонони тоҷик дар таълимгоҳҳои динии хориҷӣ омилҳои дигари асосии пайдоиш ва ривҷи тундгарой мебошад. Дар замони истиқлолият шумораи зиёди ҷавонони Тоҷикистон дар муассисаҳои таълимии динии кишварҳои арабӣ, Эрон, Афғонистону Покистон таҳсил карда, зери таъсири мазҳабҳои дигар, равия ва ҷараёнҳои хатарноки мазҳабӣ қарор гирифтаанд. Баъди бозгашт ба Ватан ҳар нафари хатмкардаи таълимгоҳҳои динии хориҷӣ дар Тоҷикистон ақидаҳои радикалии барои ҷомеаи мо бегонаро таблиғ менамояд. Дар натиҷаи чунин фаъолият дар кишвар тундгарой афзоиш меёбад. Аз ин рӯ, рафтани ҷавонон барои таҳсил ба хориҷа бо роҳҳои ғайрирасмӣ

хатари зиёд дорад. Берун аз назорати давлати худ қарор гирифта, ҷавонони тоҷик зери таъсири саҳти ҷараёнҳо ва соҳмонҳои исломии ба монанди “салафия” ва ғайра мемонанд. Онҳо ба Ватан баргашта бо рӯҳонияти анъанавӣ дар муҳолифат қарор мегиранд ва боиси сар задани ихтилофу тундгарой дар ҷомеа мешаванд.

Ба ақидаи коршиносон, солҳои охир аз нав болоравии сатҳи диндорӣ мардум ба мушоҳида мерасад. Афзоиш ёфтани шумораи намозгуздорон дар масҷидҳои панҷвақта ва тағйирёбии намуди зоҳирии шаҳрвандон низ аломати ривоч ёфтани тундгарой аст.

Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон шумораи бештари тундгароён ин пайравони пинҳонкори равияи ифротӣ салафия мешаванд. Онҳо тарафдори исломи бунёдгароёна ҳисобида мешаванд, нисбат ба дину мазҳабҳои дигар ва дунявият оштинопазиранд. Онҳо воридшавии ҷараёнҳои фалсафӣ ба исломро наметазиранд. Тарафдорони равияи ифротӣ салафия ба таври қатъӣ муқобили дар Тоҷикистон таҷлил кардани ҷашнҳои мардумӣ-таърихӣ тоҷикӣ, мисли Наврӯз, Сада ва Меҳргон буда, инҳоро зардуштӣ ва бутпарастӣ меҳисобанд. Дар Тоҷикистон, тибқи иттилои мақомоти марбута, дар ҳолати соли 2010 чанд ҳазор салафӣҳо мавҷуд буданд. Дар баробари ин, таҳлили сабабҳои паҳншавии ифротгароии динӣ дар шакли салафӣ-вахҳобӣ дар ҷумҳурӣ имкони ошқорсозии омилҳои дар байни аҳоли устувор гардидани мавқеи онро фароҳам меорад.[2,78]

Паҳншавии босуръати салафия дар байни ҷавонон тундгароиро дар умум ривоч медиҳад ва ин раванд бисёр хатарзо мешавад. Аломату нишонаҳои шахсони пойбанди тундгароӣ салафия гардида ин диндорӣ саҳт, бурдани зиндагии шахсии комилан пӯшида, риояи ҳатмии талаботи шариат мешаванд. Тундгароёни салафӣ мақсади ҷорӣ кардани шариатро ҳатто бо роҳи зурварию муборизаи мусаллаҳона доранд.

Омили дигари пайдоиш ва инкишофи тундгарой – ин мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушди демографӣ ва душвории марбут ба бо қор таъминкунии ҷавонон

мешавад. Ин омил яке аз сабабҳои асосии тундгарошавии аҳоли ва хусусан ҷавонон аст, ки бо сабаби набудани имкониятҳои зиндагӣ ба осонӣ ба таъсир ва найрангҳои ҷараёнҳои ифротӣ дода мешаванд. Боиси нигаронии махсус мавҷудияти шабакаҳои тавонии маблағгузори аз хорича ва фаъолияти мубаллиғон, чи дар дохили Тоҷикистон ва чи дар кишварҳои қабулқунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ мешаванд. Вазъияти вазнини ҳуқуқӣ дар муҳоҷирати меҳнатӣ ва муҳити бегонаи фарҳангӣ-динӣ шароитро барои аъзои ташкилотҳои ифротӣ гардидан ба ҷавонони ноогоҳу тангназар муҳайё мекунад. Ҳамин тавр, як қисми ҷавонон ба осонӣ ба доми соҳмону гурӯҳҳои ифротӣ афтода, ба шахсони тундгароӣ динӣ табдил меёбанд.

Дар Тоҷикистон сатҳи бекорӣ махсусан дар байни ҷавонон хеле баландтар аст. Мувофиқи барномаи миллӣ оид ба рушди иҷтимоӣ ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2013-2015, 55 фоизи ҷавонон бекор ҳисобида мешаванд.[3]

Барои ёфтани қор роҳи ягонро аксарияти хонаводаҳои тоҷик дар муҳоҷират мекӯшианд. Имрӯз мувофиқи маълумотҳо, аз як миллион бештари аҳолии кишвар дар муҳоҷират қарор доранд. Муҳоҷирони меҳнатӣ асосан ба Россия мераванд, ки дар он ҷо бо ҳолати мураккаби иҷтимоӣ, мавҷуд набудани дастгирӣ, зурварӣ ва ксенофобия дучор мегарданд. Дар баробари ин онҳо зери таъсири соҳмону гуруҳҳои ифротӣ қарор гирифта, баъзеашон ба сафи тундгароёни исломӣ мепайванданд. Ҳамин тавр, муҳоҷирати меҳнатӣ бо вучуди дар болоравии сатҳи иқтисодӣ ва беҳбудии зиндагии аҳоли нақши қалидӣ доштан, барои паҳншавии тундгарой мусоидат мекунад. Қисми бештари ҷавононе ки солҳои охир ба Сурия ва Ироқ рафта, ба сафи ДИИШ ва дигар соҳмонҳои террористӣ пайвастанд, маҳз дар вақти ба сифати муҳоҷири меҳнатӣ дар Россия қарор доштанишон ба доми ташкилотҳои ифротӣ афтодаанд.

Омили дигари асосии тундгарошавии ҷавонон ин надоштани донишҳои оддӣ дар бораи асосҳои дини ислом

мебошад. Фаҳмиши нодуруст дар бораи дини ислом, ки аз тарафи рӯхониҳои мутаасиб ва мубаллиғони ифротӣ таълим дода мешавад, дар аксар мавридҳо ҷавононро ба гумроҳӣ, яъне ба тундгароӣ мебарад.

Бо дарназардошти ҳолати мазкур хануз дар моҳи августи соли 2010 Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон бо даъват ба мардум мурочиат кард, ки фарзандони худро аз муассисаҳои таълимии динии кишварҳои хориҷӣ баргардонанд. Дар баробари ин, вай ба таври махсус қайд кард, ки шахсони ҷавон метавонанд зери таъсири гурӯҳҳои тундгароӣ динӣ қарор гиранд. Ин бисёр хонаводаҳоро ба он водор кард, ки бо фарзандонашон дар робита шуда, онҳоро барои бозгашт даъват кунанд.

Бояд таъкид кард, ки тундгароӣ ба содир кардани амалҳои зерин равона гардидааст:

а) бо зурӣ тағйир додани асосҳои сохти конститусионӣ ва вайрон кардани ягонагии Тоҷикистон;

б) хароб кардани амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

в) бо роҳи зурӣ ба даст гирифтани ваколатҳои ҳукуматӣ;

г) ташкили созмону ташкилотҳои ғайриқонунии мусаллах;

д) амалӣ намудани фаъолияти террористӣ;

е) дар ҷомеа барангехтани ихтилофи наҷодӣ, миллӣ, динӣ, инчунин ихтилофи иҷтимоии марбут бо зурварӣ ё даъват ба зурварӣ;

ж) паст задани шаъну шарафи миллӣ;

з) роҳандозӣ кардани бетартибҳои оммавӣ, амалҳои ҷиноятӣ дар асоси душмани ақидавӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ ё динӣ ё дар асоси бадбинӣ ё душманӣ нисбат ба ягон гурӯҳи иҷтимоӣ;

и) таблиғи баргузида будан, афзалият ё паст зании шаҳрвандон аз рӯи мансубияти онҳо ба дин, мансубияти иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ё забонӣ;

к) даъвати оммавӣ ба содир кардани фаъолияти нишондодашуда ё амалисозии фаъолияти мазкур;

Маводҳои ифротгароёна – маҳсулоти иттилоотии (чопӣ, аудио-видеоӣ ва иттилооти дигар ва (ё) овезаҳо, шиорҳо ва таблиғоти дигари аёнӣ, маҳсулоти таблиғотӣ) барои истифодаи умум, паҳнкунӣ бо дилхоҳ восита, ки дорони даъват ба фаъолияти ифротгароёна аст, таблиғкунандаи ҷунин фаъолият ва бо қарори суд ифротӣ ҳисобида шудааст.

Қайд кардан зарур мебошад, ки бо таъсири омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайра дар муҳити ҷавонон, ки нисбатан моил ба таъсири таҳриботианд, ба осонӣ нуқтаи назар ва боварҳои тундгароёна дар онҳо ташаккул меёбад. Сипас, ин ҷавонон сафи ташкилотҳои ифротӣ ва террористиро пур мекунанд ва аз тарафи онҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Ба сифати сабабҳои пайдоиши зухуроти тундгароёна дар ҷомеа омилҳои зеринро ёдрас кардан зарур мебошад:

– тезу тунд шудани шиддатнокии иҷтимоӣ (маҷмӯи мушкilotи иҷтимоӣ, ки масъалаҳои сатҳ ва сифати маориф, рақобат дар бозори меҳнат, нобаробарии иҷтимоӣ, пастшавии обрӯи ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқ ва ғайраро дарбар мегирад);

– афзоиши ҷинояткорӣ дар баъзе соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ (масалан, ин дар ҷалбшавии васеи одамон ба соҳаҳои ҷиноии соҳибкорӣ ва ғ. ифода меёбад);

– дигаргун гардидани арзишҳо (хатари ташкилотҳо ва созмонҳои хориҷии динӣ, ки таасуб ва ифротгароии диниро талқин мекунанд, рад кардани меъёрҳо ва уҳдадорихои конститусионӣ, инчунин арзишҳои ба ҷомеа бегона);

– пайдоиш ва ташаккули ба истилоҳ «омили исломӣ» (таблиғоти ақидаҳои ифротгароии динӣ дар байни одамон, хусусан ҷавонон, сафари ҷавонон барои таҳсил ба кишварҳои исломӣ ва ҷалб шудани онҳо ба ташкилотҳои байналхалқии ифротӣ ва террористӣ);

– истифодаи шабакаи Интернет бо мақсадҳои зиддиқонунӣ (дастрасии ташкилотҳои ҷамъиятии тундгаро ба доираи васеи шунавандагон, таблиғи фаъолияти худ, имконияти ҷойгиркунии иттилоӣ пурра дар бораи мақсадҳо ва вазифаҳои худ ва ғ.).

Бояд таъкид кард, ки дар Тоҷикистон мунтазам тадбирҳо барои пешгирии тундгарой татбиқ карда мешаванд, аз ҷумла қонунгузорию ҷумхури ба рафти ин мубориза мутобиқ гардонда мешавад. Мувофиқи моддаи 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бо ифротгарой» [5] бо мақсадҳои пешгирӣ кардани фаъолияти ифротгароёна дар Тоҷикистон амалҳои зерин манъ аст:

а) созмон додан, қайд кардан ва амалкарди ташкилотҳои ифротӣ ё ташкилотҳои ба ифротгарой мусоидаткунанда;

б) фаъолияти бо таблиғи ифротгароӣ алоқаманд, аз ҷумла паҳншавии маводҳои ифротӣ;

в) вуруд, хуруҷ ё транзит ба воситаи ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони дар фаъолияти ифротгароёна иштирокдошта;

г) додани иҷозати иқомат ба шахсоне, ки дар фаъолияти ифротӣ ширкат кардаанд;

д) ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кардани шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки дар фаъолияти ифротгарой иштирок кардаанд;

е) гузаронидани гирдиҳамоиҳо, роҳпаймоиҳо, намоишҳо ё дигар баромадҳои оммавӣ бо вайрон кардани талаботи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.[1,7]

Рӯҳониҳои мутаасиб ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки дар ҷавонон ҳиссиёти эътирозотро бар зидди сохтори мавҷудбудаи ҷомеа ва давлат таҳрик диҳанд. Ҳамин тавр, рӯҳияи эътирозии ҷавонон ифодаи худро аз ҷумла дар шакли исломгароии тундгароёна («исломи сиёсӣ») меёбанд. Як қисми чунин нафарон имконияти ба амал омадани дигаргуниҳоро дар кишвар дар воридсозии шариат ба сифати асосҳои қонунгузорӣ ё барқарорсозии халифат ҳамчун шакли сохти давлатӣ, мебинанд. Чунин тасаввурот ҳам бо таъсири «омили беруна» ва ҳам дар натиҷаи шароит ва сабабҳои дохилӣ рух медиҳанд.

Баъзе давлатҳои хориҷӣ кӯшиш мекунанд, ки ба вазъияти динӣ-сиёсии Тоҷикистон таъсири барои худашон манфиатовар расонанд. Онҳо хануз аз соли 1990-ум сар карда фаъолияти

пурзӯри худро оид ба паҳнсозии бунёдгароии динӣ ва тундгарой дар Тоҷикистон ба роҳ мондаанд.

Барои паҳн кардани ақидаҳои тундгароёна ташкилотҳои хориҷии исломии ифротӣ воситаҳои муосири муоширати оммавӣ, аз ҷумла Интернетро ҳамчун воситаи барои ҷавонон машҳур ва ҷолиб, васеъ истифода мебаранд. Аз хориҷа ба Тоҷикистон дар ҳаҷмҳои калон адабиёт, маводҳои аудиоӣ ва видеоии дорони мазмуни ифротгароёна ворид мегардад.

Аз соли 2011 сар карда барои гирифтани маълумоти динӣ дар хориҷа тартиботи нав ҷорӣ карда шуда буд. Дар мувофиқат бо қонун, «гирифтани маълумоти динӣ дар кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар муассисаҳои таълимии динии олий танҳо баъди гирифтани маълумоти динӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва розигии хаттии ниҳодҳои ваколатдори давлатии оид ба корҳои дин ва соҳаи маориф иҷозат дода мешавад».

Андешидани чунин тадбирҳо имконияти пасттар кардани «омили берунаро» дар паҳнсозии ақидаҳои тундгароёнаи динӣ дар байни ҷавонони Тоҷикистон фароҳам овард. Дар баробари ин, дар ҷумхури маҷмӯи комили сабабҳои дохилӣ ва шароитҳо барои инкишофи ифротгароии исломӣ дар муҳитҳои ҷавонони Тоҷикистон боқӣ мемонад, ки хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавӣ-ахлоқӣ доранд.

Сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тундгарой ва ифротгароии исломӣ дар Тоҷикистон асосан якбора паст шудани сатҳи зиндагии як қисми аҳоли дар давраи пасошӯравӣ мебошанд. Яъне болоравии рӯҳияи ифротгароёна дар байни аҳоли, хусусан ҷавонон, дар Тоҷикистон ба таври мустақим бо ҳал нагардидани масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, дар навбати аввал, мавҷуд набудани ҷойҳои корӣ бо маошӣ кофӣ, вобастагӣ дорад.

Ҷавононе ки кор намеёбанд, ҳадафҳои ҳаётии худ, боварӣ ба ояндаи боэтимод, ба дастрас кардани касби ояндадор, имконияти дар ҷомеа ишғол кардани мавқеи дурустро гум мекунанд. Зеро бештари масъулони ниҳодҳои

давлатӣ, фаълони ташкилотҳои ҷавонон, намоёндоғони маъмуриятҳои маҳаллӣ амалан ба ҳалли масъалаҳои мубрами ҷавонон диққати зарурӣ намендиҳанд.

Як қисми ҷавонони аз ҳолатҳои дар боло зикр гардида афсурда шуда, ба боадолатию қонунмандӣ боварио аз даст медиҳанд ва ба гурӯҳҳои пинҳонқорӣ тундгароёна мепайванданд.

Дар байни аҳоли, хусусан ҷавонон муносибати шадиди танқидӣ нисбат ба исломи анъанавӣ ҳануз зиёд ба назар мерасад. Як қисми онҳо бештар ақидаҳои салафиҳо (вахҳобиҳо)-ро мепазиранд, ки идома ёфтани ин тамоюл хеле хатарнок мебошад. Ба ақидаҳои тундгароёнаи салафӣ пайравӣ карда, як қисми ҷавонони мутаасиб арзишҳои анъанавии миллӣ рад мекунанд ва ҳаммилатону ҳамдинҳои худро ба дур рафтани аз исломи ҳақиқӣ, ҳатто ба «беимонӣ» айбдор менамоянд.

Ба ғайр аз тадбирҳои қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ имрӯз дар Тоҷикистон чораҳои муайян оид ба мубориза бо пахншавии тундгароии динӣ дар байни аҳоли ва хусусан ҷавонон ва пешгирии он андешида мешаванд. Масалан, чунин тадбирҳо татбиқ карда мешаванд: ба роҳ мондани омӯзиши исломи дурусти анъанавӣ ва назорати он дар ҷомеа, созмон додани симои ислом ҳамчун арзиши анъанавии фарҳангӣ – таърихӣ, додани аҳамияти махсус ба мазҳаби ханафӣ муътадил, татбиқи тадбирҳои пешгирикунанда ва манъкунанда дар муносибат бо фаъолияти иттиҳодияҳои исломии сиёсӣ ва барои ҳокимият даъвокунанда.

Дар Тоҷикистон системаи давлатии ба танзиморандаи ҳаёти динӣ ва динӣ-сиёсии ҷомеа созмон дода шудааст, ки фаъолиятҳо бар зидди афзоиши тундгароӣ нигаронида шудааст ва сохторҳои зеринро дарбар мегирад: Кумитаи оид ба дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази Исломи Тоҷикистон, ки дар ҳайаташ Шӯрои уламо (олимони исломӣ) шомил аст. Ба ҳайати Маркази исломи Тоҷикистон Шӯрои уламо дохил аст, ки

мувофиқи муқаррароти мазҳаби ханафӣ фатвоҳо (қарорҳои динӣ-ҳуқуқӣ) мебарорад, тарбияи мусулмонҳои кишварро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, тазаммулгароӣ ва муносибати эҳтиромона ба динҳои дигар амалӣ менамояд, масъалаҳои баҳсталаби диниро ҳал мекунанд.

Бо мақсади пешгирии тундгароӣ, ҳамзамон кӯшиши назаррас ва воситаҳои молиявӣ ба таблиғи ватандӯстӣ, арзишҳои миллӣ, анъанаҳои маънавии тоҷикӣ, доир сохтани чорабиниҳои гуногуни дорои хусусияти тарбиявӣ, инчунин ба ташкили чорабиниҳои дилхушӣ, барномаҳои мусиқӣ ва ғайра равона карда мешавад.

Имрӯз дар кишвар рӯҳонияти расмӣ ба бурдани қорҳои тарбиявӣ дар байни ҷавонон, «пешгирии таассубгароӣ, хурофот, ифротгароӣ ва маҳдудияти динӣ, инчунин ба мустаҳкамсозии ҳисси ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ» равона карда шудааст.

Хулоса, самти сиёсати роҳбарияти Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бо тундгароии аҳоли ва хусусан ҷавонон, бо дар назардошти ҳамаи омилҳои номбаргардида ба роҳ монда шудааст. Дар солҳои охир мутобиқ гардондани қонунгузорӣ, ҳамроҳангии сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, бурдани қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳоли дар маҷмуъ раванди афзоиши тундгароиро дар кишвар то андозае коҳиш додааст. Аммо ин падидаи хатарнок ҳануз пурра аз байн бурда нашудааст. Аз ин сабаб андешидани тадбирҳои муассир ва ҷалби имконияти тамоми сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ, тамоми қишрҳои ҷомеа барои мубориза бар зидди тундгароии динӣ ва дигар зуҳуроти номатлуб талаби замон мебошад.

Адабиёт

1. Закон Республики Таджикистан «О борьбе с экстремизмом» от 8 декабря 2003 года // Известия Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2003. №12. С.7-14.
2. Мухаммад А.Н., Махмадов П.Н. Проблемы экстремизма в виртуальном

- пространстве Центральной Азии / А.Н. Мухаммад, П.А. Махмадов. // Евразийский юридический журнал. №5 (96). Москва, 2016- С.78-87
3. Сафовуддин Джаборов. Радикализация молодежи в Таджикистане: причины, последствия и проблемы // URL: <http://www.fergananews.com> [Рӯзи мурочиат: 20.10.2019]
 4. Таарнби Майкл. Исламистская радикализация в Таджикистане: Анализ тенденций в настоящее время. Душанбе, 2012. 310с.
 5. Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.// URL: <http://majmilli.tj> [Рӯзи мурочиат: 20.10.2019].

ПРИЧИНЫ ПОЯВЛЕНИЯ РАДИКАЛИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ **Зиёев И.Г.**

В настоящей статье автором раскрыты и рассмотрены условия и причины возникновения экстремизма, сопутствующие факторы. Автор на основе материалов научно-социологических исследований раскрыл основные направления и действия экстремизма. В заключении изложены профилактические мероприятия по предупреждению экстремизма в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *экстремизм, “салафизм”, религиозная ситуация, государственная система борьбы с экстремизмом, религиозные материалы, сопутствующие факторы.*

THE REASONS FOR EMERGENCE OF RADICALISM IN TAJIKISTAN

Ziyoev I.G.

In this article, the author reveals and scientifically substantiates the conditions/causes of extremism, related factors. The author on the basis of materials of scientific and sociological researches revealed the main directions and actions of extremism. In conclusion, the preventive measures of extremism in the Republic of Tajikistan are specifically outlined.

Keywords: *extremism, "Salafism", religious situation, state system of struggle against extremism, religious materials, accompanying factors*

ТАСНИФИ ИЛМҶО АЗ НАЗАРИ МАКТАБҶОИ ФАЛСАФӢ

Ниёзӣ Ё. Б. – н.и.ф., директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АИ ҚТ

Дар мақола таснифи илмҷо аз назари мактабҷои фалсафӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Илм як шакли маърифат буда, масъалаи ҳамеша мавриди таҳқиқи мактабҷои фалсафӣ қарор гирифтааст. Дар мақола қайд гардидааст, ки меъриҳои гуногуни тақсимбандии илҷо вучуд доранд, ки робитаи байни илмҷоро муайян сохта, ягонагӣ ва низоми онҷоро маълум месозанд. Инчунин муаллиф қайд намудааст, ки дар баробари пешрафти ҷомеа назарияҳои пешниҳоднамудаи баъзе мактабҷои фалсафӣ доир ба таснифоти илм ҷои худро ба назарияҳои нав иваз намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: илм, таснифи илмҷо, фалсафа, мактабҷои фалсафӣ, муносибати илмҷо, ҷомеа, марксизм, позитивизм.

Илм соҳаи фаъолияти таҳқиқӣ аст, ки яке аз вазифаҳои ба даст овардани донишҳои нави объективӣ дар бораи табиат, ҷомеа ва тафаккур мебошад. Илм қисми ҷудонашавандаи фарҳанги маънавӣ буда, аз ин аломатҳои ба ҳам алоқаманди иборат аст:

- маҷмӯи донишҳои асосноки объективӣ дар бораи табиат, инсон ва ҷомеа;
- фаъолияти, ки барои дарёфти донишҳои асосноки нав равона гардидааст;
- маҷмӯи ниҳодҳои иҷтимоӣ, ки вучуд, амал ва рушди маърифат ва донишро таъмин менамоянд.

Вазифаи муҳими илм – қувваи истеҳсолкунандаи ҷомеа будан аст. Аҳамияти илм ба таври кулӣ дар даврони Эҳё дар Аврупо дигаргун гардид, зеро барои аксари фаъолиятҳои истифодаи методҳои илмӣ зарурат пайдо намуд. Ин буд, ки ба майдон вазифаи ҷаҳонбинии илм омад. Дар муқобилият бо дини насронӣ илм тавонист, ки барои ташаккули ҷаҳонбинӣ ғалаба кунад. Яъне дар ин давра, зухуроти иҷтимоӣ ва амиқияти падидаҳо, ки ҳаммаъноии фаҳмиши имрӯзаи илм мебошанд, пайдо шуданд.

Ба хусусиятҳои умумии «илм», дар қатори маърифати ақлониву предметӣ буданаш, инчунин се ҷанбаҳои он мансубанд: 1) илм ҳамчун навӣ махсуси донишҷо; 2) илм ҳамчун навӣ махсуси фаъолият; 3) илм ҳамчун ниҳоди махсуси иҷтимоӣ. Ин ҷанбаҳо байни худ алоқаманданд ва танҳо дар ягонагӣ имкон медиҳанд, ки фаъолияти воқеию томи илмиро пурраю аинӣ маълум карда шавад.

Дар асри ХХ бошад, илм ба қувваи фаъол ва пешбари истеҳсолкунанда табдил гардид. Дар ин давра назарияҳои сершумори илмие шакл гирифтанд, ки фаҳмишҳои гуногунро рӯи қор оварданд: мисли методи релятивии Г. Кун, маърифатшиносии эволюсионии Ж. Пиаже ва К. Халвеч, назарияи илмӣ ақлонии Л.Лау-Дан, феноменологияи илмӣ Э. Гуссерл, дурнамои рушди коэволюсионии илмӣ В. С. Каргинская, Н. Н. Моисеев ва ғайра.[2]

Дар баробари пешрафти ҷомеаҳои соҳаҳои нави истеҳсолот ба вучуд омаданд, ки бевосита ба кашфиётҳои нав дар соҳаҳои радиотехника, биотехнология, технологияи иттилоотӣ ва ғ. алоқамандии зиҷ доштанд. Илм ҳамзамон ба соҳаҳои фаъолияти маънавӣ табдил ёфта, ба амалия барномаҳои асосноки муътамадро пешниҳод менамояд, ки дар шакли таҳқиқотҳои назариявӣ ё нақшаҳои инженерӣ-конструктивӣ ифода ёфтаанд.

Дар баробари ин, назарияҳои илмӣ ва методҳои нави таҳқиқ, таснифоти илм низ яке аз мушкилоти мубрами фалсафаи илм боқӣ мондааст. Аз ибтидои пайдоиши илм дар матни фалсафа, таҳлили муқоисавии ҳамаи илмҷо ва ба як низоми даровардани онҷо мавриди таҳқиқ қарор дошт. Аз ин сабаб мушкилоти таснифоти илмҷо дар ҳамаи даврҳои маркази тавачҷӯи фалсафа буда ва хоҳад монд.

Таснифи илм ба гуфтаи В. Вундт [3.44], вазифаи қонунии фалсафа мебошад. Дар тасниф муқоисаи байни

илмҳои гуногун аз рӯи асл), равиш (метод), моҳият мавриди баррасӣ қарор мегирад. Аз ин рӯ, чунин вазифаро ба ғайр аз фалсафа дигар илм наметавонад мавриди омӯзиш қарор диҳад. Аз аҳди бостон шурӯъ шуда, то ба имрӯз таснифи илм дар фалсафа идома дорад.

Яке аз хусусиятҳои тамоми таснифоти илм ин робитаи байни илмхоро муайян сохтан аст, ки ягонагӣ ва низомро ба вучуд меоварад. Марҳилаи робитаи байниҳамдигарии илмҳо дар асоси методҳо шакл мегирад. То он ҷое, ки аз роҳи методҳои мантиқӣ таснифи илм матраҳ мешавад, методи ягона он аст, ки бояд зиддияти таркибҳо дар робитаи байниҳамдигарии илмҳо набошад.

Ин метод, ки таҳқиқ дар ҳалли мушкилоти таснифи илмҳо, пайдарпайӣ ва муносибати байни илмхоро ифода карда, ҳамзамон дар баъзе масъалаҳо дар зиддият қарор мегирад, диалектикӣ мебошад, яъне ба ҳам омадани мавзӯҳо, тақсимшавӣ ва гузаришҳои мавзӯии байни илмҳо, ки таркиби илмро ташкил медиҳад.

Муносибати байни илмҳо дар низоми муайян ва дар як нақшаи назарӣ овардани онҳо ва таҳрезӣ шудани илм мушкилотест, ки дар ҳар як замон мавзӯи бисе муҳим ба ҳисоб меравад.

Мушкилоти таснифоти илм решаҳои амиқ дар таърихи фарҳанги башарӣ дошта, ҷанбаҳои бисёре дорад. Дар аҳди бостон таснифи илм ба таври пароканда ва дар заминаи устура ва таърихи илм ба тарзҳои гуногун тақсимбандӣ шудааст. Яке аз давраҳои муҳими таърихӣ давраи Афлотун ва Арасту мебошад, ки ду назария дар ин мавзӯ пешкаш мешавад.

Аз назари Вундт, аз ду назарияи муассиру бузурги дунёи қадим – назарияи афлотунӣ ва арастуйӣ ин мавзӯ сарчашма гирифтааст. Чунин таснифро мо наметавонем бевосита дар осори ин файласуфон дарёбем, лекин мо ин таснифро аз рӯи андеша, эҷодиёт ва мактабҳои онҳо метавонем муайян созем.[3.54]

Аз ин ду таснифи илм таснифоти Афлотун нисбат ба таснифи Арасту авлабият дошта, таснифи Афлотун аз рӯи методи қобилияти маънавӣ ба роҳ монда шудааст.

Чунин қобилияти маънавӣ, аз назари Афлотун, се навъ мебошанд:

1. Маърифат тавассути мафҳумҳо, ки аз роҳи гуфтугӯ муколама ва мучодала ё ба шакли савол, ки ҳар як донишманд ба худ медиҳад ва ҷавобашро пайдо мекунад, шакл мегирад. Натиҷаи ин ҷустуҷӯҳо илми диалектикаро асос гузоштааст.

2. Идроки ҳиссӣ, ки тавассути он объектҳои табиӣ дарк мешавад, илми физика ба вучуд меояд.

3. Ирода ва хоҳиш, ки сарчашмаи фаъолияти инсон ва маҳсули он аст, илми ахлоқ пайдо мешавад. Яъне, ин се қобилияти маънавӣ, се илми ҷузъи диалектика, табиатшиносӣ ва этикаро ба вучуд меоранд.

Дар тақсимои илмҳо аз назари Арасту, дараҷабандии илмҳо дар назар дошта шудааст, ки диалектика нисбат ба физика ва этика болотар ҷойгир шуда, қобилияти олии маънавӣ, ниҳоди фикркунанда ва идоракунандаи бахшҳои дигар мебошад. Гарчанде дар физикаи Афлотун астрономия ҳамчун илм ҷудо нашудааст, лекин масоили нучумшиносӣ дар он ба таври кофӣ матраҳ шудааст. Илми ахлоқ (этика) ва сиёсатшиносӣ (политика) дар як бахш ба ҳам омада, муносибатҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян мегардад. Дар муқоиса бо системаи Афлотун, таснифи арастуйӣ нисбатан такмилёфта буда, бо ду метод асос ёфтааст.

Методи қобилияти маънавии Афлотун ба се ҷиҳати фаъолияти рӯҳонии инсон тақсим мешавад, яъне фаъолияти ақлӣ, идроки ҳиссӣ ва иродаву хоҳиш, ки ин тақсимот дар низоми таснифи илм ниғаҳдорӣ мешавад. Ба ин метод, Арасту методи дигарро илова мекунад, ки мақсаднокии фаъолияти илмӣ мебошад. Дар асоси методи мақсаднокӣ намуди таснифи дигари фаъолияти рӯҳӣ шакл мегирад, ки тақсимои дугона мебошад.

Ҳамин тариқ, тақсимои аввал ҳамчун илми назарӣ ва тақсимои дуюм илми амалӣ доништа мешаванд. Дар натиҷа бо методи мақсаднокӣ, ки фаъолияти илмӣ матраҳ месозад, дар дохили тақсимои сегона тақсимои дигаре шакл мегирад, ҷунон ки фаъолияти ақлӣ ба бахши таҳлили

шаклҳо ва методҳои маърифати равона шудааст ва бахши дигар ба методи таҳқиқи худи чизҳо нигаронида мешавад. Яъне, диалектикаи афлотунӣ дар низоми илми Арасту тақсим ба аналитика (баъдтар номи мантикро гирифт) ва мобаъдуттаба (метафизика) шуд. Табиӣт (физика) дар ин тақсимот дар маънои васеъаш ба бахши таълимот дар бораи рӯҳ ё чон (психология) аст, ки вазифааш маърифати тартиби илми олам (математика) ё чараёнҳои муҳими ҳаётро фаро мегирад. Дар тақсими дигар табиӣт (физика) аз роҳи эҳсос чизҳои даркшавандаро меомӯзад, ки ба бахши математика дохил шуда, чизҳои бетағйир ва беҳаракати ҳисмҳоро таҳқиқ мекунад. Ҳамзамон физика дар маънои аслиаш бошад, ҳаракат ва тағйир ҳисмҳоро меомӯзад. Дар муқобили табиӣт (физика) мобаъдуттаба (метафизика) қарор дорад, ки таълимот дар бораи методҳои таҷрибӣ чизҳо ё бечисмият ва беҳаракатиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Мавзӯи омӯзиши он мабдаъ ва пайдоиши ҳамаи чизҳо аст. Дар ин тақсимот математика, аз як тараф, ба табиӣт (физика) ва аз тарафи дигар, ба мобаъдуттаба (метафизика) алоқаманд аст. Арасту бахши зиёди методҳои математикиро дар метафизика матраҳ месозад.

Фаъолияти амалӣ ба рафтори инсон нигаронида шудааст ва ҳадафаш фаъолияти худи субъект мебошад. Аз ин рӯ, илмҳои амалӣ, аз назари Арасту, дар маънои аслиаш ин илми шеър (поэтика) ва илми бадеъ (тасвиргарӣ) аст. Илми шеър (поэтика) таҳқиқи фаъолияти фард ва давлатро баррасӣ месозад, ки ба ахлоқ ва сиёсат тақсим мешавад. Дар ин бахш сиёсат ва суҳанварӣ низ дар осори Арасту илова мешаванд, ки аз як ҷониб ҳамчун фаъолияти фикрӣ ба мантиқ ва аз ҷониби дигар ҳамчун ҳаёти иҷтимоӣ ба сиёсат алоқаманд аст.

Дар китоби «Бозшиносии фалсафии Ибни Сино» таснифоти илми Арасту муҳимтарин таснифот ба қалам расида, чунин зикр гардидааст: «Ҳамаи донишҳо дар давраи бостон ба фалсафа вобаста буда, ки онҳоро Арасту ба се қисмат ҷудо мекунад:

- *назарӣ*, он бахши маърифате, ки

барои худ вучуд доранд;

- *амалӣ*, он бахши донишҳо ва андешаҳое, ки муайянкунандаи рафтори инсон мебошад;

- *эҷодӣ* (тавлидӣ), он бахши маърифатие, ки барои сохтани ашёи судманд ва зебост.[5.18]

Бояд қайд кард, ки донишҳои назари Арасту, дар навбати худ, ба се бахш тақсим менамояд:

- *фалсафаи уло ё метафизика* (мобаъдуттаба) – илм дар бораи олитарин ибтидо ва сабаби аввали ҳамаи мавҷудоте, ки ба узвҳои ҳис ва фаҳмидашавандагии онҳо дастнорас мебошад;

- *математика (риёзиёт)* илми мучаррад буда, робитаи байни илмҳои назарӣ ва амалиро таъмин месозад.

- *физика (табиӣт)* илмест, ки ҳолатҳои гуногуни ҳисмро дар табиат меомӯзад. Мантиқи шаклии Арасту на ҳамчун илм, ба фалсафа ва қисматҳои он монандӣ нашошта, балки ҳамчун олат ё воситаи аз худ кардани донишҳост.

Қобили зикр аст, ки низоми таснифоти илм аз назари Арасту то замони Эҳёи Аврупо роҳи тақомули илмиро нишон дод ва яке аз масоили меҳварии ин система буд, ки тӯли солҳои зиёд ниғаҳдорӣ мешуд. Мантиқ ва математика, табиӣт ва равшиносӣ, илми ахлоқ ва сиёсатшиносӣ, хитоба ва шеършиносӣ ҳамчун фанҳои таълимӣ, то асри XVIII дар тамоми донишгоҳҳои ҳам Шарқ ва ҳам Ғарб омӯзонидани мешуданд.

Асосгузори эмпиризми Замони Нав Ҷаҳон файласуфи англис Френсис Бэкон (1561-1626) мебошад. Ӯ муҳимтарин вазифаи фалсафаро эҷоди методи нави маърифати илмӣ медонист. Ба вучуд овардани методи нави таҳқиқи илмӣ дар давраи протестантизм на танҳо диққати Ф. Бэкон, балки тавачҷӯҳи аксари файласуфонро ба худ ҷалб кардааст. Мақсади асосии илмро дар фалсафаи ин давра манфиат овардан ба ҷомеа ташкил меод. Аз ин рӯ, ба ақидаи Ф. Бэкон, илм бояд ба ҳаёт ва ба амалия хизмат кунад ва ҳадафи он бояд бештар ба ҳукмронии инсон ба табиат нигаронида шуда бошад. Гуфтаи машҳур – «дониш қудрат аст» ба Ф. Бэкон тааллуқ дорад.

Ҳамзамон Ф. Бэкон илмҳоро дар асоси метод ва меъёрҳои нав тасниф кард.

Ин таснифот рӯҳияи наvero дар таснифоти илм, мисли таснифоти арастуӣ, ки дар асрҳои миёна буд, ба вучуд оварад.[3.48]

Таснифоти илм аз ҷониби Ф. Бэконро методи субъективӣ меноманд, зеро таснифи илм ва фарқияти байни онҳо бо назардошти фаъолияти рӯҳиест, ки мо онро амалан истифода мекунем. Ҳамаи фаъолиятҳои илмӣ, фаъолиятҳои ақлӣ ҳастанд. Хоҳиш, ирода ва амалия вазифаи маърифат набуда, ҳеҷ робитае ба маърифати илмӣ надоранд. Дар ҳоле, ки дар низоми арастуӣ хоҳиш, ирода ва амалияи илмҳои сиёсӣ, ахлоку зебоишиносӣ ва шеършиносиро (поэтика) ташкил медиҳад. Ф. Бэкон эътироф намуд, ки ҳамаи илмҳо мустақил буда, ақлонӣ мебошанд ва ҳар як илм дар худ вазифаҳои назарӣ доранд. Бино ба ақидаи ӯ, он вақт илм ба амалия табдил меёбад, ки агар масоили назарии он роҳи ҳалли худро пайдо кунад. ӯ таъкид менамуд, ки илмҳои амалӣ бевосита ба илми назарӣ пайвастанд ва асоси тақсимотро мушкilotи назарӣ ташкил медиҳад. Ф. Бэкон тавонист зиддияти байни илмҳои назарӣ ва амалии таснифи илми арастуиро нишон диҳад ва маънои наво ба робитаи байни ҳамдигарии ҳар як илм ва робитаи онҳо ба зиндагиро нишон диҳад.

Ф. Бэкон ҳамчун асос барои таснифи илм қобилиятҳои рӯҳиро интихоб кард, ки мавзӯи илми равоишиносӣ (психология) буд. Дар ҳамин асос Бэкон илмҳоро ба се қисмат ҷудо мекунад. Дар асоси хотира илми таърих ба вучуд меояд ва дар асоси таҳайюл – шеършиносӣ, ки тасвири воқеиятро дар шаклҳои мушоҳидавӣ ва рамзӣ баён месозад. Тааққул – маҷмӯи илмҳои маърифати (фаҳмондадиҳӣ)-ро дар бар мегирад, ки фалсафа ва илм ном дорад. ӯ вобаста ба объекти ҳар илм илмҳоро тасниф мекунад. [1.15] Ин таснифот басо дақиқ ва фарогири тамоми донишҳои замони Бэкон мебошад. Ин тақсимот, то ба имрӯз арзиши худро гумонакардааст.

Ҳамин тариқ, Ф. Бэкон таснифи илмро дар асоси қобилияти маърифатии инсон ба қисматҳо ҷудо намудааст. Яъне хотира, таҳайюл, зеҳн ё тафаккур, фаъолияти маърифатии инсонро ташкил

медиҳад, ки ҳар як аз онҳо илмеро дар худ доранд:

- *таърих* ҳамчун тавсифи фактҳои табиӣ ва шахрвандӣ, инчунин хотираи инсон аст;

- *илмҳои назарӣ ё фалсафа* ба маънои васеи он, тааққул ва тафаккури инсонро ташкил медиҳад;

- *шеър, адабиёт умуман санъат* бошад, таҳайюли инсонро ифода месозад.

Методи тақсимоти илм аз ҷиҳати объективият нисбат ба методи субъективият рушди назарасеро дар таснифоти илм ба вучуд овард. Дар асоси ин таснифот илмҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: илм дар бораи табиат ва илм дар бораи рӯҳ.

Илмҳои табиатшиносӣ, то ба ин замон кӯшиши ҷудо шудан аз дигар илмҳо, махсусан илмҳои гуманитариро доштанд. Фаҳмиши наво, ки дар заминаи объективият ба вучуд омад ва илмҳои табиатшиносӣ ва илмҳои гуманитарӣ аз ҳам ҷудо ва мустақилиятро талаб мекарданд, ба он биниши объективӣ расиданд, лекин онҳо дар масъалаи шуур ба ҳам робитаи мутақобила доранд. Чунин бинише, ки дар асри XIX ба вучуд омад ва илмҳоро аз рӯи ин метод тақсим карданд, бо эҷодиёти В. Гегел алоқаманд буд.

Гегел дар китобаш «Доиратулмаорифи фалсафаи илм» (1817) маҷмӯи донишҳои башарино ба мантиқ, фалсафаи табиат ва фалсафаи рӯҳ тақсим кард. Мантиқро ӯ асоси абстрактии он ду бахши дигар донист, ки маҷмӯи ҳастии инсонро меомӯзад. Дар таснифоти худ Гегел илмҳои таҷрибино низ дар назар дошта, фалсафаи табиати рӯҳро ба он вобаста медонад.

Хулоса, таснифи илм дар консепсияи диалектикаи идеалистии Гегел дар асоси методи рушд ва силсиламаротиби шаклҳои дониш сурат гирифтааст. Гегел низоми фалсафаи худро ба се қисмати бузургҳаҷм бо мувофиқат ба рушди идеяи мутлақ тақсимбандӣ кардааст:

а) Мантиқ, ки аз назари Гегел диалектика ва назарияи маърифат аст ва се таълимотро фарогир мебошад: таълимот дар бораи ҳастӣ, моҳият ва мафҳум.

б) Фалсафаи табиат, ки ҳамзамон дар худ механика, табиёт ва фарояндҳои

химиявиरो бо геология, табиати растанӣ ва ҷисми зинда низ фаро мегирад.

в) Фалсафаи рӯҳ бошад, дар навбати худ ба се қисмат тақсим мешавад: рӯҳи субъективӣ, рӯҳи объективӣ ва рӯҳи мутлақ. Таълимоти рӯҳи субъективӣ дар худ илмҳои антропология, феноменология ва психологияро дар бар мегирад. Дар бахши рӯҳи объективӣ таърихи инсон аз ҷиҳатҳои гуногун таҳқиқ мешавад.

Дар таърихи фалсафа О. Конт низ дар таснифи илмҳо саҳми назаррасе дошта, таснифоти илми Бэконро, ки дар асоси қобилияти фикрии инсон асос дошт, инкор кард. Ӯ ба ин назар буд, ки методи таснифи илм на дар асоси қобилияти зеҳнии инсон, балки дар асоси омӯзиши ҳуди таснифоти ашё ва муайянсозии воқеият, робитаи табиие, ки дар байни онҳо вучуд дорад, гузаронида мешавад.

Ин таснифоти нав аз тарафи О. Конт дар асоси маълумоти энциклопедиаи дар китоби «Курси фалсафаи позитивӣ» (1830) пешкаш шудааст. Конт низ тақсимоти илмро, ки вобаста ба қобилияти рӯҳист, эътироф намекунад, зеро ҳар инсон зимни фаъолияти илмии худ ҳам аз назарӣ ва ҳам аз амалӣ истифода мекунад.

Аз тарафи дигар, ӯ нисбати методи объективият низ норозӣ буд, зеро дар ниҳоят объекти таҳқиқоти илмӣ ва объекти табиӣ – ҷисм гарчанде аз ҳам фарқ мекунад, аммо дар моҳияти асосии худ ба ҳам монанд ҳастанд. Аз ягонагии объекти илмҳо Конт дар муқобили тақсимои дуалистии донишҳо тақсимои монистӣ ва ё тартиби ҷадвалии илмро пешкаш мекунад. Дар ин система, пеш аз ҳама, он илме ҳамчун асос қарор мегирад, ки умуман моҳияти аслии ҷисмро меомӯзад. Риёзиёт агар дар шакли муҷарраду мушаххас, таҳлил (ҳисоб) бошад, муносибати муҷарради бузургиро таҳқиқ мекунад, геометрия бузургии фазоро меомӯзад, ки дар натиҷа фазо сифати бевоситаи ҳуди ҷисм аст, ки аз назари Конт, ба илмҳои табиатшиносӣ тааллуқ дорад. Бахше аз геометрия илм дар бораи ҳаракат аст, ки механика ном дорад. Дар айни ҳол он ҷисмҳои олам ва низоми коинот ва робитаи онҳоро меомӯзад, ки ҳамчун илми астраномия маъруф аст. Илми табиӣ омӯзиши ҳаракат дар доираи муҳити зис-

тро баррасӣ мекунад. Дар асоси таҳқиқи ҳодисоти ҳаёти фардӣ гурӯҳӣ илми биология (зистшиносӣ) ба вучуд омадааст. Ҳамчун маҷмӯи охирони силсила, илм дар бораи робитаи байни фардҳои зинда дар маҷмӯи илми ҷомеашиносӣ (сотсиология) ба вучуд омадааст.

Ба ақидаи Конт, рӯҳи инсонӣ тамоюл ба он дорад, ки муҷаррадро пештар дарк мекунад, нисбат ба мушаххас, зеро он (муҷаррад) нисбатан сода буда, зимни омӯзиши хусусиятҳои мураккаб зарурат ба омӯзиши донишҳои сода ва муҷаррад аст. Аз ин рӯ, ҷадвали низоми илм зарурат бо он дорад, ки системавӣ омӯхта шавад. Агар ба тарзи системавӣ омӯхта нашавад, пас дониши мо аз воқеият ноқис ва ноқомил боқӣ мемонад.[3.55-56]

Зимни таснифоти илм О. Конт чунин методҳоро пешниҳод месозад:

а) Илмҳои вучуд дорад, ки аз як тараф, ба олами беруна ва аз тарафи дигар, ба инсон тааллуқ дорад.

б) Фалсафаи табиат (яъне маҷмӯи илмҳо дар бораи табиатанд), ки ба ду бахш тақсим мешавад: ғайриорганикӣ ва органикӣ (дар мувофиқат ба ашёи омӯзиши он).

в) Фалсафаи воқеӣ (ё худ табиатшиносӣ), ки се гурӯҳи донишҳоро дар худ дорад: астраномия, химия ва биология.

О. Конт дар асоси ин тақсимот илми сотсиологияро нуқтаи баланди илмҳои нишон дода, ҳамчун асосгузори ин илм гаштааст. Конт ба исбот расонд, ки байни ҳамаи донишҳои робитаи амиқ дохилӣ вучуд дорад. Аммо таснифи илмҳои ӯ хусусияти омӯрӣ дошта, методи рушдро ба назар намегирад, ҳамзамон ба гуфтаи муҳаққиқ аз усулҳои физикализм, релятивизм, агностисизм, индетермизм ва дигар норасоӣҳои ӯ нест.[3.56-57]

Г. Спенсер ба таснифи илми О. Конт эрод мегирад. Г. Спенсер кӯшиш мекунад, норасоӣҳои низоми контиро бартараф созад, дар ҳоле ки тартиби ҷойгиршавии илмҳоро дар низоми ягонае, ки Конт пешниҳод карда буд, дастгирӣ карда, илмҳоро ба се гурӯҳ тақсим мекунад. Гурӯҳи аввал – илмҳои муҷаррад, гурӯҳи дуюм – муҷаррад-мушаххас, гурӯҳи сеюм – мушаххас.

Гурӯҳи аввал математика ва механикаи абстрактӣ, дувум – механикаи физикӣ, физика ва химия. Гурӯҳи сеюм астрономия ва илмҳои ба он вобаста, мисли география, геология, геогнозия ва биология мебошанд, ки дар худ физиология, ботаника, зоология, психология ва дар охир социология дар худ доранд.

В. Вундт зимни баррасии таснифи илм ваҳдат ва робитаи ногустастанӣ доштани тамоми илмҳоро тасдиқ мекунад ва ҳамзамон фарқияти бориз ва мустақил доштани онҳоро нишон медиҳад.

В. Вундт зимни таҳқиқи худ дар масоили таснифи илмҳо илмҳоро ба се гурӯҳ – *математика, илмҳои табиатшиносӣ, илм дар бораи рӯҳ* тақсим мекунад.

Ҳамин тавр, аз қадим то ба имрӯз се гурӯҳи илмҳо ташаккул ёфт, ки ин математика, илмҳои табиатшиносӣ ва илм дар бораи рӯҳ мебошад.

Дар тамоми консепсияҳои таснифи илм математика ҳамчун дониши мучаррад дар тобеияти илмҳои табиатшиносӣ бо фрогирии геометрия ва механикаи таҷрибӣ мебошад. Албатта, математика ҳамчун илми ёрирасон робитаи наздик ба илми табиатшиносӣ дорад, аммо нақши математикаро наметавон дар илмҳои таҷрибавӣ нодида гирифт. Истифодаи математика дар илмҳои табиатшиносӣ ва дигар илмҳо зарурат дорад. Масалан, дар психология формулаҳои математика барои ифодаи робитаҳои равоӣ ва дар назарияи иқтисодӣ аз методҳои математикӣ ва дар мантиқ аз алгоритмҳои математикӣ истифода мешавад. Ҳамзамон дар илмҳои гуманитарӣ низ махсусан дар илми таърих имрӯз истифодаи рӯзу солҳо ба рақамҳои математикӣ ифода меёбанд. Фарқияти байни математика ва маҷмӯи дигари илмҳо ва робитаи он ба илмҳои дигар дар ҳамин аст, ки ҳамаи онҳо бавосита ё бевосита ба таҷриба аз рӯи имконоти бурҳонҳои дидашаванда ва пешниҳодшуда вобастагӣ доранд.

Аз назари В. Вундт, ҳамаи илмҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: илмҳои шаклӣ ва илмҳои воқеӣ. Масалан, математика ҳамчун илми соҳавӣ ба ду гурӯҳ тааллуқ дорад. Аммо илми математикаи олий ва шохаҳои он (арифметика, геометрия, назарияҳои функционалӣ ва таълимот дар

бораи маҷмӯъаҳо) ҳамчун илмҳои шаклианд.

Дидгоҳи дигар доир ба ин мавзӯъ, биниши диалектикаи материалистии Ф. Энгелс мебошад, ки ваҳдат ва ягонагии илмҳоро дар доираи шаклҳои ҳаракати материя баррасӣ месозад. Ф. Энгелс бештар таснифи илмҳои Сен-Симонро ба асос гирифта, системаи илмии таснифоти илмҳои О. Контро ҳамчун робитаи сохтакорона байни илмҳо нақд карда, норасоии онро дар набудани робитаи дохилии байни илмҳо баррасӣ мекунад. Ягонагӣ ва умумият дар тамоми табиат дар мафҳуми «шаклҳои ҳаракати материя» ҷамъбаст мешавад, ки ба гуфтаи Ф. Энгелс равандҳои мухталифи табиати ғайризинда (ҳаракатҳои физикӣ, химиявӣ) ва равандҳои табиати зиндаро (шакли ҳаракатҳои биологӣ, иҷтимоӣ) фаро мегирад. Ӯ мегӯяд: «Дар таснифи илмҳо, ки шакли алоҳидаи ҳаракат ё баъзе робитаи байни онҳо ва гузариши аз дигар ба дигари шаклҳои ҳаракати материяро ифода месозад, моҳияти пайдарҳамии дохилии шаклҳои материя мебошад» [6. 198].

Аз ин сабаб Ф. Энгелс бештар зарурати омӯзиши гузариши аз мураккаб ба сода ва аз як шакл ба шакли дигари материяро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар робита ба ин, Ф. Энгелс таъкид мекунад, ки илмҳои байнисоҳавӣ бештар хусусияти робитавӣ дошта, маҷмӯи шаклҳои ҳаракати материяро ошкор месозанд. Махсусан, дар асри муосир низ чунин зарурате ба вучуд омадааст, ки илмҳои байнисоҳавӣ дар асоси тадқиқоти дастаҷамъӣ истифодаи методҳои гуногуни илмҳоро роҳандозӣ намояд.

К. Маркс таърихро илми ҳақиқӣ дониста, вазифаи онро на танҳо ҷамъоварии фактҳо, балки фаҳмондани онҳо дар асоси иқтишофи худӣ қонунҳои илмии таърихӣ, ошкор сохтани қонуниятҳои инқишофи таърихии ҷомеаи инсонӣ мешуморад. Сониян, ба андешаи В. И. Ленин, материализми таърихӣ, на ба омӯзиши қонунҳои ҷузъии инқишоф ва ҳаёти иҷтимоӣ машғул буда, балки методологияи тамоми илмҳо аст: фаҳмиши диалектикий материализми таърихӣ ошкоркунӣ ва асоснок кардани фаҳмиши материалистии падидаҳои

ичтимоист, новобаста аз он ки ба кадом соҳаи ҷомеа тааллуқ дорад.

Материализми таърихӣ ба ҷанбаи моддӣ ва идеалии ҳаракати таърихии ҷомеа тавачҷӯҳ карда, омилҳои субъективӣ ва об'ективиро дар мавқеи ҳосаш истифода мекунад. Материализм воқеияти об'ективиро (материяро) аз шуури субъективӣ, эҳсос, таҷриба вобаста ҳисоб намекунад.

Қисмҳои таркибии марксизмро Ф.Энгелс дар “Анти-Дюринг” ба фалсафа, иқтисоди сиёсӣ ва сотсиализм (коммунизми илмӣ) ҷудо мекунад.

Мавзӯи омӯзиши таълимоти марксистӣ воқеияти об'ективист ва пеш аз ҳама, ташаккули дохилӣ ва барқароршавии қонуниятҳои амалкунандаи ҷомеа мебошад.

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX идеяи таснифи илмҳои иҷтимоӣ аз тарафи файласуфи олмонӣ, намоёндаи фалсафаи ҳаёт В. Дилтей ва навкантиёни мактаби бенедӣ В. Винделбанд ва Г. Риккерт матраҳ шуд. [4] В. Дилтей ду паҳлуи мафҳуми ҳаётро баррасӣ мекунад: яке ҳаёти табиат ва дигаре ҳаёти одамон (илм дар бораи рӯҳ). В. Дилтей мустақилияти предмет ва методи илмҳои гуманитариро дар робитаи ба илмҳои табиатшиносӣ нишон додааст. Ҳадафи асосии фалсафа маърифати ҳаёт буда, ҳадафи дигараш илм дар бораи рӯҳ мебошад, ки предмети таҳқиқи он воқеияти иҷтимоиро бо тамоми шаклу зухуротҳои фаро мегирад. Аз ин рӯ, вазифаи асосии илмҳои гуманитарӣ фаҳмиши ягонагӣ ва рушди фардии зухуроти ҳаёт ва арзиши онҳост. Ҳамзамон илмҳои гуманитарӣ методҳои хоси худро доранд.

Дар нимаи асри XIX В. И. Вернадский тарзи комилтари таснифи илмҳои матраҳ намуд. Ӯ вобаста ба хусусияти об'ективии таснифи илмҳои ду навъи илмро пешниҳод мекунад; 1) илмҳои, ки объект ва қонунҳои он тамоми воқеиятро фаро мегирад, мисли коинот, биосфера ва фазаи коинот. Ба ибораи дигар, ин илмҳои асосан ҳодисоти умумии воқеиятро ифода месозанд. 2) илмҳои, ки объектҳо ва қонунҳои заминро меомӯзанд. Мантӣ дар дидгоҳи В.И. Вернадский мавқеи асосиро дошта, робитаи ногустанӣ ба та-

фактури инсон дорад ва тамоми илмҳои фаро мегирад. Паҳлуҳои гуногуни ин илм ваҳдати илмҳои шакл медиҳад, ки ҳамеша дар тағйиру тақомул мебошад.

Ҳамин тариқ, илм гарчанде шаклҳои ва навъҳои гуногун дорад, вале моҳиятан ягонагӣ ва ваҳдатро касб намудааст. Дар таснифи илм муқоисаи байни илмҳои гуногун аз рӯи моҳият, метод мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, чунин таҳлилро ба ҷуз аз фалсафа илми дигаре ба пуррагӣ омӯхта наметавонад.

Муносибати байни илмҳои дар низомӣ муайян ва дар як нақшаи назарӣ оварда мешавад. Раванди тақсимшавии илм ва ба вучуд омадани илмҳои нав хусусияти ҷаҳони имрӯз буда, дар баробари васеъ гардидани фаҳмиши илмӣ як мавзӯ, он метавонад объектҳои омӯзиши чанд илм гардад.

Мушкилоти таснифоти илм бевосита ба фаъолияти маънавияти инсон рабт дошта, умуман бо муваффақ шудан дар фаҳмиши олам ва амал қардан вобаста мебошад.

Таснифоти илм аз ҷониби дигар кӯмак мекунад, то ки шуур дар доираи як илм тамоюли зина ба зина ҳаракати рушдфтаро фаро гирад. Ин ҳаракати дохилии рушдбандаи фикрӣ, қонуниятро дар худ матраҳ месозад, ки ҳолати муайяни фаъолияти инсонро ташкил медиҳад.

Вобаста ба таҳлиле, ки дар муносибат бо таснифи илмҳои дар мактабҳои фалсафӣ изҳори назар гардид, метавон ҳамаи моделҳои ва таркибҳои таснифи илмро дар ду навъ тақсим намуд: ҷиҳати онтологӣ (таснифоти илм дар асоси хусусияти мавзӯ, тартиб ва робитаи онҳо) ва ҷанбаи гносеологӣ (дар асоси методи маърифат, раванди дарк ва фаҳмиши он аз ҷониби субъект) сурат мегирад.

Адабиёт

1. Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. Т. I. -М., «Мысл», 1971.
2. Барсуков И. С. Проблема классификации наук в философии Нового времени: От Бекона до Ф.Энгельса. WWW.google.ru/

3. Вундт В. Введение в философию. Москва, ТОО «Добросвет» 1998. 354 с.-С 44.
4. Проблема классификации наук. <http://www.goog.Ru.dissert-cat.com/search>.
5. Саидюнус Адёни. Бозшиноси фалсафаи Ибни Сино. Техрон - 1384. -С18.
6. Энглес Ф. Диалектика природы. Государственное изд. политическая лит., 1950. 328с – С 198.

КЛАССИФИКАЦИЯ НАУК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ШКОЛ Ниёзи Ё.Б.

Автор статьи предпринял попытку анализировать подход философских школ к проблеме классификации наук. Наука есть одна из форм познание, и она всегда являлась предметом исследования философских школ, в особенности проблемы классификации наук. В статье также отмечается, что одна из особенностей классификация наук является определение взаимосвязи между науками, которая обеспечивает единство и системность наук. Также подчеркивается, что в связи с развитием общество, новые теории классификации наук занимают место старых теорий.

Ключевые слова: наука, классификация наук, философия, философские школы, отношения наук, общество, марксизм, позитивизм.

CLASSIFICATION OF SCIENCES FROM THE POINT OF VIEW OF PHILOSOPHICAL SCHOOLS

Niyoz Y.B.

The author of the article intends to analyze the classification of sciences in philosophical schools. According to the author, science is one of the forms of knowledge that has always been the subject of study of philosophical schools, especially the problems of the classification of sciences concerned Western and Eastern philosophers. The article also notes that one of the features of the classification of sciences is the definition between sciences, which is a single community and system. The author also cites that in connection with the development of society, new theories of philosophical schools take the place of old theories.

Keywords: *science, classification of sciences, philosophy, philosophical schools, attitude of sciences, society, Marxism, positivism.*

ТАЪЛИМОТИ ФАЛСАФИИ МУҲАММАД ИҚБОЛ ДАР БОРАИ ИНСОН

Зиёева З. И. – н.и.ф., ходими калони ИФСҲ ҚТ

Дар мақола сухан дар бораи эҷодиёти шоир, файласуф ва мутафаккири забардасти Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқбол меравад, ки намунаи садоқатмандӣ ба принципи гуманизм ва ба тамоми инсоният мебошад. Иқбол кӯшишҳои зиёде ба харҷ додааст, то ки сохти ҷомеаро таҳлил намуда, ҷой ва мақоми инсонро дар он таъйин намояд ва инсонро маҳакенишон бидиҳад, ки қисмати зиёди тағйироти сохти ҷомеа куллан ба камолоти шахсияти ӯ бастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: инсон, худӣ, орзу, ахлоқ, худшиносӣ, тарбия, мусулмон.

Муҳаммад Иқбол дар асарҳои эҷодкардааш, махсусан ба масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ диққати калон дода, ба лаҳзаҳои муҳими муборизаи миллии барзидди зулм дахл намудааст. Ӯ худшиносии миллии халқҳои Ҳиндустон ва мамлакатҳои дигари Шарқи мустамликавино бедор карда, ба онҳо ёрӣ расондааст, то ки шаъну шарафи худро муҳофизат кунанд. Муҳаммад Иқбол дар давраи тираи Ҳиндустони мустамликавӣ машъали хирадро афрӯхта, парчами гуманизмро баланд бардошта, барзидди зулму истидбод, барои идеалҳои олиии инсоният, беҳбудии зиндагии оммаи халқ, барои адолат ва маърифат далерона мубориза бурдааст. Ӯ дар шахсияти хеш заковати халқаш, сифатҳои беҳтарини онро таҷассум гардонид, тақдирашро бо эҷодкории таърихии халқ зич вобаста намудааст.

Муҳаммад Иқбол дар таърих ҳамчун ватандӯсти шӯълавар, сарояндаи бузургии инсонпарварию дустии халқҳо дохил мешавад. Муҳаббат ба ватан, ғамхорӣ барои нашъунамои он, эҳтиром ба меҳнат, саъю кӯшиш барои камол ёфтани ва озод шудани шахс, инсондӯстӣ, ҳамаи ин мазмунҳои асосии асарҳои ӯ мебошад. Дар асарҳои доир ба ин мавзӯҳо эҷод кардааш Иқбол ҳамватанонашро даъват менамояд, ки онҳо бояд аҳамияти истиклолияти

озодиро дарк кунанд. Мавқеъ ва мақоми Иқбол, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ӯ эҷодиёти худро ба масъалаҳои муҳимтарини замонаш наздик карда, иллати нуқсонҳои ҷамъияти истисморӣи Ҳиндустони феодалӣ ва мустамликавино тасвир ва танқид намудааст.

Андешаҳои ахлоқии Иқбол дар заминаи ҷустуҷӯи роҳҳои саодат ва некбахтӣ бунёд гардида, ба болоравии хайрҳои инсон ҳидоят мекунад. Метавон бо қамолҳои итминон гуфт, ки болотарин хайри инсон дар эҷодиёти Иқбол тавсеа ва пешрафти ҳақиқии шихсияти инсон ба унвони мавҷуди ахлоқӣ рушд ва парвариши саҳеҳи нафси ӯ, хушӣ, осоиш ва ҳамоҳангии қуллии зиндагӣ аст. Хайри олитарини инсонро Иқбол шомилӣ маърифати Худо тавассути шинохти нафси хеш ва қомилан аз нерӯи истеъдодҳои шахсӣ истифода бурдан медонад, ки ин рисолати инсон дар Қуръон ба сифати «ҷойнишин» ва «халифа»-и Худованд эълон гардидааст. Қаблан бояд ёдовар шуд, ки масоили дар эҷодиёти Иқбол дар робитаи ногурастанӣ бо назарияи «худӣ» ҳаллу фасл гардида, дигар назарияҳои шоир аз қабилҳои инсонии қомил, озодии ирода, худшиносӣ, нубувват ва дигар мавзӯҳои мутааллиқӣ онҳо – риояи аҳкоми шариат, пайравӣ аз тарзи ҳаёти пайғамбар, танқиду мазаммати муллоёну сӯфиён, рӯҳияи ғарбпарастӣ, тарбияи насли нав, эҳёи афкори динӣ ва ғ. бевосита аз он бармеоянд.

Тавачҷӯҳи зиёди Иқбол ба масоили ахлоқӣ ва маънавиётро бо он метавон шарҳу баён дод, ки ҳаёт ва эҷодиёти ӯ ба даврае рост меомад, ки яке аз серташвиштарин давраҳои таърихи Ҳиндустон ба ҳисоб меравад. Маънавиёти мардум ва баҳусус насли ҷавон зерӣ таъсири омилҳои гуногун қоста шуда, дар ҷеҳраи онҳо ҳисси нобоварӣ, маъюсӣ, дилшикастагӣ аз фардо хувайдо буд. Иқбол бо тамоми нерӯи эҷодии худ меҳост онҳоро бовар

кунонад, ки ханӯз умеди зиндагии хуб пурра аз даст нарафтааст. Ӯ мехост чавонро дар рӯхияе тарбия намояд, ки боиси муттаҳидшавии онҳо гардида, аз ин навмедии маъюси раҳой ёбанд. Ӯ исломро дар ин роҳ нерӯи тавоное ёфт, ки метавонад мардумро аз ин фоҷиъа раҳой бахшад ва зиддиятҳои иҷтимоии кишвари хешро бо роҳи тарғиби арзишҳои умумимусулмонӣ ва табиати ягонаи аҳли ислом ҳаллу фасл намояд. Маҳз ба ҳамин хотир, ӯ образи «инсонии комил»-и сӯфиёно аз нав дар шеъри муосир ворид намуда, онро ҳамчун муҳаррики эҳёкунандаи ҷомеаи мусулмонӣ ва идеали ормони миллии эътироф намуд ва онро комилан дар рӯхияи асри хеш шарҳу тафсир дод. Ӯ итминони комил дошт, ки ҳар қадар ин идеали инсонӣ пурзӯро тавоно бошад, ҳамон қадар табиати миллии он пурзӯро тавоно мешавад, зеро нерӯи онро дар табиати мусулмон маҳфуз эҳсос мекард. Ҳар як мусулмоне, ки онро ҳалалдор месозад ӯ барои идеали миллии хиёнат мекунад. Дар роҳи ҷустуҷӯи ин ормони миллии Иқбол ба дини ислом рӯ оварда, онро ҳамчун заминаи асосии ба вучуд овардани арзишоти маънавии медонад. Ӯ итминони комил дошт, ки маҳз дину мазҳаб метавонад инсонро аз заволи шахсият наҷот бахшида, назарияи солими маънавиётро пешниҳод намояд. Ӯ динро нерӯи тавоное ёфт, ки дар ин шикасту рехти маънавиёт метавонад дар қалби инсон имонро ташаккул бидиҳад, ки зиндагӣ дар маҷрои тағйирёбӣ, пешравӣ ва инкишоф, яъне таҳаввулҳои пайваста аст. «Дин, – гуфта буд Иқбол, – дар таҷаллиёти бартари худ на ҷазмгарӣ ва тааббӯд аст ва на ташреҳоту коҳинбозӣ, танҳо омилест, ки метавонад аз лиҳози ахлоқӣ инсонии ҷадидро барои таҳаммули бори масъулияти сангине, ки пешрафти илми ҷадид мусталзами он аст, омода созад ва барои ӯ имонро боз гардонад, ки бо он битавонад шахсияте барои худ дар ин ҷаҳон касб кунад ва барои пас аз ин ҷаҳон нигоҳ дорад» [1. 81].

Инҷо суҳанони Иқболро иқтибос овардан бамаврид аст, ки дар маснави «Пайёми Машиқ» сабт шудааст: «Хонандагон худашон мутаваҷҷеҳ хоҳанд шуд, ки манзури ман аз ин асар

арза намудани он ҳақоиқи ахлоқӣ, мазҳабӣ ва миллии аст, ки бо тарбияи маънавии афрод ва миллат тааллуқ дорад ... Шарқ ва баҳусус Шарқи исломӣ чашмасро пас аз ҳоби сангини қарнҳо боз кардааст, аммо ин миллати Шарқ бояд ин нуқтаро бидонанд, ки дар зиндагӣ наметавонад инқилобе дар перомуни худ ба вучуд биорад, магар ин ки инқилоб дар даруни худаш бошад ва ҳеч дунёи нав наметавонад вучуди хориҷӣ пайдо кунад, магар ин ки вучудаш нахуст дар қалби инсонҳо сурат бандад... Имрӯз дар ҳар кӯшише, ки нуқтаи назари афрод ва ақвомро аз марзҳои ҷуғрофӣ боло бурда, дар эшон сирати дуруст ва нерӯмандии инсониро таҷдид ё тавлид менамояд, мӯхтарам аст» [2. 22].

Иқбол кӯшишҳои зиёде ба харҷ додааст, то ки сохти ҷомеаро таҳлил намуда, ҷой ва мақоми инсонро дар он муайян намояд ва ӯро маҳаке нишон бидиҳад, ки қисмати зиёди тағйироти сохти ҷомеа куллан ба камолоти шахсият вобастагӣ дорад. Дар ин бора ӯ дар шеъре бо забони урду фармудааст: «Оҳ! На фақеҳ аз ин ҳақиқат огоҳӣ дораду на мулло, ки ваҳдати фикр бидуни ваҳдати ахлоқ ноқис аст хом. Боре, таҳсил ва таълиму тарбият бояд дар бодии амр пояи ахлоқи кӯдакро истехком диҳад ва модоме, ки ахлоқи некӯе барои кӯдак поягузори нашуда бошад, ҳеч вақт ба мақсуди воқеии худ ноил нахоҳад шуд» [3. 242].

Иқбол сари ин муаммо ба андеша меронад, ки чаро бо вучуди доштани фарҳангу илму маънавиёти олии шарқӣ ин қадар дар худ печидаву аз қофилаи таммаддуни муосир ва баҳусус Аврупо то ин андоза ақиб мондаанд? Чӣ омилҳои сабаб гардидаанд, ки онҳоро аз рушду тараққиёт мондаанд? Пас аз тааммули зиёд ҳулосае мебарорад, ки қисмати зиёди ин омилҳоро дар маънавиёти косташудаи мардум бояд ҷустуҷӯ кард. Яке аз омилҳои асосии рӯ ба заволи овардани маънавиётро донишманд дар вучуд надоштани «худӣ»-и фарду ҷомеа дарёфтааст, аз ин лиҳоз, маҳз ҳамин ғояву мавзӯро ва мундариҷаи ашъори ӯро дар тӯли фаъолияти эҷодӣ ташкил додаанд.

Ҳамин тавр, назарияи «худӣ»-и Иқбол мебоист он рисолатро иҷро

намояд, ки боиси куллан тағийр ёфтани сирати шахси мусулмон мешуд. ӯ хуб ме-донист, ки ичрои ин кор ба осонӣ ба даст намеояд. Чунончӣ, қаблан мутазақкир шудем, кашфиёти бузургтарини Иқбол кашфи «худӣ»-ест, ки ба ақидаи шоир онро то ӯ касе нагуфтааст, зеро ба қавли шоир «сирри айши ҷовидон» дар он нухуфтааст ва он дорои он қадар нерӯи пурзӯрест, ки:

*Мекунад андешаро ҳушёртар,
Дидаи бедорро бедортар.
Эътибори кӯҳ бахшад коҳро,
Қуввати шерон диҳад рӯбоҳро.
Хокро авҷи сурайё медиҳад,
Қатраро паҳнои дарё медиҳад.* [4. 9].

Ин кашфиёт ба Иқбол ба осонӣ ба даст наомада, он натиҷаи талошҳои пай дар пай ва босуботи ӯ мебошад, ки шабҳои дароз сари он андешаҳо рондааст:

*Баҳри инсон чашими ман шабҳо гирифт,
То даридам пардаи асрори зист.
Аз даруни коргоҳи коинот,
Бар кашидам сирри тақвими ҳаёт.*

[4. 12]

Барои ҳамин аз даст рафтани «худӣ»-ро ӯ ба маъноӣ аз даст рафтани «асли зиндагӣ» шарҳ додааст, ҳатто агар «қатрае» дорои «худӣ» бошад, он ба худ сифати «гавҳар» мебахшад. «Бода» барои он эҳтиёҷ ба «соғар» дорад, ки «худӣ»-и ӯ бисёр заъиф аст:

*Қатра чун ҳарфи худӣ дар бар кунад,
Ҳастии бемояро гавҳар кунад.
Бода аз заъфи худӣ бепайкар аст,
Пайкараи миннатпазири соғар аст.*

[4. 14-15].

«Моҳ», ба ақидаи Иқбол, барои он «замин»-ро пай дар пай тавоф менамояд, ки «замин» бар ҳастии худ маҳкам аст, вале азбаски «меҳр» аз замин дида маҳкамтар аст, пас «замин» гирди он тавоф мекунад.

Чун «Замин» бар ҳастии худ маҳкам аст,

*«Моҳ» побанди тавофи пойҳам аст.
Ҳастии «Меҳр» аз «Замин» маҳкамтар*

аст,

Пас «Замин» масхури чаими ховар аст.

[4. 15].

Аз гуфтаҳои боло метавон натиҷа гирифт, ки дар назари Иқбол тамоми ашъи олами моддӣ вобаста аз он ки то

кадом андоза «худӣ»-и хешро тарбияву парвариш дода бошад, ҳамон андоза обрӯю эътибор, нуфузу қиммату арзиши он боло ё поин меравад. Масалан, дар «Асрори худӣ» Аллома омилҳоро баён менамояд, ки сабаби «суст» ва ё «қавӣ» шудани «худӣ» мешаванд. Омилҳое, ки боиси пайдошавии ин ду ҷабҳаи ба ҳам зид мегарданд дар назми Иқбол ба сифати категорияҳои ахлоқие баромад меку-нанд, ки бе онҳо инсон симои ҳақиқии худро аз даст медиҳад, яъне онҳо шахсияти ӯро то ҳадде коста мегардонанд, ки дигар фарқе байни «инсон» ва «хайвон» боқӣ наместонад. Барои ҳамин, моро зарур аст, ки ҳар кадоми онро ба шакли хеле мӯҷаз аз назар гузаронем.

Аллома мутмаъин аст, ки «ҳаёти худӣ аз таҳлику тавлиди мақосид аст». Ин чунин маъно дорад, ки орзу қардан, мақсад гузоштан инсонро ҳамеша ба ҷустуҷӯ ва кашфиёт маҷбур намуда, ӯро дар фаъолияти доимӣ қарор медиҳад ва то даме, ки инсон дорои ин хислатҳо бошад, ӯ аъзои фаъоли ин ҷамъият ба ҳисоб меравад, зеро асрори зиндагӣ маҳз дар ҳамин нухуфтааст:

*Зиндагӣ дар ҷустуҷӯ пӯшидааст,
Асли ӯ дар орзу пӯшидааст.
Орзуро дар дили худ зинда дор,
То нагардад мушти хоки ту мазор.*

[4. 16].

Орзу ва таманно, дар ашъори Иқбол дар ташаккули шахсият он қадар нақши муҳим мебозанд, ки ӯ ҳатто даъвои он менамояд, ки «хешро аз орзуи худ шинос» ва маҳз ба фазли онҳо «чашму гӯшу хӯш» тез шуда инсонро ба сӯи камолот мебарад:

*Зиндагӣ бар орзу дорад асос,
Хешро аз орзуи худ шинос.
Чашму гӯшу хӯши тез аз орзу,
Мушти хоки лолаҳез аз орзу.* [4. 16].

Дар байтҳои поёнӣ Иқбол дар шакли хеле возеҳу равшан ақидаеро пеш овардааст, ки «обу гил» маҳз ба туфайли орзу ба «одам» табдил ёфтааст ва маҳз ба туфайли орзу «зарра» ба «пахноӣ гардун» мерасад:

*Обу гилро орзу одам кунад,
Орзу моро зи худ маҳрам кунад.
Чун шарор аз хоки мо бармечаҳад,
Зарраро паҳноӣ гардун медиҳад.* [5. 45].

Бо туфайли орзу ва тавлиди мақсадҳо, мусулмон метавонад «ғайри ҳақ»-ро аз қалби хеш решақан намояд. Орзуҳо, ба қавли Иқбол, шоиронро ба майдон меоварад, ки ба олам таровати тоза мебахшад, шавқи одамнро ба зиндагӣ зиёдтар менамояд. Иқбол инсонро тарбия кардан мехост, ки ӯ ҳаргиз ҳаёти «дур аз хатар»-ро напосандида, сукунату оромиро баробари марг донад:

*Дар ин дарё чу мавҷи беқарорам,
Агар бар худ напечам нестам ман.*

[6. 32].

Барои Иқбол образи «инсони комил»-и сӯфиёнро ҳамчун инсони ормонӣ барои ҳамватанонаш пешкаш менамуд. Ҷомеа инсонро бояд тарбия менамуд, ки рӯҳи вай бо сукуну оромӣ созгор набуда, ҳамеша дар талош, дар ҷустуҷӯи «асрори ҳаёт» бошад. Мутафаккир орзу ва таманиётро нерӯҳое медонист, ки инсонро ба ҷустуҷӯ, бозёфтҳо, донишгари асрор, офаридани нақшаҳои нав ба нав, офаринишу созандагӣ ҳидоят мекунад. Ӯ ҳатто таъкид менамояд, ки агар «имрӯз» ба «дирӯз» ҳамсону ҳамранг бошад, он алаққай аз ҳисоби умр нест, зеро зиндагӣ дам ба дам нақшаҳои навро тақозо менамояд:

*Дамодам нақшаҳои тоза резад,
Ба як сурат қарори зиндагӣ нест.
Агар имрӯзи ту тасвири дӯш аст,
Ба хоки ту шарори зиндагӣ нест.*

[6. С.34].

Шоир ақидаеро пеш меоварад, ки тибқи он маънои «зистан» ё «будан» танҳо «рафтани» – «ҳаракат кардан» аст ва ҳамин ки шахс аз ҳаракат бозмонд, нишонаи вучуд доштани хешро аз даст медиҳад:

*Соҳили афтода гуфт, гарчи бисе
зистам,
Ҳеч на маълум шуд оҳ ки ман чистам.
Мавҷи зи худ рафтае тез хиромиду
гуфт,*

*Ҳастам агар меравам, гар наравам
нестам. [7.82].*

Зиндагӣ, дар назари Иқбол, ҳаракат, саъй, талош, қўшиши пайваста аст, яъне муборизаи тўлониест, ки то рӯзи марг идома меёбад, даст кашидан аз онҳо ба марг тан додан аст. Хобу танбаливу ҷонсӯй ва коҳиливу фаъолияти сусти одамӣ боиси тадриҷан аз байн рафтани

шахсияти инсон шуда, ӯро аз симои ҳақиқиаш маҳрум менамояд.

Дар маснавии «Асрори худӣ» шоир се марҳалаи ба камолот расидани шахсро пешниҳод менамояд, ки новобаста ба ҳамоҳанг будани онҳо бо рӯҳияи асри Иқбол, марҳилаҳои бакамолрасии сӯфиёна – шариат, тариқат ва ҳақиқатро ба хотир меоваранд. Ҳар шахси толиби камолот бояд аз се зинаи камолот бо навбат бигузарад: итоат, забти нафс ва ниёбати илоҳӣ.

Дар марҳалаи якум Иқбол ғояеро талқин менамояд, ки ҳар шахс бояд итоат карданро бипазирад, зеро ҳар шахс дар ҷомеа хоҳ-нохоҳ пайванди он тартибот ва муқаррароти муайянест, ки наметавонад онҳоро сарфи назар намояд:

*Дар итоат кӯш, эй гафлатшиор,
Мешавад аз ҷабр пайдо ихтиёр.
Нокас аз фармонпазирӣ кас шавад,
Оташ ар бошад зи тугён хас шавад.*

[8. 35].

Ғояи пешниҳод кардаи Иқболро чунин бояд фаҳмид, ки маҳз итоат кардан ба оину қавонини мавҷуда шахсияти ҳар кас ва ҳар ҷизро возеҳ намуда, дар таҷаккули шахсият нақши асосӣ мебозад. Ба сифати далели гуфтаҳои боло, ӯ қатраҳои обро мисол меоварад, ки то онҳо бо ҳам ҷамъ нашаванд, ҳаргиз ҷўйҳою дарёҳо ба вучуд намеоянд ва ё донаҳои рег ҷудо аз ҳам биёбонро ташкил додан наметавонанд. Дар бораи инсон бошад, ӯ таъкид мекунад, ки ҳатман бояд тобеи фармудаҳои Худо бошад ба ӯ итоат намояд, зеро маҳз ба туфайли ҳамин инсон метавонад қалби хешро аз ҳама гуна хавфу ҳароси «ғайри Худо» (мо сиво Аллоҳа) пок гардонид, нақши «Худои ғолиб»-ро дар қалби хеш ҷойгузину фурузон намояд:

*Дар ризояи мурзии ҳақ гум шавад,
Ин суҳан қай бовари мардум шавад.*

[8. 70].

Шарҳу баёни марҳалаи дуҷуми камолотро Иқбол бо шарҳу баёни «нафси одамӣ» оғоз менамояд, ки он чун уштур худпарвар аст ва вазифаи одам аз он иборат аст, ки «зимомӣ» онро ба дастӣ хеш бигирад:

*Нафси ту мисли шутур худпарвар аст,
Худпарасту худсавору худсар аст.
Мард шав овар зимомӣ ӯ ба каф,
То шавӣ гавҳар агар бошӣ ҳазаф.*

*Ҳар, ки бар худ нест фармонаш равон,
Мешавад фармонпазир аз дигарон.*

[8. 36].

Табиати одамӣ чунин аст, ки «хавф» ва «муҳаббат» аз азал дар сиришти ӯ бо ҳам омезиш ёфтаанд ва ба қавли Иқбол, «ло иллоҳ» ягона воситаи боэътимодест, ки бо воситаи он инсон имкон пайдо мекунад, ки «хавф» - хавфи дунё, хавфи укбо, хавфи чон, хавфи аламҳои замину осмонӣ ва «муҳаббати молу давлат, муҳаббати хешу табору зан»-ро аз дили хеш берун намояд:

*То асои «ло иллоҳ» орий ба даст,
Ҳар тилисми ҳавфро хоҳӣ шикаст.
Ҳар ки «ҳақ» бошад чу чон*

андар танаши,

Ҳам нагардад пеши ботил гарданаши.

Ҳавфро дар синаи ӯ роҳ нест,

Хотираи марғуби гайруллоҳ нест.[8. 36]

Барои «забти нафс» ҳамчунин риоя ва иҷрои расму фароизи динӣ – имон ба худои ягона, намоз, ҳаҷ ва закот шартӣ асосӣ буда, барои ба даст гирифтани зимомии «уштури хокӣ» зарур мебошанд:

*Ин ҳама асбоби истеҳкоми туст,
Пухтаӣ маҳкам агар исломи туст.
Аҳли қувват шав зи вирди ё «қавӣ»,
То савори уштури хоки шавӣ.* [8. 38]

Бояд тазакур дод, ки инсон дар ашъори Иқбол ҳамчун ғоя ва иллати офариниш – «Инни ҷобилун фи-л-арзи халифатун» - («Ман қарор хоҳам дод дар Замин ҷонишине») эътироф гардида, танҳо баъди гузаштан аз ду марҳалаи боллоӣ ба иҷрои вазоифи бевоситаи хеш – «ниёбати илоҳӣ», яъне рисолати хеш оғоз менамояд:

*Ноиби ҳақ дар ҷаҳон будан хӯш аст,
Бар аносир ҳукмрон будан хӯш аст.
Ноиби Ҳақ ҳамчу ҷони олам аст,
Ҳастии ӯ залли Исми аъзам аст.*[8. 37]

Иҷрои ин рисолат – «ниёбати илоҳӣ» иқтидору ҳашамат ва бузургии инсонро ончунон баланд месозад, ки инсон ба ин марҳала расида, аз ҳар ҷиҳат ба камол ва пеш аз ҳама дар самти маънавиёту ахлоқ пухта мерасад. Акнун ӯ инсонест, ки куллан тағйир ёфта, дар фикри қорҳои ҳаҷман бузургтар, муҳимтар ва асоситар шуда, зимни иҷрои бевоситаи рисолати хеш бо амри Худованд рафтор мекунад:

*Зиндагиро мекунад тафсири нав,
Медиҳад ин хобро таъбири нав.*

*Ҳастии макнунӣ ӯ рози ҳаёт,
Нагмаи нашинидаи сози ҳаёт.* [8. 39]

Дар ин марҳала, инсон ба авҷи камолоти худшиносӣ расида, зимомии «уштури хокӣ»-ро пурра бар даст гирифтааст ва эҳсоси он намуда, ки мазмуни ҳаёт аз амал кардан иборат аст:

*Дар амал пӯшида мазмуни ҳаёт,
Лаззати таҳлиқ қонунӣ ҳаёт.* [8. 41]

Муҳаммад Иқбол ғояро пешбарӣ мекунад, ки мувофиқи он зиндагӣ сахнаест барои санҷидану озмудани зӯри бозӯи хеш ва ҳар касе мехоҳад зӯри хешро бисанҷад, бояд хешро дар қорҳои бузург биозмояд, зеро ишқу муҳаббати қорҳои бузург дар қалби ӯ ҷой гирифта, ӯро дигар ба ҳарос намеоварду маъюсу ноумед намесозад. Баръакс, дар баргараф сохтани душвориҳои дар роҳи камолот бавучуд омада, «худӣ»-и ӯ боз ҳам қавитару тавонотар мегардад:

*Мумкиноти қуввати мардони қор,
Гардад аз мушқилтисандӣ ошқор.
Ҳарбаи дунҳимматон кин асту бас,
Зиндагиро ин як оин асту бас.* [8. 42]

Роҳи ба камолот расиданро Иқбол осону аз машокил холи нишон намедиҳад, вале боварӣ дорад, ки агар «ҳиммат» қавӣ бошад, санги роҳ ҳам об аст:

*Санги раҳ об аст агар ҳиммат қавист,
Селро пасту баланди ҷода чист.
Сангро гардад фасони теги азм,
Қатъи манзил имтиҳони теги азм.
Мисли ҳайвон хӯрдану осудан чӣ суд,
Гар ба худ маҳкам най будан чӣ суд.*

[8. 45]

Таҳлили маснавиҳои Иқбол нишон медиҳанд, ки ӯ тарҳрезии масъалаҳои марбут ба инсонро зимни ҳаллу фасли масоили мухталифи табиати инсон, моҳият, сиришт, рисолат, мақому манзалат, маъниву мақсади зиндагӣ, худшиносӣ, тазоҳури имконоти ботинии ӯ ва ғ.-ро мавриди тавачҷӯҳ қарор додааст. Асоси ғоявии таълимоти Иқболро роҷеъ ба инсон, ҷаҳонбинии динӣ-фалсафӣ ташкил медиҳад. Ӯ кӯшиш намудааст, ки инсонро аз тамоми шаклҳои истисмори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ раҳой бахшида, мақому мартабаи олиӣ ӯро боз гардонда шавад. Иқбол ҳамаи буду боҳти олами маънавӣ ва фарҳангӣ Ғарбу Шарқро аз нигоҳи хеш таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки

унсурҳои беҳтарини ин ду қисмати тамаддуни ҷаҳонӣ бояд ба ҳам таъсири мутақобила дошта бошанд ва ҳамдигарро ғанӣ сохта, ба пешрафти кулли инсоният мусоидат кунанд.

Адабиёт

1. Иқбол Муҳаммад. Эҳёи фикри динӣ дар ислом.- Душанбе, 1997.
2. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти Иқбол (тоҷикӣ) ҷ.2. Покистон, 1992.
3. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти форсӣ. (Персидские поэмы), Техрон, 1382.
4. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти форсӣ ҷ. 2. Техрон. 1382.
5. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти Иқбол (тоҷикӣ). ҷ. 6. Покистон, 1992.
6. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти форсӣ (Персидские поэмы), ҷ. 3. –Душанбе, 2013.
7. Иқбол Муҳаммад., Куллиёти форсӣ ҷ.3. Техрон, 1382 .
8. Иқбол Муҳаммад. Куллиёти форсӣ (Персидские поэмы), ҷ.1. Душанбе, 2013.

ФИЛОСОФСКОЕ УЧЕНИЕ МУХАММЕДА ИКБАЛА О ЧЕЛОВЕКЕ

Зиёева З.И.

В данной статье рассматривается творчество индо-пакистанского поэта, философа и мыслителя Мухаммеда Икбала, который является примером верного служения принципам гуманизма и всему человечеству. Икбал приложил огромные усилия, чтобы проанализировать структуру общества, определить место и статус личности, и тем самым показать, что подавляющее большинство изменений в обществе полностью зависит от зрелости личности.

Ключевые слова: человек, свой, мечта, этика, самопознание, воспитание, мусульманин.

PHILOSOPHICAL TEACHINGS OF MUHAMMAD IQBAL ABOUT HUMAN

Ziyoueva Z.I.

The in this arcicle about the diversity eiges of the Indo-Pakistani poet, philosopher and thinker Muhammad Iqbal are an example of faithful service to their homeland and all of humanity. Iqbal has made great efforts to analyze the structure of society, determine the place and status of the individual and show that the vast majority of changes in society are completely dependent on the maturity of the individual.

Keywords: man, self, dream, ethics, self-knowledge, upbringing, Muslim.

ПОЛИТОЛОГИЯ

ФАЛСАФАИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Пулатов А.Х. – д.и.ф., профессори ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

Усанов Р.Т – н.и.ф., дотсенти ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров

(e-mail: ravshan-usanov@mail.ru)

Мақолаи мазкур ба баррасии тараққиёти таърихи навини халқи тоҷик бо сарвариш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Солҳои аввали идоракунии давлат осон набуд, аммо сабру тоқат ва таҳаммулпазирии Сарвари давлат ва халқи тоҷик галаба карда, сулҳу субот дар кишвар устувор гардид. Ислоҳотҳои дар соҳаҳои гуногуни давлатдорӣ гузаронидашуда, барои пешрафти иқтисодиёт, фарҳанг ва илм кӯмак кард. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки дастоварди бузурги Пешвои миллат ва халқи тоҷик ин ба тасвиб расидани Созишномаи сулҳ мебошад ва ин ҳуҷҷати тақдирсоз калиди ҳамаи муваффақиятҳои кишвар ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: барқароршавӣ, кишвар, сулҳ, ваҳдат, розигӣ, давлат, иқтисодиёт, муноқиша, комиссия, геополитика, созишномаи миллӣ.

Ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ барои давлати Тоҷикистон имкон фароҳам овард, ки мустақилияти худро ба даст орад. Санаи 9 сентябри соли 1991 Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати 12-ум «Изҳорот дар бораи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд. Вазъи Тоҷикистони нав ба истиклолрасида аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ хеле вазнин ва печида буд. Роҳбарони давлати навбунёд дар шароити навидар арсаи ҷаҳон интишорёфта қисман саргарми мансаб ва вазифаҳо гашта, қисми дигар аз камтаҷрибагӣ ва раҳо шудан аз назорати марказ бе дасту по шуданд. Изофа бар ин зиддият ва мубориза байни давлатҳои

абарқудрат, раҳна задани тундгароии динӣ ва терроризми байналмилалӣ ба ҳаёти ошоштаи мардум вазъиятро боз ҳам мураккаб ва сангин сохт. Дар марҳилаи таърихӣ то Иҷлосияи таърихии 16-уми (даъвати дувоздахум) Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои миллат ва пешвоёни сиёсии он давраи басо душвор пеш омада буд. Дар ин давра масъала ва мушкилоти зиёди иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ, кихоси ин давра буд, ба миён омаданд. Иҷлосияи таърихии 16-уми (даъвати дувоздахум) Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми ноябр то 2-юми декабр дар Қасри Арбоби ноҳияи Бобочон Ғафуров баргузор гардид. Шурӯъ аз он санаи таърихӣ, яъне Иҷлосияи тақдирсози 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даврони таърихии мамлакат оғоз шуда, санаи 27-уми июни соли 1997 пас аз ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ дар Маскав тағйироти куллӣ ва тараққиёти навин рух доданд. Дар ин давра барои халқи азияткашидаи тоҷик сарваре лозим буд, ки ҷонфидои халқу миллати хеш бошад. Ба ўҳда гирифтани ин вазифаи масъулиятнок аз ҷониби нафареро мутафаккирони шинохтаи дунё медонистанду бовар доштанд ва хушбахтона, боварии онҳо амалӣ гардид. Дар Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Қасри «Арбоб»-и ба номи Саидхоча Ўрунхочаеви ноҳияи Бобочон Ғафуров баргузор гардид, Эмомалӣ Раҳмон ин вазифаи пурмаъсулиятро ба дӯш гирифт. Аз рӯзҳои нахустини фаъолияти ин марди хирадгустар дастурҳои мукаммали нест кардани низоъҳои сиёсиву иқтисодӣ, маданияву маънавии кишвар рӯи кор омад. Сарвари навтаъини давлати тоҷикон дар

муддати кӯтоҳ ба он муваффақ шуд, ки давлати кишвари ба доми фано рафтаистодаи халқи тоҷикро побарҷо нигах дорад, ҳокимияти фалачгаштаро аз нав барқарор намояд, алангаи оташи ҷанги бародаркушро хомӯш намояд, заминаи мусоид барои ваҳдати миллӣ фароҳам созад, манфиатҳои давлатдории миллиро боло бардорад, марҳала ба марҳала онҳоро дар амал татбиқ намояд ва ба аҳли олам роҳҳои расидан ба сулҳу оромиро нишон диҳад. Дар як вақт ташкили Артиши миллӣ, умуман, тартиботи ҳуқуқӣ ва ислоҳоти конститусионии кишварро ба вучуд оварад. Дар ин муддат қорҳои созандагӣ бунёдкории дар мамлакат авҷ гирифт, зиндагӣ ва дараҷаи неқӯаҳволии мардум ба маротиб боло рафт. Аз ҳама муҳимаш, бо сарвари Президенти мамлакат нуфузу эътибори давлати тоҷикон дар миқёси ҷаҳон боло бардошта шуд ва Тоҷикистонро халқи олам эътироф кард. «Дар таърихи навини Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон на танҳо ҳамчун роҳбари шинохташудаи давлатӣ, балки чун Пешвои ҳақиқии миллӣ ташаккул ёфтааст. Ин боиси хушҳолист ва ифтихори воқеист. Халқ бояд натавонанд робари шоидаи худ ва пуштибоне на танҳо, балки махсусан аз бадҳоҳони худро дошта бошад»[1, 8].

Даврони Истиқлолият дар таърихи халқи кӯҳантаърихи тоҷик давраи навро ба вучуд овард ва ин давра бо ҳаёт ва фаъолияти асосгузори Ваҳдат, сулҳу оромӣ, бародарӣ, ҳамкории ва рушду равнақи Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пайвастагии зич дорад. Дар таърихи инсоният воқеаҳои ба амал меоянд, ки онҳоро тақдирсоз номида, барои тараққиёти халқу давлат муҳим арзёбӣ мешаванд. Гумон мекунем, санаи мубораки 27-уми июни соли 1997, ки дар Маскав Созишномаи истиқрори сулҳ ба имзо расид, аз воқеаи оламшумул ва муҳими давлат ба шумор мераванд. Ба имзо расидани ин созишнома агар аз тараф парокандагии кишварро нигоҳ дошта бошад, аз тарафи дигар, мақсадҳои нопоки ғаразҳоҳоноро, ки Осиеи Марказиро ба коми ҷанг кашидани

буданд, барбод дод. Зеро бо истифода аз номи Тоҷикистон нафароне ёфт шуданд, ки ин минтақаро ба макони ҷангӣ табдил дода, барои боло бурдани манфиатҳои худ аз ҳеч чиз рӯй намегардонданд ва хушбахтона, бетартибҳои бемақсаду бемаънӣ ба зудӣ ошкор ва барҳам дода шуд. «Ваҳдати миллӣ ҳамчун омили муттаҳидсозандаи миллати тоҷик имкон фароҳам овард, ки бо истифодаи арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфташуда дар кишварамон таҳкурсии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шудва барои беҳтар гардиани сатҳу сифати зиндагии мардум, ободии Ватан ва ояндаи давлати соҳибистиқлоламон заминаи мусоид муҳайё гардид»[1, 64].

Дар мамлакат, ба гуфти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, «муборизаи ошкоро барои ҳокимият, талошҳои бо роҳи зиддиконунӣ, зӯрварӣ ва зиддидемократӣ ба даст овардани он дар ҷомеа тафриқа андохта, ба ҷанги бемаънии бародаркуш оварда расонид» [2, 9]. Дар ҷунин ҳолат Ваҳдати миллӣ ба осонӣ ба даст наомадааст. Он бар ивази ҷоннисориҳои ҳазорҳо одамон, гуреза шудани наздики 1 миллион нафар одам аз давлати худ ба кишварҳои дигар, аз фаъолият мондани теъдоди зиёди муассисаю ташкилот, вайрон шудани заводу фабрикаҳо, ноустувор гаштани аксари соҳаҳои хоҷагии халқ ба мо муяссар гаштааст. Давлати мустақили тоҷикон ҳанӯз аз неъматҳои соҳибистиқлолӣ ва имкониятҳои ин давра боҳабар нашуда, ба доми фоҷиа афтод. Дар ин вазъияти муташанниҷ ва фалачгаштаи кишвар ба сари ҳокимият сарвари фидокору адолатпеша Эмомалӣ Раҳмон омад. Ин роҳбари ҷавону оқил давлати ба назари дигарон несту нобудшавандаро сарвару раҳнамо шуд. Дар таърихи мамлакате, ки низоъҳои дохилию нофаҳмиҳои байниҳамдигарӣ ҳукмрон буд, симои нав ба майдон омад. Ба андешаи собиқ Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Убайдуллоев «Мусаллам аст, ки рушду шуқуфии ҷомеа бе сулҳу ваҳдат имконнопазир аст. Мо, тоҷикистониён, ифтихор аз он дорем, ки мактаби сулҳофарини

Сарвари давлатамон арзиши оламшумулу ҷаҳонӣ дошта, мавриди омӯзиш ва истифодаи башарият қарор гирифтааст, зеро дар ҷаҳон миллатҳое ҳастанд, ки дар гирдобии низоъ ғарқ буда, бо ҳама кӯшишҳо соҳиби давлат нестанд ё давлате доранд, вале ба сулҳу ваҳдат ноил шуда наметавонанд. Сулҳу ваҳдате, ки бо шарофати заҳматҳои пайваста, пайгириона ва муттасилии Асосгузори он, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон насиби ҷомеамон гардид, аз нигоҳи объективона бо гузашти беш аз ҳазор сол арзишмандтарин дастовард ва дороии Ватани маҳбубамон мебошад»[3].

Дар илми сиёсатшиносӣ калимае мавҷуд аст, ки лидер ном дорад. Бино ба моҳияти он лидери сиёсӣ дар таърихи инсоният ва ҳам дар таърихи ҳар давлат нақши бориз дорад. Тавассути меҳнати фидокоронаи ин гуна шахсон ҷамъият устувор ва давлат худро побарҷо нигоҳ дошта, ба сӯи ояндаи дурахшон устуворона қадам мегузорад. «Дар садаи дар таърихи инсоният номи пешвоёни эътирофшудаи миллӣ, аз ҷумлаи М. Ганди, Ш. де Голл, Ф. Рузвелт, Д. Сяопин, Ли Куан Ю дохил шудааст. Ёдоварӣ аз ин давлатмардонии номдор дар қаринаи нақши шахс дар таърих тасодуф нест, зеро, ки онҳо барои миллату давлати хеш хидмати барҷастае карданд. Онҳо на танҳо мақому нақши глобалии кишвари худро тақвият бахшида, ҷаҳиши стратегиро дар иқтисод, сиёсат ва фарҳанг барномарезӣ ва амалӣ карданд, балки дар шароити хеле мураккаб ва тақдирсоз тавонистанд роҳи саҳеҳ, роҳи расидан ормонҳои инсониву миллии ҳамватанони худро дарёфта, ҳамчун нерӯи муттаҳидкунандаи миллат (ва миллатҳо) дар гузариши идеяҳои ваҳдатофарин ва ояндасоз нақши муассир гузорад»[5, 16].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам аз қабилӣ чунин шахсони таърихӣ ва лидери тоҷикон, ки барои халқу ватани худ ташаббусҳои созандаро дар амал ҷорӣ кард. Авҷи воқеаҳо дар кишвар нишон дод, ки Президенти мамлакат дар ҳақиқат лидери сиёсӣ ва ҷавобгӯи давраи вазнини он замон маҳсуб меёфт.

Эмомалӣ Раҳмон зина ба зина, марҳала ба марҳала ва ҳатто, соат ба со-

ату лаҳза ба лаҳза нишон дода тавонист, ки ӯ дар ҳақиқат шахсест, ки ба кишвари худ – Тоҷикистон бахту саодатовар буда, хидоятгари Ваҳдати миллист. Барои расидан ба ин мақсади наҷиб Сарвари давлат давоми 3 солу се моҳ садҳо мулоқот, музокирот ва вохӯриҳо доир намуда, устувории худро дар роҳи пешгирифташ нишон дод. Президенти кишвар дар ҷараёни он давраҳо дар мусоҳибаи худ дар рӯзномаи «Независимая газета» қайд намуд, ки «хукумат доимо ва мунтазам барои ба низоми даровардани ихтилофҳои байни тоҷикон иқдом намуда, баҳри танзими муносибатҳо нармӣ, таҳаммулпазирӣ ва гузаштҳо кардааст»[4]. Эмомалӣ Раҳмон ба ҳамагон маълум кард, ки агар инсон аз ҷаҳон на фақат дар дохили кишвар, балки берун аз он ҳам қодир аст, обрӯву нуфузи халқу миллат ва давлати худро боло бардошта метавонад. Вақте, ки дар нимаи дуюми соли 1996 А. Нури вохӯри навбатиро дар шимоли Афғонистон гузаронанд, ӯ бидуни дудилай розӣ шуд ва он замон гуфта буд «..Ҳозирам дар ҳар кучое ва дар ҳар вақте, ки бошад, вохӯри гузаронам. Муҳим он аст, ки ин боздид барои мардуми ташнаи сулҳ самаранок гардад»[1, 56]. Маҳз, хизматҳои шоён ва намоёни ин марди хирадгустар буд, ки имрӯзҳо ӯ байни роҳбарони давлатҳои мутараққӣ ва арбони сиёсӣ нуфузи шоистаеро соҳиб аст.

Бастани Созишномаи истиқрори сулҳ бо иштироки бевоситаи Эмомалӣ Раҳмон ва таъсиси комиссияи «Оштии миллӣ» сурат пазируфт. Давоми чихил моҳ бештар аз 21 маротиба вохӯри судманд, мулоқоту музокироти аҳамияти ҷумҳуриявирошуда баргузор гардид, ки ҳар яке омӯзиши алоҳидаро тақозо менамояд. Ҳарчанд он рӯзҳо алҳол баҳукми таърих даромадааст, аммо пойдевори асосии Ваҳдати миллии мост.

Зиёда аз ин, дар омода намудани Созишномаи истиқрори сулҳ мулоқоти вакилони ҳар ду ҷониб (12-17 сентябри соли 1994 ва 19-26 апрел дар Техрон, соли 1995 моҳи феврал дар Москва, Душанбе, Исломобод) гузаронида шудааст. Дар мулоқот хизматҳои шоёни ташкилотҳои байналхалқии Созмони Милали Мут-

тахид ҳамчунин намояндагони давлатҳои Россия, Эрон, Афғонистон, Қазоқистон, Ўзбекистон, Покистон, Қирғизистон, Туркменистон (САҲА, Ташкилоти Конференсияси исломӣ)-ро низ қайд кардан зарур аст. Давлати тоҷикон аз вартаи тангно баромада, алоқаи мустаҳкамаи худро бо давлатҳои пешрафтаиҷаҳон барқарор намуд. Алҳол Тоҷикистонро 190 давлати дунё аз шумори 223 давлат эътироф намуда, ҳамчун давлати соҳибихтиёру соҳибистиклол мешиносанд, бо 150 давлат шартномаҳои гуногунҷабҳаи ҳамкорӣ ба имзо расидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз аз ҷониби беш аз шаст ташкилоти байналхалқӣ буда, ҳамкорию бо онҳо ба роҳ мондааст.

Ин ҷо месазад бо боварии том гуфт, ки барои вазидани насими сулҳофар дар мамлакати азияткашидаи тоҷикон захираи беҳамтои Сарвари давлат беҳудуд аст. Зеро неъматӣ бузургтарин будани сулҳу осоиштагиро мардуми сулҳофари Тоҷикистон дарк кардаанду барои пойдеории он кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд.

Президенти ваҳдатшиори мо Эмомалӣ Раҳмон шахсан худ дар воҳурию мулоқоте, ки бо намояндагони гурӯҳҳои муҳолиф баргузор гардида буд, иштирок ва суханронӣ намуданд. Хушбахтона, дар ҳеч як мулоқоти он давра низоъ ба миён наомадааст. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда ҳамаи шартҳои шартномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ бо шикебой, назари некбинона ва безӯрварӣ баҳамдигар дида баромада шуд.

«Ин мулоқоти аз ҳама вазнин ва ҳаяҷонпазир маҳсуб меёфт» – хотираҳояшро ба ёд меорад Шуқурҷон Зӯхуров – раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он замон вакили давлатии музокирот ба шумор мерафт[8, 99].

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон тақлиф ба миён овард, ки бо сардори гурӯҳи муҳолифин Абдуллоҳи Нурӣ мулоқоти рӯ ба рӯ доир намояд. Тарафайн хуб медонистанд, ки ин мулоқот ҳам барои ҳукумати қонунӣ ва ҳам гурӯҳҳои муҳолифин манфиатбахш хоҳад буд.

Яке аз ҷунин воҳуриҳо 17-уми августи соли 1995 баргузор гардида, дар он

протоколи принципҳои асосии аз нав барқарор кардани тинҷию оромӣ ва ваҳдати миллӣ ба имзо расид. Ин воқеа яке аз рӯйдодҳои ба шумор мерафт, ки тақдирӣ миллати тоҷик дар он ҳаллу фасл мешуд. Воҳурии дигар ин ҷараёни баргузорию мулоқоте, ки дар деҳаи Хосдеҳи вилояти Тахори Ҷумҳурии Афғонистон баргузор гардид, ба шумор мерафт. Иродаю матонати побарҷою устувори Эмомалӣ Раҳмон дар он бори дигар собит шуд ва намояндагони гурӯҳҳои муҳолиф низ ба он бовар карданд.

Ин нуктаҳо дар китобҳои В. Сухомлинов ва Г. Шалаев «Рӯ ба созиш, Эмомалӣ Раҳмон – инсон ва сиёсатмадор» ҷунин омадааст: Дар асоси гуфтушуниди пешакӣ бояд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ҷарҳбол аз сарҳад гузашта, бо ҷарҳболи пешвозгирандагон ҷониби қароргоҳи собиқ Президенти Ҷумҳурии Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ раҳсипор мешуданд. Дар ин мулоқот бояд қумондони машҳури афғон Аҳмадшоҳи Масъуд низ иштирок мекард. Мутаассифона, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сарҳад касе пешвоз нагирифт. Чӣ бояд кард? Пас гаштан лозим ё...?

Муҳофизии хизмати Президенти қатъиян талаб дошт, ки ба Душанбе баргарданд. Муҳофизон пайваста таъкид менамуданд, ки ҳузури Эмомалӣ Раҳмон ба мамлакати ҷангзадаи Афғон дар ин вазъият басо хавфнок аст. Лаҳзаҳои ҳаяҷоновар ва дар як вақт тақдирсоз будани онро Эмомалӣ Раҳмон бо дарки том эҳсос мекард. Он ҳангом ҳар сонияву дақиқа барои ҳамагон ҳаётан муҳим буд. Бе имзо намудани созишномаи сулҳ, бе хомӯш намудани оташи ҷанг Эмомалӣ Раҳмон наметавонист ба Ватан баргардад. Зеро медонист: тақдирӣ ҳазорҳо ҷавон, ки дар майдони ҷанг он рӯзҳо қурбон мешуданд, дар дасти ӯст. Бинобар он, Эмомалӣ Раҳмон қарор дод, ки парвозро идома диҳанд.

Дар асл, тартиби парвоз дар гузаргоҳи наздисарҳадиро нафаре иваз карда буд ва ё аз хотир фаромӯш. Президент ва гурӯҳи қориро 2 адад автомашинаи «Ҷип» пешвоз гирифт. Ҳеч кас бовар надошт, ки

чунин мешавад, аммо ана ҳамин эпопея бо муваффақият анҷом ёфт. Тадбири боварибахши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар собит сохт, ки ӯ дар қавлаш устувору иродаи мустаҳкамро дорост [1, 56-57].

Эмомалӣ Раҳмон ва Абдуллоҳи Нурӣ протоколи «Ба тартиб баровардани низоъҳо ва вазъияти хирбӣ-сиёсии ҳудудҳо»-ро ба имзо расониданд. Зиёда аз ин дар воҳӯрӣ ва музокирот тағйироти чиддӣ ба амал омад, тирандозӣ байни гурӯҳи муҳолифин ва ҳукуматдорон ба-санда шуд. Агар он вақт Президенти кишвар аз роҳ гашта, ба Душанбе барме-гаштанд, ҳеҷ гоҳ оташи ҷанг хомӯш намешуд. Ин воқеа санаи 11-уми декабри соли 1996 ба вуқӯ пайваста буд. Дар изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари ИМТ А.Нурӣ дар бораи ин воқеаҳо чунин сатрхоро меҳонем «...мо итминон дорем, ки дар санадҳои омада-гардида роҳҳои самарноки ба даст овардани мусолиҳаи миллӣ, роҳҳои ба даст овардани боварӣ ба ҳамдигар муайян карда шуданд ва ин асоси муҳими ноил гардидан ба манфиатҳои миллӣ мебошад, зеро чизе беҳтар аз ҳамдигарфаҳмӣ ба ҳадаф наздик намесозад»[1, 53].

«Музокираи байни тоҷикон ба ниҳоятташ мерасид. Рӯзе фаро расид, ки халқ чандинсолаҳо онро орзу мекарду дар қалб мепарварид. 27-уми июни соли 1997 намояндагони Ҳукумати Тоҷикистон ва гурӯҳҳои муҳолифин барои имзо кардани Созишномаи истиқрори сулҳ дар Маскав ҷамъ омаданд. Ҳанӯз тантанаи қабули меҳмонони олиқадр ба охир нарасида буд, ки ноҳост масъулони опозитсия талаби аз маҳбас озод кардани як гурӯҳ тарафдорони гурӯҳи муҳолифинро карданд. Ин амал бе огоҳӣ ва маслиҳати тарафайн сурат мегирифт. Эмомалӣ Раҳмон рӯйхати пешниҳодшударо дида ангушти ҳайрат газиданд. Охир, дар рӯйхатбудагон нафароне буданд, ки ҷиноятчиёни ашаддӣ ба шумор рафта, ба низоъҳои ғоявии муҳолифин ҳеҷ алоқеа надоштанд. Ҳамаи ин дар натиҷаи омӯзиши чандинкарата ба вуқӯ пайваста буд. Нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон ба аҳли толор бархӯрд. дар он ҷо

вакилони Созмони Милали Муттаҳид, намояндагони Вазорати корҳои берунии Федератсияи Русия, ки давоми 3,5 моҳ нақши воситаҷиро фаъолона ба ҷо оварда буданд. Ҳамагон Президенти Русия Борис Елтсинро, ки барои ба ҳам омадани тарафайн хизмати босазо кардааст, бесаброна мунтазир буданд. Чехраҳои вакилони ҳукумати ва гурӯҳи муҳолифин чиддитар мешуданд. Аксари онҳо аллақай хабардор буданд, ки талаби қабули дар амал ғайриимкон дар мобайн гузошта шудааст. Ҳар ду ҷониб ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нигоҳҳои суоломез дида медӯхтанд. Тақдирӣ ояндаи сарзамини онҳо ба посух ва қарори қабулнамудаи Эмомалӣ Раҳмон саҳт марбут буд.

Давоми панҷ сол ӯ дар сари ҳокимият барои нигоҳдории тартиботи қонунӣ талош варзид, «агар шахс гунаҳкор бошад, новобаста аз амалу мансаби доштааш ҷои ӯ дар маҳбас» ақида дошт ӯ. Аз тарафи дигар, аҳолии беш аз миллионнафараи Ҷумҳурии Тоҷикистон хабари Маскавро бесаброна интизорӣ мекашиданд. Гумон мерафт, ки аз пеши назари онҳо падар ё писари ҳалокгашта, зану духтарони таҳқирдида, фарзандони маъҷубу маҷрӯҳгашта падидор мешуд. Ин ҳолатҳоро ба онҳо чӣ гуна маънидод метавон кард? Агар музокираҳо дар арафаи ба анҷомрасӣ вайрон ва ё бозмонда шаванд, кӣ ба ӯ бовар мекунад, кӣ суханҳои ӯро мешунавад? Ҳатто худ Эмомалӣ Раҳмон низ худро намебахшад. Ва ниҳоят дар қиёс бо нафароне, ки ташнаи сулҳу амният ҳастанду теъдодашон ба миллионҳо нафар мерасад, кӣ мешавад?

– Ба шартҳои шумоён розӣ ҳастем, – гуфт Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вакилони гурӯҳи муҳолифин» [8, 105-106]. Вазъияти ба амаломадаро танҳо касе идрок мекунад, ки онро худ аз сар гузаронида ва нигоҳи дурбинона дошта бошад. Имрӯз воқеаҳои дар Афғонистону Ироқ, Исроилу Фаластин ва як қатор давлатҳои Араб содиршударо дида ба андеша меравем. Масофаи ҷанг ва сулҳ хеле баҳам наздик аст. Лекин масофаи байни онҳоро аз ҳам дур кардан маҳорати маҳсусеро доро буда, аз дасти ҳар кас намеояд.

Сарвари давлати тоҷикон ва ҳам гурӯҳи муҳолифин аз ӯҳдаи ин кор баромаданд ва ниҳоят имрӯзҳо баҳар ду ҷониб маълум аст, ки ба фоидаи халқ кор карданд. Мо имрӯз бо боварии том гуфта метавонем, ки барои гузаштан аз монеаҳои зиёди сиёсӣ ва ба имзо расонидани Созишномаи истиқрори сулҳ тавассути саъю кӯшиши Сарвари давлат сазовор гаштем. Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ барои мустақамии он моро зарур омад, ки бештар талош варзем, қору фаъолият намоем. Зеро аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар мамлакат дигаргуниҳои сиёсӣ ба амал омада, баргараф сохтани он мушкилиҳои зиёдро эҷод мекард. Ба гуфти бузургтарин адиби ҷаҳон Габриэл Гарсиа Маркес «давлатҳои аз ҷиҳати масоҳат хурд ва он халқу миллатҳо, ки шумораи аҳолиашон каму дар арсаи ҷаҳон мавқеи пешбарӣ надоранд, алҳол, дар замони душвори ҷаҳонишавӣ пеш аз ҳама бояд пешво ва ё ҳодиро ба камол расонанд, ки дар мағз андар мағзи вучуди вай муҳаббати Ватан, ҳувияти миллӣ, ишқи беҳамтои халқу миллат ҷой гирифта бошад ва ӯ битавонад, чунин баргаришти хислати фардияшро ба ҷомеа тарбият намояд...» [7, 120-121]. Хушбахтона, ҳамаи мушкулиҳо паси сар шуд ва неъматҳои бузургтарин – сулҳу осоиштагӣ дар қалби ҳар як шаҳрванд ва дар ҷомеаи мо ҳукмфармо гашт.

Президенти мамлакат айёми Истиқлолияти давлатиро даврони рушду тақомули қонуну тартиботи миллию ҳуқуқӣ, мазҳабӣю маънавӣ ва маданияи он ҳисобида, ваҳдату ягонагиро васф намудаанд, омӯзиши ҳудодоҳии миллӣ ва анъанаҳои аҷдодиро тарғиб менамоянд. Бо ин мақсад бо қарори ЮНЕСКО 1100-солагии давлатдорӣи Сомониён, 2700-солагии китоби муқаддаси зардуштиён – «Авесто», 2700 солагии шаҳри Кӯлоб, 3000 солагии шаҳри Ҳисор, Соли тамаддуни Ориёӣҳо, 1150 солагии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 800 солагии Ҷалолиддини Румӣ, соли бузургдошти Имоми Аъзам ва дигар санаҳои таърихӣ намунаи олии ба ҷаҳониён шиносонидани халқи кӯҳантаърихи тоҷик аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

мебошад. Эълон доштани соли 2009 Соли бузургдошти Имоми Аъзам аз ҷониби Сарвари давлат нафақат рамзи эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, балки покии дину мазҳаб низ арзёбӣ мегардад. Ин санаи таърихӣ дар Тоҷикистон ва берун аз кишвар шаҳодатгари эътиқоди олии динӣ ва далели меҳру муҳаббати Президенти мамлакат нисбат ба дини муқаддаси Ислам, мазҳаби ҳанафӣ ва арзишҳои миллӣ шуд.

Муваффақияту комёбиҳое, ки ба шарофати инсонии бомаърифат рӯи қор омадаанд, арзандаи ҳар қадар ифтихору шараф аст. Илҳомбахш ва ташаббусқори тамоми муваффақиятҳои мардуми Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб рафта, бешубҳа заҳмати он кас барои таъмини сулҳу осоиштагӣ ва дастархони фаровони мардум басо бузург аст.

Дидани ободию тозақориҳо ва рушду таракқиёти Тоҷикистони азиз, таъмини ояндаи дурахшони фарзандон, зиндагӣ қардан дар давлати демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣю ягона ва соҳибхитӣёр, фароҳам овардани шароити мусоид барои меҳнати софдилона орзуи ҳар як шаҳрванди тоҷикистонист. Барои дар амал ҷорӣ намудани ин қорҳо бошад, нафаре ҳаст, ки паҳлӯба паҳлӯ бо мардум қарор гирифта, ба онҳо қувва мебахшад, орзую ормонҳои халқро дар амал ҷорӣ мегардонад, халқи азияткашидаи тоҷикро ба асли хеш бармегардонад ва зиндагии хуррамона илқо мебахшад. Барои ин инсонии наҷибу марди шариф месазад, ки таҳсину офарин бигӯем. Зеро орзую омили чандинсолаи халқ маҳз бо дониши мукаммалу ақли расо, дастони пуръҷозу ғайрати ҷавонмардонаи инсонии бароямон азизу муътабар, Пешвои асри ХХI, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон амалӣ шуданд. Вазифаи имрӯзаи мо, тоҷикистониён бошад, суханҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сармашқи қори худ намуда, барои ободии кишварамон ҳисса гузорем. «Мо вазифадорем, ки боз ҳам бештар заҳмат кашаида, ба иҷрои ҳадафҳои стратегии мил-

лиамон – таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат ноил гардем, диёрамонро то ғӯшаҳои дурдасттарини он боз ҳам ободу зебо гардонем, корхонаву коргоҳҳои нав бунёд кунем, барои сокинон ҷойҳои корӣ муҳайё намоем ва сатҳу сифати зиндагии халқамонро аз имрӯза дида, баланд бардорем.

Адабиёт

1. Шарифзода А., Ғафуров А. Начотбахши миллат.– Душанбе 2012. 320 с.
2. Раҳмонов Э. Ш. Политика мира и созидания. Выступления и речи. –Душанбе. 2011.
3. Фаъолияти беҳамтою созандаи Сарвари давлат, рафтору пиндору гуфторашон идеали зиндагӣ ва фаъолияти мост. Суханронии Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Убайдуллоев дар Иҷлосияи ҷоруми Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати панҷум оид ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» // «Садои мардум», 2015. 25 декабр.
4. Независимая газета. -1996. -3 дек.
5. Салимӣ Н., Самеъ Х. Пешвои миллат. // «Пешвои миллат ва сиёсати забон». – Хучанд: Ношир, 2017.
6. Пешвои миллат ва эҳёи фарҳанги миллӣ. Хучанд, 2018. -244 с.
7. Саодатномаи халқ. –Хучанд: «Хурсон», 2014. 320 с.
8. Сухомлинов В., Шалаев Г. Рӯ ба созиш, Эмомалӣ Раҳмон – инсон ва сиёсатмадор. –Душанбе: «Авесто», 2006. 144 с.

ФИЛОСОФИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА

Пулатов А.Х., Усанов Р.Т.

В статье рассмотрена развитие новейшей истории таджикского народа во главе государства Основоположник мира

и национального единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. В первых лет в управление государства была нелегко, но манера поведение и терпение нашего Президента помогла ему управлять государством в практически безвыходной ситуации и остаться гарантом мира и безопасности народа. Лидер таджикского народа со своей гуманностью и миротворческой деятельностью установил в Таджикистане мира и стабильности. Проводимые реформы в различных сферах государства, помогло развивать экономику, культуру и науки. В статье подчёркивается, что главная заслуга Президента Республики Таджикистана и народа – это достижения национально-го согласия в обществе.

Ключевые слова: *возрождение, страна, мир, единства, согласия, государства, экономика, конфликт, комиссия, геополитика, национальное согласие.*

PHILOSOPHY OF NATIONAL UNITY

Pulatov A.H., Usanov R.T.

The article article is discusses about the devoted to the development of the latest history of the Tajik people at the head of state. The founder of peace and national unity, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon. In the early years, managing the state was not easy, but the manner of behavior and patience of our President helped him manage the state in a practically hopeless situation and remain the guarantor of peace and security of the people.

The leader of the tajik people with his humanity and peacekeeping established peace and stability in Tajikistan. The ongoing reforms in various areas of the state, helped to develop the economy, culture and science. The article emphasizes that the main merit of the President of the Republic of Tajikistan and the people is the achievement of national harmony in society.

Keywords: revival, country, world, unity, consent, state, economy, conflict, commission, geopolitics, national consent.

ЭЪТИДОЛГАРОЙ ВА ҲИКМАТИ СИЁСӢ-АХЛОҚӢ АЗ НИГОҲИ ЗАКАРИЁИ
РОЗӢ ҲАМЧУН УНСУРИ МУҲИМ ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Хайдаров Р.Ч – д.и.ф. муовини директори ИФСҲ АИ ҚТ,
(E-mail: Rustam86@Hotmail.com);

Саъдулоев А.Ҳ – докторанти фалсафаи (Ph.D), ИФСҲ АИ ҚТ,
(E-mail: Prof.asrt@mail.ru)

То асрҳои миёна, дар шарқу ғарби ҷаҳон давраҳои насравӣ ва сафҳаҳои сиёҳи таърих тай мешуд. Илму ҳикмат мавриди накуҳиши ва ҳамлаи қудратмандону зурғуёни олам қарор гирифта буд. Пас аз гузашти чандин сол ба ҳамин сурат, вақте таърих ба садаҳои миёна наздик мешуд, ногаҳон фалсафа ва ҳикмат барои аз байн бурдани ҷаҳлу хурофа ба кумаки ҷомаҳову давлатҳо омад. Дар он ҳолат ҳокимон барои иваз кардани он фазо заминаҳои лозимро фароҳам карда, ба пуштибонӣ аз донишмандону ҳокимон ва табибон ҳиммат карданд. Ин замона ҳамон давраи ҳокимияти силсилаи Сомониён мебошад. Кам кам бо пуштибони ҳокимону донишмандон роҳи пешрафту рушди иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомаҳо фароҳам ва ҳамвор гаист. Инчӯ буд, ки фазои сиёсии ҷомаҳо ба ахлоқ ва ҳикмат ораста гаист ва дар муносибатҳои байни мардуму давлат ва фарду ҷома ба таври бисёр қобили тавачҷуҳе таъсри худро расонид.

Муҳаммад Закариёи Розӣ яке аз донишмандони ин рӯзгорон мебошад, ки дар чанд соҳаи илмӣ саромади замонаи худ буда, таъсири зиёде бар фазои фикрӣ ва олимони баъд аз худ гузоштааст. Дар ин мақола талош шудааст масъалаи эътидолгароӣ ва ҳикмати сиёсӣ, ки аз муҳимтарин масоили андешаи сиёсию иҷтимоӣ ҳокимон ва донишмандон буда, аз назари Муҳаммад Закариёи Розӣ мавриди баррасӣ ва таҳлили илмӣ қарор гирад. Андешаҳои Закариёи Розӣ дар соҳаҳои заминаҳои гуногуни илмӣ бисёр васеъ буда ва набояд ба назарияҳои фалсафӣ иҷтимоӣ ӯ бетаваҷҷуҳӣ шавад. Ҳамчунин ин фикри нодуруст аст, ки ӯ фақат ба унвони як табибу кимиёдон шинохта шавад. Зеро андешаҳои Закариёи Розӣ дар заминаҳои ахлоқ, иҷтимоӣ,

сиёсат, фалсафаву ҳикмат ва дигар заминаҳои илмӣ таҳқиқотӣ инкишофи фаровон ёфтаанд.

Калидвожа: эътидолгароӣ, ахлоқи сиёсӣ, саломати ақл, офатҳои ҷисму руҳ, эътидоли рафторӣ, ҳикмати сиёсӣ, унсурҳои эътидолгароӣ, вижагиҳои ҳикмати сиёсӣ, эътидолгароӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ.

Вақте дар боби ҳикмати ахлоқӣ ва эътидолгароӣ сухан ба миён меояд, яъне мабноҳову пояҳои мафҳуми ахлоқи сиёсӣ, фалсафаи ахлоқ, унсурҳои муҳими ахлоқи сиёсӣ ва одоби муносибатҳои байналмилалӣ, хусусиятҳои асосии ахлоқ, алокаи ахлоқ бо дигар мафҳумҳои сиёсӣ аз ҷумла эътидолгароӣ, табобати руҳу ҷисм, мартабаҳову дараҷаҳои табобати ахлоқӣ ва ғайра, ки ба ҳикмату сиёсат аз нигоҳи фалсафӣ вобастагӣ доранд, бояд аз назари Розӣ мавриди баррасии илмӣ қарор гиранд.

Ахлоқ ба маънои эътидолу ҳикмат буда, дар луғатномаҳо дорои мабноҳои бисёр мебошад. Аз ҷумла дар «Луғатнома»-и Деххудо чунин омадааст: «Ахлоқ яъне рафтор, равиш, одат, маслак, сабк, малака ва ғайра». [3, С.284]. Бисёре аз файласуфони форсу тоҷик аз ҷумла Форобӣ, Ибни Сино, Ғаззоли, Ҳоҷа Насируддини Тусӣ, Закариёи Розӣ ва низ ҳокимони Юнони бостон ба монанди Суқрот, Арасту, Афлотун ва Фисоғурис дар бораи ин мафҳуми муҳими фалсафӣ изҳори фикру андеша кардаанд. Зеро ин мафҳум яке аз шоҳаҳои муҳими фалсафаву ҳикмат ва сиёсати давлатӣ иҷтимоӣ махсуб мешавад.

Аҳамияти масъалаи ахлоқ ва ҳикматҳои сиёсӣ-ахлоқӣ ба он дараҷаи

баланд аст, ки Пешвои Миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби гаронсанги худ «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар бораи он чунин ибрози андеша мекунад:

«Имруза вақти он расидааст, ки давлатҳои бузург ба ҷои истеҳсоли силоҳҳои навтарини ҷарбӣ, ба таъмири бинои мухташами ахлоқи солим, ҳифзи ҷаҳони маънавии насли нав ва тамоми арзишҳои волои ҷомеаи инсонӣ пардозанд».[7, 25]

Ҳамчунин сарвари давлат, мухтарам Ҷаноби Олӣ дар ҷои дигари ҳамин китоб оид ба ин масъала, ки мероси гузаштагони миллати тоҷик бехтарин дарс барои шарҳи ин масъала дар ҷаҳони имруз мебошад:

«Таърих шаҳодат медиҳад, ки ба вучуд овардани ҳисси нобоварӣ, адовату душманӣ, ихтилофу бадгумонӣ ва тундравии хушунат нисбат ба ташаккули боварӣ ва эътимод, эҳсоси дустӣ ва ҳамкорӣ ва ҳисси тафохум ва миёнаравии таъодул, хело осонтар аст... Агар мо ба роҳи паймудаи инсоният бо чашми хирад нигарем, бароямон аён мегардад, ки таърихи ҷомеаи башарӣ ба маънии дигари ин ибора, таърихи пайдоиш, ташаккул ва тақомул ва ниҳоят таназзулу эҳёи дигарбораи низоми ҷомеа ва бурду боҳти тамаддунҳост. Аз касе пушида нест, ки халқият ва миллатҳои гуногуни олам дар тули ҳазорсолаҳо, вобаста ба шароити ҳосси таърихӣ ва тақозои замон, чандин тамаддунҳо ва сислсила фарҳангхоро эҷод кардаанд, ки сарфи назар аз падидаи нодир ва арзишманд буданашон, дар маҷмуъ чун дастоварди бузург ва мероси муштаракӣ инсоният арзёбӣ мегарданд».[7, 25-32]

Ин ҷумлаҳои гавҳарбору ҳақимона нишондиҳандаи аҳаммият ва ҷойгоҳи волои ҳикматҳои сиёсӣ-ахлоқӣ ва таъсири онҳо бар ҷомеаҳо мебошад, ки риёяти онҳо ҳатто метавонанд тамаддунҳоро бисозанд ва тарки онҳо кудрати нобудии фарҳангҳоро ҷомеахоро доро ҳастанд.

Зақарӣи Розӣ ҳамонанди баъзе аз ҳақимони дигари форсу тоҷик,

асоситарин баҳсҳои худ дар заминаи ахлоқро дар ҳамон ду китоби мазкур овардааст. Ба ҳамин хотир дар ин мақола назарияи ахлоқии ӯ бар асоси ҳамон китобҳо таҳлилу баррасӣ мешаванд. Назарияи Зақарӣи Розӣ дар боби ҳикмат ва сиёсат, ки метавон аз он дар дигар соҳаҳо монанди муносибатҳои байналмилалӣ истифода кард, омехта бо тиббу ҳикмат ва фалсафаву сиёсат мебошад. Зеро Розӣ риёяти ахлоқро дар саломати ҷисму нафс, ҳар ду бо ҳам медонад. Яъне як фард аз назари Розӣ он вақт солим ба назар мерасад, ки ҳам аз лиҳози руҳӣ ва ҳам аз назари ҷисмӣ дар саломати комил бошад. Маълум мешавад, ки давлат ва ҷомеа ҳам аз назари Розӣ бояд аз назари руҳу ҷисм ба саломатии комил даст ёбанд. Яке аз сабабҳои нигориши китоби «Тибби рӯҳонӣ»-и вай низ ҳамин масъала мебошад. Яъне ҳамонгуна, ки ҷисми инсон талаботе барои бақои саломатии худ дорад, руҳи вай низ барои саломатии худ тақозоҳое дорад, ки бояд ҳар кадоми онҳо риоят шаванд. Ҳамонтавре, ки фард ба навҳои гуногуни саломатии руҳу ҷисм ниёз дорад, ҷомеаҳо ва давлатҳо низ барои пешрафт ва инкишофи худ ба ин саломатӣ эҳтиёҷ доранд.[5, 22 /2, 64]

Розӣ дар ин масъала муътақид аст, ки риёти ахлоқу эътидоли равонӣ чӣ дар фард ва чӣ дар ҷомеа, пояи ба дастовардани саломати руҳ мебошад. Асосан бояд гуфт, ки бардошту таҳлили Розӣ дар назарияи ахлоқияш бо тиб даромехта ва бисёр назди к буда, дар методи назарияи ахлоқӣ ва низ дар ҳадафи ниҳии ахлоқ, илми тиб ва эътидоли равонию ҷисмӣ маркази таваҷҷуҳи Розӣ мебошад. Тавре, ки маълум аст, Зақарӣи Розӣ ҳамчун Саъдии Шерозӣ ва файласуфони дигари соҳаи ахлоқу ҳикмат ба ин нуктаи муҳим таъкид кардааст. Зеро имрӯз низ эътидоли равонӣ ва саломатии он яке аз муҳимтарин унсурҳои илмии равоншиносон мебошад. Ба назар мерасад ин пояи фикрии Розӣ маънои онро дорад, ки яке аз ҳадафҳои ахлоқ пешгирии аз бемории нафс ва ислоҳи он мебошад. Яъне саломатии нафс ба иборати дигараш, ҳамон

дурӣ аз беахлоқӣ ба ҳисоб меояд. Риояти ахлоқу одоб аз назари Розӣ нишонаи саломати нафсу руҳи инсон ва камолу эътидоли ҷисмии фарду ҷомеа ба ҳисоб меояд.[10, 15]

Масъалаи дигаре, ки ҳамчун пояи фикрии назарияи ахлоқии Розӣ ба ҳисоб меояд, таваҷҷуҳ ба ақлу хирад ҳамчун зербинои ахлоқ ва саломати руҳу ҷисм мебошад. Яъне ахлоқ, ки ҳамон саломати нафс ва ҷисми инсон ба ҳисоб меояд, дар сурати набуди ақлу хирад ноқис ва дорои айбҳои зиёде мебошад. Сабаби он, ки ҷаро Розӣ ақлу хирадро пояи асосии расидан ба саломати нафс қарор дода, бояд гуфт, ки ҷанбаи асосии ҷудо кардани инсон аз ғайраш ва низ василаи қарор гирифтани дигар мавҷудот дар таҳти ихтиёри инсон, ҳамин нерӯи ақлу хирадмандияш мебошад. Зеро ақл аз назари Розӣ фармонраво ва нафс тобеи он аст. Ҳамчунин саломати нафс барои анҷоми ҳокимияти ақл лозиму зарурӣ ба назар мерасад.[8, 58]

Хатаре, ки дар ин роҳ саломатии нафсро аз назари Розӣ таҳдид мекунад, ҳавои нафс ва ҷозибҳои табию нафсонӣ мебошад. Албатта, шоистаи зикр аст, ки муроди вай аз ақл, на фақат ақли назариявӣ ба ҳайси қувваи фикрӣ буда, балки ақли амалӣ ва ҳикмату эътидолгарой низ мавриди назараш мебошад. Яъне ақли назариявӣ аз ақли амалӣ бояд пайравӣ карда то ба саломатӣ даст ёбад. Дар натиҷа итоат аз ақлу хиради амалӣ саломати нафсу ҷисмро бо ҳам таъмин менамоянд. Ҳамчунин ин нуқта бояд фаромуш нашавад, ки замина ва муқаддимаи итоати инсон аз ақли амалӣ, доштани андешаи саҳеҳ дар ақли назарӣ буда ва ҳар ду қисми ақли амалӣ ва назарӣ дар сурати иттифоқ бо якдигар, метавонанд вазифаи худро тамому комил ба анҷом расонанд. Ин ҳамон масъалаест, ки Унсурулмаъолий дар асари худ Сиёсатнома чиҳати роҳнамоиҳо ба подшоҳон ба он ишора кардааст. [9, 88, 42/12, 44]

Ҳавои нафс аз тариқи лаззатҳои маҳдуд ва зудгузар ва низ андешаҳои ифротӣ ва зидди эътидолӣ таҳдид мешавад ва ба беморӣ дучор мегардад.

Ба ҳамин далел Розӣ болотарин дараҷаи ақро дар он медонад, ки битавонад нафсро аз гирифтори ба лаззатҳои маҳдуду гузаро ва афкори зидди эътидолӣ ва ҳашин пешгириӣ кунад.

Бинобар матолиби боло, метавон чанд унсури аслиро оиди масъалаи ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ ва эътидолгарой дар андешаи Розӣ баён кард:

1. Саломати ақл аз хатарҳои ифротгарой ва лаззатҳои нафсонӣ.
2. Маънои лаззат, ки дар ҳикмати сиёсӣ-ахлоқии Розӣ ҳамон эътидолгароии афкору кирдорҳои фарду ҷомеа мебошад.
3. Шинохт, пешгириӣ ва дармони бемориҳои нафсу ақл, ки унсури муҳим дар назари Розиро ташкил медиҳанд.

Масъалаи саломати ақл дар андешаи Розӣ ҳамон масъалаи ҳадди васат ва ё ахлоқи эътидолӣ мебошад. Ба ин маъно, ки нафси инсон дорои се қувва буда, ки идораи дурусти ҳамаи он хо бо ҳамдигар сабаби эҷоди ахлоқи эътидолӣ мегардад, ки яке шахвонӣ, дигарӣ ғазабия ва севвумӣ нотика мебошанд. Нафси наботӣ дар ростои тарбияти ҷисм фаъолият мекунад то нафси нотикаро ба ҳаракат водорад. Нафси ғазабия низ барои риояти эътидол ва пешгириӣ аз ифроту тафритҳои ахлоқӣ мебошад. Ба ин масъала Форобӣ ҳам ба наҳваи дигаре таваҷҷуҳ карда, ки файласуфони баъд аз вай, ҳама ба иқтибос аз у онро мавриди таҷзия ва таҳлили илмӣ қарор додаанд.[6, 162/13, 23-25]

Унсури дуввуми назарияи ахлоқии Розӣ таърифи вай аз мафҳуми лаззат мебошад. Дар назари Розӣ лаззат ба маънои баргашт додани нафсу ақл ба пеш аз ҳолатест, ки беморӣ ба онҳо ворид кардааст. Яъне вақте хираду руҳи инсон дар ҳолати эътидолу саломатӣ қарор дорад, аз ҷониби яке аз хатарҳои бемориҳои руҳӣ, ки беахлоқиҳо ва афкори тунду ҳашин мебошанд, мавриди ҳамла ва ҳучум қарор мегирад. Замоне, ки ин ҳамла ба василаи ақлу хирад ва риояти ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ аз байн рафт, ҳолате ба инсон даст медиҳад, ки Розӣ онро лаззат меномад. Яъне пас аз

ранчи воридшуда ва аз байн бурдани он ранч, лаззат эҳсос мешавад.[5, 82]

Пас, лаззат амри аввалӣ ва ибтидоӣ набуда, балки амри дараҷаи дуввум ё ҳолате баъд аз ҳолати ранч ба шумор меравад. Агар ҳолати табиӣ нафс дар назар гирифта шавад, нафс дар ҳолати оддӣ қарор дорад. Баъд, як беморӣ вориди он мешавад. Сипас беморӣ рафъ шуда ва ҳолати гуворое баро инсон ҳосил мешавад, ки онро лаззат меноманд.

Розӣ ба далели аҳамияти мавзуи лаззат дар ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ, рисолаеро ба номи «Рисолатун фи моҳият ал-лаззат» дорад, ки дар дастрас набуда ва ба ҳамин хотир аз нақлҳои худаш дар китоби «Тибби рӯҳонӣ» аз он рисола ин ҷо истифода шудааст. Бино бар назари Розӣ, пайравӣ аз нерӯҳои шаҳвонӣ ва ғазабия ва низ лаззатҳои зудгузару маҳдуд лаззат набуда ва ба ҳамин далел онҳоро беморӣҳое барои нафс меҳисобад. Аз назари Розӣ лаззат он аст, ки пойдор ва бидуни бозгашти дубора ба тарафи ранч бошад. Пас бояд ё нафсро дар ҳолати табиӣ нигоҳ дошту аз бемории он пешгирӣ кард ё ин, ки пас аз дафи ранч ва расидани ба лаззат, коре кард, ки дубора нафс ба ҳолати ранч бознагардад.

Унсурҳои сеvvими назарияи ахлоқии Розӣ, се марҳила дорад:

1. Шиноҳти офатҳову хатарҳои хирад ва нафси инсон.

2. Пешгирӣ за вуруди беморӣ ва номутаъодилӣ ба руҳи ҳисми инсон.

3. Ёфтани роҳҳои дармон ва раҳиҳои фарду ҷомеа аз онҳо.

Яъне инсон бояд мушкилоти ҳисмӣ ва руҳии худ аз қабилӣ беахлоқӣҳову тундравӣҳову ва шаҳвату ғазабро шинохта, саъй кунад, ки ба доми онҳо дучор нагардад. Сипас дар марҳилаи баъдӣ роҳҳои пешгирии онҳоро низ биёмӯзад. Аммо вақте ба ҳар сабабе инсон гирифтори яке аз ин беморӣҳову шуд, интавр набошад, ки дигар натавонад аз онҳо раҳой ёбад. Балки роҳҳои берунравӣ аз онро низ овардааст.[9, 92-95/5, 88-91]

Пас аз баёни назарияи эътидолгарой ва ҳикмати сиёсӣ-ахлоқии

Розӣ ва унсурҳои асосӣ ва баррасии марҳилаҳои муҳимми он, дар инҷо ба панҷ вижагии андешаҳои он дар ин бора ишора карда мешавад:

1. Асоснок гардонидани рафтори фарду ҷомеа бар асоси ақлу хирад.

2. Таърифу табиӣи дақиқ.

3. Тадриҷӣ будани ахлоқи эътидолӣ ва ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ.

4. Аҳамият ба хусусиятҳои фардӣ ва иҷтимоӣ.

5. Таваҷҷуҳ ба пешгирию умедворӣ ба дармони офатҳои ахлоқӣ.

Вижагии аввал он, ки Розӣ ҳаргиз ба масъалаи нақлу шунидаҳо ҳарчанде, ки аз як донишманди донову ҳаким ва ё як дин бошад, эътимод накарда, худ ба истидлолу баҳси ақлонӣ пардохта ва дар ниҳоят ҳулоса мебарорад. Дар воқеъ ин вижагии ҳикмату дониши Розӣ аст ва дар назарияи ахлоқии вай низ ба таври васеъ мушоҳида мешавад. Ибни Мискавайҳ низ вақте меҳодад масъалаи истиқлоли ақлии инсонро матраҳ намояд, андешае шабеҳ ба Закариёи Розӣ дорад, ки инсон метавонад бо истифода аз ақлу хиради хеш зиндагии худро мудирӣ намояд.[4, 130]

Розӣ дар вижагии дуввуми назарияи ахлоқии худ саъй мекунад, ки мафҳумҳои ахлоқиро аз ҷумла хубӣҳову ва офатҳоро равшан ва амиқ таҳлил кунанд. Зеро аз назари илми мантиқ, мафҳумҳо вақте дурусту амиқ таъриф нашаванд, наметавон истидлолҳои илмиро бар онҳо устувор кард. Розӣ тамоми мафҳумҳои ҳикмату фалсафа ва ба хусус назарияи ахлоқии худро дақиқу ошкоро баён кардааст, то ҷиҳати далел овардан барои рақибонаш битавонад пояҳои илмӣ мустаҳкам ва қудратманде бичинад. Фоидаи дигари ин ҳислати илмӣи Розӣ, пайравӣ ва баҳрабарии осонтар аз мафҳумҳои илмӣ мебошад. Яъне ҳарчӣ маъноӣ мафҳумҳо равшантар бошанд, фаҳму истифода аз онҳо осонтар ва маълумтар мешавад. Аз он ҷое, ки илми ахлоқро бо эҳсос намешавад ба дигарон фаҳмонд, лизо бояд ҳамаи мафҳумҳои он равшану возеҳ бошанд то бар қасе чизе пӯшида намонад ва битавонад хуб онро амалӣ намояд.

Яке аз роҳҳои муҳими раҳиҳои ҷомеаҳо аз ифротгароӣю тундравии фикрӣ ва амалӣ, махсусан миёни ҷавонон, табиин ва шиносондани дақиқи офатҳои рафторӣ ва фикрӣ мебошад. Хислати дигари назарияи ахлоқии Розӣ тавачҷух ба раванди мантикию ақлонӣ ва тадриҷӣ кор кардан аст. Яъне ҳар кор ва ё ҳар марҳилаи ахлоқ чӣ шинохту дармон бошад ва чӣ пешгирӣ, бояд ба тадриҷ ва тай намудани раванди мантикии он сурат гирад. Зеро дар ҳар кадоми онҳо шитобзадагӣ метавонад раванди ахлоқро бе натиҷа гузорад. Аз ҷиҳати дигар ахлоқ як мафҳуми маҳоратию малакавӣ ва одатӣ мебошад. Яъне бояд як кори ахлоқӣ ба одат ва малака табдил шавад то битавон онро кори ахлоқӣ ба ҳисоб овард. Дар ин сурат бояд сабру хавсила лозим аст то кори ахлоқӣ дар нафс амалӣ шавад.

Масъалаи муҳими дигар дар вижагиҳо назарияи ахлоқии Розӣ тавачҷух ба дигаргунию хусусиятҳои фардии инсон ва ҷомеаҳо мебошад. Ба назари Розӣ илова бар қоидаҳои омавии дониши ахлоқ, нафси инсон дигаргуниҳову тафовутҳои фардӣ низ дорад, ки дар ҳар инсон аз дигарияш фарқ дорад. Яъне намешавад чанд нафар барои як бемории ахлоқӣ омада бошанд ва ба ҳамаи онҳо як навъ дармон пешниҳод шавад. Дуруст аст, ки барои ҳамаи онҳо аз қоидаҳои умумии илми ахлоқ истифода мешавад, аммо дар ҷузӣ, барои вучуди ҳар кадоми онҳо бояд дармони хоси ҳадаш низ дода шавад, ки бо тавачҷух ба тафовутҳо ва дигаргуниҳои фардии ҳар як аз онҳо устувор аст. Охири вижагии назарияи ахлоқии Розӣ тавачҷуху умедворӣ ба масъалаи дармон аст. Агар бемор чӣ ҷисмӣ бошад ва чӣ рӯҳӣ умедвор ба дармони худ набошад, ба назари Розӣ дар воқеъ ҳуди ноумедӣ яке аз марҳилаҳои марғу дармон нашудан мебошад. Пас бояд беморро умедвор ба дармон кард то қадаме ба тарафи саломатияш наздиктар шавад ва доруҳои ҷисмӣ ва нусаҳои ахлоқӣ дар вай таъсиргузор бошанд.[11, 142/1, 141]

Бинобар ин, дар натиҷаи меқола метавон гуфт, ки назарияи эътидолгароӣ ва ҳикмати сиёсий-ахлоқии Розӣ бо масъалаҳои муосири ҷаҳон иртиботи бевосита дорад. Дар дунё, ки рушду густариши фикрҳои тунди ифротгаро ба ҳадди бисёр болое расидааст, беш аз ҳар ҷиз лозим аст то ин фазои муташанниҷро ба тарафи эътидол хидоят намуд. Дар ин бора боз мешавад аз Пешвои Миллат ҷунин нақл кард:

«Ин масъала [ифротгароӣҳову беахлоқӣҳо] миллатҳо ва давлатҳои дорои тамаддуни бостонӣ аз ҷумла миллати тоҷикро ба ташвиш овардааст, ки [ҷиҳати ҳаллу рафъи он] ҷонибдорӣ ва ҳамкориҳои беғаразона, эҳтироми гуногунрангӣ ва гуфтугӯи мусолиҳатомези тамаддунҳо дар арсаи ҷаҳониро ниёзманд мебошад... Мо ба хоҳири наслҳои оянда ва фарзандону наберагонамон бояд фарҳанги сулҳу эҳтироми амиқро бо гуногунрангӣ ва гуфтугӯи тамаддунҳо дастгирӣ намоем».[7, 34]

Зақарӣи Розӣ дар замонҳои худ, ки аз ин ҷиҳат миқдоре бо дунёи муосир монандӣ дорад, ба майдон омада ва бо пайгирии масъалаи ақлгароӣ ва эҷоди заминаҳои рушди он дар ҷомеаҳо, сабаби эҳёи ҳирадгароии эътидолӣ гардид. Лизо имрӯза низ ҷаҳон ва ҷаҳониён ба масъалаи ақлоният ва ҳирадгароӣ ҷиҳати мубориза бо ифротгароӣ ниёзи бевосита ва асосӣ доранд. Далели интиҳоби Зақарӣи Розӣ дар ин мақола низ ин будааст, ки бо истифода аз андешаҳои эътидолияю ҳақимонаш битавон каме ҳам бошад, зарарҳову мушкилоти ифротгароиро дар ҷаҳони муосир аз байн бурд. Натиҷаи муҳими дигари ин мақола он аст, ки ҳамон фазои мазқури ҷаҳони имрӯза илова бар ақлу ҳирад, ниёз ба масъалаи ахлоқу оромиши рӯҳ низ дорад. Зеро беахлоқӣҳо аз назари Розӣ рӯҳро фарсудаву ҳаста карда ва заминаи гароиши онро ба масъалаҳои ғайриақлонӣ фароҳам мекунад. Бино бар ҳамин далел, Розӣ таъкиди зиёде бар саломати рӯҳ ва ҷисм бо ҳам дорад. Пас дар натиҷа ақлгароӣ ва ахлоқ ду ниёзи умдаи ҷомеаҳои имрӯзаи башарият ҳастанд, ки дар ин мақола тавре, ки

гузашт аз назари Розӣ мавриди тахлилу баррасии илмӣ қарор гирифтанд.

Адабиёт

1. Азкой, Парвиз. Ҳақими Розӣ. Техрон, 1384ш.
2. Ғаззолӣ, Муҳаммад. Насиҳат ал-мулук. Техрон, 1367ш.
3. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Техрон, 1351ш.
4. Ибни Мискавайҳи Розӣ, Аҳмад Ибни Муҳаммад. Таҳзиб ал-ахлоқ ва татҳир ал-аъроқ. Байрут, 1961м.
5. Муҳаққиқ, Махдӣ. Ад-диросат ат-тахлилият ли ат-тибб ар-рӯҳонӣ. Техрон, 1352ш.
6. Муҳаққиқ, Махдӣ. Файласуфи Рай Монреаль, 1974м.
7. Раҳмон, Эмомалӣ. Точикон дар оинаи таърих. Душанбе, 2006м.
8. Розӣ, Муҳаммад Закариё. Ас-Сират ал-фалсафия. Қоҳира, 1939м.
9. Розӣ, Муҳаммад Закариё. Тибби рӯҳонӣ. Техрон, 1386ш.
10. Саъдии Шерозӣ. Насиҳат ал-мулук. Душанбе, 2011м.
11. Тусӣ, Хоча Насируддин. Ахлоқи носирӣ. Техрон, 1364ш.
12. Унсурӯлмаъолӣ Кайковус. Сиёсатнома. Душанбе, 1932м.
13. Форобӣ, Абӯнасор. Фусулун мунтазиъа. Техрон, 1405қ.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ МУДРОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЗАКАРИЯ РАЗИ

Хайдаров Р. Дж., Саъдуллоев А.Х.

До средних веков на западе и востоке мира история пребывала мракобесие и деградации. Наука и философия находились под критикой и давлением повелителей и авторитетных личностей тех времен. Когда история приближалась к средним векам после длительного угнетения в течение многих веков, философия и наука внезапно пришли на помощь обществам и странам для устранения невежества и предрассудков. В этом контексте, повелители под покровительством философов, ученых и врачей начали

создавать подходящую почву для изменения этой атмосферы. Как например это произошло в эпоху правления династии Саманидов. Опираясь на философов и ученых, правители начали создавать благоприятные условия для социального и политического развития. Как раз тогда политическая сфера обществ была оснащена нравственностью и мудростью и повлияла на взаимоотношения индивида, общества и государства.

Муhammad Закария Рази, один из просветителей тех времен, был выдающимся личностью своей эпохи в нескольких сферах науки и философии, и, его наследие оказало большое влияние на ученых его эры и последующих времен. Данная статья рассматривает и анализирует проблему гармонии и политической мудрости которая с точки зрения Закария Рази, считается одним из самых важных вопросов политической и общественной мысли правителей и ученых. Взгляды Закария Рази охватывают разносторонние сферы науки и не должны оставаться без особого внимания. Кроме того, было бы несправедливо считать его труды выдающимися только в медицине и химии, так как взгляды Закария Рази также достигли высочайших вершин в таких отраслях как этика, общественность, политика, философия, мудрость и т.д.

Ключевые слова: *нормализация, политическая этика, духовное здоровье, стихия тела и души, здоровье разума, политическая мудрость, элементы нормализация, особенности политической мудрости, равновесия, нормализация и баланс в международных отношениях.*

POLITICAL WISDOM AS AN IMPORTANT ELEMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS FROM THE POINT OF VIEW OF ZAKARIYA RAZI

Haydarov R.J., Saaduloev A.

Until the Middle Ages, in the west and east of the world, history has undergone dark ages and degradation. Science and

philosophy were under reproach and pressure from the lords and authoritative personalities of those times. When history was approaching the Middle Ages after a long period of oppression over many centuries, philosophy and science suddenly came to the aid of societies and countries to eliminate ignorance and prejudice. In this case, the overlords began to create a suitable ground for changing that atmosphere under the auspices of philosophers, scientists and doctors. This happened during the reign of the Samanid dynasty. Philosophers and scientists slightly created favorable conditions for social and political developments. Consequently, the political life of the societies was embodied with ethics and philosophy and positively influenced on the relationship between individuals, societies and governments.

Muhammad Zakariya Razi, one of the enlighteners of those times, was an outstanding personality of his era in several

areas of science and philosophy, and his legacy had a great influence on the scholars of his era and subsequent times. This article studies and analyzes harmony and political wisdom from the point of view of Muhammad Zakariya Razi being of the most important issues of the political and social thoughts of rulers and scholars. The views of Zakariya Razi embrace diverse fields of science and should not be left without special attention. Besides this, it would be wrong to consider only his works in Medicine and Chemistry as his also reached the highest peaks in such fields as ethics, public, politics, philosophy, wisdom, etc.

Keywords: *normalization, political ethics, spiritual health, health of mind, balance, health of body and soul, political wisdom, elements of normalization, features of political wisdom, normalization and balance in international relations*

**ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА ИМ.
А.БАХОВАДИНОВА АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН -4/2019
ИМИЧИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ДАВЛАТ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОН БО АМНИЯТИ
МИЛЛИИ МАМЛАКАТ**

Сафарализода Х.Қ. – н.и.сиёсӣ., ходими пешбари ИФСҲ АИ ҚТ
Баротов И.И. – аспиранти ИФСҲ АИ ҚТ

Дар мақолаи мазкур алоқамандии падидаҳои амнияти миллӣ ва имичи байналхалқии давлат мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон нақши амнияти миллиро дар раванди баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат махсусан муҳим арзёбӣ намуда, самтҳои афзалиятноки онро дар шароити нави ҷаҳонӣ илман асоснок намудаанд. Усулҳои ва технологияҳои баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат манбаъҳои сиёсие мебошанд, ки онҳо маҳз дар заминаи системаи таъмини амнияти миллӣ имконпазир мегарданд. Имиҷи байналхалқии давлат ва амнияти миллӣ падидаҳои сиёсие мебошанд, ки барои тамини рушди инкишофи устувор дар шароити давлатдорӣ миллӣ нақши назаррас доранд. Махсусан, дар шароити зоҳир гардидани таҳдиду хатарҳои нави замони муосир мундариҷаи амнияти миллӣ хусусияти ба худ хос касб менамояд. Гузашта аз ин, имичи байналхалқии давлат ва сатҳу сифати он инъикосгари амнияти миллии мамлакат мебошад. Бинобар ин, ҳар амале ки барои рушди инкишофи ҷомеа анҷом дода мешавад, дар самти таъмини амнияти миллӣ ва баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат заминагузори менамоянд.

Калидвожаҳо: амнияти миллӣ, таъмини амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ, имичи байналхалқии давлат, амнияти манфиатҳои миллӣ.

Дар шароити зоҳиршавии таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ ташаккули имичи байналхалқии давлат ва таъмини амнияти миллӣ яке аз масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ба ҳисоб рафта, тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро фаро мегирад. Аз ин рӯ, «ҳама гуна фаъолияти таъмини амнияти миллӣ фаъолияти сиёсӣ мебошад», ки он тавассути методҳои системавӣ ва технологияҳои сиёсӣ танзим мегарданд. Давлат бошад ҳамчун қувваи

мутамаккази ҷомеа бо мақсади устувор намудани имичи дохилию хориҷии худ самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти миллиро ба роҳ мемонад. Амнияти миллӣ самтҳои ва ҳадафҳои сиёсати миллии давлатиро муайян намуда, яке аз механизмҳои сиёсии ташаккули имичи байналхалқии давлат низ мебошад. Давлате, ки амнияти ҷомеа ҳалалдор аст, пас он ҳеҷ гоҳ барои расидан ба ҳадафҳои олии қодир намебошад. Амнияти миллӣ таҳкурсии тараққиёт ва кафили рушди инкишофи ояндаи мамлакат буда, дар заминаи он самтҳои муҳталифи имичи байналхалқии давлат таҳким меёбад. Вобаста ба ин, баланд бардоштани имичи байналхалқии давлатро метавон ҳадафи стратегӣ ва сиёсии давлат арзёбӣ кард, ки он аз сатҳу сифати таъмини амнияти миллӣ ва рушди мамлакат вобастагии зиёд дорад. Ба ибораи дигар, амнияти миллӣ тақрибан имичи байналхалқии давлат аст. Ин аст, ки давлатҳои дар раванди идоракунии муносибатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади таъмини устувории сиёсии ҷомеа ба таъмини амнияти манфиатҳои миллӣ афзалияти бештар медиҳанд, ки он ба имичи сиёсии давлат алоқамандии зич дорад. Ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар сиёсати хориҷии давлат самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣҳои стратегиро дар шароити зоҳир гардидани таҳдиду хатарҳои нави замони муосир таҳким мебахшад. Давлате, ки пурра аз уҳдаи таъмини амнияти миллии худ намебарояд ва дар пайдории амну суботи он кишварҳои дигар саҳми асосӣ доранд, пас имичи сиёсии ҷунун давлат на танҳо паст аст, балки истиқлоли сиёсии он комил нест. Агар имичи сарвари сиёсиро аз сатҳу сифати легитимияти ҳокимият муайян намоянд, пас дараҷаи имичи сиёсии давлат аз дараҷаи истиқлоли сиёсии кишварҳои муайян мегардад. Аз ин рӯ, «истиклол ҳамеша эҳтиёҷ ба суботи амният дорад, ки он шартӣ аввали

таъмини бақои умри миллат аст» [7, с.32]. Моҳият ва хусусиятҳои хоси имичи сиёсии давлат қудрати сиёсии онро дар раванҷҳои сиёсати дохилӣ ва байналхалқӣ таҷассум менамояд. Имиҷи сиёсӣ тавоноӣ ва қудрати сиёсии давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ мебошад. Имиҷи сиёсии давлат тақиягоҳ ва унсури марказии имичи байналхалқии давлат ба ҳисоб меравад. Зеро ҷабҳаҳои мухталифи имичи байналхалқии давлат, ки аз самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа сарчашма мегиранд, то андозае аз имичи сиёсии давлат вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, ҳимояи амнияти сиёсии кишвар маънои ҳимояи имичи сиёсии давлатро дошта, ҳалалдор гардидани он симои байналхалқии мамлакатро тунд менамояд. Имиҷи сиёсии давлат дар заминаи ҳимояи амнияти сиёсии кишвар аз таҳдиду хатарҳои нави замони муосир ташаккул меёбад. Аз ин нуқтаи назар имичи сиёсии давлат ҷузъи таркибии амнияти миллӣ ва имичи байналхалқии давлат буда, дар заминаи амнияти сиёсии кишвар таҳким меёбад. Имиҷи байналхалқии давлат низ ба монанди амнияти миллӣ категорияи бисёрсамта буда, аз соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа сарчашма мегирад. Имиҷи байналхалқии давлат хусусияти комплексӣ дошта, аз рӯи нишондодҳои зиёд баҳогузори қарда мешавад. Аз ин рӯ, имичи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмию технологӣ ва иттилоотии давлат дар арсаи байналхалқӣ дар умум ифодагари имичи байналхалқии давлат мебошанд. Маълум аст, ки на ҳамаи давлатҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ ба дастовардҳои назаррас ноил мегарданд. Яъне, як гурӯҳ давлатҳо бо тибқи пешрафтаи худ, баъзе давлатҳо бо техника ва технологияи худ, қисми дигари давлатҳо бо илму маорифи худ ва иқтисодиёти пешрафтаи худ дар арсаи байналхалқӣ мақоми намоёнро ишғол намуда, барои дигарон намунаи ибрат мебошанд. Чунин ҳолат бо амнияти миллӣ робитаи ногустатанӣ дошта, вобастагии имичи байналхалқии давлатро аз он нишон медиҳад.

Дар маҷмӯъ, имичи давлат аз рӯи нишондод вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар шаклҳои мухталиф зоҳир

мегардад. Инчунин он аз назари шакли инъикосшавӣ дар сатҳҳои мухталиф зоҳир мегардад, ки асоситаринашон имичи дохилӣ ва имичи байналхалқии давлат мебошад. Имиҷи байналхалқии давлат дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон зоҳир мегардад. Баланд гардидани имичи байналхалқии давлат дар рейтингҳои ҷаҳонӣ аз системаи таъмини амнияти миллӣ вобастагии амиқ дорад. Бешубҳа дар шароити кунунӣ ташаккули имичи байналхалқии давлат бе таҳкими стратегияи амнияти миллӣ ногузир аст. Ошкор ва бартараф намудани таҳдиду хатарҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа, ки дар муқобили манфиатҳои миллӣ қарор мегиранд, то андозае аз системаи амнияти миллӣ вобаста мебошанд. «Манфиатҳои миллӣ наметавонанд бидуни шартҳои мухталифи мавҷудияти давлат аз қабилӣ амну субот, вазъи хуби иқтисодӣ, фазои ахлоқии ҷомеа ва обрӯю эътибори давлату миллат дар арсаи байналмилалӣ ба даст оварда шаванд» [8, с.10]. Зеро манфиатҳои миллӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба назар мерасанд ва ба ҳимояи мунтазам ниёз доранд. Ҳар як соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ба сифати сарчашмаи ташаккули имичи байналхалқии давлат баромад менамояд. Дар навбати худ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат бо назария ва амалияи амнияти миллӣ пайвастагӣ дорад. Аз ин рӯ, муайян намудани зарурати таъмини амнияти миллӣ дар ташаккули имичи байналхалқии давлат махсусан муҳим мебошад. Давлате, ки амнияти он ҳалалдор аст, симо ва ё имичи байналхалқии он дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ мароқангез намебошад. Масалан, вақте Афғонистон, Сурия ё Фаластин мегуем беихтиёр симои ноамнии онҳо дар шуур ва тафаккури мо чило медиҳад. Симои мазкур натиҷаи ноамнии кишвар ва ҳалалдор гардидани системаи амну субот мебошад. Ба қавли муҳаққиқи афғон Файзуллоҳи Ҷалол, «амният шароити зиндагии обруманд ва некуаҳволии умумиро таъмин менамояд» [15, с.284]. Аз ин рӯ, имичи байналхалқии давлат бо амнияти миллӣ робитаи қавӣ дошта, дар самтҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, ҳарбӣ ва илмию маданӣ мантиқан

якдигарро пурра менамоянд. Аз ин хотир арзёбии «мафҳуми амният ҳамчун симои рамзии имичи байналхалқии давлат» [2, с.279] мувофиқи мақсад аст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муайян намудани нақш ва мақоми амнияти миллӣ дар раванди баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат иқдоми саривактӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти миллиро дар шароити тағйирпазирии вазъи геополитикии минтақа ҳамчун стратегияи муҳими умумимиллӣ ва давлатӣ таҳким бахшида, ҳадафҳои стратегии худро бошуурона пайгирӣ намуда истодааст. Пайгирии ҳадафмандонаи чор ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти имичсозии давлати миллӣ марҳилаи ҳалкунанда ба шумор рафта, татбиқи онро бе таъмини амнияти миллӣ тасаввур намудан ногузир аст. Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи геополитикӣ дар чорроҳаи бархӯрди тамаддунҳои мухталиф қарор дошта, бо онҳо муносибати иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ дорад. Аз як тараф дар паҳлуи кишвар Ҷумҳурии мардумии Чин ҳамчун ҳамсои абарқудрат бо тамаддуну фарҳанг ва маданияту дину оини дигар, ки имрӯз таъсири геополитикии он дар шароити нави ҷаҳонӣ мақоми махсус дорад. Аз тарафи дигар Тоҷикистон бо Афғонистон, ки солҳои тулонист вазъи ноором дорад ва ҳолати мазкур ба кишварҳои минтақа бетаъсир намебошад, ҳаммарз аст. Агар қисми зиёди кишварҳои ҳамҷавори Тоҷикистон хусусияти дунявӣ давлатдорӣ дошта бошанд, дар идоракунии давлатии Афғонистон дин нақши муҳим дорад. Илова бар ин Тоҷикистон дар нуқтаи бархӯрди афзалиятҳои геополитикии абарқудратҳо қарор дорад. Дар фазои кишвар як қатор қудратҳои бузурги сиёсати ҷаҳонӣ императивҳои (ниёзҳои) геостратегии худро ҳадафмандона пайгирӣ менамоянд. Омилҳои мазкур дар таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиргузор мебошанд.

Шароити нави ҷаҳонӣ изтироб ва хатарҳои зиёдро ба вучуд оварда, таҳдидҳои нави ҷаҳониро, ки бештари онҳо хусусияти универсалӣ доранд, дар сатҳи мухталиф зоҳир менамоянд. Ҳар як

давлат бо мақсади нигоҳдории мавҷудият ва бақои худ технологияҳои махсуси таъмини амнияти миллиро истифода менамоянд. Махсусан, дар самти ҳимояи истиқлолияти давлатӣ ва сохтори конститутсионии давлат амнияти сиёсиро таҳким мебахшад. Ҳар қадаре, ки шиддати муносибатҳои байналхалқӣ боло гардад, ҳамон қадар давлатҳо дар самти устувор намудани амният тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Ҳифзи истиқлоли сиёсӣ ва бақои давлату миллат, таъмини рушду инкишофи ояндаи мамлакат ва устувории сиёсии ҷомеа талабот ба амнияти миллиро ба миён меорад. Таҳдидҳо ба амнияти миллӣ дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегарданд. Бо назардошти вазъияти мазкур барои устувор намудани решаҳои таърихии ҳастии давлати миллӣ низ таъмини амнияти миллӣ зарур аст. Аз ин лиҳоз талабот ба амният яке аз талаботҳои базавӣ дар раванди қонеъ гардонидани талаботҳои дигари давлатӣ махсус мегардад. Аз ин рӯ, «таъмини амнияти миллӣ дар ҳама гуна шароит бо роҳи ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва безарар гардонидани таҳдидҳо амалӣ карда мешавад» [12, с.280] ва густариши уфукҳои нави имичи байналхалқии давлатро дар ҷаҳони босуръат тағйирёбанда амалӣ мегардонад. Бо мақсади ташаккули имичи давлат манфиатҳои миллӣ ҳамеша ба ҳимоя ва пуштибонӣ ниёз доранд.

Амнияти миллӣ дар ташаккули имичи байналхалқии давлат нақши меҳварӣ дошта, дар раванди баланд бардоштани он нисбат ба омилҳои дигар муҳимияти бештар дорад. Сиёсат ва амнияти сиёсӣ муҳаррики рушду инкишофи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа махсус гардида, асоси устувории механизми давлатдорӣ миллӣ мебошад. Вобаста ба тамоюлоти мазкур дар манзараи объектҳои, ки симо ва шаъну шарафи давлат аз онҳо сарчашма мегирад, амнияти миллӣ ба сифати кафили ташаккули имичи байналхалқии давлат баромад намуда, хусусияти сарнавиштсоз дорад. Амнияти миллӣ яке аз унсурҳои асосии давлатдорӣ аст. Вобаста ба тамоюлоти мазкур механизмҳои сиёсии имичсозии давлати миллӣ ба системаи

амнияти миллӣ алоқамандии зич дошта, яке аз афзалиятҳои ҳаётан муҳими имичи сиёсии давлат дар равандҳои сиёсати дохилӣ ва сиёсати байналхалқӣ маҳсуб мегардад. Ҳангоми ҳалалдор гардидани амнияти миллӣ имичи байналхалқии давлат низ дар арсаи ҷаҳонӣ ҳалалдор мегардад. Ноустувории сиёсӣ симои байналхалқии давлатро дигаргун сохта, мамлакатро аз раванди рушди ҷаҳонӣ дур менамояд ва дар натиҷа самаранокии идоракунии давлатӣ коста гашта, ба самтҳои дигари ҳаёти ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин нуқтаи назар мароқангез набудани имичи байналхалқии давлат аз ноустувории сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ сарчашма мегирад. Ташаккули имичи байналхалқии давлат бе ҳалли масоили мазкур ғояи бемантиқ мебошад. Таъмини амнияти миллӣ ҳамчун яке аз вазифаи асосии давлат дар маркази диққати роҳбарияти сиёсӣ қарор мегирад. Бо падидаи мазкур тамоми масоили сиёсати давлатӣ алоқамандӣ дорад. Аз ин сабаб нақши амнияти миллиро дар ташаккул ва баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ нодида гирифтани хатоӣ маҳз аст.

Тавре Ситсерон қайд менамояд «табиат ба ҳар як мавҷудоти зинда қобилияти ҳимоя намудани худро ҳада намудааст. Ин қобилият минбаъд ҳамчун санъат ва роҳҳои дарёфти ҳақиқат барои муҳофизати ҷомеаи инсонӣ шуҷоатмандии бузург буда, барои нигоҳ доштани устувории амнияти ҷомеа ва муттаҳид гаштани одамони нақши муассир гузоштааст» [18, с.61]. Ба андешаи ӯ, устувории сохти ҷомеа ва ваҳдати мардум аз амният вобастагӣ дорад. Аммо чи гунае, ки раванди таърих нишон медиҳад, сатҳу сифати таъмини амният низ аз ваҳдати мардум ва устувории сохти ҷомеа вобаста аст. Зеро инсон замоне, ки дар танҳои дар муқобили таҳдидҳои мубориза бурда наметавонад, ба кӯмаки дигарон ниёз пайдо менамояд ва раванди қонунгардидани ин талабот одамонро маҷбур месозад, ки муттаҳид гарданд ва бар зидди таҳдиду хатарҳои пуриктидор

дастачамбӯна мубориза баранд. «Кӯшиши қонун намудани ин талабот мардумро муттаҳид намуда, минбаъд сабаби ба вучуд омадани шаклҳои гуногуни сохторҳои қудратӣ, ташкилоту созмонҳои байнаҳлақӣ гардидааст. Ҳатто таъсири СММ низ бо масъалаи таъмини амнияти башарият асоснок қарда мешавад. Ҳамзамон, яке аз шартҳои асосии таъмини амнияти миллӣ ва ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими мамлакат низ аз ваҳдати миллӣ ва иттиҳоди сарҷамбӣ вобаста мебошад, ки зарурияти омӯзишу таълими он ба вазъи дохилии ҳар як кишвар вобастагӣ дорад» [9, с.5]. Дар шароити нави ҷаҳонӣ низ амну суботи давлат, устувории сиёсӣ, таъмини бақо ва мавҷудияти давлат, ҳифзи истиқлоли сиёсӣ, рушду инкишофи устувор, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, самаранокии идоракунии давлатӣ ва тамомияти арзии он низ категорияҳои мебошанд, ки самтҳои афзалиятноки имичи байналхалқии давлатро мантиқан пурра намуда, марҳила ба марҳила дар арсаи байналмилалӣ мароқангез менамояд. Дар қадом сатҳ амалӣ гардидани манфиатҳои миллӣ сатҳу сифати имичи байналхалқии давлатро муайян менамояд.

Муҳаққиқи дигари аҳди қадим Фукидид низ ба масъалаи амният таваччуҳи маҳсус зоҳир намудааст, ки ғояҳои ӯ то ин ҷониб арзиши илмӣ худро гум накардаанд. Фукидид нуқтаи назари худро нисбат ба падидаи амният чунин иброз менамояд: «Қабл аз ҳама рушди минбаъдаи қудрат ва тавоноии моро мавқеи имрӯзаи мо муайян менамояд. Аввалан, таъмини амнияти худ, баъдан дарёфти шаъну шараф ва ниҳоятан ба даст овардани ғоидаи муайян» [17, с.35]. Илова бар ин Фукидид бо мақсади рушди шахр-давлатҳо тавсеаи амнияти дастачамбӯро муҳим арзёбӣ менамояд. Маълум мегардад, ки ҷанбаҳои назариявӣ методологияи таъмини амният бори аввал аз ҷониби назариячиёни парадигмаи реализм мавриди истифода қарор гирифта, дар асоси ғоида ва рушду инкишоф ташкил гардида буд.

Муҳаққиқи давраи Эҳё Никколо Макиавелли ба масоили амниятӣ таваҷҷӯҳи хос зоҳир намудааст. Ба назари ӯ, «бе таъмини амният мавҷудият ва бақои давлатро таъмин намудан ғайриимкон аст» [6, с.151]. Халал дидани амният маънои зоҳир гардидани таҳдид ба мавҷудияти давлатро дорад. Макиавелли таъмини амниятро яке аз вазифаҳои асосии сарвари сиёсӣ арзёбӣ намудааст. Дар ҷои дигар Макиавелли оид ба падидаи мазкур чунин ибрози андеша менамояд: «Артише, ки сарвари давлат тавассути он кишварро муҳофизат менамояд, ҷаҳор қисм аст: хусусӣ, эътилофӣ, кироя ва омехта» [6, с.188]. Таъмини амният аз ҳисоби артиши дохилӣ хуб арзёбӣ мегардад. Артиши эътилофӣ низ дар таъмини амнияти миллӣ ва амалӣ гардонидани манфиатҳои давлатӣ нақши муҳим дорад. Артиши кироя ва омехта дар таъмини амнияти кишвар нақши арзанда надорад. Ҳокимияте, ки ба артиши кироя ва омехта умед мебандад, заволи меёбад. Зеро мағлуб гардидани онҳо сарвари сиёсиро ба нестӣ мебарорад ва голиб гардидани онҳо роҳбарияти сиёсиро вобастаи онҳо мегардонад. Илова бар ин таъмини амнияти миллӣ аз ҳисоби артиши кироя ва омехта самтҳои афзалиятноки имичи байналхалқии давлатро пурра гардонида наметавонад. Айни замон мафҳуми «артиш»-ро метавонем ҳамчун категорияи рамзӣ ба маънои маҷозӣ истифода барем. Зеро дар шароити муосир дар таъмини амнияти миллӣ дар баробари артиш нерӯҳои дигар, ки онҳоро манбаъҳои рушду инкишоф номидан мумкин аст, низ истифода мегарданд. Чунончӣ, мутахассисони касбу кори гуногун, касбияти онҳо, технология ва роҳи усулҳои таъмини рушду инкишоф, ки дар раванди ҷимояи манфиатҳои миллӣ аҳамияти стратегӣ доранд, метавонанд мазмуни «артиш»-и Н.Макиавеллиро инъикос намоянд.

Ба назари Томас Гоббс низ «таъмини амнияти мардум масъулияти аввалиндараҷаи роҳбарияти сиёсӣ маҳсуб мегардад. Дар зери ибораи таъмини амният танҳо масъалаи мавҷудияти давлат фаҳмида намешавад, балки

таъмини мардум ба хайрияти умуме, ки бо роҳи қонунӣ ба даст меоранд, дар шароити амну суботи давлатӣ мебошад» [14, с.413]. Дар доираи таҳлилҳои сиёсӣ гуфтан мумкин аст, ки амният падидаи сиёсӣ иҷтимоӣ буда, самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа фаро мегирад. Давлат дар самти мазкур субектҳои амниятро дар сатҳи зарурӣ ҷимоя менамояд. Дар навбати худ субектҳои, ки аз ҷимоя бархӯрдоранд, дар самти ҷимояи манфиатҳои амниятӣ саҳмгузор мебошанд. Ба андешаи Абраҳам Маслоу «ҳар қадаре, ки дар ҳаёти ҷомеа хавфу хатар ва таҳдидҳо нисбат ба амалӣ нагардидани қонунҳо ва вайрон гардидани тартиботи ҷомеа зиёд гардад, ҳамон қадар талабот ба амният зиёд мегардад» [1, с.73]. Пойдории амну суботи давлатӣ дар ҷомеа марҳила ба марҳила бартараф намудани таҳдиду хатарҳои дохилӣ ва берунро тақозо менамояд. Воқеан ҳам дар амал татбиқи нагардидани меъёрҳо ва қонунҳо, ки тартиботи ҷомеа танзим менамоянд, метавонад ба сифати сарчашмаи таҳдидҳои дохилӣ баромад намуда, амнияти миллиро халалдор намояд. Ниҳодҳои, ки амну субот ва устувории ҷомеа таъмин менамоянд, бевосита ҷомеа ва давлатро аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ муҳофизат менамоянд. Таҳдидҳои бояд сари вақт ва ҳамеша бартараф карда шаванд. Зеро таҳдиду хатарҳои якранг, бетағйир ва мутлақ набуда, балки хусусияти доимӣ ва тағйирёбанда доранд. Изтироб, хавфу хатар ва таҳдидҳои вобаста ба зинаҳои мухталифи рушду инкишофи ҷомеа зоҳир гашта, дар муқобили манфиатҳои миллӣ қарор мегиранд. Илова бар ин таҳдиду хатарҳои мазкур аз дараҷаи амалишавии манфиатҳои миллӣ вобаста мебошанд. Дар алоқамандӣ бо чунин вазъият муҳаққиқи ватанӣ Ятимов С.С. қайд менамояд, ки «системаи таъмини амнияти миллӣ ҳамчун падидаи воқеӣ тавре бояд таҳрезӣ ва амалӣ карда шавад, ки таҳдиду хатарҳои замона ба миллат осеба нарасонанд» [19, с.179].

Ба андешаи Имануил Кант «таъмини амният ғамхории модаронаи давлат нисбати ҷомеа ва давлат ба ҳисоб рафта, ҳадафаш ҷимояи манфиатҳои

берунаи амният мебошад» [4, с.56]. Амнияти дохилии давлат ба хоџири таъмини амнияти берунаи он муҳим арзёбӣ мегардад. Дар системаи фалсафаи Имануил Кант масоили амнияти шахс, ҷомеа, давлат ва ниҳоят амнияти байналхалқӣ нақши муҳим дорад. Аз ин нуқтаи назар ғамхорӣи давлат нисбати таъмини амнияти миллӣ яке аз воситаҳои муҳими ташаккули имичи байналхалқӣи он махсуб мегардад.

Вобаста ба тамоюлотӣ мазкур Спиноза нуқтаи назари басо ҷолиб дорад. Ӯ амалҳои эгоистиӣ фаъолони ҷомеаро сабаби асосии халалдор гардидани амну суботи давлат ва ҷомеа медонад. Амалӣ эгоистӣ манфиатҳои доираи муайяно Ҳимоя ва пуштибонӣ намуда, манфиатҳои умумиро инкор менамояд. Ҳолати мазкур наметавонад ҳуқуқи табииро боз дорад ва дар натиҷа «чанги Ҳама бар муқобили Ҳама» шиддат мегирад. Марҳила ба марҳила шиддатнок гардидани ихтилофот ва дарҳам барҳамӣ аз як тараф ба амнияти давлат таъсир расонида, вазъи иҷтимоӣи иқтисодиро дар кишвар коста мегардонад ва аз тарафи дигар симои онро дар сатҳи минтақа тираву торик менамояд. Тамоюли мазкур боиси паст гардидани сатҳу сифати легитимияти ҳокимият гардида, ба рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мамлакат монеа эҷод менамояд. Воқеан ҳам дар қадом сатҳ амалӣ гардидани ормонҳои ҷомеа аз элитаи сиёсии ҳукмрон вобастагӣ дорад. Элитаи сиёсӣ нисбат ба гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ нисбатан мустақил мебошанд. Чунки салоҳият ва вақолатҳои сиёсӣ дар дасти элитаи сиёсии ҳукмрон қарор дорад. Элитаи сиёсӣ ҳамчун гурӯҳи ҳукмрон набояд Ҳимоятгари манфиатҳои як гурӯҳи маҳдуд, балки Ҳимоятгари манфиатҳои миллӣи давлатӣ низ бошанд. Агар манфиатҳои миллӣ аз ҷониби элитаи сиёсӣ хифз нагардад ва ё дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ба инобат гирифта нашаванд, пас устувории мавқеи онҳо дар ҷомеа халалдор мешаванд. Зеро ҳолати мазкур маъноӣ «чанги Ҳама бар муқобили Ҳама» - ро дорад. Тамоюлотӣ мазкур боиси паст гардидани сатҳу сифати самаранокии идоракунии давлатӣ гашта, сарчашмаҳои

Ҳаётан муҳими ташаккули имичи сиёсии давлатро нотоб мегардонад. Махсусан, механизмҳои иқтисодии ташаккули имичи давлат осеби ҷиддӣ мебинанд. Тавре Спиноза қайд менамояд, «ҳуқуқи табиӣ ба худнигоҳдорӣи шахсӣ майл менамояд ва муқориза бошад баръакс ба маҳв намудани якдигар майл намуда, ҳастии худро дар алоҳидагӣ таъмин менамояд» [16, с.467]. Ба назари мо низ дар шароити муосир таъмини амният Ҳадафи олиест, ки ҳар як ҷомеа ба он ниёз дорад ва дар заминаи он талаботҳои дигари моддию маънавии худро бароварда менамояд. Ҳолати Ҳимояшавандагии системаи таъмини амнияти миллӣ бояд Ҳама талаботҳои воқеии Ҳаётан муҳими ҷомеаро фаро гирад ва ҳангоми бартараф намудани таҳдиду хатарҳои нав ҷараёни воқеа набояд тезутунд гардад. Зеро раванди мазкур метавонад Ҳимояи таҳдидҳои боқимондари то андозае мушкул созад. Ҳолати мазкур аз сатҳу сифат ва самаранокии идоракунии системаи мазкур вобаста аст. Маҳз ба Ҳамин хотир дар раванди таъмини амнияти дохилӣ ва амнияти хориҷии кишвар манфиатҳои Ҳаётан муҳим ба инобат гирифта мешаванд. Дар ин радиф, сохторҳо ва мақомотҳои қудратии давлат ҳамчун сипари ҷомеа ва кишвар аз таҳдиду хатарҳои нави замони муосир бояд фаъолияти худро дар ҷаҳорҷубаи манфиатҳои миллӣ ба роҳ монанд. Манфиатҳои миллӣ ва манфиатҳои Ҳаётан муҳим аз Ҳама гуна манфиатҳои кишрҳои ҷомеа болотар меистанд. Маҳз дар асоси Ҳимояи мунтазами манфиатҳои миллӣ ва манфиатҳои Ҳаётан муҳими ҷомеа мамлакат метавонад ҳамқадами рушду инкишофи ҷаҳонӣ гардад. «Амнияти миллӣ системаи унсурҳои ба Ҳам алоқаманде мебошад, ки дар якҷоягӣ системаи таъмини амниятро ташкил намуда, барои муқобилият намудан бо таҳдидҳо марҳила ба марҳила ташаккул дода мешавад» [9, с.134]. Таҳдидҳо омилҳои мебошанд, ки дар самти Ҳимояшавии манфиатҳои миллӣ монеа эҷод намуда рушди босуръати кишварро боз медоранд. Маҳз дар асоси Ҳимоя нагардидани манфиатҳои миллӣ самаранокии идоракунии давлат таъмин

намегардад. Самаранокии маданияти стратегӣ, хуввияти миллӣ, шуури геополитикӣ, руҳияи миллӣ, маърифати имичсозӣ ва маҳоратҳои дигари роҳбарияти сиёсии мамлакат барои рушди инкишофи босуръат ва ташаккули имичи байналхалқии давлат заминаи мусоид фароҳам оварда метавонанд.

Ба назари Ганс Моргентау, «манфиатҳои миллии кишвар метавонад танҳо дар ҷаҳорҷубаи амнияти миллӣ ташаккул ёбад. Амнияти миллӣ кафили тамомияти арзии мамлакат буда, дахлнопазирии ниҳодҳои онро дар қаламрави мазкур таҳким мебахшад» [10, с.141]. Манфиатҳои миллӣ арзишҳои умумимиллии мебошанд, ки дар сатҳи зарурӣ ҳимоя гардидани онҳо рушди инкишофи ҷомеа, давлат ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро таъмин менамояд ва барои ташаккули имичи давлат заминаи мусоид фароҳам меоранд. Аз ин рӯ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар системаи амнияти миллӣ вазифаи асосӣ ва муқаддаси ҳар як давлат дар шароити муосир низ боқӣ мемонад. Дар баробари давлат ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ низ дар тамини амнияти миллӣ саҳми назаррас дошта, дар ташаккули симои байналхалқии давлат нақши назаррас доранд. Махсусан, дар шароити зоҳир гардидани таҳдиду хатарҳои нав системаи таъмини амнияти миллӣ ба сифати кафили имичи байналхалқии давлат баромад менамояд. Таъмини амнияти миллӣ маънои ҳимояи симои байналхалқии давлатро дорад.

Инчунин, системаи таъмини амнияти миллӣ яке аз рукнои асосии ташаккулёбии имичи байналхалқии давлат масуб мегардад. Дар ҳолате, ки оромии ҷомеа халалдор мегардад, симои байналхалқии давлат низ, зери суол қарор мегирад. Аз ин лиҳоз масоили сиёсии муносибатҳои байналхалқӣ бевосита ба падидаҳои «амнияти миллӣ», «амнияти минтақавӣ» ва «амнияти байналхалқӣ» пайвастагии амиқ пайдо менамояд. Табиист, ки стратегияи рушди миллии ҳамаи кишварҳои олам аз падидаи амнияти миллӣ вобастагии амиқ дорад. Қабл аз он, ки нақш ва ҷойгоҳи «амнияти миллӣ» дар ташаккули имичи байналхалқии давлат муайян гардад,

зарур аст, ки «амнияти миллӣ» аввалан ҳамчун система тасаввур карда шавад. Дуввумаш ин, ки методология ва технологияҳои навини таъмини амнияти миллӣ бояд ба фаъолияти «амнияти миллӣ» ҳамчун система мутобиқат намояд.

Дар санадҳои меърию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба моҳияти амнияти миллӣ ҳамчун система дар сатҳи зарурӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда нашудааст. Танҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» ба масоили амнияти миллӣ диққат дода шуда, он ба таври зерин муайян гардидааст: «амнияти миллӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохилӣ ва берунӣ» [5]. Аммо дар қонуни мазкур унсурҳои таркибии амнияти миллӣ ҳамчун система нишон дода нашудааст. Дар бисёр ҳолатҳо амнияти давлатӣ ва амнияти миллиро дар якҷоягӣ як мафҳум нишон медиҳанд, аммо падидаҳои мазкур аз якдигар тафовути ҷиддӣ доранд. Дар ҷаҳорҷубаи муносибати системавӣ амнияти давлатӣ ҷузъи таркибии амнияти миллӣ мебошад. Зеро «амнияти миллӣ» ҳолати ҳимояшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат дар умум буда, ҳамчун дараҷаи ҳимояшавии ҷузъҳои мухталифи кишвар аз таҳдиду хатарҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад.

Ба андешаи муҳаққиқи рус А.А. Сатсута «амнияти миллӣ ҳамчун система аз ҷаҳор унсури асосӣ иборат аст: манфиатҳои миллӣ, таҳдиду хатарҳо, ҳолати ҳимояшавандагӣ ва рушди устувор» [13, с.38]. Системаи амнияти миллӣ ҳамчун падидаи сиёсӣ иҷтимоӣ ба сифати категорияи бисёрсамтаи бо ҳам алоқаманд баррасӣ мегардад. Унсурҳои таркибии системаи мазкур функсия ва самтҳои афзалиятноки таъмини онро таҳким мебахшад. Аз ин нуқтаи назар системаи таъмини амнияти миллӣ ҷузъи таркибии системаи амнияти миллӣ мебошад. Унсурҳои таркибие, ки системаи амнияти миллӣ аз онҳо иборат аст метавонанд дар алоҳидагӣ ба сифати заминаҳои ташаккули имичи давлат баромад намоянд. Махсусан, рушди инкишофи устувори ҷомеа ҳамчун унсури

таркибии системаи амнияти миллӣ дар раванди баланд бардоштани имичи байналхалқии давлат нақши муҳим дорад. «Рушду инкишофи устувор динамикаи имичи байналхалқии давлат аст» [11, с.263]. Дар маҷмӯъ, системаи амнияти миллӣ динамикаи имичи давлат буда, элементҳои алоҳидаи он, махсусан, системаи таъмини амнияти миллӣ ҳамчун кафили рушду тараққиёт барои дигаргунсозии имичи давлат шароити мусоид фароҳам оварда, нақши муассир дорад. Аз ин рӯ, «амният зухуроти бисёрсамтаи иҷтимоию сиёсӣ буда, дар ҷаҳорҷубаи худ ҷимояи манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар, устувории асосҳои сохтори давлатӣ, таҳкими шароитҳоеро, ки барои рушди ҷомеа заруранд», [3, с.64] фаро мегирад.

Таҳкими мақоми байналмилалӣ давлат дар системаи муносибатҳои байналхалқӣ ва ташаккули имичи байналхалқии давлат бояд вазифаи асосии системаи таъмини амнияти миллӣ бошад. Ҳамкорӣҳои стратегӣ бояд дар ҷаҳорҷуба ва низоми муайяне роҳандозӣ гардад, ки он ҷимояи истиқлолияти сиёсиро кафолат дода тавонад. Давлат бояд, пеш аз ҳама, иқтисодии миллӣ худро тақвият дода, нерӯи худро ба ҷимояи объектҳои ҷимояшаванда сафарбар намояд. Захираҳои бунёдии имичи давлат бояд объекти системаи таъмини амнияти миллӣ бошад. Объектҳо, ки барои давлату миллат ва ҷомеа характери стратегӣ доранд, набояд дар зери нуфузи қудратҳои манфиатҳо қарор гиранд. Зеро объектҳои мазкур омилҳои асосии ташаккули имичи байналхалқии давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Зеро дар акси натиҷа ҳолати мазкур метавонад ба раванди имичсозии давлати миллӣ ҳалал ворид намояд. Дигаргуншавии имичи байналхалқии давлат дар шароити нави ҷаҳонӣ бевосита ба рушду инкишофи устувор ва ҷимояи мунтазами манфиатҳои миллӣ алоқаманд аст. Рушду инкишофи ҷаҳонӣ, махсусан, тараққиёти босуръати кишварҳои ҳамсоя метавонад барои мамлақати мо таҳдидовар бошад. Кишварҳои қудратманд ҳамеша сабъи менамоянд, ки рушду инкишофи

минбаъдаи худро аз ҳисоби захираҳои табиӣ энергетикӣ кишварҳои нисбатан заиф таъмин намоянд. Ҳар қадаре, ки кишварҳои беруна ба захираҳои табиӣ энергетикӣ мамлақат дастрасӣ пайдо намояд, ҳамон қадар ба раванди рушди ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Қарахтӣ ва ё набудани рушду инкишофи устувор дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ҳамчун таҳдид ба қафо мондани давлат аз раванди рушди ҷаҳонӣ боис мегардад. Канда шудани давлат аз раванди рушду инкишофи устувор механизмҳои ташаккули имичи байналхалқии давлатро дар сатҳи ҷаҳонӣ маҳв менамояд. Зеро тамоюлоти мазкур сарчашмаҳои ташаккули имичи давлатро аз байн бурда, дар самти ташаккули он таҳдидҳои монеаафкан эҷод менамояд. Аз ин хотир давлат бояд ба омилҳои ташаккулдиҳандаи имичи худ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, самтҳои афзалиятноки рушду инкишофи ҷомеаро дар ҷаҳорҷубаи манфиатҳои миллӣ таҳким бахшад. Системаи таъмини амнияти миллӣ ҳамчун раванди бошууронаи фаъолияти сиёсӣ ҷамъиятӣ ба афзалиятҳои рушду инкишофи ҷомеа мусоидат намуда, кафили имичи байналхалқии давлат мебошад. Сарфи назар аз оне, ки дар таъмини амният пешгуии комил имконнопазир аст, баҳамалоқамандии падидаҳои мазкурро бо имичи байналхалқии давлат бояд ҳамчун арзишҳои умумимиллӣ эътироф кард. Зеро системаи таъмини амнияти миллӣ ва имичи байналхалқии давлат аз самаранокии идоракунии давлатӣ сарчашма гирифта, ҳам дар системаи сиёсӣ ҷомеа, ҳам дар системаи амнияти миллӣ ва ҳам дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ якдигарро мантиқан пурра менамоянд.

Адабиёт

1. Абрахам Маслоу. Мотивация и личность. 3-е издание. –СПб.: Питер, 2016. – 400 с.
2. Баротов И.И. Пути и способы повышения международного имиджа государства / И.И Баротов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-

- экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С.276-283.
3. Жукова П.И. Имиджевая стратегия России в области безопасности: постановка проблемы (на примере министерства обороны Российской Федерации) / П.И Жукова // Вестник военного университета. – 2010. – № 1 (21). – С. 60-65.
 4. Кант И. Трактаты и письма. – М.: Изд-во «Наука», 1980. – 710 с.
 5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 15.03.2016 с., № 1263.
 6. Макиавелли Н. Государь. – М.: Изд-во «РИПОЛ классик», 2017. – 464 с.
 7. Маҳмадов А.Н. Истиклоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ / А.Н. Махмадов // Монография. Душанбе: Эр-граф, 2016. – 264 с.
 8. Маҳмадов А.Н., Раҷабов Ш.А. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ / А.Н. Махмадов, Ш.А. Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 104 с.
 9. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. Воситаи таълимӣ / А.Н. Муҳаммад., Х.Қ. Сафарализода. – Душанбе. – 2019. – 226 с.
 10. Рашгарович Б.И. История политической мысли. Фрагменты и лица. Учебное пособие для самостоятельной работы над курсом политологии. – СПб., 2005. – 308 с.
 11. Саидов А.С., Баротов И.И. Стабильное развитие как показатель динамики международного имиджа государства / А. С Саидов., И. И Баротов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 261-264.
 12. Сафарализода Х. К. Угрозы национальной безопасности: сущность и их специфические особенности / Х.К Сафарализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/10. – С. 278-282.
 13. Сацута А.А. Национальная безопасность как социальное явление: современная парадигма / А.А Сацута // Вестник военного университета. – 2007. – № 3 (11). – С.36-42.
 14. Томас Гоббс. Левиафан. – М.: Изд-во «РИПОЛ классик», 2016. – 672 с.
 15. Файзуллоҳи Чалол. Кудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. – Душанбе: Эр - граф, 2019. – 352 с.
 16. Фишер К. Спиноза. Том 2. – СПб.: Издание Д.Е Жуковского, 1906. – 583 с.
 17. Фукидид. История. – Л.: Изд-во «Наука», 1981. – 542 с.
 18. Цицерон. О старости, О дружбе, Об обязанностях. – М.: Изд-во «Наука», 1975. – 248 с.
 19. Ятимов С.С. Илм ва амният / С.С. Ятимов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – №2-3. – С. 273-280.

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИМИДЖ
ГОСУДАРСТВА И ЕГО
ВЗАИМОСВЯЗЬ С НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТЬЮ СТРАНЫ
Сафарализода Х.К., Баротов И.И.**

В данной статье анализируется взаимосвязь национальной безопасности и международного имиджа государства. Авторы отмечают, что национальная безопасность играет важную роль в процессе повышения международного имиджа государства. По этому поводу с учетом новых условий современного мира в статье предлагаются научно обоснованные выводы. Способы и технологии повышения международного имиджа государства как основные политические ресурсы реализуются на основе системы обеспечения национальной безопасности. Поэтому международный имидж государства и национальная безопасность являются политическими феноменами, которые играют важную роль в обеспечении стабильного развития национальной государственности. Особенно, в условиях проявления вызовов и угроз современности содержания национальной безопасности обретает специфические особенности. Кроме того, международный имидж государства и его качества отражает качество и уровень национальной безопас-

ности страны. Поэтому, каждое действие, которое совершается для обеспечения общественного развития, являются важными предпосылками обеспечения национальной безопасности и повышения международного имиджа государства.

Ключевые слова: *национальная безопасность, обеспечение национальной безопасности, национальные интересы, международный имидж государства, безопасность национальных интересов.*

INTERNATIONAL IMAGE OF THE STATE AND ITS RELATIONSHIP WITH NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY

Safaralizoda Kh.K., Barotov I.I.

This article analyzes the relationship between national security and the international image of the state. The authors note that national security plays an important role in the process of increasing the state's international image. In this regard, taking into account the new conditions of the modern world, the article offers scientifically based conclusions. Ways and technologies to increase the international image of the state as the main political resources are implemented on the basis of a system of ensuring national security. Therefore, the international image of the state and national security are political phenomena that play an important role in ensuring the stable development of national statehood. Especially in the face of the challenges and threats of modernity, the content of national security acquires specific features. In addition, the international image of the state and its quality reflects the quality and level of national security of the country. Therefore, every action that is taken to ensure social development are important prerequisites for ensuring national security and enhancing the international image of the state.

Key words: national security, ensuring national security, national interests, international image of the state, security of national interests.

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ В ФОРМАТЕ СНГ:
ПОЗИЦИИ ТАДЖИКИСТАНА И РОССИИ

Шарапов О. М. – к.полит.н., РТСУ (e-mail.: smu-rtu@mail.ru)

В статье исследуются основные проблемы, влияющие на интеграционные процессы в рамках СНГ. Автором дан анализ основных направлений многостороннего таджикско-российского сотрудничества, направленного на повышение эффективности деятельности данной организации. В статье приведены и главные факторы, влияющие на дезинтеграционные процессы в формате Содружества.

Ключевые слова: сотрудничество, интерес, основа, проблема, интеграция, эффективность, организация.

Содружество Независимых Государств (СНГ) является одной из немногих региональных организаций современного мира, которая на протяжении всего периода своей деятельности подвергается беспощадной критике со стороны экспертов, представителей средств массовой информации, и даже официальных делегаций стран – участниц данного объединения. Справедливости ради, необходимо признать, что во многом эта критика является обоснованной. В то же время, нужно также отметить, что Содружество все-таки имеет и ряд достижений, большой нереализованный потенциал и определенные перспективы.

СНГ, прежде всего, выполнило одну из главных своих задач по мирному разъединению некогда входивших в состав одного государства республик в условиях его неминуемого и непредсказуемого по масштабам распада. Именно благодаря Содружеству между вновь образовавшимися независимыми государствами не произошло ни одного военного конфликта. СНГ способствовало становлению и развитию постсоветских государств, проведению в этих странах значительных преобразований и реформ, стало своего рода механизмом для установления и развития официальных двусторонних контактов и регулирования отношений между новыми независимыми государ-

ствами, появившимися на пространстве бывшего СССР. В рамках интеграционных процессов и взаимодействия в формате данного объединения удалось решить множество сложных вопросов и проблем межгосударственного и внутригосударственного характера, внезапно возникших в условиях развала единого государства, начиная от вопросов транспортного сообщения вплоть до проблем правового статуса граждан, разом ставших иностранными гражданами на территории своего уже бывшего государства. Кроме того, СНГ способствовало урегулированию внутренних конфликтов в ряде стран - участниц. Благодаря СНГ удалось сохранить безвизовый режим между всеми республиками постсоветского пространства. С определенными трудностями, но, тем не менее, была сформирована зона свободной торговли между государствами – участниками Содружества (в том числе и благодаря соответствующим двусторонним договоренностям и документам), что является первым этапом интеграции в экономической сфере. Интеграционные процессы в формате СНГ способствовали также накоплению мощной правовой базы и созданию комплексной системы различных органов отраслевого сотрудничества стран-участниц организации.

Однако именно невысокая эффективность данной организации и незначительные результаты ее деятельности вызывают столь широкие дискуссии и формируют разные мнения и представления относительно СНГ и его дальнейших перспектив. Проблема повышения эффективности деятельности Содружества является одной из основных проблем в интеграционных процессах на постсоветском пространстве и стоит на повестке дня чуть ли не с самых первых лет функционирования данной организации. В целях решения этой проблемы органы интеграции и правовые основы СНГ под-

вергались неоднократному реформированию. Однако, по нашему мнению, бесконечное реформирование организации не приведет ни к чему хорошему. Цели, задачи и основные направления сотрудничества в рамках данной интеграционной структуры скорее необходимо адаптировать под реалии современных проблем интеграции и приоритетов развития стран постсоветского пространства, нежели постоянно менять форматы ее взаимодействия.

Вопросы деятельности СНГ и повышения его эффективности всегда находились и находятся под пристальным вниманием внешнеполитических структур Республики Таджикистан и Российской Федерации. Оба государства, являясь стратегическими партнерами, активно развивают свое взаимодействие и в рамках региональных организаций на постсоветском пространстве. В соответствии с учредительными документами СНГ Россия и Таджикистан, вместе с остальными государствами – членами данного объединения, являются соучредителями и полноправными участниками Содружества. Российская Федерация и Республика Таджикистан являются также государствами – соучредителями таких интеграционных структур на постсоветском пространстве как Договор о коллективной безопасности (ДКБ) и созданной на его основе Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Кроме того, как известно, во второй половине 1990-х гг. XX века оба государства приобрели статус государств – наблюдателей в составе Центральноазиатского экономического сообщества (ЦАЭС), а в дальнейшем стали участниками Организации Центральноазиатского Сотрудничества (ОЦАС). В вышеуказанный период РТ при активном содействии РФ стала членом Таможенного союза стран СНГ. С целью активизации сотрудничества в рамках этого объединения и для разрешения имевшихся противоречий и проблем оба государства выступили инициаторами преобразования Таможенного союза в действительную и полноценную, соответствующую реалиям времени, региональную организацию. Таким образом, на базе Таможенного

союза была сформирована одна из самых эффективных региональных организаций в истории интеграционных процессов на постсоветском пространстве, которая достигла определенных, но не всех, стоявших перед ней целей и задач – это Евразийское Экономическое Сообщество (ЕврАзЭС). Впоследствии, на основе уже Евразийского Экономического Сообщества Россией, Казахстаном и Белоруссией был создан Евразийский экономический союз (ЕАЭС), однако российско-таджикское стратегическое партнерство в рамках данной организации пока еще не нашло своего дальнейшего развития по причине отсутствия Таджикистана в ее структурах. В то же время, РТ проявляет интерес к деятельности данной организации, а официальные делегации страны принимали участие в работе некоторых органов ЕАЭС в качестве наблюдателей. Кроме того, в самом Таджикистане на протяжении ряда последних лет идет процесс изучения нормативно-правовой базы Евразийского экономического союза и основных этапов сотрудничества и интеграции государств – участников в рамках данной организации. В связи со всем вышеуказанным, нельзя отрицать возможность интеграции РТ в структуры ЕАЭС в перспективе, что будет способствовать усилению сотрудничества России и Таджикистана.

Таким образом, можно констатировать, что на данный момент Россия и Таджикистан на постсоветском пространстве пока только входят в состав таких объединений как СНГ и ОДКБ. Необходимо отметить, что с момента зарождения интеграционных процессов в регионе и по настоящее время РФ и РТ выступают за укрепление и расширение интеграции и сближение со странами постсоветского пространства, совершенствование всех возможных форматов двустороннего и многостороннего сотрудничества, сохранение единого экономического, культурно-гуманитарного, информационного и правового пространства [2]. Делегации Таджикистана и России на постоянной основе и на всех уровнях принимают активное участие в работе уставных и отраслевых органов СНГ, где при решении всех во-

просов придерживаются принципиальной позиции, согласно которой необходимо увеличивать эффективность интеграции на постсоветском пространстве [3]. Оба государства традиционно и вне зависимости от позиций других участников объединения присоединяются практически ко всем принимаемым документам в формате данного объединения. Российская Федерация и Республика Таджикистан также выдвигали ряд инициатив, связанных с реформированием организации и повышением эффективности ее деятельности, способствовали созданию новых структур и органов интеграции. Однако отсутствие четкой проработанности механизмов реализации принятых решений, обязательности их соблюдения, а также наднациональных полномочий у СНГ, сводят многие усилия двух стран к нулевому результату.

Важно отметить, что на развитие интеграционных и дезинтеграционных процессов на постсоветском пространстве сказываются и такие факторы, как неверное восприятие национальных интересов в отдельных странах-участницах СНГ, что приводит к их столкновению в двусторонних и многосторонних отношениях, субъективное отношение лидеров отдельных государств и отсутствие политической воли, внешнеполитические позиции внерегиональных акторов, противоречия и конфликты между самими странами Содружества. В то же время государствам – участникам СНГ, наконец, необходимо осознать, что, несмотря на все предпринятые попытки за последние двадцать восемь лет, полностью разбежаться друг от друга они не могут, да и в этом нет необходимости. Наоборот, нелогичным представляется современное состояние интеграционных процессов, а также взаимоотношения отдельных стран в условиях, когда им свойственны общность имеющихся проблем, совместное историческое и культурное прошлое, общие границы, энергетические и транспортно-коммуникационные пути, географическая близость, схожесть ментальности народов и т.д. [2]. Приоритетность постсоветского пространства для стран Содружества представляется само собой

разумеющимся фактором, однако на практике все оказывается гораздо сложнее. Нам также необходимо осознать, что мало кто в мире будет заинтересован в едином и крепком объединении в этом регионе. В этом плане, вне зависимости от того, кто стоял у власти в России и Таджикистане, постсоветское пространство всегда оставалось одним из главных приоритетов внешнеполитической деятельности обоих государств. Более того, лидеры Таджикистана и России неизменно демонстрируют искреннюю заинтересованность в развитии интеграционных процессов в регионе, конструктивном разрешении всех имеющихся противоречий в двустороннем и многостороннем сотрудничестве, принимая непосредственное участие в этом.

Другой проблемой, оказывающей существенное влияние на интеграционные и дезинтеграционные процессы в рамках СНГ, является разный уровень экономик стран – участниц, их потенциалов и ресурсов. К сожалению, завышенные ожидания накануне распада СССР, относительно так называемого более успешного развития в условиях независимости, нежели в едином государстве, привели к иному эффекту. По-прежнему, многие страны Содружества по целому ряду показателей по отдельным отраслям экономики не достигли даже результатов последних проблемных лет экономик союзных республик. Разный уровень экономик стран в условиях интеграционных процессов, как известно, может привести к поглощению экономик малых стран со стороны экономик более развитых стран либо же, наоборот, усложнить интеграцию и способствовать дезинтеграционным процессам. Тем не менее, экономическое сотрудничество остается главным направлением интеграционных процессов в рамках СНГ, в том числе и для Таджикистана и России.

В целом, подводя итоги, следует отметить, что осветить все проблемы интеграционных процессов в рамках Содружества Независимых Государств и других объединений постсоветского пространства в одной отдельно взятой статье не представляется возможным. Однако стоит особо подчеркнуть, что, несмотря на

все имеющиеся проблемы в интеграции стран Содружества, Таджикистан и Россия всегда демонстрировали готовность к реальному сближению и предпринимают для этого все возможные усилия. Постсоветское пространство на протяжении всего периода суверенного развития Республики Таджикистан и Российской Федерации является основным и приоритетным направлением внешнеполитической деятельности для обоих государств. Более того, укрепление сотрудничества в рамках интеграционных процессов в СНГ соответствует национальным интересам стран-участниц, в том числе и России, и Таджикистана. Однако усилий двух государств для разрешения имеющихся проблем в интеграционных процессах недостаточно. Здесь необходимо реальное участие всех или хотя бы большинства участников данного объединения.

Литература

1. Искандаров, А. Государства Центральной Азии в интеграционных процессах. - Душанбе: ЭР-граф, 2007.
2. Косимова Ф. Взаимодействие Таджикистана и России в процессах евразийской интеграции на современном этапе // Внешняя политика. 2013. № 1.
3. Сайидзода З. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004 гг.) – Душанбе: «Контраст», 2010.
4. Шарипов С.И. Стратегия развития Республики Таджикистан в новых геополитических реалиях // Проблемы модернизации и безопасности

государств Центральной Азии и России в новых геополитических реалиях: Материалы Международной научной конференции. - Душанбе, 2011.

МАСЪАЛАҲОИ ҲАМГИРОЙ ДАР ДОИРАИ ИДМ: НУҚТАИ НАЗАРИ ТОҶИКИСТОН ВА РОССИЯ

Шарапов О. М.

Дар мақола масъалаҳои асосие, ки ба равандҳои ҳамгироӣ дар доираи ИДМ таъсир мекунад, тадқиқ карда шудааст. Муаллиф самтҳои асосии ҳамкории бисёрҷонибаи Тоҷикистон ва Россияро дар доираи баланд бардоштани самарайи фаъолияти ин созмон таҳлил менамояд. Дар мақола омилҳои асосие, ки ба равандҳои ғайриҳамгироӣ таъсир мекунад, муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *ҳамкорӣ, манфиат, асос, мушкӣ, ҳамгироӣ, самаранокӣ, созмон.*

THE PROBLEMS OF INTEGRATION IN THE FRAME OF THE CIS: POSITIONS OF TAJIKISTAN AND RUSSIA

Sharapov O. M.

The main problems of integration processes are investigated in this article. The author gives an analysis of the main areas of multilateral Tajik-Russian cooperation aimed at improving the effectiveness of the organization. The article also describes the main factors affecting the disintegration processes in the CIS.

Key words: *cooperation, interest, basis, problem, integration, efficiency, organization*

МИНБАРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ЧАВОН
Т Р И Б У Н А М О Л О Д Ы Х И С С Л Е Д О В А Т Е Л Е Й

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ МУҚОВИМАТ БО «ИНҚИЛОБҲОИ РАНГА» ДАР
ҲУДУДИ ПАСОШУРАВӢ

Саидзода Ш. – унвонҷӯи ИФСҲ АИ ҚТ

Дар мақола муаллиф технологияи «инқилобҳои ранга»-ро дар фазои пасошуравӣ таҳлил намудааст. Дар мақола қайд мешавад, ки мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлатҳои алоҳида барои иваз кардани ҳукуматҳои миллигаро бо режимҳое, ки аз хориҷа идора мешаванд, истифода мегарданд. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқоти худ ба хулоса омадааст, ки ҳадафи асосии амалисозии «инқилобҳои ранга» дар кишварҳои ИДМ тағйирёбии самти геополитикӣ ва стратегияи сиёсати хориҷии онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: «инқилобҳои ранга», режими сиёсӣ, демократия, элитаи сиёсӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, табаддулотҳои давлатӣ, технологияи сиёсӣ.

Дар охири асри XX аввали асри XXI ҳам дар ҷомеаҳои илмӣ ва ҳам дар матбуоти даврӣ таваҷҷуҳи бештар ба таҳлили падидаи нав, яъне «инқилобҳои ранга», ки ивазшавии элитаҳои сиёсиро дар кишварҳои алоҳидаи «пасошуравӣ» ва давлатҳои Шарқи Араб ба миён овардаанд, зоҳир карда мешавад, зеро падидаи «инқилобҳои ранга» омилҳои воқеии таҳрибгари вазъият дар бештари минтақаҳои ҷаҳон мегардад. Таҳти пушиши густариши демократия таҳмили арзишҳои бегона ба мардум сурат мегирад. Мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлатҳои алоҳида барои иваз кардани ҳукуматҳои миллигаро бо режимҳое, ки аз хориҷа идора мешаванд, истифода мегарданд. Онҳо дар навбати худ дастёбии беамониати ҳомиёни худро ба манбаҳои давлатҳои мазкур таъмин менамоянд.

Дар ҳар сценарияҳои хос ангезаҳои барои муҳоликаи хориҷӣ гуногун буданд, аммо алгоритми «инқилобҳои ранга» умумӣ аст: таъсиррасонии иттилоотӣ – фишори низомӣ – иваз кардани роҳбарияти сиёсӣ ва тағйирдиҳии самтҳои сиёсати хориҷӣ ва иқтисодии давлат. Агар имкони иваз кардани ҳукумат дар кишвар бо равишҳои «ғайрихушунатомез» ба даст наояд, он гоҳ шароит барои муқобилаи мусаллаҳона ва бо роҳи зурӣ аз байн бурдани ҳукумати ғайри қобили қабул фароҳам оварда мешавад. Технологияҳои «инқилобҳои ранга» дар дилхоҳ минтақаи ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифта метавонанд.

Ба назари мо, «инқилобҳои ранга» – ин технологияҳои ташкили табаддулотҳои давлатӣ дар шароитҳои ба таври сунъӣ ба миён овардашудаи нобасомонии сиёсӣ аст, ки дар онҳо фишор ба давлат дар шакли шантажи сиёсӣ амалӣ мегардад, абзори шантаж бошад ҳаракати эътирозии ҷавонон аст, ки тибқи схемаи махсус ташкил дода шудааст. Дар баробари ин, мақсади ягонаи дилхоҳ инқилоби ранга ташкили табаддулоти давлатӣ мебошад, ки ҳамчун зухуроти стихиявии эътирозӣ ва иқдомҳои оммавии нофармонии шахрвандӣ ба назар мерасанд. Шартҳои зарурии муваффақиятнокии инқилоби ранга ҳатман дар кишвар мавҷуд будани нооромии сиёсӣ аст, ки ба бухрони комили сиёсӣ мубаддал гардида метавонад.

Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, натиҷаи асосии амалисозии «инқилобҳои ранга» дар кишварҳои ИДМ тағйирёбии самти геополитикӣ ва стратегияи сиёсати

хориҷии онҳо гардид. Ба ин ивазшавии афзалиятҳои сиёсати хориҷии Украина ва Гурҷистон ба ҷониби НАТО ва Иттиҳоди Аврупо, мисол шуда метавонанд. Аҳамияти масъалаи мазкур ба далели ин воқеият аст, ки ҳамаи равандҳои дар боло зикр гардида таъсири бевосита ба амнияти миллии бисёре аз давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд. Зеро “оқибатҳои фочиабори инқилобҳои ранга дар як қатор мамолики араб ба дигар давлатҳои бетаъсир набуда, теъдоди зиёди ҷавонони гумроҳро, аз ҷумла шаҳрвандони Тоҷикистонро ба доми худ кашид”[1]. Ин ва дигар сабабҳо далели зарурияти таҳқиқоти сабабҳо, нерӯҳои таҳриқдиханда, механизми оmodасозӣ ва равишҳои татбиқ, натиҷаҳои амалисозии «инқилобҳои ранга» мебошанд.

Технологияҳои аввалини нави ивазсозии режимҳои сиёсӣ дар охири солҳои 1980-ум – аввали солҳои 1990-ум озмоиш шудаанд. Барҳам хӯрдани Девори Берлин дар соли 1989 як навъ рамзи тағйиротҳо дар давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ гардид. Пешоҳанги озмоишу татбиқи технологияҳои нав, ба амал омадани «инқилоби махмалин» дар Чехословакия буд. Минбаъд таҳаввули режимҳои сиёсӣ дар аксари давлатҳои «демократияи мардумӣ» нисбатан бо равиши осоишта, бе хунрезӣ амалӣ шуд. Маҳз хусусияти бе хунрезӣ анҷом ёфтани ин равандро, моҳиятан табaddулотҳои давлатӣ, сабаби «инқилобҳои махмалин» ном гирифтани он гардид. Баъдҳо ин истилоҳ маънои воситаи ғайри хушунатомези ивазсозии элитаҳои сиёсӣ дар давлатҳоро ба худ гирифт.

«Тағйири инқилобӣ»-и режимҳои сиёсӣ дар давлатҳои ИДМ – “инқилоби садбаргӣ” дар Гурҷистон дар соли 2003, “инқилоби норинҷӣ” дар Украина дар соли 2004, “инқилоби лолаҳо” дар Қирғизистон дар соли 2005, водор намуд, ки ба ин падидаи нави мавриди таҳқиқ номи нави «инқилобҳои ранга» гузошта шавад.

Дар ин маврид, қайд кардан даркор аст, ки дар инқилобҳои ранга рамзи

маҳсусе истифода мегардад, ки мақсади он – роҳандозӣ кардани механизми шинохтии «худӣ-беғона» аст, ки бо ёрии он иштирокдорони иқдомҳои эътирозӣ дар тудай сиёсӣ ҳамдигарро мешиносанд ва ҳамзамон рақибони аломатҳои фарқкунандаи шинохтнадоштаи худро аниқ мекунанд. Дар тӯли вақти зиёд рамзҳои маъмулии инқилобчиён гулҳо буданд: садбарг дар Гурҷистон, лола дар Қирғизистон, василка дар Беларус, ёсуман дар Тунис ва ғ. Ба таври маҳсус қайд кардан даркор аст, ки дар интиҳоби рамзҳои гулӣ чунин кӯшиши таҳиягарони инқилобҳои ранга пинҳон аст, ки бо ёрии шаҳрвандони эътирозгари гулбадаст, ки дар байнашон занону наврасон кам нестанд, хусусияти «ғайри хушунатомез»-и инқилоби рангаро нишон доданианд ва табaddулотҳои дар кишвар ба амалояндаро руйпуш мекунанд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, ранг ва рамзҳо ҳамчун рамзҳои аломатии «инқилобҳои ранга» нақши муҳим мебозанд, зеро онҳо ба психикаи ширкаткунандаи эътирозҳои оммавӣ дар кишвари аниқ таъсир мерасонанд. Технологҳои сиёсӣ хуб мефаҳманд, ки системаҳои аломатӣ («садбарги сурх», «лолаи сурх», на ин ки «лолаи зард») барои мардуми аниқ чи маъно доранд, зеро онҳо эҳсосоти муайяни эътирозгаронро бедор мекунанд ва дар умум руҳияи эҳсосотии онҳоро ба ғалаба созмон медиҳанд. Рамзи инқилоб аломатии муайянкунандаи муттаҳидкунандаи тарафдорон дар ҳудуд ва замони аниқ мегардад.

Бо вучуди ин, ба ин нигоҳ накарда ки ба омӯзиши технологияҳои «инқилобҳои ранга» ҳам дар байни олимони ва ҳам коршиносон оид ба пешгирии он тавачҷуҳи зиёд карда мешавад, то ҳол фаҳмиши ягона дар бораи он, ки кадом рӯйдодро маҳз «инқилоби ранга» ҳисобидан мумкин аст, мавҷуд нест. Вердиханова З.В. дар мақолаи худ якҷанд самтҳоро дар таҳлили моҳияти «инқилобҳои ранга» муайян кардааст, ба мисли: «намунаи муносири гузариши инқилобӣ, ки тибқи қоидаҳои анъанавии инқилоб бо

иштироки омма ва ивазшавии системаи сиёсӣ; гуногуннавиҳои табаддулоти давлатӣ дар кишвар, ки дар чаҳорҷубаи он аз тарафи нерӯи муҳолифин тасарруф кардани қудрати сиёсӣ амалӣ мегардад; технологияи сиёсии аз тарафи нерӯи хориҷӣ барои содир кардани табаддулот дар давлат созмонёфта; муноқишаи сиёсӣ вобаста ба аз нав тақсимкунии манбаъҳо». [2] Хусусияти нисбатан умумии тамоми равишҳо дар баррасии «инқилобҳои ранга» истифодаи усулҳои ғайризурии ивазсозии режимҳои сиёсӣ – гирдиҳамоиҳо, шаклҳои гуногуни эътирозот, мебошанд. Дар ин маврид президенти собиқи Қазоқистон Нурсултон Назарбоев чунин изҳори назар кард: “Мо ҳама медонем, ки “инқилобҳои ранга” усулҳои гуногундоранд ва аз митингҳои сохта, куштор, саъю кӯшиши ғасби ҳокимият шурӯъ мегарданд” [3].

Лекин воқеаҳои фочевӣ дар Украина дар соли 2014 аллақай имкон намедиханд, ки дар бораи «инқилобҳои ранга» ҳамчун «табаддулоти давлатии бехунрезӣ» ҳарф зада шавад. Дастгирии хориҷӣ яке аз шартҳои самараноки амалишавии «инқилобҳои ранга» мебошад. Дастгирии нисбатан фаъолнаи маънавий, ёрии молиявӣ ва ташкилӣ ба «инқилобҳои ранга»-ро кишварҳои Ғарб амалӣ мекунанд. «Инқилоби ранга» ба фарқ аз инқилоби классикӣ тағйироти сохти иҷтимоӣ ва шакли моликиятро ҳамчун мақсади ниҳой ва муҳим қарор намедихад, балки вазифаи асосии он иваз кардани раҳбари сиёсии давлат мебошад.

Аз ин сабаб мавҷудияти раҳбари устувор ва қотеи давлат, ки ба истифодаи воқеии ҳокимияти дар ихтиёраш буда ва пешгирии дилхоҳ амалҳои ғайриқонунӣ ва иғвоангезонаи «инқилобчиёни ранга» қодир аст, ба номуваффақии «инқилобҳои ранга» оварда мерасонад. Ба ин кӯшиши ба амал овардани инқилоби ранга дар Узбекистон дар соли 2005 ва кӯшиши роҳандозӣ кардани инқилоби ранга дар Беларус, мисол шуда метавонанд.

Дар шакли умумӣ заминаҳои нисбатан хоси «инқилобҳои ранга»-ро

чудо кардан мумкин аст: «якбора «тангшавии» пойгоҳи иҷтимоии режими сиёсии дар кишвар мавҷудбуда; аз тарафи вай аз даст додани мақоми машруияти бе қайду шарт; мавҷудияти элитаҳои шаклгирифтаи муҳолифи сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар чаҳорҷубаи системаи мавҷуда нодаркорӣ худро эҳсос мекунанд; дастгирии дастаҷамъонаи муҳолифин аз тарафи қудратҳои асосии ҷаҳон; вобастагии элитаи ҳукмрон аз маблағгузориҳои давлатҳои хориҷӣ; афзоиши руҳияи зиддиҳукумати дар пойтахт ва шаҳрҳои дигари бузурги кишвар; мавҷуд будани режими шахсияти харизматикӣ дар байни рақибони сиёсӣ, ки рамзи эҳёшавӣ гардидаанд». [4]

Аз сабаби он ки фаъолият оид ба омодаасозӣ ва гузаронидани «инқилоби ранга» бо истифодаи васеи воситаҳои техникӣ ва ҷалби шахсони кирояшуда (ташкilotчиён ва истиҳдомгарон) вобаста аст, он бе маблағгузориҳои кофии сохторҳои шабакавӣ «кишварҳои ҳадаф» номумкин аст. Маблағҳо аз қучоянд ва маблағгузорӣ чи тавр сурат мегирад? «Тибқи қоида, ин масъалаи нисбатан дарднок аст, зеро ношаффофии молиявӣ алақай тамоми раванди омодагии иқдомро ҷинойтӣ мекунонад. Лекин маъмулан, танҳо марҳилаи аввал шаффоф аст – интиқоли маблағ аз хориҷа ба ташкilotҳои ғайриҳукумати ва ҷамъиятӣ. Ташкilotҳои воситаҳои пулиро ба даст оварда танҳо қисми ками хароҷотро барои доир кардани иқдомҳои “тудай боақл” ва дигар чорабиниҳои “инқилобӣ” метавонанд ба таври расмӣ пардохт кунанд. Минбаъд ҷинойткорӣ шуруъ мегардад: хароҷоти истиҳдомкунандагон ва ташкили амалҳои “маҳсус”. Роҳи аз ҳама ҷинойткорона – пардохти нақд – вақтҳои охир амалан истифода намегардад. Роҳи бештар маъмул ва нисбатан бехатар барои ташкилкунандагон – истифодаи Интернет барои пардохти хароҷот аст. Дар Аврупо чунин пардохтҳо қайҳо боз ҳадафи тафтишот ва таъкиботи ҷинойтӣ қарор доранд». [5]

Дар амалисозии “инқилоби ранга” иттилоот ва воситаҳои коммуникатсия

нақши калиди ро мебозанд. Чуноне ки Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: “дар замонаи таҳаввулоти босуръати ҷаҳони муосир ва тезутундшавии зиддиятҳои геополитикӣ ахбор ва гузоришҳои телевизиону радио ҳамчун воситаи муҳими таъсиргузори сиёсӣ барои таъмини амнияти давлатҳо нақши калидӣ доранд.

Ҳар як кишвар ё ҳукумати, ки дар ҷанги иттилоотӣ мағлуб мегардад, амният ва пойдеории сохти конститусионии худро хифз карда наметавонад. Тавре ки ҳодисаҳои солҳои охир дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ ва кишварҳои Шарқи Наздик нишон доданд, «инқилобҳои ранга» аввал дар фазои иттилоотӣ амалӣ гардида, сипас ба воқеияти сиёсӣ табдил ёфтанд”. [6] «Инқилоби ранга» бе манбаҳои шабакавӣ вучуд дошта наметавонад. Агар ба таври маҷозӣ ифода кунем, ин нафаси вай, фазои вай ва абзори олоташ мебошад. Кӯшишҳои ҳалли ошкорои мушкилот – аз байн бурдани «хатари ранга» бо роҳи ба таври техникӣ бекор кардани манбаҳои шабакавӣ дар давлат, дар Хитой, Эрон ва қисман Белорус муяссар гардидааст. Ҳануз дар замони «Баҳори араб» ин усул бесамар гардид. Сабабаш як аст: аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо сарвари Ғарб дастбандии шаҳрвандон ба манбаҳои шабакавӣ яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон эълон шуда буд. 12 апрели соли 2011 дар конференсияи Freedom House дар Вашингтон гузориши аз ҷониби ин созмон омодашуда таҳти унвони «Роҳбарӣ дар расонидани кумак ба истифодабарандагони Интернет дар кишварҳои таъкиботӣ» пешниҳод гардида буд. Муовини ёвари котиби давлатии ИМА, роҳбари Бюрои оид ба демократия, ҳуқуқи инсон ва меҳнат Дэниел Бэр, ки гузоришро маблағгузорӣ кардааст, воситаҳои бартарафсозандаи сензураро “усули аз ҳама муҳими дастгирии фаъолони рақамӣ ва дигар истифодабарандагони дар вазъияти таъкиботӣ сукунатдошта ва фишори интернет” номид. Котиби давлатии ИМА дар санаи 15 феввали соли 2011 дар нутқи худ изҳор дошт: «ИМА кумакрасонии худро ба одамоне ки дар шароити фишори Интернет зиндагӣ доранд идома

медихад. Департаменти давлатӣ барои ин кор бештар аз 20 млн. доллар дар соли 2010 ва 25 млн доллар дар соли 2011 харҷ кардааст. Дар ин нутқи Котиби давлатии ИМА лоиҳаи нави “инқилоби гачетҳо” бо истифодаи технологияи стелс-интернет пешниҳод гардид» [7,65]. Мақсади барномаи стелс-интернет – гузаштан аз маҳдудиятҳо дар истифодаи Интернет ва ҳатто СМС-паёмҳо, ки як қатор ҳукуматҳо ҳангоми бетартибӣҳо дар кишварҳои ҷорӣ кардаанд, мебошад. Чунин маҳдудиятҳо баҳору тобистони соли 2011 дар Сурия, Либия, Миср, Эрон ҷой доштанд. Стелс-стансияҳои ба ҷомадони антендор монанд барои феврал пайвастан ба Интернет дар минтақаҳои бетартибии оммавӣ омода карда шудаанд.

Дар ҳакин ҳол, ба ақидаи коршиносони рус, ҳадамоти махсуси Ғарб «аллакай шумораи зиёди воситаҳои мобилии муосири таҷҳизонидашударо дар ҷойҳои шартӣ замин, дар «кишварҳои мушкилотдор» - барои аз тарафи гуруҳҳои диссидентҳо дар соати X истифода шудан гузоштаанд. Ҳакин тавр, ҳукуматҳо эътирозгаронро аз алокаи мобилӣ ва Интернет маҳрум карда, наметавонанд «оксигени» иттилоотии онҳоро банданд ва онҳо амалҳои худро ҳамонҳанг карда наметавонанд. Лоиҳаи дигар ба технологияи Mesh Network таъя мекунад, ки телефонҳои мобилӣ, смартфонҳо ва компютерҳои хусусиро барои созмон додани шабакаи бесими бе концентратори марказӣ муттаҳид менамояд: ҳар як чунин телефон новобаста ба шабакаи расмӣ фаъолият мекунад, яъне мустақиман. Маълумоте мавҷуд аст, ки роҳандозии озмоишии чунин шабакаҳои «ҷосусӣ» алакай дар Венесуэла ва Индонезия дар солҳои 2011-2012 амалӣ гардидааст. Инчунин бо Bluetooth-технологияҳо низ озмоишҳо гузаронида мешаванд: масалан, интиқоли хабарҳои муҳим бо тамоми телефонҳо бо шабакаи алтернативӣ, берун аз интернет-провайдерӣ расмӣ. Ин гуна амал танҳо таҷҳизонидани барномаҳои хурдро дар смартфонҳо талаб мекунаду ҳалос. Зимни мавҷудияти шумораи зиёди телефонҳо

дар шаҳрҳо ин имкон медиҳад, ки эътирозгарон муттаҳид ва амалхояшон ҳамоҳанг карда шаванд, ҳатто агар ҳукуматҳо шабакаи алоқаи мобилиро дар минтақайи бетартибӣ ҳамоман хомуш кунанд ҳам». [7,69] Ҳангоми бетартибӣҳои оммавӣ роҳандозӣ кардани шабакаҳои алоқаи мобилие ки танҳо зеринзороти ҳадамоти махсуси Ғарб мебошанд, боиси норозигии дилхоҳ кишвар нагардида наметавонад. Дар ҳақиқат, кишварҳои Ғарб заминаҳо барои муноқишаҳои глобалии сатҳи навро созмон додаанд: акнун ҳангоми бетартибӣҳои оммавӣ дар дилхоҳ кишвар шабакаҳои агентурӣ зуд ташкил дода шуда метавонанд, ки якбора ҳазорҳо ва даҳҳо ҳазор абонентҳоро муттаҳид карда метавонанд, ки зидди ҳукуматҳои худ кор кунанд. На аз ҷиҳати техникӣ, на ташкилӣ ҳадамоти махсуси ягон кишвари ҷаҳон ҳануз тайёр нест, ки ба чунин таҳдидҳо муқобилат кунанд, аммо берун аз ширкат дар ин равандҳо ҳам буда наметавонанд. Чунонки коршиносони рус таъкид менамоянд: “технологияҳои иттилоотӣ, методҳои манипулятсияи шуур ва пропагандаи оммавӣ дар технологияҳои инқилобӣ нақши асосиро мебозанд ва ин тамоюл дар ояндаи наздик фақат тақвият хоҳад ёфт”. [9,4]

Сенарияҳои «инқилобҳои ранга»-ро умумӣ гардонда, дар динамикаи онҳо ҷиҳатҳои калидии асосии онро ҷудо кардан зарур аст: 1) созмон додани шабакаҳои субъектҳои таҳдидҳо ба суботи сиёсӣ, ки ҳам ташкилотҳои муҳолифи берун аз система ва ҳам созмонҳои ифротиро дарбар мегирад; 2) ба миён овардани баҳона барои эътироз – айбдор кардани ҳукумат дар пеш бурдани сиёсати ноодилона ва нодуруст; 3) ташвиқот дар байни аҳоли бо шабакаҳои гуногуни муошират, аз ҷумла шабакаи Интернет; 4) созмон додани ҳаракати эътирозии иҷтимоӣ-сиёсӣ аз ҷиҳати таркибаш васеъ; 5) амалисозии иғвогарӣ бар зидди ҳукумат, истифодаи самараи «қурбонӣ» барои ҷалби тарафдорони иловагӣ; 6) омодагӣ ва гузаронидани гирдиҳамоӣ дар маркази пойтахтҳо ва шаҳрҳои калон бо даъват барои иваз-

созии ғайриконститутсионии ҳукумат; 7) дар сурати безъитиноии элитаи ҳукмрон нисбат ба талаботи эътирозгарон – роҳандозӣ кардани амалҳои таҳриботӣ-террористӣ, бархӯрдҳои мусаллаҳона бо ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқ ва артиш.

Воқеаҳои Украина (соли 2014) нишон доданд, ки усули беҳтари муқобилати системавӣ бо инқилобҳои ранга – ин системаи огоҳсозӣ аст, ки бар нazorоти доимоамалкунанда асос ёфтааст, ки аломатҳои омодагӣ ба табaddулотҳои давлатии «ранга» дар ҳудуди пасошуравиро ошкор месозад.

Вобаста ба аз нав фаъолшавии ташкилотчиён ва технологҳои сиёсӣ инқилобҳои ранга ва таваҷҷуҳ ба равандҳои сиёсӣ дар ҳудуди пасошуравӣ гузаранда зоҳиршавандаи онҳо, зарурати таҳияи механизмҳои самаранокӣ муқовимат бо инқилобҳои ранга, на танҳо вазифаи ошкорсозӣ, назорат, огоҳсозӣ ва пешгирии табaddулотҳои «ранга», балки таъмини амнияти иттифоқчиён ва шариконро дар доираи СҶШ ва СПАД ба миён меорад, яъне мусоидат ба муқовимат бо инқилобҳои ранга. “Баҳри муқовимат бо амалҳои даҳлат ба қорҳои дохилии кишварҳо муттаҳидсозии кӯшишҳо ва таҳияи тадбирҳои муштарак аз ҷониби кишварҳои СҶШ зарур аст”. [8] Вобаста ба ин дар кишвари мо амалӣ кардани ҷорабиниҳои зерин, ки тадбирҳои мубориза бо хатарҳои «инқилобҳои ранга»-ро самаранок мегардонад, зарур мебошад.

- назорати устувории ниҳодҳои сиёсӣ дар кишвар:

- арзёбии доимии хатарҳо ва таҳдидҳо ба сохти конститутсионӣ;

- ташаккулёбии имичи мусбии байналхалқии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ;

- таҳияи концепсияи нави дипломатияи мардумӣ, ки ба татбиқи стратегияи инқишоф ва пешрафти манфиатҳои миллӣ ва ба дастгирии сиёсати хориҷии Тоҷикистон – дар ҷомеаи байналмилалӣ равона карда шудааст.

- таҳияи лоиҳаи созмон додани Маркази ҳамоҳангсозии иттилоотӣ

фаврӣ, ки дар он иттилоот аз тамоми минтақаҳои кишвар чамъ мешавад.

- ташкил додани Маркази таълимӣ-илмӣ омодагии кадрҳо дар соҳаи муқовимат бо «инқилобҳои ранга».

Адабиёт

1. Мардуми Тоҷикистон ба хизбу гурӯҳои ифротгаро ниёз надоранд!// [Манбаи электронӣ] URL: <https://iet.tj/tj/mardumi-to-ikiston-ba-izbu-gurunoi-ifrotgaro-niyoz-nadorand/> [санаи дастрасӣ 13.10.2019]
2. Вердиханова З.В. Структурные и процессуальные характеристики феномена «цветных революций» // [Электронный ресурс] URL: https://izvuz_on.pnzgu.ru/files/izvuz_on.pnzgu.ru/08.pdf [Дата посещения : 01.11.2019]
3. Назарбоев Н.: “Дар Қазоқистон аломатҳои «инқилоби ранга» пайдо шуданд”// [Манбаи электронӣ] URL: https://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=25077 [Санаи дастрасӣ 10.10.2019]
4. Барсаков В.А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты //Полис.2006. №8.
5. Криминальные денежные потоки в сети Интернет: методы, тенденции и взаимодействие между всеми основными участниками // [Электронный ресурс] URL: www.coe.int/cybercrime.pdf [Дата посещения : 05.11.2019]
6. Раҳмон Э. Суханрони суҳанронӣ-дармаросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш» «Синамо» // [Манбаи электронӣ] URL: <http://ktr.tj/content/> [Санаи дастрасӣ: 17.11.2019]
7. Меркурьев В.В., Агапов П.В. Противодействие технологиям «цветных революций» // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2014. №2.
8. Го Шэнкун: Ба кишварҳои узви СҶШ «инқилобҳои ранга» таҳдид мекунад [Манбаи электронӣ] URL: <https://asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/security/20140418/go-shenkun-ba-kishvar-oi-uzvi->

s-sh-ilib-oi-ranga-ta-did-mekunand. [Санаи дастрасӣ: 17.11.2019]

9. Бурматов В.В., Глазунов О.Н. Современные революционные технологии. Стратегия, технология и тактика «цветных» революций. –Москва: Изд-во «Пробел-2000», 2011. 310 с.

КОНЦЕПУТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ “ЦВЕТНЫМ РЕВОЛЮЦИЯМ” НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ Саидзода Ш.

В статье автор раскрывает технологию «цветных революций» на постсоветском пространстве. В статье указывается, что социально-экономические и политические проблемы отдельных государств используются для замены национальных правительств на режимы, которые контролируются из-за рубежа. Автор в ходе своего исследования, приходит к выводу о том, что основной целью реализации «цветных революций» в некоторых странах СНГ является изменение геополитической направленности и стратегии их внешней политики.

Ключевые слова: *«цветные революции», политические режимы, демократия, политические элиты, социальные сети, государственные перевороты, политические технологии.*

CONCEPTUAL BASES OF COUNTERING “COLOR REVOLUTIONS” WITHIN THE POST-SOVIET SPACE

Saidzoda Sh.

In the article, the author reveals the technology of "color revolutions" in the post-Soviet space. The article states that the socio-economic and political problems of individual states are used to replace national governments with regimes that are controlled from abroad. The author, in the course of his research, comes to the conclusion that the main goal of implementing the “color revolutions” in some CIS countries is to change the geopolitical orientation and strategy of their foreign policy.

Keywords: *“color revolutions”, political regimes, democracy, political elites, social networks, coups, political technologies.*

КОНФЛИКТ МЕЖДУ ТЕРРОРИСТАМИ ИЛИ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ БУНТА В ТЮРЬМЕ

Юсупов Ф. Ф. – соискатель ИФПП АН РТ

В данной статье автор, комментируя конфликт между исламскими террористами, проанализировал их противоправные действия, в конечном счёте вылившиеся в тюремный бунт. Некоторые террористические ячейки, обосновавшиеся за границей, дают неправильную и клеветническую оценку данным событиям. С такими необоснованными доводами и обвинениями в адрес Правительства Республики Таджикистан выступил в сетях интернет глава террористическо-экстремистской организации «ПИВ», носитель идеологии международного экстремизма и терроризма – Мухиддин Кабири, который находится в международном розыске. Автор считает, что основная причина бунта в тюрьме это – в первую очередь, конфликт между отдельными террористическими ячейками. Каждая террористическая организация, естественно, имеет свой определённый интерес по тем или иным вопросам. Между ними тоже есть такие же разногласия, как и между ОПГ (организованные преступные группировки) в сфере наркобизнеса, торговли оружием, незаконной торговли людьми или других тяжких преступлений. В результате данный конфликт между террористическими ячейками «ИГИЛ» и «ПИВ» за определённые сферы влияния вылился в тюремный бунт.

Ключевые слова: террористические ячейки, идеология международного экстремизма, организованные преступные группировки, конфликт, Партия исламского возрождения.

Как известно, конфликт [1.1] это наиболее острый способ разрешения противоречий в интересах, целях, взглядах, возникающих в процессе социального взаимодействия, заключающийся в противодействии участников этого взаимодействия и обычно сопровождающийся негативными эмоциями, выходящими за рамки правил и норм. В случае межличностного конфликта под сторонами по-

нимаются лица или группы, а в случае внутриличностного – установки, ценности, идеи одного субъекта. Конфликт – столкновение, серьёзное разногласие, спор. Особенно нужно отметить, что личные конфликты иногда приводят к тому, что между сторонами происходят столкновения и это нередко рассматривается как политическое явление.

События, произошедшие 19-го мая 2019 года в Исправительной колонии №3/2 ГУИН Министерства Юстиции Республики Таджикистан города Вахдат, свидетельствуют о том, что в данном «тюремном бунте», в котором было обезврежено 29 заключённых (погибло 3 военнослужащих), участвовали лица, примкнувшие к таким террористическо-экстремистским организациям как «Исламское государство», «Хизб-ут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистана», «Партия исламского возрождения», «Таблиг», «Салафия», «Ансоруллах» и другим подобным организациям, деятельность которых запрещена в Республике Таджикистан. Это – лица, во многом «потерявшие реальный мир», которые «завербованы и загипнотизированы», находятся под глубоким влиянием экстремистской идеологии различных международных террористических организаций (далее МТО) и группировок. В цели данных МТО входит только решение своих корыстных и амбициозных планов путём дестабилизации политической и социальной обстановки в той или иной стране, то есть совершением терактов. Конечно, за деятельностью и финансированием данных организаций стоят иностранные хозяева из тех или иных государств, которые заинтересованы в раскачке политической обстановки и лоббировании своих интересов в том или ином геополитическом регионе.

Необходимо отметить, что реальное освещение действительности заключается в том, что произошёл конфликт между

активными членами «Партии исламского возрождения» и «Исламского государства», так как в ходе данного инцидента со стороны особо опасных террористов, в числе которых был и Бехрузи Гулмурод (сын международного террориста Гулмурода Халимова) были убиты активные члены «ПИВ», такие как Эшони Киёмиддини Гази, Каримов Саттор, известный как «Эшони Махсум», и Сатторов Саидмахдихон, известный как «Шайх Темур». Особая жестокость, с которой были совершены данные убийства членов террористической организации ПИВ и сотрудников исправительной колонии №3/2 ГУИН Министерства юстиции Республики Таджикистан, исполнявших свой служебный долг, ещё раз показали всему миру настоящие лица террористов «Исламского государства» и «Партии Исламского Возрождения», как несущих угрозу безопасности не только Центрально-азиатскому региону, но и всему миру.

Важно отметить, что резня или так называемый «джихад», которым часто любят прикрываться террористические группировки, произошла после чтения намаза в мечети исправительной колонии, то есть, как выше упоминалось, лица, «потерявшие реальный мир», «загипнотизированы» и находятся под глубоким влиянием террористическо-экстремистской идеологии различных международных группировок. Так, во время чтения вечернего намаза (молитва), «оправдав себя перед Богом» на совершение зверских преступлений, что, конечно, ничего общего с традиционным исламом не имеет и иметь не может, данные террористы совершили свои жестокие преступления. Возникает вопрос, для террористов чтение намаза это что такое?, «Оправдание себя перед Богом на совершение каких-либо преступлений», или «чтение намаза – это своеобразное убеждение себя на совершение терактов, преступлений от имени Бога и ислама». Скорее всего, для террористов «намаз – это прикрытые и оправдание своей преступной террористической деятельности», «внутреннее самоубеждение, что ему разрешено свыше (то есть Богом) совершать какие-либо преступления». Фактически это есть умышленный самообман, это оправдание своей пре-

ступной деятельности, это намеренный обман других людей (близких родственников, знакомых, государства и т.п.) это огромное самозаблуждение. Нет и не может быть никакого оправдания для террористической деятельности. Не зря видный учёный Георгий Плеханов сказал, что: «Люди ищут пути на небо, по той простой причине, что они сбились с дороги на земле». К сожалению, не все прислушиваются к данному высказыванию, хотя оно имеет очень глубокий смысл.

Видный российский учёный Мирский Г.И. считает, что существует исламизм, радикальное течение, базирующееся на идеях исламского фундаментализма. Исламизм – это не ислам, а злокачественная опухоль на теле великой религии. Он дискредитирует ислам, побуждая немусульманский мир отождествлять эту религию с террором. К сожалению, пока что мусульманское сообщество не смогло выработать в себе противоядия от этого зловещего нароста [2. 14-17].

В числе активных зачинщиков данного «бунта» в тюрьме №3/2 г.Вахдат, если его так можно назвать, в связи с внутренними разборками между членами «террористических ячеек», осуждёнными к различным срокам, с негативной стороны показал себя сын бывшего полковника ОМОН МВД РТ Халимова Гулмурода - Бехрузи Гулмурод. Тут уместно привести пословицу: «Яблоко от яблони не далеко падает».

Бывший командир ОМОН МВД РТ беглый полковник Халимов Гулмурод, который в 2015 году примкнул к террористической группировке ИГИЛ («Исламское государство»), находится в международном розыске, по некоторым данным, он был уничтожен в ходе боестолкновений в Ираке, однако по настоящее время точных сведений о его ликвидации нет. Что же подвигло его сына Бехрузи Гулмурода к организации таких античеловеческих действий. «Подвиги» его отца в качестве международного террориста или его должность в качестве «Министра обороны террористической группировки ИГИЛ» стало его вдохновением? В то время, как он мог бы отсидеть свой небольшой срок и вернуться в общество полноценным человеком, в семью для

начала достойной жизни, он выбрал иной путь, который окончился его бесславным концом.

После данных событий, Алим Шерзамонов – активный член террористическо-экстремистской организации «ПИВ», который в настоящее время находится в одной из Европейских стран, 22-го мая 2019 года дал интервью частному украинскому телеканалу БЕЛСАТtv [3.1], что якобы на руку Правительству Республики Таджикистан был факт нахождения сына известного международного террориста Гулмурода Халимова – Бехрузи Гулмурода в тюрьме. Также он утверждает, что там вообще не было членов ИГИЛ и необоснованно обвиняет Правительство в массовых казнях. Утверждения Алима Шерзамонова являются полным абсурдом и не соответствует действительности. Более того, он вообще не владеет обстановкой, данные его высказывания можно оценить как пособничество терроризму и не более того. Алим Шерзамонов считает террористов ИГИЛ политзаключёнными, а также заявляет, что в Таджикистане не существует проблемы ИГИЛ, что ещё раз подтверждает его полную некомпетентность и неосведомлённость по данной проблеме. А оправдание сына международного террориста Гулмурода Халимова, на совести которого кровь сотни невинных людей разных вероисповеданий, говорит о том, что А.Шерзамонов сам является ярким сторонником террористов и это факт не скрывает, а наоборот подчеркивает свою приверженность терроризму. Анализ показывает, что Алим Шерзамонов кроме того, что поддерживает террористов, также является ярким агитатором убийств и терактов.

С точно такими же необоснованными доводами и обвинениями в адрес Правительства Республики Таджикистан выступил в сетях интернета глава террористическо-экстремистской организации ПИВ, носитель идеологии международного экстремизма и терроризма – Мухиддин Кабири, который находится в международном розыске.

С учётом изложенного, можно сделать вывод, что основной причиной бунта в тюрьме стал в первую очередь конфликт между отдельными террористическими

ячейками. Каждая террористическая организация, естественно, имеет свой определённый интерес по тем или иным вопросам. Между ними тоже есть такие же разногласия, как и между ОПГ (организованные преступные группировки) в сфере наркобизнеса, незаконной торговли оружием и людьми, проституции и других тяжких преступлений. В результате данный конфликт между террористическими ячейками ИГИЛ и ПИВ за определённые сферы влияния вылился в тюремный бунт, жертвами которого стали ни в чём не повинные сотрудники исправительной колонии №3/2 ГУИН Министерства юстиции Республики Таджикистан.

Таким образом, конфликт, который происходил между членами террористических организаций ИГИЛ и ПИВ – это не только конфликт между членами этих организаций, но и борьба за сферу влияния террористов даже в условиях колонии.

Необходимо отметить, что терроризм является многоликим явлением, его нельзя рассматривать однобоко, то есть с одной стороны, иначе невозможно будет найти истинные причины его возникновения и организовать пути их выявления, предупреждения и пресечения.

Для этого необходимо проводить разъяснительную работу среди учеников средних школ, среднетехнических и высших учебных заведений, а также широко использовать возможности СМИ, общественного телевидения, радио и всемирной паутины – интернет, показать истинное лицо террористов, исламистов и людей, которые находятся с ними на одном берегу.

Литература

Конфликт - лат. conflictus - столкнувшийся. Интернет ресурс: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Мирский_Г.И._Ислам,_исламизм_и_терроризм//Зов_предков.-2004.-№14-17.-С.20. Интернет ресурс: You Tobe. На украинском канале БЕЛСАТtv, передача «Вот Так» (Кровавый бунт в таджикской тюрьме. Виноват ИГИЛ?).

НИЗОЪИ БАЙНИ ТЕРРОРИСТОН Ё ХУСУСИЯТҲОИ МАХСУСИ ИСЁН ДАР МАҲБАС

Юсупов Ф. Ф.

Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаи бархӯрди террористони исломиро шарҳу баён намуда, амалҳои ғайриқонунии онҳоро ҳамчун исён дар маҳбас таҳлилу таҳқиқ намудааст, ки садои ин воқеаро баъзе аз намояндагони ташкилотҳои террористии берун аз кишвар фаъолиятдошта бо шакли тухмату бухтон муаррифи менамоянд. Бо чунин садоҳои беасос ва тухматаангез ба суроғаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шабакаи Интернет роҳбари ташкилоти экстремистӣ-террористии «ҲНИ», барандаи ғояҳои байналмилалӣ экстремистӣ ва террористӣ – Муҳиддин Кабирӣ, ки айни замон дар ҷустуҷӯи байналмилалӣ қарор дорад. Муаллиф дар он ақида аст, ки сабаби асосии исён дар маҳбас ин аввалиндараҷа низоъ байни шоҳаҳои алоҳидаи ташкилотҳои террористӣ мебошад. Бинобар он, ки ҳар як ташкилоти террористӣ мақсад ва мароми худро дар доираи ин ё он масъала дорад. Байни онҳо низ нофаҳмии якдигар ва низоъ, мисли байни ГМҶ (гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ) дар самти гардиши ғайриқонунии маводи нашъовар, силоҳу аслиҳа, хариду фурӯши одамон ва дигар ҷиноятҳои махсусан вазнин, ҷой дорад. Дар натиҷаи чунин нофаҳмиҳо ва низоъҳо байни ташкилотҳои террористӣ-экстремистии «ДИИШ» ва «ҲНИ» дар маҳбас исён ба вуқӯъ пайваст.

CONFLICT BETWEEN TERRORIST OR SECIFIC FEATURES OF RIOT IN PRIS- ON

Yusupov F. F.

This article reviews the conflict between Islamic terrorist groups through the analysis of their unlawful actions that eventually resulted in a prison riot, which was falsely presented and manipulated by some terrorist cells based abroad. Muhiddin Kabiri, follower of terrorism and extremism ideology, Leader of the Extremist and Terrorist Organization of 'Islamic Revival Party (IRP)', who is in international search, blamed the Government of the Republic of Tajikistan through internet with such ungrounded reasons. The author believes that the primary reason of the prison riot is the conflict between selected terrorist groups. It is obvious that every terrorist organization has its own interest with regard to various issues. There is also such a disagreement between them like the one between organized crime group (OCGs) in drugs business, weapon smuggling, illicit trafficking in human being or other serious crimes. Accordingly, this conflict between terrorist groups of ISIS and IRPT on certain areas of influence resulted in prison riot.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И США В
ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Дороншоева Н.Ш. – научный сотрудник ИФПП АН РТ

В данной статье автор указывает на независимость Республики Таджикистан в области энергетической политики и стимулирование диверсификации энергоресурсов. Также конкретно ссылается на взаимоотношения и сотрудничество в сфере энергетики со США, на представленные ими проекты, воплощение которых, позволит экспортировать электроэнергию в соседние страны.

Кроме того, указано на АЕЕ (Американская ассоциация инженеров энергетиков), которая позволит подготовить специалистов в Республике Таджикистан по энергетическому менеджменту.

Ключевые слова: Сотрудничество, США, Республика Таджикистан, энергетическая сфера, энергетическая политика, международные партнеры, энергосистемы, Рогунская ГЭС, Сангтуда-1, Сангтуда-2, КАСА-1000.

В годы независимости сотрудничество Республики Таджикистан и США развивается в разных направлениях, в том числе, в области энергетики и водных ресурсов.

США является одним из важнейших международных партнёров во внешней политике Республики Таджикистан. На сегодняшний день, США поддерживают несколько проектов в нашей республике. Это региональный проект КАСА-1000, который экспортирует электроэнергию в соседние страны, а также, проект ЮСАИД Региональная безопасность, энергетика и торговля (RESET), который предусматривает соединение энергосистем Таджикистана и Кыргызстана, что позволит этим странам экспортировать энергию двум южно-азиатским странам на сезонной основе. Хорошо зарекомендовала себя в международном энергетическом менеджменте АЕЕ (Американская ассоциация инженеров энергетиков) – общественная организация, которая объединяет специалистов энерге-

тической сферы. Основная их задача состоит в обеспечении коммуникации, формирования и увеличения степени развития управленцев, функционирующих в энергетическом менеджменте.

В отчёте «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана» написано, что, энергетика занимает важное место в Республике Таджикистан, являясь основным элементом промышленного и сельскохозяйственного производства, является неотъемлемой частью систем жизнеобеспечения граждан, а также образования, транспорта и телекоммуникаций. Энергетика Таджикистана – это платформа цивилизованного образа жизни его граждан. [4]

Хотелось бы отметить, что в Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года одной из трех ключевых задач является достижение энергетической независимости. В стратегии также написано, что «Реализованы проекты по созданию единой энергетической системы страны на основе объединения энергетических систем юга и севера страны. В настоящее время предприняты все меры активизации геологоразведочных работ по выявлению новых месторождений энергетических ресурсов. Достигнуто общественное и международное признание безопасности воздействия проекта ОАО Рогунской ГЭС на страны низовья, обоснована его экономическая эффективность, экологическая безопасность и финансовая жизнеспособность».[3] В связи с этим, государство в настоящее время модернизируют старые ГЭС, а также, создают маленькие и средние ГЭС.

На сегодняшний день, завершено строительство и введены в эксплуатацию гидроэлектростанции “Сангтуда-1” и “Сангтуда-2”, первая очередь теплоэлектроцентрали г. Душанбе, линий электропередач “Юг-Север”, “Лолазор-Хатлон”

и «Худжанд-Айни». Приобретен позитивный опыт государственно-частного партнерства в энергетике в форме концессионного соглашения, сооружения автономных источников энергии.

При финансовой поддержке Посольства США был реализован ряд проектов по установке системы горячего водоснабжения и фотоэлектрических систем электроснабжения на погранзаставе Хирманджо Шурабадского района Хатлонской области. [4]

Надо подчеркнуть, что, между Агентством Соединенных Штатов Америки по международному развитию (USAID) и Министерством энергетики и водных ресурсов РТ 19 октября 2015, был подписан Меморандум о взаимопонимании о сотрудничестве в энергетическом секторе.

Определены перспективы направления Государственного департамента США с Республикой Таджикистан в области энергетической политики и стимулирования диверсификации энергоресурсов. Дэвид Браун, Исполняющий обязанности директора представительства USAID в Центральной Азии отметил: «USAID очень рад формализовать наше сотрудничество с целью оказания содействия в реформировании сектора национальной промышленности, в том числе снижении операционной и управленческой неэффективности и направлении национального энергетического сектора на путь финансовой и операционной устойчивости», он также подчеркнул, что, «Мы поддерживаем установление эффективного, устойчивого и основанного на рыночных механизмах режима для управления электроэнергией и трансграничными водными ресурсами. Это поможет привлечь инвестиции в национальную и региональную энергетическую инфраструктуру, а также расширить объем торговли электроэнергией внутри центральноазиатского региона и между Центральной Азией и соседними странами». [5]

Становится очевидным, что Руководство Республики Таджикистан ранее сделало несколько основных шагов в пути развития управления энергетическим сектором посредством реализации рекомендаций, предложенных в отчете ком-

пании «Corporate Solutions» при финансовой поддержке Азиатского Банка Развития (АБР). В рамках совместной работы в поддержку этой программы, финансируемой АБР, консультанты USAID будут сотрудничать с «Corporate Solutions» для оказания содействия в реструктуризации Барки Тоджик.

Подписание этого Меморандума открывает новую совместную инициативу Соединенных Штатов и Таджикистана посредством налаживания сотрудничества между Министерством энергетики и водных ресурсов и компанией Барки Тоджик в рамках проекта USAID «Energy Links». Через «Energy Links» USAID проект предоставляет техническую помощь и консультативные услуги Министерству, а также ряд программ развития и наращивания потенциала как для Министерства, так и для Барки Точик.

В рамках проекта "Поддержка в Развитии Международной Сертификации (СЕМ) Энергоменеджеров по Программе АЕЕ в Таджикистане», исполняемого при технической поддержке проекта «Energy Links», финансируемого Агентством США по Международному Развитию (USAID), 17 по 21 июня приводился тренинг по Сертификации Энергоменеджеров в г. Душанбе.

В ходе тренинга обсуждались вопросы о будущей деятельности новой общественной организации. Заместитель министра энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан Джамшед Шоимзода, в ходе своего выступления подчеркнул: «Сегодня одной из стратегических задач для Таджикистана является достижение энергетической независимости. В этой связи министерством определён целый ряд шагов на пути к достижению данной задачи. Речь идёт, прежде всего, о строительстве новых мощностей, реализации политики энергосбережения, развитии энергетического экспорта и т.д. Но, к сожалению, приходится констатировать, что в стране в последние годы ощущается нехватка квалифицированных специалистов. В этой связи министерство поддерживает все начинания, которые могут способствовать подготовке

профессионалов международного уровня. Мы считаем, что Ассоциация инженеров энергетиков станет именно той платформой для взаимного обмена опытом, которая позволит таджикским специалистам получать доступ к накопленным знаниям наших коллег в других странах, так как работа нашего Правительства сегодня направлена на глобализацию энергетической отрасли, её максимальной коммерциализации и сейчас, наверное, самое подходящее время для создания такого профессионального объединения в нашей стране».[2]

Следует отметить, что для реализации экспорта электроэнергии из Таджикистана и Кыргызстан, Узбекистан и Туркменистан были против строительства Рогунский ГЭС, как, пишет Акматалиева, «Участвующие государство благодаря активной дипломатической и торговой-экономической инициативе Вашингтона уже активно привлечены и заинтересованы в проектах, равно как международные финансовые институты, готовые предоставить долгосрочные кредиты для реализации проектов. Можно проследить, как CASA-1000, так и TAPI получают финансовую поддержку не только от Вашингтона, но и от других государств в рамках международных организаций. Мы покажем, что США добились не только заинтересованности официальных властей Кыргызстана, Таджикистана, Афганистана, Пакистана, Индии, но и международных финансовых институтов для привлечения дополнительных инвестиций и реализации проектов CASA-1000 и TAPI в ближайшей перспективе, что может изменить геоэкономические отношения между государствами региона и нерегionalными акторами». [1, 130]

Госдеп США через USAID оказывает помощь секретариату проекта в области передачи электричества «CASA-1000». Средства электрообеспечения и передачи электроэнергии Таджикистана критически значимы с целью свершения успеха предоставленного проекта, а проект «CASA-1000», также, значим с целью последующего формирования способности Таджикистана реализовать собственную электрическую энергию не только в

Центральной Азии, но также и в Южную. Эти меры в области реализации электроэнергии сумеют гарантировать необходимую прибыль и потенциал для альтернативных поставок электроэнергии, для того чтобы поспособствовать компенсировать возможный недостаток электроэнергии в зимний период, с которым Таджикистан возможно столкнется в будущем.

Литература

1. Акматалиева А. М. Реализация энергетических проектов CASA-1000 TAPI в Рамках инициативы новый шёлковый путь США// Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2016. №3 (35)
2. В Таджикистане появилось подразделение Ассоциации инженеров энергетиков (АЕЕ)//<https://www.dialog.tj/news/v-tadzhikistane-poyavilos-podrazdelenie-assotsiatsii-inzhenerov-energetikov-ae>
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. стр. 16
4. Отчета «Экспресс-оценка и анализ пробелов в энергетическом секторе Таджикистана»//https://www.tj.undp.org/content/dam/tajikistan/docs/library/UNDP_TJK_SE4ALL_Rapid_Assessment_and_gap_analysis_Rus.pdf
5. Правительство США продолжает оказывать поддержку энергетическому сектору Таджикистана//<https://tj.usembassy.gov/ru/u-s-government-continues-support-energy-sector-tajikistan-ru/>

ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИМА ДАР СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА

Дороншоева Н.Ш.

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати энергетикӣ ва ҳавасмандгардонии диверсификатсияи захираҳои энергетикӣ ишора мекунад. Инчунин, ба таври мушаххас муаллиф муносибатҳо ва ҳамкориҳои Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар соҳаи энергетика, лоиҳаҳои пешниҳодкардаи онҳоро, ки татбиқашон ба кишварҳои ҳамсоя содироти барқро имкон медиҳад, баррасӣ намудааст.

Ғайр аз ин, нишон дода шудааст, ки АЕЕ (Ассотсиатсияи Амрико оид ба муҳандисони энергетикӣ) имкон медиҳад, ки дар соҳаи идоракунии энергетикӣ кишвар мутахассисон тайёр карда шаванд.

Калидвожаҳо: ҳамкорӣ, ИМА, Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳаи энергетика, сиёсати энергетикӣ, шарикони байналмилалӣ, системаи барқ, НБО-и “Рогун”, Сангтуда-1, Сангтуда-2, CASA-1000.

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE USA IN ENERGY SPHERE

Doronshoeva N.Sh.

In this article, the author points to the independence of the Republic of Tajikistan in the field of energy policy and stimulation of diversification of energy resources. Also specifically refers to relations and cooperation in the energy sector with the United States, to projects presented by them, the implementation of which will allow the export of electricity to neighboring countries.

In addition, it has been shown that the АЕЕ (American Association of Electrical Engineers) - provides training to the nation's energy management experts.

Keywords: cooperation, USA, Republic of Tajikistan, energy sector, energy policy, international partners, energy systems, Rogun Dam, Sangtuda-1, Sangtuda-2, CASA-1000.

ЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ СА'ДУДДИНА ТАФТАЗАНӢ

Муминзода Н. – мл. научный сотрудник ИФПП АН РТ.

(e-mail: antibiotik_4017@mail.ru)

В статье рассматривается логическая концепция одного из крупнейшего мыслителя средневековой таджикско-персидской философии Са'дуддина ТафтазанӢ (XIV в.). Автор опирается на его основной труд по логике называется «ТахзӢб ал-мантӢк ва ал-калаӢм» («Исправление логики и калама»), который по сей день изучается почти во всех медресах мира. Кроме того, его перу принадлежит известное комментарии к книге Катиби КазвинӢ «ар-РисаӢла аш-ШамсийӢа фӢй кава'иди ал-матиқийӢа».

Ключевые слова: ТафтазанӢ, логика, семантические идеи, Газали, суждение, силлогизм, модальное суждение, понятие, Ибн Сина, Аристотель, Фараби.

Персоязычные народы, вне всякого сомнения, имеют весьма богатую культуру включающие в себя огромное количество научных, логико-философские, этическое и художественно-эстетические наследия, которые пока еще недостаточно исследованы. Изучение роли логической науки в развитии арабофарсиязычной духовной культуры имеет особое значение для исследования истории эволюции и специфики становления этой мысли. Несомненно, она даёт возможность более точно воспроизвести процесс формирования и развития логической мысли народов Ближнего и Среднего Востока. Арабофарсиязычная логика представляет интерес и более широком историко-философском контексте. Особенно это касается истории логической мысли мусульманского средневековья. Развитие мирового сообщества предполагает разработку и исследования методологические основания духовного наследия, которое связывает духовную деятельность различных поколений человеческого рода и обеспечивает передачу и взаимообмен

взглядами, мышлениями, опытом и достижениями.

Исходя из сказанного, в предлагаемой статье мы преследуем цель рассмотреть логические воззрения крупнейшего представителя логико-философский мысли XIV века Садуддина ТафтазанӢ.

Если с X по XIII вв. в мусульманском Востоке логическое наследие Аристотеля изучалась посредством трудов Фараби, Авиценны и Туси, то начиная с XIV в. во всех научных школах и учебных заведениях основным средством изучения аристотелевской логики служили труды Катиби Казвини, ТафтазанӢ и др. Важность изучения логики в целом и логических трудов ТафтазанӢ в частности, упоминает основоположник таджикской советской литературы Садриддин Айни в своей книге «Ёддоштхо» где он вспоминает учебную программу Бухары в начале XX века.[1, 59]

Определение, данное мыслителем предмету и задачам логики, вполне согласуются с теми определениями, которые приводятся в современных учебниках. Человек, говорит ТафтазанӢ, во время мышления может совершить ошибки и нуждается в закона, посредством которого мог бы защитить себя от совершения этих ошибок. Логика по нему и есть эта наука. Важность логики в работах ТафтазанӢ еще диктуется тем, что он практически все свои каламистские воззрения аргументирует посредством логических инструментов, что является его универсальной и отличительной чертой. Как и свои предшественники, свои логические воззрения начинает с трактовки семантических идей.

Познание, говорит ТафтазанӢ, бывает двух родов: «тасаввур» (представление) и «тасдиқ» (подтвержденный). Если под первым мыслитель подразумевает поня-

тия, то под «тасдйк» такие формы мысли как суждение и умозаключение. [4, 4]

Мыслителем рассматривается проблема знака, значения и смысла, где он выделяет 3 способа обозначения термином своего значения: адекватно, имплицитно и ассоциативно. Слова, выражающие определенный смысл, и с учетом их функции в языке Тафтазай различает простые и составные выражения. По его мнению, единичное слово – такое которому соответствует один единичный предмет. В противном случае оно именуется составным. Далее, Тафтазай анализирует виды имен, среди которых специально выделяет такие имена: «алам», «мутавайт», «мушаккик», «муштарак», «манкул» и др. «Алам» истолковывается как имя собственное, «мутавайт» – общее имя, указывающее на определенный предмет, например, «младенец», «человек». «Мушаккик» – такое общее имя, которое указывает на свойство, а не на предмет, например, «белизна», «чернота» и т.д. Соименные «Муштарак» – такие имена, которые имеют несколько значений, например, «источник». И, наконец, «манкул» – это имя, при употреблении которого человек подразумевает, быть может, совсем другое значение. Как например, когда кто-то употребляет слово «лев» в предложение «он есть лев», то, вероятно, подразумевает под этим словом не животное, а «храбрость», т.е. слово «лев» может употребляться в значение храбрости человека. [2, 92]

Тафтазай рассматривая понятие, истолковывает его с одной стороны, как важнейший методологический инструмент познания, а с другой, как универсалии. В целом, понятие рассматривается им как отражение предметов, вещей и явлений в душе человека. Он делит их на единичные “джуз’й” под которыми понимается только один предмет, как например “Али” и общие “кулли” под которыми понимается множество предметов. Последнего вида понятия с учетом наличия или отсутствия мыслимых индивидов в реальной действительности Тафтазай делит на шесть видов. Также следует отметить взгляды нашего мыслителя относительно

возможных отношений между понятиями, которые абсолютно аналогичен с такими современными делениями как «отношение совместимости», «отношение не совместимости» и «отношение противоположности»

Что касается суждения, то оно как мысль об утверждении или отрицании принимающее одно из двух значений – истина или ложь, делятся на два вида: простые (предикативные или категорические) и сложные (условные, соединительные и разделительные). Простые в зависимости от характера субъекта делятся на индивидуальные или личностные (как например, «Али суть учёный»), естественные («Лев суть храбрый»), неопределённые (мухмала) (как например «Человек терпит убытку») и ограничительные (махсура). Последние, с учётом качества и количества, мыслителем делится на четыре вида: общеутвердительные («муджибатун куллиййатун»), общеотрицательные («салибатун куллиййатун»), частноутвердительные («муджибатун джуж’ийатун»), общеотрицательные («салибатун джуж’ийатун»). Мыслитель простые суждения в зависимости от характера предиката делит на 3 вида: внешние («хариджиййатун»), воображаемые или рассудочные («зехниййатун») и действительные («хакикиййатун»). Тафтазай также приводит суждения, в которых присутствует отрицательная частица не («ла») называя их негативными или отрицательными («ал-кадиййату ал-мадулату») суждениями.

Значительное место в его наследии занимает вопрос обратимости суждения, что связано с анализом фигур и модусов силлогизма. Подход Тафтазай, по сравнению предшествующих логиков, более привлекателен, что свидетельствует об уникальности его эрудиции. Его воззрения об обратимости суждений требует отдельного тщательного исследования.

Заметим, что арабофарсиязычные мыслители под условными суждениями понимают конъюнкцию, дизъюнкцию, импликацию и эквиваленцию. Исходя из этого, Тафтазай обстоятельно анализирует различные виды сложного суждения. При этом его в большей мере интересуется

условие истинности импликаций и дизъюнкций, и на их основе он строит свою силлогистику.

Заслуживает особое внимание учение Тафтазайи о модальностях, который в отличие от своих предшественников рассматривает 16 их видов. Из них 8 относятся к простым модальностям, а остальные к сложным. К простым модальностям относятся следующие: абсолютно необходимые («даруратун мутлакатун»), общепринятые («машрутатун омнатун»), абсолютно временные («вақтийатун мутлакатун»), абсолютно распространенные («мунташиратун мутлакатун»), абсолютно постоянные («дайматун мутлакатун»), общепринятые («урфийатун ‘амматун»), общеабсолютные («мутлакатун ‘амматун»), общеабсолютные («мутлакатун ‘амматун»), общеабсолютные («мутлакатун ‘амматун»). К сложным модальностям он относит: условно-особенное («машрутатун хассатун»), временное («вақтийатун»), распространенное («мунташиратун»), общепринято-особенное («урфийатун хоссатун»), возможно-особенное («мумкинатун хассатун»), не-необходимого существования («вуджудийату ло даруриятун»), непостоянного существования («вуджудийату ал-ла дайматун»), возможно-особенное («мумкинатун хассатун»). Тут следует отметить, что современный таджикский исследователь Саъдихон Муртазаев в своей диссертации «Мировоззренческие, гносеологические и логические вопросы в трудах Саъдуддина Тафтозони» неверно определяет в количестве модальных суждений где он приводит 7 простых модальных суждений и 6 сложных тогда, когда их количество четко указан в книге Тафтазайи «Тахзиб ал-мантиқ ва ал-калаъм» в том количестве, как мы привели выше. [4, 101]

Тафтазайи особое внимание уделяет одному из ключевых вопросов логической науки – силлогизму. Он феноменально анализирует понятия, структуру, виды, фигуры и модусы, а также правила силлогизма. Мыслитель приводит 4 фигуры силлогизма и их модусы. Большинство воззрения мыслителя о силлогизме идентичны с воззрениями предшествующих мыслителей таких как Аристотель, Фараби, Ибн Сина. За исключением его рас-

смотрение четвертой фигуры, её правила и модусы, а также детальные доказательства всех модусов второй, третьей и четвертой фигуры посредством сведения их к модусам первой фигуры, ибо первая фигура считается самой достоверной и надёжной для получения истинного заключения. Мыслителем также рассмотрены форма и материя силлогизма. Подобная характеристика необходима, ибо силлогизм как особый вид мыслительной деятельности служит основой для доказательства рассуждения. В его трактовке доказательные силлогизмы – это такие, посылки которых являются достоверными или истинными положениями. В качестве таких достоверных посылок или первичных принципов («аввалиййат») Тафтазайи указывает следующие шесть принципов: первичные принципы; посылки, полученные с помощью наблюдения, («мушахада́т»); посылки, полученные на основе опыта («таджрибиййат»); интуитивные знания («хадсиййат»); приобретённые знания («мутава́тира́т»); посылки, существующие в разуме и посредством которых выводится новое знания [4, 13]

Мы пришли к выводу, что в рассмотрении индукции и аналогии Тафтазайи был скорее всего, последователем Абунасра Фараби и Абухомида Газали, нежели Авиценны и Насируддина Туси.

В заключении отметим, что учение Тафтазайи о силлогизме, особенно о модальной силлогистике, об индукции, доказательстве и опровержении требует специального исследования.

Литература

1. Айнӣ Садриддин. “Ёддоштҳо” (“Воспоминания”). – Душанбе, 1960. – 649 с.
2. Маликшахи Хасан. «Тарчума ва тафсири тахзибу-л-мантиқнерӯи Тафтазайи» («Перевод и толкование книги Тахзиб ал-мантиқ. Тафтазайи») – Тегеран, 1367 г.х. – 460 с.
3. Муртазаев С. «Мировоззренческие, гносеологические и логические вопросы в трудах Саъдуддина Тафтозони». – Душанбе, 1975. – 152 с.
4. Саъдуддин Тафтазайи. «Тахзиб ал-мантиқ ва ал-калаъм» («Исправление

логики и калама»). – Каир, 1912. – 128 с.

5. Са’дуддин Тафтазонӣ. «Шарх ли Шамсия ли қаваиди-л-мантиқия» («Комментарии к Шамсия правилам логики»). – Оман, 2011. – 396 с.

АФКОРИ МАНТИҚИИ САЪДУДДИН ТАФТАЗОНӢ

Муминзода Н.

Мақола ба баррасии афкори мантиқии яке аз донишмандони барҷастаи асримиёнагии тоҷику-форс Саъдуддин Тафтазонӣ бахшида шудааст. Муаллиф зимни таҳқиқ ба асари асосии мантиқии мутафаккир “Таҳзибу-л-мантиқ ва-л-калом” таъя кардааст, ки он то имрӯз қариб дар ҳамаи мадрасаҳои исломӣ таълим дода мешавад. Ба ғайр аз он, ба қалами Тафтазонӣ шарҳи маъруф ба китоби “Шамсия”-и Котибии Қазвинӣ мансуб мебошад.

Калидвожаҳо: *Тафтазонӣ, мантиқ, идеяҳои мантиқӣ, Ғазолӣ, ҳукмҳо, қиёс, ҳукмҳои модалӣ, мафҳум, Ибни Сино, Арасту, Форобӣ.*

LOGIC CONCEPTION OF SAADUDDIN TAFTAZANI

Muminzoda N.

The article discusses the logical concept of one of the great medieval Tajik-Persian thinker Sa’duddin Taftazani. Author in his research relies on Tafāzāni’s main book on logic called “Tahzib al-mantiq va al-kalam”, which even nowadays has been studying almost in all medresahs of the world. In addition, he wrote the most famous commentary on the Katibi Kazvini’s book named “Sharh shamsiyya fi qava’di al-mantiqiyya”.

Keywords: *Tafāzāni, logic, semantic ideas, Gazali, judgment, syllogism, modal judgment, concept, Ibn Sina, Aristotle, Farabi.*

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ГЕОПОЛИТИКА США В ЭТОМ РЕГИОНЕ
Норов Б.И. - аспирант ИФПП АН РТ (e-mail: bahtovar.norov@rambler.ru)

В данной статье рассматривается один из актуальных вопросов современности, касающиеся стран Центральной Азии, вопрос геополитики и геостратегии США по отношению к странам Центральной Азии. Этот вопрос по мнению автора также рассматривали многие современные отечественные и зарубежные ученые и исследователи. Автор коротко и подробно описывает процесс осуществления и реализации геополитики США по отношению к странам ЦА после приобретения ими суверенности и политической независимости. Автор полагаясь на некоторые политические труды и исследования различных ученых, дает краткую характеристику данного явления и вопроса, способы и методы осуществления, причины и последствия реализации политики США в странах ЦА.

В этой статье автор отмечает, что геополитика и геостратегия США имеет на самом деле глобальный характер и включает в себе почти что все регионы и каждое отдельное государство мира. Геополитика США имеет многофакторный и многоуровневый характер, затрагивает политические, военно-стратегические, экономические и идеологические стороны. Автор статьи делает выводы и дает свое умозаключение, что геополитика и геостратегия США в ближайшее время будет продолжаться и осуществляться по отношению к странам ЦА по объективным экономическим и политическим причинам.

Ключевые слова: демилитаризация, геоэкономика, политика, Запад, военно-техническое сотрудничество, природные ресурсы; стратегические границы, Центральная Азия, стратегия, геополитика, развитие, осуществление, влияние, концепции, геостратегия США.

Распад СССР, всемирная глобализация интересов, распространение международного терроризма, экстремизма, нетрадиционных угроз, различных форм болезней и вирусов, ухудшение экономики и другие насущные проблемы превратили Центральную Азию в новый регион,

где особо серьезной стала проблема безопасности. По этой причине, рассмотрение вопроса политики Запада, в особенности политики США по отношению к странам Центральной Азии носит на сегодняшний день актуальный характер.

Эти и другие вопросы были рассмотрены в трудах и исследованиях как отечественных, так и зарубежных ученых и исследователей. В частности, следует отметить работы таких российских ученых, как И.Д. Звягельского, Н.А. Борисова, А.А. Князева, А.В. Малашенко, К.С. Гаджиева, М.А. Хрусталева, А. Богатурова, А.В. Малыгина, А. Казанцева, Е.Г. Пономарева и других, которые в своих трудах рассматривали и изучали Центральную Азию в сфере вопросов геополитического, национального и регионального характера. Вопросами геополитики стран Центральной Азии также занимались зарубежные авторы, как Mankoff J., Aron R., Buzan B., Deutsch K., Nye J., Starr F, Huntington S. и другие.

Вопросами безопасности стран Центральной Азии, в частности Республики Таджикистан занимались такие таджикские ученые и исследователи, как Холов Х.К., Ятимов С.С., Шарипова К.С., Ассаддулаев И.К., Искандаров А.И., Джалилов К., Мансурхаджаев М.А., Махмадов А.Н., Рахманов С., Махмадов П.А., Холиков А. и другие.

Следует отметить, что вопросы безопасности стран Центральной Азии, в частности Республики Таджикистан также уделяется особое внимание Правительством и государством Республики Таджикистан. Так, в одном из своих выступлений Основатель мира и единства, Лидер наций, Президент Республики Таджикистан, многоуважаемый Эмомали Рахмон отмечает: «В современном мире в ряде стран продолжают разрушительные бессмысленные войны, которые становятся причиной голода и безработицы, роста числа вынужденных беженцев, обострения ситуации и других социальных про-

блем. По этой причине, руководителям правоохранительных органов важно и необходимо предпринять дополнительные меры в целях борьбы против терроризма, экстремизма, незаконного оборота наркотических веществ, обеспечения безопасности государства и общества, повышения оборонной мощи государства и надежной защиты государственных границ, в том числе и боеготовности Вооруженных сил страны». [1, 8]

Также важно отметить, что известный в Советские времена регион Средняя Азия, после распада СССР, на встрече глав стран СНГ в 1993 году было переименовано в Центральную Азию. А по заключению UNESCO, регион Центральная Азия включает в себя также территорию Монголии, Тибет, западную часть Китая, северный Иран, Афганистан, все бывшие республики Средней Азии, индийский Кашмир, Харьяну, Уттар Прадеш, Химачал Прадеш, Пенджаб, Пакистан, восточную часть России и южные зоны тайги. По географическому положению эта территория считается огромной и богата большими природными ресурсами. Этот регион расположен на стыке двух цивилизаций: восточной и западной. Является геополитическим и геостратегическим важным регионом, здесь проходит Великий шелковый путь. По запасам нефти и газа регион занимает третье место после России и арабских стран, богат золотом, водными ресурсами, другими металлами и полезными ископаемыми, обладает большим запасом урановых руд и т.д. По этой причине, все это привлекает внимание политических кругов Запада, и в особенности США.

По нашему мнению, для США этот регион имеет не только огромный политический и геостратегический интерес. Имея влияние в этом регионе США могут контролировать своих давних политических конкурентов, как Китай, Иран и Россию. Кроме того, в связи с активизацией исламских фундаменталистов, ИГИЛ и Талибан, Ал-кайда и других террористических организаций, Запад и США могут использовать этот регион для размещения военных баз и для борьбы с этими организациями. США заинтересованы в том, чтобы в этот регион не суме-

ли войти и повлиять такие региональные державы, как Пакистан, Индия, Турция и арабские страны.

Проблемам межгосударственных политических и экономических отношений стран Центральной Азии за последнее время уделяют свое внимание различные научно-исследовательские центры США, Китая, России, ЕС, арабских стран и т.д. Так, Чуфрин Г.И. отмечает: «Обращает на себя внимание при этом то, что западными учеными, наряду с изучением уже сложившихся межгосударственных связей стран Центральной Азии, активно разрабатываются концепции переустройства, «переформатирования» этих связей и одновременно формирования качественно новых международных отношений политического и экономического характера с новыми центрами силы, с ведущими державами мира. В этой связи уместно упомянуть предложенную ими концепцию «Большой Центральной Азии» или военно-политическую программу «Каспийская стража», ставших уже частью официальной политики США в регионе». [2, 220] Чуфрин Г.И. имеет в виду известную концепцию «Великой Центральной Азии», разработанную американскими политологами и учеными, в котором в частности отмечается господство США над странами Азии и Кавказа, что если они сумеют внедрить себя в эти регионы и повлиять на руководство этих стран, они сумеют повлиять и руководить и другими важными геополитическими регионами.

Следует отметить, что интересы США к государствам Центральной Азии (бывших советских республик Средней Азии) в основном начали проявляться после 1991 года, когда эти республики приобрели свою независимость. По мнению Л. Йонсон, началом процесса проявления интереса США и Запада к странам Центральной Азии было тогда, когда члены НАТО приняли программу «Партнерство ради мира». [3,] Первые политические интересы США к этому региону сводились лишь к тому, чтобы уменьшить влияние России в этом регионе. Конечно, были и интересы стабильности и мира в этом регионе. После вхождения сил НАТО во главе США в Афганистан и в Ирак, пози-

ции США в регионе стали заметнее. Это случилось тогда, когда США открыли свои базы в Кыргызстане и в Узбекистане. Так, А. Богатуров отмечает: «По-видимому, у американского руководства возникло ощущение, что традиционная для США как морской державы политика контроля над прибрежно-островным поясом Старого Света недостаточна для обеспечения интересов США — во многом оттого, что именно в глубине материка, а не у его побережья, как в прошлые два века, сосредоточены те базовые природные ресурсы развития (в т.ч. нефтегазовые), в отрыве от освоения которых американская элита не рискует осмысливать перспективы борьбы за сохранение глобального лидерства США. Ситуация в самой материковой Евразии позволяет американцам продвинуться туда без особых затрат и не сталкиваясь с серьезным противодействием». [4, 14]

Следует отметить, что большинство авторов ссылаются на то, что американская политика в Центральной Азии началась после 19991 года, т.е. после падения СССР. Однако по нашему мнению, не стоит забывать, что до упомянутой даты, в различных геополитических концепциях (Ратцеля, Макиндера, Хаусхофера и др.) всегда говорилось или упоминалось о таком важном геополитическом центре, который очень важен для политики и господства американской идеологии, и на который стоит немедленно повлиять разными методами и способами, является Центральная Азия и в целом весь азиатский континент (включая и Кавказ), обладание которым может привести к однозначному господству США во всем мире.

После падения Президента Кыргызстана А. Акаева, что, по мнению многих политологов, было результатом внешнего вмешательства, политика США в этом регионе резко изменилась. Это хорошо понимали руководители Центрально-Азиатских стран. По этой причине, были созданы такие международные организации, как ШОС и ОДКБ. Но по известным причинам, после длительных переговоров в Манасе был сохранен региональный пункт управления ВВС США с определенным количеством военнослужащих до

2009 года. Помимо всего этого, США старается развивать с центральноазиатскими странами военно-техническое сотрудничество, оказывает помощь в становлении национальных вооруженных сил, обучает военный персонал по стандартам НАТО (ИМЕТ).

Понятно, что геополитика и геостратегия США имеет на самом деле глобальный характер и включает в себе почти, что все регионы и каждое отдельное государство мира. Геополитика США имеет многофакторный и многоуровневый характер, затрагивает политические, военно-стратегические, экономические и идеологические стороны. По нашему мнению, политика США не направлена лишь в одностороннем направлении, только бы господствовать в этом регионе. Для США важны и другие аспекты этого вопроса: стабильность и мир в регионе, повышение экономики и уровня благосостояния этих стран, распространение демократических начал, проблемы права и свободы человека и граждан, вхождение в мировую экономику этих стран и т.д. Об этом свидетельствуют различные программы по развитию этого региона, капиталовложения и инвестиции в этот регион, материально-техническая помощь странам этого региона, деятельность различных международных неправительственных организаций в этом регионе, в частности в Республике Таджикистан (Международные организации, как Врачи без границ, Спасение детей, Программа ООН по развитию страны, ОБСЕ и др.).

М. Лаумулин отмечает, что со дня обретения независимости, все страны Центральной Азии испытывают на себе американское или западное влияние и давление, и практически по всем указанным направлениям. [5,с.51] Известно, что политика США в ЦА проводится не отдельно и индивидуально, она сталкивается с политикой и интересами других региональных держав, как России, Китая, ЕС, Ирана, Пакистана и Индии, и во многом зависит от отношения США с этими странами. В принципе геополитика США по отношению к ЦА странам это одна часть общей Евразийской политики США, затрагивающая кроме государств ЦА, регионы Каспия и Кавказа, Афгани-

стана, Среднего Востока, Южной Азии и Китая. А в свою очередь, Евразийская геостратегия США это одна часть глобальной стратегии Белого Дома, нацеленная на сохранение превосходства США в мировой экономике и финансовой системе, укрепление военно-политического доминирования Вашингтона, расширение своего геополитического влияния, влияние на своих конкурентов и соперников (Россия, Китай, Индия), контроль над исламским востоком и т.д.

Центральноазиатские страны не взирая на политические интересы всех вышеупомянутых стран, борьбы между сверхдержавами над господством в этом регионе, интересов других региональных держав, имеют свои личные геополитические и геостратегические интересы и проблемы. Так или иначе, не смотря на политику всех супердержав, включая и США, центральноазиатские страны сами заинтересованы иметь двусторонние отношения с основными мировыми политическими игроками, как США, Китай и Россия, ЕС и НАТО, так и с региональными державами, как Индия и Пакистан, Иран и арабские страны, Турция и Япония и т.д. В связи с многочисленными экономическими и политическими проблемами, страны Центральной Азии вынуждены и обязаны сотрудничать не только с друг другом, но и со всеми развитыми экономическими державами. И односторонние отношения только с Россией, как давнего политического друга и покровителя, не является выходом из трудной ситуации.

По мнению М. Лаумулина, политика США к странам ЦА имеет большое значение для него, однако оно не единственный элемент этой глобальной стратегии США. И учитывая критическую важность стран ЦА для евразийской политики США и установления ими контроля над Евразией, можно прогнозировать, что роль и значение этого региона для США в будущем будет только возрастать. [5,с.51] Не зря известный английский политик и путешественник Маккиндер Х., идеи и взгляды которого популярны в США, приравнивает контроль и влияние над Евразией к контролю над всем миром. [6,с.5]

По мнению Ташматовой С.И., с которой мы также частично согласны, осно-

вополагающими принципами присутствия и влияния геополитики США в странах ЦА являются:

1. В силу целого ряда причин регион ЦА приобретает все большее значение для осуществления своей внешнеполитической геостратегии США;

2. Геополитика Вашингтона в ЦА направлена на развитие своего влияния в этом регионе, и прежде всего за счет укрепления своего военного присутствия на постоянной основе;

3. Основными принципами политики США в странах ЦА считаются сфера безопасности, геоэкономика и демократизация по принципу «демократический стандарт»;

4. Геополитика Вашингтона в ЦА характеризуется несмотря на прагматизм и результативность – наличием противоречий и «двойных стандартов», отрицанием местных политических реалий социокультурной специфики;

5. Главной причиной удерживания американской экспансии в ЦА считается региональная политика России. Через ОДКБ в регионе формировалась новая система обеспечения безопасности, что может не понравиться США, однако страны ЦА продолжают сотрудничать с США в области обеспечения безопасности этого региона и от этих отношений зависит будущий политический расклад региона;

6. В регионе заметно возрастает влияние Китая, что считается дополнительным стимулом для США в осуществлении своего влияния в регионе;

7. Полагаясь в основном на Россию, государства ЦА выгодно используют для себя предложения США для своего развития, привлечения инвестиций и помощи, обеспечения безопасности. Но, страны ЦА как показывает практика ради выгод США не отходят от своих интересов и маневрируя между сильными державами также не намерены играть на противоречиях между ними. [7,с.28-34]

Хотелось бы добавить к высказываниям Ташматовой и то, что геополитика США в регионе направлена не только для своего влияния и не только путем военного присутствия, и, что военное присутствие США могут и не способствовать

безопасности региона, а усугублять её, и, что военное присутствие США в регионе не так уж и важна, достаточно их военная помощь, и для целей обеспечения региона необходимо наращивание своих вооруженных сил путем приобретения новейшей военной техники и подготовки квалифицированных военных кадров, и создания современной боеспособной армии. Также важно отметить, что для США Кыргызстан не считается главным политическим партнером, здесь есть другие нюансы, США одинаково относится ко всем странам региона. Сотрудничать можно со всеми супердержавами, но полагаться лучше стоит на свои силы.

В целом, по мнению некоторых авторов, геополитика и геостратегия США в ЦА определяется двумя ключевыми вопросами и несколькими менее важных проблем. Так, после распада СССР США сразу же признали независимость пять образовавшихся новых государств ЦА и закрепили с ними дипломатические отношения. Позднее, в 1992 году Конгресс США принимает закон «О поддержке свободы», задачей которого являлось приведение американского законодательства в соответствие с новой геополитической ситуацией существования 15 независимых государств. Этот поступок способствовало созданию открытых рынков, развитию демократии и установлению гражданского общества, формированию механизмов, стимулирующие торговлю, экономическое сотрудничество и обмена в области образования, обеспечению финансовой поддержки процессов прекращения распространения оружия и демилитаризации. Посредством этого закона США стремились укрепить свою национальную безопасность через предотвращение реставрации коммунизма, а в ЦА – предотвращение возникновения религиозного экстремизма. [5,с.54]

Изучая и исследуя данный вопрос в политической литературе, мы пришли к такому выводу:

- США будут продолжать наращивать свою геополитику и геостратегию в странах Центральной Азии несмотря на все преграды и трудности, возникающие в осуществлении своей политики;

- в ближайшие несколько лет страны ЦА несмотря на политику и интересы России и Китая и других региональных

держав в этом регионе, будут продолжать свое сотрудничество с США и с другими высокоразвитыми странами Запада по разным экономическим, политическим, техническим и другим вопросам;

- так как страны ЦА пока ещё не добились своей политической, экономической, энергетической независимости, они так или иначе зависимы от экономической и технической, а может и геополитической помощи США и других стран Запада, членов НАТО и ЕС;

- странам ЦА необходимо и важно объединить все усилия и силы по укреплению своей экономической и политической, военной и энергетической независимости в рамках различных объединений и союзов, таких как ШОС и ОДКБ, решить насущные проблемы, касающиеся этого региона, создавать различные экономические союзы по развитию региона, разрабатывать различные совместные проекты и программы для развития экономики этого региона, свободного перемещения народов, живущих в этом регионе, укреплять южные границы региона (в особенности границы Таджикистана и Узбекистана) и многие другие проблемы и задачи, чтобы не быть в зависимости от влияния и помощи развитых экономических держав.

Литература

1. Ежегодное Послание Президента Республики Таджикистан. 23 января 2015 год. Душанбе.
2. Чуфрин Г.И. Россия в Центральной Азии: Монография./Г.И. Чуфрин. - Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. - 220 с
3. Программа НАТО «Партнерство ради мира» (Partnership for Peace, или PFP) принята в Брюсселе 10.01.1994 г. на встрече глав государств и правительств стран - членов НАТО.
4. Богатуров А. Россия в глобальной системе обеспечения энергетической безопасности // А. Богатуров. Южный фланг СНГ. Центральная Азия - Каспий - Кавказ: энергетика и политика / Под ред. А. Мальгина, М. Наринского. Вып. 2. - М., 2005.

5. Лаумулин М. Центральная Азия и Кавказ./ М. Лаумулин. Научный журнал. №4(52), 2007.
6. Тренин Д. Конец Евразии: Россия на границе между геополитикой и глобализацией./Д. Тренин. М.: Интердиалект+, 2002.
7. Ташматова С.И. Политика США в отношении стран Центральной Азии. / С.И. Ташматова. Автореферат дис. кпн. Москва, 2004.

**ОСИЁИ МАРКАЗӢ
ВА ГЕОПОЛИТИКАИ ИМА
ДАР ИН МИНТАҚА**

Норов Б.И.

Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳими муосири вобаста ба мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, масъалаи геополитика ва геостратегиаи ИМА нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ дида шудааст. Ин масъаларо ба фикри муаллиф инчунин олимону муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ дида баромадаанд. Муаллиф раванди иҷро ва амалисозии геополитикаи ИМА-ро нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ баъди ба даст овардани соҳибхитӣҳои онҳо ва мустақилияти сиёсӣ кӯтоҳ ва дақиқ тавсиф мекунад. Муаллиф ба бархе аз осорҳои сиёсӣ ва пажӯҳишҳои мухталифи олимони таҷрибавар, ба ин ҳодиса ва масъала, усул ва равишҳои амалисозӣ, сабаб ва оқибатҳои сиёсати ИМА дар минтақаи Осиёи Марказӣ тавсифи мухтасар медиҳад. Дар ин мақола муаллиф қайд мекунад, ки геополитика ва геостратегиаи ИМА дар ҳақиқат хусусияти глобалӣ дорад ва дар худ қариб, ки ҳамаи минтақаҳо ва ҳар як давлати алоҳидаи ҷаҳонро шомил мекунад. Геополитикаи ИМА моҳияти бисёрҷаҳа дошта, ба самтҳои сиёсӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, иқтисодӣ ва идеологӣ таъсири худро мерасонад.

Муаллиф хулосабарорӣ намудааст, ки геополитика ва геостратегиаи ИМА дар ояндаи наздик давом меёбад ва нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ бо сабабҳои объективӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ амалӣ мегардад.

Калидвожаҳо: *беяроқгардонӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, сиёсат, Ғарб, ҳамкори*

ҳарбӣ-техникӣ, захираҳои табиӣ, сарҳадҳои стратегӣ, Осиёи Марказӣ, стратегия, геополитика, тараққиёт, амалисозӣ, таъсир, консепсия, геостратегиаи ИМА.

**CENTRAL ASIA AND THE US
GEOPOLITICS IN THIS REGION**

Norov B.I.

This scientific article deals with one of the topical issues of our time concerning the countries of Central Asia, the issue of geopolitics and US geo-strategy towards the countries of Central Asia. This question in the opinion of the author was also considered by many modern domestic and foreign scientists and researchers. The author briefly and in detail describes the process of implementing and implementing US geopolitics in relation to the Central Asian countries after they have acquired sovereignty and political independence. The author, relying on some political works and research of various scientists, gives a brief description of this phenomenon and question, methods and methods of implementation, the causes and consequences of the implementation of US policy in the Central Asian countries. In this article, the author notes that geopolitics and geostrategy of the United States is in fact global in nature and includes in itself almost all regions and each individual state of the world. The geopolitics of the United States has a multifactorial and multi-level nature, affecting the political, military, strategic, economic and ideological aspects.

The author of this article draws conclusions and draws his own conclusion that geopolitics and the geostrategy of the United States will continue in the near future and be carried out in relation to the countries of Central Asia for objective economic and political reasons.

Key words: *demilitarization, geo-economics, politics, the West, military-technical cooperation, natural resources; strategic borders, Central Asia, strategy, geopolitics, development, implementation, influence, concepts, US geo-strategy.*

СТРАТЕГИЯИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКӢ ҲАМЧУН
ПАДИДАИ СИЁСӢ

Гулмирзоев А.Ш. – унвонҷӯи Шӯъбаи сиёсатшиносии ИФСҲ АИ ҶТ
(e-mail: alidod2018@gmail.com Тел: 98 762 01 00)

Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳқиқотҳои илми мавҷуд буда масъалаи «мушкилоти гидроэнергетика ҳамчун падидаи сиёсӣ» мавриди омӯзиши қарор гирифта, стратегияи ҳалли ин мушкилот дар минтақаи Осиёи Марказӣ нишон дода шудааст. Инчунин, амнияти обу энергетикӣ, иригатсия, дарёҳои фаромарзӣ, муносибатҳои минтақавӣ, мушкилоти экологӣ ва манфиатҳои милли таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: амнияти энергетикӣ, мушкилоти обёрӣ ва обтаъминкунӣ, проблемаҳои экологӣ, захираҳои гидроэнергетикӣ, давлат, сиёсат, муносибатҳои минтақавӣ, ҳадаф, манфиатҳои милли.

Амнияти энергетикӣ падидаи сиёсӣ ба шумор рафта, ҳалли масъалаҳои стратегии он, вобаста ба шаклҳои истеҳсоли энергия (аз нафт, газ, ангишт, торф ва ғайра), маънӣ ва мазмуни мушахассро доро мебошад.

Дар ин раванд гидроэнергетика яке аз усулҳои тавлиди нерӯи электрикӣ мебошад, ҳарчанд он нисбат ба дигар намуди энергия бисёрталаб мебошад, аммо аз ҷиҳати экологӣ бартарии калон дорад. Барои истеҳсоли энергияи электрикӣ дар нерӯгоҳҳои барқи обӣ (НБО) иқтидори механикии обро истифода карда, дар натиҷаи кори гидрогенератор барқ ҳосил менамоянд. Барои истеҳсоли иқтидори калони электрикӣ дар дарёҳои бузургу миёна обамборҳои калон бо сарбанди баланд месозанд ва истифода аз захираи потенциали обӣ тавоноии НБО-хоро зиёд мегардонанд, ки ин равиш ба ҳолати гидравликии дарё, наботот, ҳайвонот, растаниҳо ва экологияи гирду атроф зарари манфӣ мерасонад. Аммо қайд кардан зарур аст, ки НБО нисбати

нерӯгоҳҳои аловӣ ва атомӣ аз ҷиҳати бехатарии техникӣ, иқтисодӣ ва экологӣ тафовути хело калон дорад. Дар ҳаҷон нисбати захираҳои гидроэнергетикӣ дар истеҳсоли электроэнергия бисёртар ба захираҳои энергетикӣ карбогидратҳо таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд ва дар сиёсати энергетикӣ энергияи сӯзишворӣ нақши бузург мебошад.

Дар натиҷаи истифодаи энергияи сӯзишворӣ, алалхусус дар нерӯгоҳҳои аловӣ, истеҳсоли гази карбогидрат ба экология махсусан ба иқлими ҳаҷон таъсири ҷиддии манфӣ расонд ва ҳамин тавр барои бартараф кардани мушкилот, ҷомеаи ҳаҷонӣ кишварҳои аз меъёри муайян барзиёд истеҳсолкунадаи гази карбогидридро даъват пазируфт. Кишварҳое, ки захираҳои гидроэнергетикӣ надоранд, барои таъмини босуботи амнияти энергетикӣ худ аз захираҳои энергетикӣ карбогидратҳо истифода мекунанд. Афзоиши назарраси истеҳсоли энергияи карбогидратҳо ба кишварҳои истеҳсолкунанда аз ҷиҳати иқтисодӣ фойдаовар мебошанд ва дар бозори ҳаҷонӣ энергетикӣ барои ба даст овардани манфиати сиёсии худ кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Давлатҳои истеҳсолкунанда бошанд барои таъмини амнияти энергетикӣ ва рушди иқтисодии ояндаи худ аз кишварҳои истеҳсолкунанда энергияи захиравӣ ва эҳтиётотӣ талаб менамоянд. Баҳри бартараф кардани таъсурот ба экология ба истеҳсолкунандагон ва истемолкунандагони энергияи карбогидратҳо лозим омад, ки ба технологияи навъи каммасраф, сарфаҷӯна ва оқилона истифода кардан, мусоидат намоянд.

Барои таъмини амнияти энергетикӣ кишварҳои дорои захираҳои энергетикӣ алтернативӣ дошта ба истихроҷ ва

истехсоли энергия имконято фароҳам меоранд ва ба иқтисодиёти баланд ноил мешаванд. Дар давлатҳое, ки захираҳои энергетикӣ кам ба назар мерасад дар таъмини амнияти энергетикӣ ба мушкилии норасоии энергия рӯ ба рӯ мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар ҷаҳон захираҳои энергетикӣ ба таври гунгун ҷойдоранд ва ба итмом расидани он ҷомеаи ҷаҳониро ба мушкилоти таъмини босуботи энергетикӣ оварда расондааст [10, 1-2].

Масалан, давлатҳои Араб дорои захираҳои энергетикӣ, ба монанди нафт, мебошанд ва ҳамчун давлати содиркунанда дар бозори ҷаҳонӣ маъруф аст. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ бошад Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон соҳиби иқтидори калони захираҳои гидроэнергетикӣ, Ўзбекистон, Қазоқистон ва Туркменистон соҳиби бойгариҳои зиёди энергияи сӯзишворӣ мебошанд, ки ин ҳолат метавонад ба суботи таъмини амнияти энергетикӣ таъсир расонад. Зиёда аз ин, давлатҳои қудратманди истифодабарандаи энергия, ба монанди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо ва Чин ба давлатҳое, ки дорои сарватҳои энергетикӣ калон, махсусан ба захираҳои гидроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ, таваҷҷӯҳ зоҳир карданд.

Ҳамзамон, кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мушкилоти камбизоатӣ баргарафсозии оқибатҳои об ва таъмини амнияти энергетикӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Дар муқоиса баҳри таъмини амнияти энергетикӣ ва мушкилоти амнияти обӣ дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ баҳсҳо ва рақобатҳо ба назар мерасанд. Захираҳои оби минтақа аз дарёҳои Ому ва Сир сарчашма мегиранд. Ҷумҳуриҳои болооб барои истеҳсоли нерӯи барқӣ захираҳои обиро истифода мекунанд ва давлатҳои поёноб бошанд – Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон, обро барои таъмини системаи кишоварзӣ ва обёрӣ равона намудаанд. Махсусан Ўзбекистон барои обёрии заминҳои пахта дар фасли гармо эҳтиёҷи калон ба захираҳои обӣ дорад. Дар замони Иттифоқи Шӯравӣ системаи ивазкунии захираҳои обӣ ба захираҳои

сӯзишворӣ мавҷуд буд, ки ин раванд таъминоти энергетикӣ ва иригатиони танзим менамуд, аммо баъди пошхӯрии давлати Шӯравӣ кишварҳои минтақа мавқеи сиёсии худро иваз намуданд.

Кишварҳои поёноб барои интиқоли энергияи сӯзишворӣ аз давлатҳои болооб маблағ талаб карданд ва баъди пардохт накардан интиқоли нерӯи сӯзишвориро қатъ намуданд. Дар ин ҳол давлатҳои болооб обамборҳои НБО-Норак, Қайроққум ва НБО-и Тагтогулро бо пуррагӣ аз речаи иригатионӣ ба речаи энергетикӣ барои таъмини амнияти энергетикӣ баргардонданд. Дар натиҷа бо сабаби захира кардани об, дар фасли гармо дар обамборҳои НБО ба системаи кишоварзии давлатҳои поёноб зарари иқтисодӣ расид ва ҳамин тавр, муносибатҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ халалдор шуд. Кишварҳои поёноб ба он назаранд, ки дар захираҳои оби фаромарзӣ ҳақи худро доранд ва барои пардохти ҳақи об уҳдадор нестанд. Аммо Тоҷикистон ва Қирғизистон бо сабаби надоштани захираҳои сӯзишворӣ ба гидроэнергетика таъҷиб карданд ва барои таъмини амнияти энергетикӣ талош меварзанд. Ҳамин тавр, ҳалли масъалаи энергетикӣ ва гидроэнергетикӣ дар Осиёи Марказӣ дар раванди вайроншавии муносибатҳои минтақавӣ стратегияҳои сиёсии энергетикӣ наваз ба навро эҳё намуд ва ҳамчун падидаи сиёсӣ нақш гирифт.

Хусусияти асосии кишварҳои Осиёи Марказӣ блоки ягонаи геополитикӣ будан аст. Дар минтақа захираҳои энергетикӣ карбогидритҳо дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ нақши калидӣ мебозанд. Ҳамзамон, панҷ кишвари Осиёи Марказӣ дар самти афзалиятҳои захираҳои энергетикӣ, фарқ мекунанд. Ҳар як кишвари минтақа барои ҳалли мушкилоти энергетикӣ мавқеи сиёсии худро назаррас меҳисобад ва барои ҳалли проблемаи энергетикӣ ва гидроэнергетикӣ бар нафъи манфиати миллии худ Ҷумҳурияи Тоҷикистон охири ҳамкорӣҳои минтақавӣ энергетикӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ назаррас арзёбӣ наметавонад. Мутахассисон ба он назаранд, ки

барои таъмини амнияти энергетикӣ, обӣ ва саноатӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама мустақкам кардани робитаҳои иқтисодӣ ва дӯстона мебошанд [2, 2].

Давлатҳои поёноб, махсусан Ўзбекистон, аз давлатҳои болооб дар ҳолати сохтани иншоотҳои гидро-энергетикии қудратӣ, барои зарари экологӣ ва техникӣ нарасондан, кафолат талаб намуданд, аммо кишварҳои болооб бо пуррагӣ кафолат дода наметавонанд. Давлатҳои болооб (Тоҷикистон, Қирғизистон) бошанд барои таъмини амнияти энергетикӣ, иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи камбизоатӣ ва иҷтимоӣ ба давлатҳои абарқудрат ва созмонҳои байналмиллалӣ барои ҳалли ин мушкилот муроҷиат менамоянд. Ҳамин тариқ, Сарвари давлати Тоҷикистон Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар конференси байналмиллалӣ, ки 8-10 октябри соли 2010 дар шаҳри Душанбе баргузор шуд, қайд кард, ки манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя дар ҳолати истифодаи "захираҳои гидроэнергетикӣ, пурра ба инобат гирифта мешаванд [3, 20].

Аз ин лиҳоз, ба хотири риояи манфиатҳои минтақавӣ ва пешниҳоди ҷолиб аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки ҷаҳонӣ барои таҳияи сохтмони НБО ва таъмини амнияти энергетикӣ минтақа мусоидат намуд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Парлумони кишвар дар соли 2010, қайд шудааст, ки "бори дигар ба ҳамаи мардуми минтақа муроҷиат мекунам, таъкид мекунам, ки Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ ҳамсояҳои худро бе об наменонад"[5, 20].

Ҳамин тариқ, муайян кардан мумкин аст, ки ҳар як давлат дар Осиёи Марказӣ мавқеи сиёсии худро барои таъмини амнияти босуботи энергетикӣ миллӣ ва баҳри манфиатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ дар бозори энергетикӣ, сарфи назар аз созишномаҳои байналхалқӣ, қонунҳое, ки дар масъалаҳои энергетика ва экология қабул шудаанд, фароҳам меоранд. Барои расидан ба ҳалли мушкилоти гидроэнергетикӣ ва амнияти энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ, олимони ва таҳқиқотчиён назарияҳои гуногунро пешниҳод карданд:

Дар навбати худ, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон бояд ба созишномаҳои дучониба оид ба оби муштарак тавачҷӯх зоҳир намоянд, раванди дарозмуддати тақсимои марзиро тақвият. Агар созишномаҳои дучониба бомуваффақияти бештар ба анҷом расанд, сониян онҳо метавонанд ба бастанӣ шартномаи минтақавӣ шуруъ намоянд. Дар айни замон, мувофиқи баҳои коршиносон, Русия ва дигар аъзоёни ҷомеаи ҷаҳонӣ, донорон бояд тамоми имкониятҳои худро истифода кунанд, то ки кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ин самт роҳ ёбанд, динамикаи тағйирёбии муноқишаҳоро тағйир диҳанд ва барои таъмини амнияти обу энергетикӣ таҳкурсии гузоранд [6, 5].

Таҳлили ташаббусҳои ва созишномаҳои имзошуда нишон медиҳанд, ки тичорати дохилии минтақавӣ дар ҷаҳорҷубаи (ЦАЭС) системаи ягонаи энергетикӣ Осиёи Марказӣ (СЯЭОМ) аллақай ҳамчун ҳалли мушкилоти амнияти энергетикӣ истифода мешавад. Таҳдидҳо ба амнияти энергетикӣ дар шароити тағйироти геополитикӣ ба конвергенсияи бахшҳои энергетикӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ оварда расонид. Ташаббусҳои барқарорсозии ҳамкорӣ дар доираи СЯЭОМ қадами муҳим ба сӯи реинтегратсияи бахшҳои энергетикӣ минтақа мебошанд. Тоҷикистон ва Қирғизистон мубодилаи тичорати энергетикӣ бо Ўзбекистон дар асоси баробарҳуқуқӣ доранд. Ўзбекистон, Туркманистон ва Қазоқистон низ сиёсати худро барои ҳамкорӣҳои минтақавӣ таҳрир карданд. Тарафҳо фаҳмиданд, ки пурра азнавташкилкунӣ соҳаҳои энергетикӣ имконнопазир аст [1, 10].

Барои ҳалли мушкилоти захираи обиву энергетикӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ, бояд як иттифоқи калон байнидавлатӣ, бо иштироки Русия, ташкил карда шавад ва ба ғайр аз мушкилоти обу энергетикӣ ба проблемаи кишоварзӣ ҳам мусоидат намояд. Ин иттифоқи байнидавлатӣ метавонад зарурати амнияти обу энергетикӣ дар минтақа таъмин намояд ва барои ҳалли ин мушкилот дар ҳамаи фаслҳои баҳри ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ чораҷӯӣ

намоянд. Агар чунин итифоқҳо офарида шаванд, эҳтиёҷоти ҳамаи ҷумҳуриҳоро ҳал менамоянд. Ҳамин тавр ҳар як давлат мувофиқи талаботаш метавонад мушкилоти норасогии обу энергетикашро таҳрезӣ намояд. Ман фикр мекунам, ки ҳамаи кишварҳо бояд инро ба инобат гиранд.

Барои ноил шудан ба квотаҳои истеъмолии обу энергетика, зарур аст, ки полисиаи байналхалқии об таъсис дода, таҳлили номутобикатӣ анҷом дода шавад. Дар ҳолати зудтар баррасӣ накардани мушкилоти обу энергетикӣ ин проблема метавонад ба рушди устувори мињақа таъсири ҷиддӣ расонад [7, с.3].

Бояд қайд кард, ки вазъи соҳаи об ва энергетика байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳалли дурусти худро пайдо накардааст. Ҳамаи имконият барои анҷом додани сармоягузори муштарак дар сохтмони нерӯгоҳҳои оби нав дар қаламрави Қирғизистон ва Тоҷикистон, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои захираҳои об ва навсозии инфраструктураҳои заминсозӣ дар Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон зарур мебошад [4, 8].

Умуман, ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ метавонад ба ҳалли проблемаи обу энергетикаи Осиёи Марказӣ мусоидат кунад. Танҳо дар ҳамин ҷаҳорҷӯба имконияти таъсиси механизмҳои самарабахши иқтисодӣ барои истифодаи муштарак ва самарабахшии захираҳои обу энергетикӣ, аз ин рӯ, кафолати бозътимод барои рушди устувори минтақаи Осиёи Марказӣ дар оянда вучуд дошта метавонад [8, с.8].

Қайд кардан зарур аст, ки гидроэнергетика ва энергияи сӯзишворӣ дар таъмини амнияти обу энергетикӣ нақши муҳимро мебозанд. Ба ин хотир, баҳри манфиати милли ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ стратегияи сиёсии обу энергетикаи худро тақвият додааст. Захираҳои оби ҳамчун манбаи стратегӣ барои истеҳсоли энергия, системаи кишоварзӣ ва обёрӣ дар минтақа арзёбӣ мешаванд. Захираҳои оби барои Тоҷикистон ва Қирғизистон манбаи истеҳсоли нерӯи электрикӣ ва барои

Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазқистон бошанд барои кишоварзӣ ва обёрӣ зарур мебошанд. Истифодаи бемайлоии захираҳои оби ба норасогии об ва пайдошавии мушкилотҳои экологии минтақа мусоидат намудааст. Қайд намудан ба маврид аст, ки норасогии захираҳои оби бо сабаби зиёд шудани талафоти он мебошад, ки аслан дар системаи кишоварзӣ ва обёрии кишварҳои поёноб ба назар мерасад. Дар НБО бошад, талафоти захираҳои оби хело кам эҳсос карда мешавад.

Ҳамин тарик, дар асоси гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои ҳалли проблемаи энергетикӣ ва гидроэнергетикӣ дар Осиёи Марказӣ бояд системаи ягонаи энергетикӣ дар минтақа ташкил карда шавад, ҳамзамон барои сохтани НБО қудратӣ дар қаламрави Тоҷикистон ва Қирғизистон кишварҳои поёноб Ўзбекистон, Қазоқистон ва Туркменистон барои маблағгузори муштарак мусоидат намоянд. Қайд кардан зарур аст, ки стратегияи сохтмони НБО дар дарёҳои милли ва фаромарзӣ барои манфиати милли тамоми давлатҳои минтақа мебошад ва пеш аз ҳама барои ҳалли мушкилоти глобалӣ яъне кам кардани обшавии пирахҳо, паст намудани гармшавии иқлим ва кам намудани истеҳсоли газҳои гармхонагӣ, таъмини амнияти обу энергетикӣ ва иқтисодӣ равона шудааст.

Адабиёт

1. Аминҷонов Ф. Возможна ли энергетическая реинтеграция в Центральной Азии перед лицом новых рисков? Ву Он Сентябрь 4, 2017 /Sharethispost: <https://caa-network.org/archives/1017> (санаи муроҷиат: 25.09.2019).
2. Нигора Бухари-заде Международное информационное агентство «Фергана» Jun. 25th, 2015 at 5:31 PM <https://komipermyak.livejournal.com> (санаи муроҷиат: 25.09.2019).
3. Водные ресурсы бассейна Аральского моря (ZOI Environment Network) // ИА Фергана. 17.06.2015.) <https://komipermyak.livejournal.com> (санаи муроҷиат: 25.09.2019).

4. Ауелбаев Б., Ержанов Т. Политика стран Центральной Азии и водно-энергетические проблемы региона // Analytic-Аналитическое обозрение. - Алматы, 2009. - №3. – С. 8.
5. Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ в 2010 году. Режим доступа: www.prezident.tj/rus/novostee_240410.html (санаи мурочиат: 12.03.2017).
6. Вопрос водно-энергетических ресурсов Центральной Азии с-5 Facebook Twitter VK Blogger LiveJournal google_plus Email Print Ресурс (санаи мурочиат: 04.2017).
7. Косолапова Е. Редактор: Константин Шапиро. Для решения водных проблем Центральной Азии нужна новая стратегия. Твиттер: @E_Kosolapova (санаи мурочиат: 3 июня 2015).
8. Гидроэнергетика Киргизии в контексте решения водно-энергетических проблем Центральной Азии // <http://www.allbest.ru/> (санаи мурочиат: 16.08.2017).

A STRATEGY FOR SOLVING HYDROPOWER ISSUES AS A POLITICAL PHENOMENON

Gulmirzoev A.Sh.

This article is based on research on the issue of “hydropower as a political phenomenon”, and the strategy of this problem in the Central Asian region is highlighted. In addition, water and energy security, irrigation, river crossings, regional relations, environmental issues and national interests were analyzed in order to address the issue of energy security in the region.

Keywords: *energy security, irrigation and water issues, hydropower resources, environmental issues, government, politics, regional relations, national goals and interests.*

СТРАТЕГИЯ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Гулмирзоев А.Ш.

В данной статье, на основе существующих в науке исследований по теме «гидроэнергетика», осуществлена попытка определить стратегию решения проблемы гидроэнергетики как политический феномен, и рассмотрены пути и способы её решения в центрально-азиатском регионе. Кроме того, в статье подвергнуто анализу вопросы водной и энергетической безопасности, ирригации, пересечения рек, региональных отношений, экологических проблем и национальных интересов с целью решения проблемы энергетической безопасности в регионе.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, ирригационные и водные проблемы, гидроэнергетические ресурсы, экологические проблемы, государство, политика, региональные отношения, национальные цели и интересы.*

НИЗОЪҲОИ ДИНӢ-СИЁСӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР
Зиёзода Н. И. - аспиранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(тел.: (+992) 901-11-12-20)

Ҳадаф аз ин мақола баррасии мавзӯи низоъҳои динӣ-сиёсӣ дар замони мосир мебошад. Яке аз баҳсхое, ки таваҷҷуҳи бештари назарияпардозонро дар ҷаҳони имрӯза ба худ ҷалб намудааст, ин низоъ, сабабҳои ба вуҷуд омадани он, низоъҳои динӣ, низоъҳои сиёсӣ, низоъҳои динӣ-сиёсӣ, ифротгарой, терроризм, роҳҳои бартарафкунии низоъҳо мебошад.

Мазмун, моделҳои диндорӣ захираҳои гуногуни низоъангезӣ доранд ва аз ин рӯ, сатҳи низоъдорӣ ҳар як конфессия бо он муайян карда мешавад, ки кадом модел дар байни пайравони он афзалият дорад. Дар мақола зикр гаиштааст, ки “низоъ” ва “низои динӣ” аз нуқтаи назари низоъшиносӣ метавонад ҳамчун ҳолати кушода ва аксари мавридҳо идомаи мубориза ё ҳолати ноҳамоҳангӣ тавсиф гардад. Зеро тамоми ҳаёти инсонӣ бо низоъҳо тавсиф мешаванд ва тибқи қонуни ягонагӣ ва муборизаи бо ҳам зидҳо, низоъҳо на танҳо имкон доранд сабаби вайроншавиҳо бошанд, балки он гаҳворе низ мебошанд, ки дар он чизи тамоман навед тавлид мегардад.

Барангезандаҳои низоъҳои динию сиёсӣ инҳо асосан саъю талош барои бартарият; ҳимояи манфиатҳои диндорон, зоҳир намудани таҷовузкорӣ; худҳоҳӣ ва ғ. мебошанд. Метавон хулоса кард, ки низоъҳои динӣ муттасилу давомдор мебошанд.

Калидвожаҳо: низоъ, низоҳои динӣ, низоъҳои сиёсӣ, ифротгарой, терроризм, тундгарой, амнияти милли

Тағйирот ва дигаргуниҳои иҷтимоию сиёсие, ки баъд аз пошхӯрии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба вуҷуд омаданд, сабаб гардиданд, ки кишварҳои зиёде, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо даъвоҳо ва таҳдидҳои зиёди ташкилотҳои динию экстремистӣ дучор гардад. Баланд гардидани фаъолияти ташкилотҳои динӣ ва мавқеи онҳо дар сиёсат рӯз то рӯз ба

харобкориҳои зиёд ба бор оварда истодаанд. Афзудани фаъолият ва зухуроти экстремистию террористии динӣ ҳоло ба ҷомеаи ҷаҳонӣ хавфи зиёдро эҷод карда, барои ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз воситаҳои гуногун – ба монанди ғорат, қатл, гаравгонгирӣ ва дигар омилҳои зиёди ғайриқонунӣ истифода бурда истодаанд. Гурӯҳҳои экстремистӣ зери шиорҳои динӣ ҳадафҳои ғаразноки худро бо ҳар роҳу воситаҳои гуногун амалӣ карда истодаанд.

Бояд зикр кард, ки агар низоъҳо характери иҷтимоию этникӣ ва заминаи динӣ дошта бошанд, онҳо ҳатман ба ҷомеа ва харобкориҳои зиёд оварда мерасонанд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва таҳлили самтҳои фаъолияти ташкилотҳои динӣ ва раванди инкишофи ҳаракатҳои динию сиёсӣ аҳамияти калони илмию назариявӣ дошта, зарурати коркарду пешниҳоди тавсияҳоро барои ошкор кардан, пешгирӣ ва ба эътидол овардани оқибатҳои зухуроти низоъҳои динию сиёсиро ба миён меоварад, ки дар аксари мавридҳо ҳадафрас мебошанд.

Дар баробари миллатгарой ҷомеаи муосир инчунин дин низ олати муҳимтарини таъсиррасонӣ дар соҳаи сиёсат ва ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Дар аксар мавридҳо шиддатнок гардидани низоъҳои мусаллаҳона ва ҷангҳо дар заминаи тезутундшавии муносибатҳои байни гурӯҳҳои миллӣ-этникӣ ва динӣ инкишоф меёбанд. Чунин ҳолат барои амният, комилият ва истиқрору устувории сулҳи на танҳо кишварҳо ва минтақаҳои муайян, балки умуман системаи ҷаҳонӣ таҳдид мекунад, зеро чунин бархӯрдҳо аксаран сабаби даҳшат кардани баъзе давлатҳо ба қорҳои дигар давлатҳо мебошад. Вобаста ба ин, яке аз муҳимтарин амале, ки онро ҳатман бояд анҷом дод, таҳлили системавии сабабҳо, шаклҳои зоҳиршавии онҳо ва роҳҳои

бартараф кардани низоъҳои динӣ дар доираи масъалаҳои геополитикӣ мебошад.

Мубориза ба зидди экстремизми динӣ ва низои динӣ, тадқиқ ва таҳлили онҳо, яке аз вазифаҳои муҳимтарини замони муосир мебошад, зеро пешгирӣ кардани низоъҳои динӣ, феълан характери глобалӣ дошта, пайдо ва пешгирӣ накардан, пешниҳод нагардидани роҳҳои ҳалли онҳо имкон дорад, ки инсониятро гирифтори “бархӯрди тамаддунҳо” ва “интиҳои таърих” намояд.

Заволёбии системаи ҷаҳонии сотсиализм, пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар қаламрави он ташаккулёбии давлатҳои мустақил, на танҳо сабаби тағйирёбии харитаи сиёсии ҷаҳон, балки тағйиротҳои геостратегии глобалӣ гардид, ки аз саршавии давраи нав дар муносибатҳои байналмилалӣ дарак меод. Гузариш аз тартиби ҷаҳонии бисёрқутба ба якқутбаи навро таҳаввулотӣ дардноки муносибатҳо ҷӣ дар байни давлатҳо ва ҷӣ дар дохили давлатҳо, болоравии зиддиятҳо, низоъҳо ва ноустувориҳо ҳамроҳӣ мекунад.

Мубрамияти таҳқиқро ҳамчунин ҳолате тақозо мекунад, ки низоъҳои динӣ-сиёсӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиро фаро мегиранд, дар дин инъикос меёбанд ва ё баръакс – равандҳои низоъангезе, ки дар заминаи динӣ тавлид меёбанд, васеъ ва зиёд гашта, хоҳ-нохоҳ ба характери муносибатҳои иҷтимоӣ ва қабл аз ҳама сиёсӣ, иқтисодӣ ва байнимиллӣ таъсир мерасонанд.

Зарурати омӯзиш ва таҳқиқи “низоъи динӣ-сиёсӣ”-ро инчунин мураккабӣ ва гуногунҷабҳа будани он, мавҷудияти омилҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ, ки ба муносибатҳои дохили-мазҳабӣ ва дохилидинӣ таъсир мерасонад, низ тақозо мекунад.

Агар дар ибтидои асри ХХ низоъҳои динӣ дорои нишонаҳои умумӣ, тамоюлот бошанд, пас дар шароити имрӯза экстремизм аз шаклҳо ва чараёнҳои истифода мебарад, ки онро ба ҳар як шароит ва вазъи кишвар мутобиқ мегардонад. Дар робита бо ин зарурати

аз ҷихати феноменологӣ ва пешгӯии таҳлилӣ ба вучуд меояд. Вазифаи асосӣ коркард ва ба роҳ андохтани сиёсати давлатии асоснокшудаи давлатӣ ба муқобили экстремизми динӣ, ниҳоят муҳим мебошад. Чунин сиёсат консепсияе шуда метавонад, ки дар он тамоми афзалиятҳо, механизмҳои фаъл мушаххас шуда, ба аслиёти демократие, ки дар ҷаҳон қабул ва эътирофшуда, комилан мувофиқат намоянд. Зимнан, бояд ҳар таълимоти давлатии мубориза ба муқобили экстремизми динӣ бояд дар заминаи аслиёти арзишии ҳеш, бо назардошти ҳосиятҳо ва хусусиятҳои табиати иҷтимоӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва ҷуғрофӣ таҳия карда шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз 28 март соли 2006, таҳти рақами №1717 бо фармони Президенти ҶТ Консепсияи ягонаи ҶТ оид ба мубориза бо терроризм ва экстремизм дар мувофиқа бо қонунгузорӣ ва уҳдадорҳои байналмилалӣ дар ин соҳа қабулкардааш, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии мубориза, бо мушаххас намудани ҳадафҳо ва вазифаҳо дар ин самт қабул шудааст [1, 224-228].

Бархӯрди низоъҳои динӣ метавонад дар дохили иттиҳодияҳои динӣ, чараёнҳои байни динҳо ба вучуд оянд. Низоъҳои динӣ дар раванди рақобатҳо, муборизаҳо, зиддиятҳо ва муқобилатҳои душманона, дар ҷангҳои динӣ ифода меёбанд. Дар ҳамин асос низоъҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ки дар онҳо омили динӣ нақши муҳим мебозид, баъзан низоъҳои иҷтимоӣ-динӣ номида мешаванд.

Марҳалаи низоъ, ки бо тағйироти асосҳои он ва таносуби қувваҳои ба ҳам муқобил алоқаманд аст. Вариантҳои имконии фишороварӣ ба низоъ аз ҷониби тарафи ҳукмрон, табиист, ки ба хомӯш шудани он оварда намерасонанд, балки зиддиятро пӯшида ва латентӣ менамояд [4, 136].

Низоъҳои динӣ дар соҳаи маънавии ҳаёти ҷомеа ба вучуд омада, ба масъалаҳои имон ва арзишҳои маънавий тааллуқ доранд. Низоъҳои динӣ ба гурӯҳи низоъҳои арзишҳои маънавий махсуб мебошанд ва аз ин рӯ, ҳамчун

объекти таҳлили илмӣ, шуури динӣ, тасаввуроти динӣ ва шаклҳои ҳаёти динии иттиҳодияҳои иҷтимоӣ-фарҳангии одамон баромад мекунад.

Низои динӣ, қабл аз ҳама, ин низои инсонхост, ки онро зиддияти манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ки дар ду ва ё зиёда доираҳои ба ҳам зид муттаҳид мешаванд. Низоҳои динӣ – шаклҳои махсуси зоҳиршавии ҳаёти этникӣ-динии як қатор давлатҳо буда, аз суботи ҳаёти шаҳрвандӣ то ба геносиди этникӣ-динӣ оварда мерасонад. Дин ва муносибат ба он – қисми ҷудонашавандаи ҳар кадом менталитети миллӣ ва дар баробари он, қисми таркибии сиёсати дохилӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Низоҳои дар заминаи динӣ ба вучудомадаро ҳамзистии якҷояи динҳои гуногун дар қаламрави давлат ба миён меоварад, ки таърихан ба гурӯҳҳои этникии аҳоли така менамоянд. Бидуни омӯзиши ин масъала муҳокимаи комилан мувофиқ оид ба масъалаҳои калидии муносибатҳои муосири дохилӣ ва байнидавлатӣ дар фазои баъдишӯравӣ, дар бораи барқароршавӣ ва фаъолияти тарафайни фарҳангҳои миллӣ ғайриимкон мебошад. Дарки хусусияти муносибатҳои байнидинӣ ҳангоми омӯзиши масъалаҳои ҳамзистии этносҳо ва низоҳои этникӣ дорой аҳамияти хоса мебошад.

Мафҳуми “низои динӣ” таърифи ягонаи возеҳу равшан надорад. Муаллифони гуногун ин падидаи иҷтимоиро ҳар гуна шарҳ додаанд. Масалан, дар фарҳанги “Диншиносӣ” шарҳи ниҳоят васеи “низои динӣ” дода шудааст. В.С. Глаголев ин падидаро чунин шарҳу тавзеҳ намудааст: «Низои динӣ – 1) зиддияти гурӯҳи диндорон ва рӯҳоният дар асоси маромҳои динӣ дар доираи як қалисо ва ё иттиҳодияи динӣ; 2) муваққатан тезутундшавӣ ё ҳолати шиддатнокии дуру дароз дар муносибатҳои догматикӣ ва ташкилии сохторҳои мустақили серковӣ-динӣ, иттиҳодияҳои динӣ ва гурӯҳҳои муайяни диндорон, ки аз ҷиҳати идеологӣ онҳоро тасаввуроти динии ҳар ҷониби муқобил ба миён овардааст». Баъдан муаллиф таъкид намудааст: «Ҳангоми муқобилати

таърихан ташаккулёфтаи фарҳангҳо ва тамаддунҳо, ки ҳар ҷониберо ашхоси бонуфузи “худӣ” мунаввар мегардонанд, ҳатто тағйироти хурдтарини дар таносуби нерӯҳо ба вучуд омадаро, одатан, таблиғоти зиндаи динӣ то эълони “чанги муқаддас”, “юришҳои салибӣ” ва ғ. ҳамроҳӣ мекунад» [9, 178].

Ба қавли дигар, низои этникӣ, ранги динӣ мегирад ва ё баръакс, низои динӣ тобиши этникӣ мегирад. Дар асоси ҳар ду низои масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ қарор доранд, ки ҳалли сулҳомези худро наёфтаанд.

Чангҳои динӣ ба сатҳи диндорӣ рӯзмарравӣ таъсир мерасонанд. Масалан, дар чанги дохилии Афғонистон, ҳатто дар Россия душмани амиқан диндор муқобилат нишон меод, ки бо мансубияти фанатикӣ худ ба ислом куллан фарқ мекард [6, 65]. Дар Афғонистон аскарони шуравӣ на танҳо “душман”, балки “кофир” ҳисобида мешуданд, ки чанг қардан ба муқобили онҳо амали муқаддас ба шумор мерафт, ки худованд низ онро иҷоза додааст. Ин бидуни шарт, яке аз сабабҳои болоравии диндорӣ ҳаёти шахсии артише буд, ки дар амалиёти чангӣ иштирок мекард. Худи хусусияти чангҳои нимаи охири асри XX атеистони собикро ба имон овардан, ба Аллоҳ така қардан ба хоҳири зарурати муқобилат ба душмани ба таври фанатикӣ диндор на танҳо дар майдони чанг, балки дар ҳаёти маънавӣ низ маҷбур қард [7, 78].

Бо қавли дигар, зеро мафҳуми «низои динӣ» мафҳумҳои «чанги муқаддас», «юришҳои салибӣ» фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, дар тамоми низоҳои, ки асоси онҳо омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва этникӣ ташкил медиҳанд, омилҳои динӣ дар шакли камтар ва ё бештар нақши манфиро бозӣ мекунад.

Низоҳои динӣ на танҳо низоҳои пайравони динҳои гуногун, балки этноси ҳомили ин эътиқодро фарогир мешаванд, ки метавонад низои ранги миллӣ диҳанд. Ҳатто низоҳои соф динӣ, ки онҳо аксаран хусумат, душманӣ, таҷовуз, зӯрварӣ ва таҳаммулнопазирӣ

хамсафарӣ мекунад, то дараҷаи эҳсосшаванда вазъияти иҷтимоиро дар ҷомеаи муосир халадор месозанд. Дар ин шароит омӯзиши таъсири вазифаи ҳамбастагӣ ва азҳамгусастагии дин дар ҷомеаи муосир дорои аҳамияти бузурги амалӣ мебошад. Илова бар ин, омӯзиши масоили муносибатҳои тарафайни дин ва сиёсат дар ҷомеаи муосир, робитаи байнҳамдигарии вазъи низоъафкан дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ низ ниҳоят муҳим аст.

Дин дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ – фарҳанг, маориф, маишӣ ва сиёсат омезиш ёфтааст. Аз ин рӯ, низоъҳои динӣ, ки соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиро фаро мегиранд, дар дин ифода меёбанд ва баръакс – равандҳои низоъангезе, ки дар заминаи дин ба вучуд омадаанд, тавсеъа ва тақвият ёфта, ногузир ба табиати муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қабл аз ҳама сиёсӣ, иқтисодӣ ва байналмиллӣ таъсир мерасонанд.

Пайдошавии низоъҳои динӣ бо фаъолияти ҷаҳор омилҳо шарҳу баён карда мешавад: архетипӣ (мавҷудияти тамоюлотӣ “сохторӣ” ва “зиддисохторӣ” дар инкишофи ҳама гуна системаҳо), фарҳангӣ-таърихӣ (меъри мувофиқати ҳудудҳои давлатӣ, этнос ва диндорӣ), сотсиенталӣ (зери таъсири равандҳои, ки дар сотсиум ва зерсистемаи динӣ рух медиҳанд) ва динӣ (бо хусусиятҳои ҳуди муносибатҳои динӣ). Аз сабаби он, ки низоъҳои динӣ моҳиятан низоъҳои арзишӣ мебошанд, аз ин рӯ, дар аксари ҳолатҳо дорои табиати музмин буда, бисёр осон ба вукӯъ меоянд ва амалан онҳоро наметавон танзим намуд. Яке аз роҳҳои ҳаллу фасли онҳо таҳаввул додани “низоъи арзишҳо”-ест, ки дар заминаи динӣ ба вучуд омада, ба “низоъи манфиатҳо” – яъне тақсон кардани сабабҳои асосии низоъ аз зиддияти ҷаҳонбинии ангезонандагонӣ низоъ мебошад. Аммо дар ҳолати низоъҳои динии “соф” раванди дурударози ташаққули арзиши нав – таҳаммулпазирии динӣ ва омодагӣ барои муколама талаб карда мешавад [3, 10].

Ҳаллу фасли низоъ раванди гузариш аз низоъи нокомил ба комил ва минбаъд

хомӯш шудани он (ҳаллу фасли он) мебошад. Ин тағйироти сифатии субъектҳо ва заминаҳои низоъ, мураккабшавии шаклҳои зиддият, афзудани шиддатнокӣ ва миқёси мубориза мебошад. Дар муқобили раванди инкишофи низоъе, ки тавсиф ёфт, дар ҳаёти ҷамъиятӣ поён рафтани инкишофи он низ қонунӣ мебошад. Ин гузариши комил ва ё нокомили низоъ аз ошкоро ба кушода ба ниҳонӣ, зоҳирнашавандагӣ – латентӣ, ҳолати потенциалӣ ва ё ҳамоҳангшавии муносибатҳои тарафайн мебошад [2, 10; 159].

Дар ҳулоса ҳаминро таъкид карданӣ ҳастем, ки ҳодисаҳои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистонро на танҳо қабои динӣ дошт, гарчанд дар он қувваҳои ҳаракатдиҳандаро қисме аз диндорони Тоҷикистон ташкил медоданд. Бояд илова кард, ки хусусияти низои сиёсӣ дар Тоҷикистон дар он зоҳир мешуд, ки ҳаракатҳои демократӣ бо қувваҳои исломӣ ҳамкориҳои тавҷам доштанд ва ин то як андоза дар байни муҳаққиқон ба низоъ баҳои динию сиёсӣ медоданд.

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки равандҳои динии охири асри XX ва ибтидои XXI зиддиятнок мебошад: галабаи ниҳонии дунявият бар дин дар Аврупо бо бозгашти дин ба ҳаёти ҷомеаи муосир мувофиқат менамояд.

Ҳамин тавр, метавон таъкид кард, ки низоъҳои динӣ-сиёсӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини ҷаҳони муосир ба ҳисоб рафта, омӯзиш, тадқиқ ва таҳлили он муҳим мебошанд. Бояд зикр кард, ки низоъҳои динию сиёсӣ дар ҷаҳони тағйирёбанда ба яке аз масъалаҳои глобалӣ табдил ёфтаанд.

Адабиёт

1. Махмадов А.Н. Хопёрская Л.Л. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой анализ), Душанбе, 2016.с.224-228.
2. Введение в политологию. М., 1998. с.10; 159.
3. Ним Е.Г. Специфика проявления конфликтности и деструкции в религиозной жизни общества. Автореферат

- дисс, канд. социол, наук. Барнаул, 1999. с.10.
4. Здравомыслов Л.Г. Социология конфликта. М., 1996. с.136.
 5. Мамедова Н.М. Исламская экономика и глобализация // Ислам и политика. - М., 2001. с.65.
 6. Нуруллаев А.А. Ислам и политика; Ислам в России // Религии народов современной России: Словарь. М., 1999. с.78.
 7. Религиоведение // Энциклопедический словарь. М., 1983.

RELIGIOUS AND POLITICAL CONFLICT IN THE MODERN WORLD

Ziyozoda N. I.

Research proves that in terms of content, religious structures have different conflict resources, in this regard, the level of religious affiliation of each denomination is determined by which structure has advantages among its adherents. The article also noted that "conflict" and "religious conflict" in terms of religious studies can be characterized as an open topic, and in most cases as a continuation of struggle, or dissent. Human life is characterized by conflicts, and according to a single law and the struggle of opposites, conflicts have the opportunity not only to destroy, but are also a cradle to create something entirely new.

Sources of religious and political conflicts, mainly are the desire to be the first, the protection of religious figures, to accepted among the world religions. From this it can be reduced that religious conflict has no borders.

Keywords: *conflict, religious conflict, political conflict, extremism, terrorism, national security.*

РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНФЛИКТ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Зиёзода Н. И.

Религиозные модели имеют разные источники конфликтов, поэтому уровень конфликтов в каждой конфессии определяется тем, какая модель преобладает среди ее последователей. В статье говорится, что «конфликт» и «религиозный конфликт», с точки зрения конфликта могут быть охарактеризованы как открытые и часто являются продолжением борьбы или координации. Поскольку вся человеческая жизнь характеризуется конфликтами, и согласно закону единства и конфликта конфликты, способны не только вызывать беспокойство, но и колыбель, в которой рождается что-то совершенно новое.

Зачинщики религиозных и политических конфликтов, таких как стремление к превосходству; защита религиозных интересов, проявление агрессии; эгоизм характерен для религиозного конфликта и так далее. Приемлемость, которая является общей для всех мировых религий и отраслей, в конечном итоге превращает их в религию и в настоящее время является самым сильным мотиватором. Из этого можно сделать вывод, что религиозный конфликт является непрерывным.

Ключевые слова: *конфликт, религиозный конфликт, политический конфликт, экстремизм, терроризм, национальная безопасность.*

К ВОПРОСУ О ПРОСТРАНСТВЕ
В КИНОФИЛЬМАХ БОРИСА КИМЯГАРОВА

Абдуллоева М. - соискатель Отдела философии культуры ИФПП АН РТ.

В статье проводится анализ философско-эстетической категории «художественное пространство», примененных в фильмах таджикского режиссера – Бориса Кимягарова. Через призму этой парадигмы ему удалось осуществить главное: – восстановление активного интереса как таджикского, так и мирового зрителя к прошлому своих народов и своих стран, сформировать чувство причастности к этнокультурному и национальному процессу становления и развития.

Ключевые слова: Борис Кимягаров, категории «художественное пространство», «художественное время», синтез исторического и мифического, имплицитность, таджикское кино, Фирдоуси, историческая реконструкция, историческое самосознание, этнос.

Социальное и культурное развитие независимого Таджикистана детерминирует активность ученых к изучению вопросов исторической памяти, исторического самосознания народа, их сохранения, закрепления на новом витке истории преемственности национальной культуры, поддержания их высокого, по мировым меркам, уровня.

Современный мир немислим без таких новых сфер искусства, как кино и телевидения. Именно благодаря им культура стала более доступной для широких народных масс, позволила передавать им лучшие образцы художественного творчества, практически сняла проблему пространственной и временной доступности художественного произведения для зрителя.

Обращение автора статьи к заявленной теме обосновывается тем, чтобы показать роль советского этапа становления национального киноискусства в формировании современного таджикского кино, в выявлении смысловой и изобразительной преемственности в творчестве таджикских кинодеятелей.

Таджикское кино еще сравнительно молодое, ему только чуть больше, 90 лет, но за этот короткий промежуток времени в его истории зафиксировано несколько ярких имен режиссеров, актеров, операторов, художников, композиторов и т.д., которые принесли ему широкую известность. Одним из них был Борис Кимягаров, по праву считающийся, не только одним из основоположников таджикского кино, но и режиссером мирового уровня, широко известного за границей Республики Таджикистан.

О творчестве Б. Кимягарова написано немало работ [1.]. Однако философско-культурологических исследований его наследия в целостном виде практически отсутствует.

Из всего жанрового разнообразия фильмов Бориса Кимягарова, наиболее известные его картины, посвященные ярким страницам прошлого нашего народа, его борьбе за мир, независимость и справедливость. Эти картины напрямую не относятся к историческому жанру, поскольку они своеобразно экранизируют поэмы-легенды из «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси. И в них есть элементы фантастики, мифа и авторского вымысла. Но этот цикл, это многоцветное эпическое панно, так или иначе, по своей форме и содержанию отображает наше легендарное прошлое, которое интерпретируются на экране в виде кинопритчи. Свой цикл фильмов по мотивам «Шахнаме» и в целом о далекой легендарной истории таджиков Кимягаров создавал на протяжении десяти лет – с 1959 по 1977 годы. В него вошли фильмы: «Судьба поэта», «Знамя кузнеца», «Сказание о Рустаме» (1971), «Рустам и Сухраб» (1972), «Сказание о Сиявуше» (1977).

Эпическая картина Кимягарова о Рустаме привлекал зрителей не только своим приключенческим настроением, но и вниманием широкой таджикской аудитории к своей национальной истории, к по-

знанию истинной истории таджикско-персидской культуры, к историческому сознанию.

В условиях жесткой идеологической цензуры в советское время, которая строго и осторожно относилась к духовному наследию прошлого народов, входящих в состав СССР, Кимягаров нашел способы доведения до киноаудитории исторической правды, обратиться к освещению национальной психологии, раскрыть особенности национального менталитета, показать особенности национального характера, патриотизма и героизма, имеющие как национальное, так и общечеловеческое значение. Борису Кимягарову удалось осуществить главное: восстановить активный интерес широких зрительских масс к прошлому своего народа и своей страны, сформировать чувство причастности к этнокультурному процессу формирования и развития.

Зрители и критики высоко оценили кинотрилогию Кимягарова. Основанием такой оценки является реализация отличительной черты всего таджикского киноискусства: гармоничного сочетания зрелищности, увлекательности, доступности с глубиной этико-философских обобщений, широким использованием исторического художественного наследия и архетипических образов национального менталитета.

Говоря о применении категории «художественное пространство» в указанной киноопере, следует отметить, что именно работа режиссера с художественным пространством фильма не только определил художественный стиль режиссера, но и составил важнейшую особенность кинопроизведения, позволил раскрыть его специфическую эстетику.

Можно согласиться с дефиницией Никитиной И.П. о том, что «художественное пространство – один из ключевых признаков художественного стиля, свойственная произведению искусства глубинная связь его содержательных частей, придающая произведению особое внутреннее единство и способствующая превращению его в эстетическое явление» [2. 36.].

Художественное пространство в сериалах по «Шахнаме» продиктовано самим первоисточником – т.е. самим «Шах-

наме». Это пространство представляет историю в виде *легенды*. В нем синтезировано одновременно *образ* истории, представляющий картины до нашей эры с мифологической, легендарной смесью. Говоря иначе, это пространство нельзя назвать чистой историей. Скорее, это притчевое пространство на мотивы далекой истории. При этом здесь умело использованы художественные средства киноискусства.

Работа с художественным пространством в сериале по мотивам «Шахнаме» основывается на синтезе и интеграции тех творческих приемов, которые уже были выработаны в таджикской художественной литературе, особенно, в поэзии, которая существуют еще со времен древнейшей арийской культуры, где *слово* занимало, лидирующее положение, в изобразительном искусстве, которое также старо, как и слово, в театре, в архитектуре. Главной спецификой пространства в этих видах таджикского искусства до исламского, исламского и советского периодов была *масштабность*. Даже в искусстве малых форм «прочитывалась» пространство масштабности, космической необъятности. В эпоху средневековья в поэзии Рудаки, Фирдоуси, Хайяма, Мавлоно Балхи, Саади и Хафиза, затем Бедля, Саидо и многих других масштабность мысли было приоритетной. Кино Кимягарова все это впитало в себя. В то же время, его кино дополнило этот феномен собственными приемами организации художественного пространства фильма, основанными на синтезе изобразительного и звукового рядов, сочетании фона и центра, динамики камеры, в диалогах и монологах персонажей, в символической трактовке деталей. Использование различных технических приемов, а также их интеграция с актерским творчеством, позволили в творчестве кинорежиссера, в отличие от театра, создать последовательно несколько видов художественного пространства – актуальное, историческое, футуристическое, мистическое, мифологическое. Кстати, приведенная классификация выведена исследователем Седловским А.А., который отмечает, что «выделяются четыре основных вида художественного пространства в современ-

ном экранном искусстве: 1) актуальное пространство, фиксирующее современную нам реальную среду; 2) историческое пространство, переносящее зрителя в прошлые эпохи; 3) пространство воображения»[3.].

В своем анализе художественного пространства фильмов Б. Кимягарова мы также опираемся на разработку проблем художественного пространства исторического фильма, проведенного Макиенко М.Г. Ценным, нам представляется его основной тезис о «киноискусстве как специфическом и привлекательном для зрителя способе образного моделирования жизни» [4.].

Успешность работы над художественным пространством фильма определяется тем, насколько режиссеру удастся создать пространственно-временную определенность эпохи и этноса в фильме, показать его детерминацию жизненными реалиями в конкретный период исторического и ментального развития. Это достигается путем синтеза смыслового и символического в кино. Указанный синтез позволяет раскрыть познавательный, нравственный и эстетический потенциал фильма, соотнести его идеи с конкретно-историческими и вневременными, общечеловеческими феноменами.

Неотъемлемым элементом художественного пространства всех фильмов, обращающихся к исторической или историко-мифологической тематике, является сочетание мифологии, демифологии и ремифологии историко-культурного наследия. Фильмы Кимягарова очень четко фиксируют эти параметры: от зороастризма к классической персидской культуре и от них к актуальным проблемам отношения власти и народа, войны и мира, во второй половине 20 века.

Наглядным примером такого сочетания является его фильм «Судьба поэта», который инициирует историческое пространство эпохи Рудаки. Но при этом достоверных исторических фактов в нем довольно приблизительно. «Эта ситуация, т.е. отсутствие должного материала о Рудаки, – пишет С. Рахимов, – выдвинула на повестку дня проблему соотношения исторической правды и художественного вымысла. С такой проблемой таджикское кино 50-х годов прошлого столетия сталкивалось впервые. Чуть раньше она воз-

никла и в других кинематографиях. В фильмах этого порядка был применен такой метод презентации личности, которая представлял героя в плакатно-броской форме. *Иконное* представление героя на тот период истории советской кинематографии была нормой. Так представлялись герои фильмов «Александр Невский» (1938), «Суворов» (1941), «Адмирал Нахимов» (1947), «Адмирал Ушаков» (1953), «Авиценна» (1956).

Такая трактовка, правда, гораздо тоньше и изящнее, креативно была использована и в фильме «Андрея Рублёва» Тарковского.

Картина Тарковского «Андрей Рублёв» снималась в 1965 – 1966-х гг. (то есть спустя 6 – 7 лет после появления на экраны «Судьбы поэта»), и была признана чиновниками как *антиисторическая*. Насколько справедлива такая категоричность в оценке фильма Тарковского? В фильме мы видим воссозданные силой художественного воображения режиссера, мучительные духовные переживания, творческий кризис великого мастера-иконописца. То есть на экране появляется синтез воссоздания средствами кино исторической правды образа эпохи и также художественно воссозданное воображением современного нам автора страсти творческого человека... Но с другой стороны, природа внутреннего мира, переживания, страсть художника-творца в принципе и по сути своей может быть идентичной для любой творческой личности, проживающей в любой эпохе, в том числе и в эпохе самого Тарковского. Разница лишь в деталях, которую диктует конкретное историческое время. Сердцевиной этих духовных переживаний остается неизменной, как типичная модель для всех времен и народов. Стало быть, Тарковский экстраполировал, скажем, субъективные и в тоже время типичные переживания художника на эпоху Андрея Рублева»[5. 54].

В «Судьбе поэта» сценарист С. Улугзаде, и режиссер Б. Кимягаров приложили максимум усилий, чтобы изучить всю имеющуюся письменную и иную информацию, заключающую в себе сведения о Рудаки, его биографии, поэзии, деятельности во дворе Саманидов.

Писатель и режиссер больше исходили «из метода тщательного комплексного изучения текстов (преимущественно поэтических), написанных самим Рудаки. Драматургические ходы «Судьбы поэта» выявлялся через причинно-следственный анализ пусть скудно сохранившегося в наличии поэтического текста самого Рудаки, а также посредством художественного воображения создателей фильма. Таким образом, этот метод создал поле для определения масштаба личности поэта, его мировоззрения, мир его ценностей и интересов и через это ценности его эпохи» [6. 55].

С. Рахимов в своей работе выявляет также другой пространственно-временной формат – языковой. Суть его рассуждений заключается в том, что и сценарист и режиссер создали такое языковое пространство, которое представлял одновременно дух, язык времени Рудаки и в тоже время был доступен зрителю 50-60-х гг. XX столетия [7. 56 - 58].

Во всех фильмах Бориса Кимягарова отмечается интересное соотношение эмоционального фона восприятия природы и событий сюжета: красота мира, окружающей природы символизирует несчастье человека в нем, печаль о несовершенстве человека и тех трудностях, которые ему предстоит преодолеть. В анализируемых фильмах режиссер средствами монтажа выдвигает одну из важнейших идеологием зороастрийского мировосприятия: одухотворенность всего универсума, проявляющуюся в вечной борьбе темного и светлого начала. Это подтверждается и образным отождествлением людей и деревьев («Сказание о Сиявуше», 1:02:03), наделением животных психологическими качествами людей, отождествление попадания в лес с судьбоустройством, взаимными трансформациями людей и животных. Важно также и то, что животные наделяются способностью «читать» и «предсказывать» психологическое состояние человека, направленность событий в его жизни («Сказание о Сиявуше», 0:45-1:20).

Примечателен прием семантического управления камерой, применяемый Кимягаровым: ключевые содержательные моменты фильмов, связанные с принятием героями жизненно важных решений, размышлением над нравственными проблемами акцентируется с сужением физи-

ческого пространства, помещением героя в замкнутое пространство комнаты, пещеры.

Необходимо отметить и творческий прием реактуализации пространства: при обращении режиссера к общечеловеческой проблематике, используется фон таджикской природы, а не исторический фон средневекового города. Правда, необходимо отметить и определенный «недостаток» в работе режиссера: в фильме нет четкой дифференциации исторического пространства эпохи зороастризма (по сути, мифологической) и реального исторического пространства эпохи Фирдоуси. Это объясняется, как отсутствием достаточных объективных исторических данных о древнейших периодах таджикской истории, так и творческим замыслом Бориса Кимягарова, желающего подчеркнуть эпоху 9-14 веков, как «золотого века» таджикской истории.

Важным творческим приемом режиссера выступает и подчеркивание глубинной связи этнической психологии, менталитета народа с его «родной землей». Борис Кимягаров осуществляет это путем соотнесения народной песни и звукового фона естественной среды («Сказание о Сиявуше», 36:50-37:32), а также танца и гор («Сказание о Сиявуше», 1:14:55-1:15:11).

Примечательной становится и семантическая роль горного пейзажа в анализируемых фильмах. Горы в них выступают не столько элементами пейзажа, определяющими географическую локализацию сюжета, сколько исполняют роль вневременного наблюдателя над происходящим, некоего вневременного и молчаливого судьи поступков людей и их судьбы («Сказание о Сиявуше», 1:01:43-48).

Интересным приемом выделения смысловой линии, основной этической посылки в фильмах Б. Кимягарова стало помещение героя, высказывающего важную этическую мысль в определенную зрительно оформленную «рамку», создание как бы «живого портрета». Особенно ярко это проявилось в сцене «диалог мобеда с Афрасиабом» («Сказание о Сиявуше», 1:19:40-1:20:03).

Всем известно, что «глаза – зеркало души». Однако Борис Кимягаров в своих фильмах успешно показывает другую максиму: «руки человека говорят о нем больше, чем слова». В кинотрилогии, ре-

жиссер, неоднократно направляет камеру именно на руки человека, а не на его лицо или глаза. Можно сказать, что руки постоянно находятся в кадре. И связано это не только с технической сменой фокуса аппаратуры, а именно с осмысленным творческим замыслом создателя картины. Убедиться в этом можно анализируя фрагмент фильма «Рустам и Сухраб» (2:15:45-2:16:02).

В заключении отметим, что проблема пространства самим Б. Кимягаровым теоретически не осознавался. Но эти проблемы возникали перед ним и перед его коллегами: сценаристом, оператором, художником-постановщиком, композитором, актерами имплицитно. Этим проблем диктовала сама логика композиционной структуры фильма.

Литература

1. Ахроров Ато. Таджикское кино. – Душанбе: Дониш, 1971; Арабова Шарофат. История таджикского кинематографа. – Душанбе, 2014. – 300 с.; Громов Е. Духовность экрана. – М., 1976; Он же. Живое сердце Фирдоуси. //«Советский экран», 1972, №10. – С. 10; Мирзошоев С. «Борис Кимягаров». – Душанбе, 1971; Рахимов С. Луч экрана. – Душанбе, 2004. – 285с. Он же. Развитие таджикского киноискусства в свете решений XXVI съезда КПСС. – Душанбе: Дониш, 1984. – 60 с.; Сабохи Х. Грани экранизации. – Душанбе: – Дониш, 1987. – 100 с.
2. Никитина И.П. Художественное пространство как предмет философско-эстетического анализа //Автореф...докт.филол.наук. - М., 2003.-36с.
3. Седловский А.А. Художественное пространство экранного произведения: типология, образность, стилистика //Автореф...канд.искусств. - Спб., 2012
4. Макиенко М.Г. Художественное пространство и время в историческом кино //Автореф...канд.филол.наук. - М., 2011
5. Воденко М. О. Герой и художественное пространство фильма: анализ взаимодействия. - М.: ВГИК, 2011. - 169с.
6. Познин В. Ф. Художественное пространство арт-фильма //Вестник

Санкт-Петербургского университета Сер.15.Искусствоведение. - 2013. - Вып.4. - С.43-49.

7. Рахимов С.Х. Очерки истории и теории таджикского кино: этапы идентификации (рукопись). – Душанбе: Дониш, 2019. – 265 с.

ДОИР БА МАСОИЛИ ФАЗО ДАР КИНОФИЛМҲОИ БОРИС КИМЁГАРОВ

Абдуллоева М.

Дар мақолаи мазкур хусусияти мақулаи “фазои бадеи” филмҳои коргардони маъруфи тоҷик Борис Кимёгаров аз дидгоҳи фалсафаи фарҳанг баррасӣ шудааст. Маҳз тавассути ин дидгоҳ ба коргардон муяссар шудааст, ки ҳам тамошобини тоҷик ва ҳам тамошобини ҷаҳониرو дубора ба бедору барқароршавии тавҷӯҳи хосса – ба гузаштаи таърихи мардум ва кишвари хеш, ба ташаккули шуури ҳисси таърихӣ, ба таҷрибаи фарҳангии мардум ҷалб намояд.

Калидвожаҳо: *Борис Кимёгаров, мақулаи “фазои бадеи”, баҳамони фазои таърихӣ ва устуравӣ, синамои тоҷик, Фирдавсӣ, таҷдиди таърихӣ, шуури худшиносии таърихӣ, ҳалқият, имплитсит (норӯшан, нӯшида).*

TO THE QUESTION OF SPACE IN BORIS KIMYAGAROV'S FILMS

Abdulloeva M.

The article analyzes the philosophical and aesthetic category "art space" used in films of the Tajik director Boris Kimyagarov. Through the prism of this paradigm, he managed to realize the main thing: - restoration of the active interest of both Tajik and world viewers in the past of their peoples and their countries, to form a sense of involvement in the ethnocultural and national process of formation and development.

Key words: *Boris Kimyagarov, categories “art space”, “art time”, synthesis of historical and mythical, implicitness, Tajik cinema, Firdousi, historical reconstruction, historical identity, ethnos.*

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ АҚЛГАРОЙ ВА ТАҲАММУЛПАЗИРӢ
ДАР ТАЪЛИМОТИ ФИҚҲИИ ҲАНАФӢ

Назаров Ф.У. – унвонҷӯи ИФСҲ АИ ҚТ

Дар мақола муаллиф кӯшиши намудааст, ки ба масъалаҳои ақлгарой ва таҳаммулпазирӣ дар таълимоти Абуҳанифа, хусусан фикҳи ҳанафӣ тавачҷуҳ намояд. Муаллиф аз нигоҳи дининосии илмӣ ба масъала муносибат намуда, оид ба моҳияти фикҳи ҳанафӣ, ки таҳаммулпазирӣ ва ақлгарой дар он мақоми аввал дорад, баҳс менамояд.

Калидвожаҳо: ақлгарой, таҳаммулпазирӣ, фикҳ, одатҳои маҳаллӣ, ҷомеа.

Бунёдии давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бар пояи арзишҳои фарҳангӣ, миллӣ, динӣ ва ҳуқуқие, ки дар осори ниёгон тархрезӣ шудаанд, таъя менамояд. Аз ин лиҳоз, афкори фикҳӣ-ҳуқуқии намояндагони мазҳаби ҳанафӣ, аз он ҷумла Имоми Аъзам Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит (699-767) барои такмил ва рушди афкори иҷтимоии муосир низ ҳамчун як намуна хизмат карда метавонад. Дар баробари ин, мактаби фикҳии ҳанафӣ яке аз маъмултарин мактабҳои фикҳии аҳли тасаннун аст, ки имрӯз дар дунё пайравони зиёд дорад. Мазҳаби ҳанафӣ ва махсусан ҷанбаҳои фикҳӣ-ҳуқуқии он аз ҷониби ҳуди Абуҳанифа таъсис гардид ва баъдтар аз ҷониби шогирдонаш ба як низоми муайян дароварда шуд. Шогирдони ӯ Абу Юсуф (735-795), Муҳаммад ибни Ҳасани Шайбонӣ (749-805) ва Зуфар ибн ал-Хузайл (732-774) ва дигарон мебошанд, ки дар такмил ва рушди мактаби фикҳии ҳанафӣ саҳми арзанда доранд. Бояд қайд кард, ки фикҳи ҳанафӣ дар давраи шогирди ӯ – Абу Юсуф такмил гардида, машҳуртар шуд. Ӯ дар давоми нӯҳ сол дар назди Абуҳанифа таълим гирифтааст. Ҳуди Абу Юсуф дар даврони Хилофати Аббосӣ ба мансаби қозигӣ таъин гардида буд.

Маълум аст, ки мактабҳои фикҳӣ вобаста ба талаботи рӯз ва қонунгардондани ҳаққу ҳуқуқи пайравони ислом арзи вучуд намудааст. Ин мактабҳо дар маҷмӯъ дарбаргирандаи тамоми

масъалаҳои ҳаёти динӣ ва дунявӣ пайравони дини ислом буданд, ки ҳулосаҳояшон дар асоси сарчашмаҳои зерин бароварда мешуд: Қуръон, суннат, иҷмои саҳоба, райъ, қиёс, истехсон, урф.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки Имоми Аъзам Абуҳанифа аз худ мероси хеле пураарзиш ва ибратбахшро боқӣ гузошт, ки моҳияти он аз шахси зақӣ, донишманд ва олими барҷаста будани вай дарак медиҳад. Аз ҷониби дигар, таҷрибаи ибратомӯзи касбии ӯ ҳамчун мураббӣ, фақеҳ-мушовир ва ҳуқуқдон, ки салоҳияти қонунгузорию умури қазовии замони худро назорат мекард, бо тамоми гуногунрангӣ ва махсусиятҳои ҳолат ва ҷараёни рушди тамаддуни сиёсӣ ҳуқуқии замонашро намоиш медиҳад. Ҳарчанд Абуҳанифа дар илмҳои калом ва ахлоқ саҳми бузург гузоштааст, дар таърихи фарҳанги исломӣ бештар ҳамчун фақеҳи соҳибраъӣ шинохта шудааст. Мактаби фикҳии Абуҳанифа дорои ду паҳлӯи тавоно буда, дар он ҳам низоми эътиқодӣ ва ҳам низоми фикҳӣ шакл гирифтааст.[7. 217]

Абуҳанифа бо тақозои замон дар қоркарди таълимоти каломӣю фикҳии худ ақлгарой ва навовариро дар фарҳанги исломӣ, баҳусус дар матни қонунгузорӣ, ҷойгузин намуд. Ин ҷанба асосан барои ҳамгироии қирҳои гуногуни мардум ва зиёд гардидани пайравони ин мазҳаб асос гузошт. Дар ин росто истифодаи урф ҳамчун сарчашмаи фикҳ барои хусусияти таҳаммулпазирӣ касб кардани ислом нақши бориз дошт. Зеро он имконият фароҳам овард, ки дар фарҳанги исломӣ арзишҳои миллии мардуми ғайриараб ҷойгоҳи хос ишғол намоянд, ба эҳё ва ҳифз кардани фарҳангҳои миллии мусоидат кунанд.

Ҷанбаи дигаре, дар фикҳи ҳанафӣ мақоми муҳим дошт ин эҳтиром ба забонҳои маҳаллӣ, аз он ҷумла забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ буд. Албатта аз сабаби он ки тамоми сарчаш-

маҳои динӣ бо забони арабӣ буд, омӯхтани он зарурӣ буд. Дар баробари ин Абуҳанифа ба забонҳои маҳаллӣ низ эҳтиром мегузошт. Ӯ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) нияти намоз ва дуоҳоро ҷои доништа, дар интишор кардани осори динӣ ба ин забон низ мусоидат кард. Ин ҷанбаи таълимоти каломию фикҳии ҳанафӣ ба он халқҳое, ки ин мазҳабро пазируфтанд, имкон дод, ки онҳо урфу одатҳои миллии худро бе мамоният иҷро намоянд. Яке аз сабабҳои дар байни халқҳои мухталиф бештар паҳн шудани мазҳаби ҳанафӣ, ки имрӯз аксарияти мусулмонони ҷаҳонро ташкил медиҳанд, дар хусусияти ақлгароӣ таҳаммулпазирӣ касб кардани он буд.

Илова ба ин, Абуҳанифа дар баробари андешаи ақлгароӣ таҳаммулпазирӣ ривҷ додан, кӯшиши зиёд ба харҷ дод, ки ин рукнҳои таълимоти худро бо ахлоқи ҳамида низ пайванд созад. Ӯ ахлоқро ҷузъе аз фурӯи дин доништа, иҷроӣ қоидаҳои ахлоқиро барои мусулмон аз вочиботи динӣ ҳисобид, ки “танзими ботини амали мӯминро барӯҳда дорад”. [2, 50]

Зарурат пеш омад, ки барои асоснок намудани ин ва ё он масъалаи фикҳӣ мактабҳои фикҳӣ ба вучуд оянд, ки номи ин мактабҳо бо номи асосгузронаш баъдтар номида шуд. Бояд қайд намуд, ки худӣ фикҳ ба шакли мактабҳои алоҳида дар ҳамин давра ташаккул ёфт. Гарчанде, ки асоси он дар даврони Пайғамбари ислом ва хулафои рошидин гузошта шуда буд. Зарурати пайдоиш ва ҳамчун як таълимот шакл гирифтани он аз он сабаб буд, ки бояд нормаҳои иҷтимоӣ, ҳудудҳои динӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ дар асоси таълимоти исломӣ ба роҳ монда мешуд. Яъне фикҳ ҳам масъалаҳои динӣ ва дунявӣ фаъолияти фарди мусулмонро дар асоси сарчашмаҳои динӣ ба тианзим мебаровард. Аз он ҷумла, фикҳи ҳанафӣ низ аз он истисно набуд: «Фикҳи Абуҳанифа меъёрҳои ахлоқиро бо меъёрҳои ҳуқуқӣ тавҷам сохта, риояти онҳоро шартӣ қамолоти инсонӣ мешуморад. Дар таълимоти Абу Ҳанифа пайванди ҳуқуқ ва ахлоқ ба назар мерасад, ки тибқи он ҷомеаи инсонӣ наметавонад дар сатҳи даркорӣ танҳо аз арзишҳои ахлоқӣ ва ё ҳуқуқӣ баҳраманд гардад». [8. 65]

Барои ҳақ ба ҳақдор расидан, адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа ҳукмрон будан ва дар асоси сарчашмаҳои ҳуқуқии исломӣ ҳукм баровардан, зарурат пеш омад, ки ниҳоди қазоват ба вучуд ояд. Бинобар ин, қариб ҳамаи фақеҳони он давра қобилияти касбии иҷроӣ салоҳияти қозигиро доштанд. Дар мактабҳои фикҳӣ насли нави фақеҳон ва қозӣён ба воя мерасиданд. Аз ҷумла, аз саҳобагонии Паёмбар Муҳаммад – Алӣ ибни Абутолиб ва Абдуллоҳ ибни Масъуд мактабҳои фикҳӣ худро доштанд ва бевосита ба масъалаҳои ба миён омада, қазоват менамуданд.

Қобили зикр аст, ки мактаби фикҳии ҳанафӣ яке аз мактабҳои назариявӣ ва дар навбати худ таҳаммулгаро буда, дар асоси мунозира ва мубоҳисаҳои каломӣ, ақлгароӣ ва мантиқи (асҳоб-ур-райъ) бино ёфтааст. Асҳоб-ур-райъ, яъне онҳое, ки ин ва ё он масъалаҳои фикҳиро дар асоси фикри худ ҳал менамуданд, дар сурате, ки агар ҳалли он дар сарчашмаҳои муътамади исломӣ – Қуръон ва ҳадис пайдо нагардида бошад. Дар баробари «Асҳоб-ур-райъ», намояндагонии дигаре ба вучуд омаданд, ки ҳамчун «Асҳоб-ул-ҳадис» номгузори мешуданд ва дар асоси ҳадисҳои пайғамбар хулосаҳо мебароварданд.[1.222]

Вале самти асосӣ дар таълимоти фикҳии Имоми Аъзам таълим ва ба воя расондани воқеан шахсони арзанда ба мақоми қозигӣ мебошад. Дар назари ӯ нафароне ба мансаби қозигӣ бояд интихоб шаванд, пеш аз ҳама саводи динӣ дошта бошанд ва нафарони холис, хоксор ва таҳаммулгаро бошанд, ки аз мақолми худ суъистифода накунанд. Ин назари касбии Имоми Аъзам Абуҳанифа дар васиятномаҳояш ба шогирдон баръало мушоҳида мешавад:

«Шумо қалби маро шод ва ғами маро дур сохтед. Ман барои шумо фикҳро зин ва лаҷом задам, шумо метавонед бо лои он савор шавед, агар мехоҳед. Ман чунин кардам, то одамон аз ақиби шумо раванд ва мунтазири суҳанони шумо шаванд, онҳоро тобеи шумо гардондам. Дар байни шумо чунин касе нест, ки ба вазифаи қозӣ лоиқ набошад, даҳ нафари шумо метавонанд салоҳияти қозиюлқузотро дошта бошанд ва муаллимони қозӣён бошанд».[5. 14]

Як қатор асарҳои Имоми Аъзам, махсусан осори ахлоқии вай, аз рисолаҳои ахлоқӣ, яъне васиятномаҳо иборат мебошанд. Таҳлили рисолаҳои Имоми Аъзам нишон медиҳад, ки моҳияти рисолаҳои пандомӯзу ҳукукии ӯ шумораи меъёрҳои танзимкунандаи фаъолияти қазоӣ ва татбиқи ҳокимияти қазоӣ мебошад, ки мавқеи муҳимеро касб кардаанд: «Тибқи таълимоти мактаби ҳанафӣ барои дарёфти мансаби қазӣ ва бурдани мурофияи додгоҳ қоидаи зарурӣ – мустаҳаб таҳия шуда буд. Қарори қазӣ бояд дар заминаи адолат бошад, корхоро боадолатона баррасӣ карда, ҳаққи баррасии корҳои наздикон ва хешовандонашро надорад, гирифтани ришва низ бар ӯ манъ шуда буд».[2.60]

Фикҳи ҳанафӣ дар Мовароуннаҳр (махсусан шаҳрҳои Самарқанду Бухоро) ба яке аз мактабҳои фикҳии мустақил табдил гардид, ки он дар таърих ҳамчун «мактаби фикҳии мовароуннаҳрӣ» машҳур аст. Ақидаҳои воқеан ақлгароёна (ё ба қавле ба ҳаёти иҷтимоӣ наздик) ва гуманистии ин мактаб бо пайдо шудани асарҳои фикҳӣ ба монанди «Ал-Мабсут»-и Шамсулаимма Муҳаммад Сараҳсӣ ва «Ал-Ҳидоя»-и Бурҳониддини Марғенонӣ, ки дар миёни ҳанафӣён ҳамчун «Ҳидояи шариф» машҳур аст, маъруф гардиданд. Ин асарҳо на танҳо дар густариши фикҳи ҳанафӣ, балки ба дигар мактабҳои фикҳии аҳли суннат таъсири амиқ гузаштааст.

Дар фикҳи мовароуннаҳрӣ, ки аслан фикҳи ҳанафӣ буд, масъалаи усули урф истифода мегардид, ки он эътироф намудани расму одатҳои маҳаллӣ мебошад. Маҳз гуманизм ва ақлгарои фақеҳони мовароуннаҳрӣ як чараёни устувори идеявӣ-ҳуқуқиро ба вучуд овард, ки дар худ ақидаҳои миллӣ низ дошт. Умуман, дар тӯли фаъолияти худ Абӯҳанифа ва пайравонаш мекӯшиданд, ки усули хусусияти хоси ин мазҳабро, ки муҳаққиқон борҳо таъкид кардаанд, таҳаммулпазириро риоя намоянд:

«Имом Абӯҳанифа бо нубуғ ва заковати фитрии хеш ба дурустӣ дарёфт, ки урфу одат ва анъанаҳои мардуми метавонанд сарчашмаи муассири танзими зиндагӣ ва умуман иҷтимоиёти одамон

гарданд. Ин арзишҳо ҳосили таҷрибаи тӯлонӣ буда, дар масири таърих бо заковату хиради инсон ва таҳаммулпазирии иҷтимоӣ такмил ёфтаанд. Табиист, ки мазмуни таърихӣ, иҷтимоӣ ва маънавии онҳо мураккаб ва баъзан зиддиятнок аст. Ин асл мазмуни воқеъӣ ва воқеи инсонгарой дорад. Онҳо дар мафкураи таърихӣ ва ҷаҳоншиносии иҷтимоии миллату халқиятҳо мақоми боарзишро соҳиб мебошанд».[11]

Ба ҳамин маънӣ ишора карда, муҳаққиқи барҷаста ва шарқшиносии машҳури шӯравӣ И.П.Петрушевский навишта буд: «Ҳанафиро аз дигар мазҳабҳо ҳамчунин бо он фарқ мекардаанд, ки ба ғайр аз ҳуқуқи динӣ, ҳуқуқи дунявӣ – яъне ҳуқуқҳои маҳаллӣ, ки то қабул карда шудани ислом ва маъруф бо номи одот, урф ва дигар қонуну оинномаҳо, ки ҳукуматҳои дунявӣ нашр карда, бо номи қонун машҳур буданд, ба таври васеъ истифода кардан иҷозат медоданд. Ба шарофати ин фикҳи ҳанафия ба ҳокимияти дунявӣ бештар мусоидтар буд. Ин тарзи ҳуқуқи фикҳиро бодиянишинон бо хоҳиши хосае қабул кардаанд, зеро онро пазируфта, онҳо метавонистанд урфу одатҳои қадимаи патриархалии худро нигоҳдоранд».[8.137]

Ақидаҳои ақлгароӣ ва таҳаммулпазирии Абӯҳанифа имрӯз низ метавонад дар тарбияи ватандӯстиву инсондӯстии насли наврас нақши муҳим бозад.

Адабиёт

1. Али-заде А.А. Асхаб ар-Ра'й // Исламский энциклопедический словарь. -М.: Ансар, 2007. – 400 с. - (Золотой фонд исламской мысли). - ISBN 5-98443-025-8.
2. Аҳмадов С. Баъзе хусусиятҳои фикҳ ва каломи Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р). Душанбе, 2009.
3. Буриев И.Б. Принципҳои ҳуқуқӣ дар таълимоти Абу Ҳанифа. Мактаби динию ҳуқуқи Абу Ҳанифа: таърихи пайдоиш ва аҳамияти он. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ бахшида ба соли бузургдошти Имоми Аъзам. Душанбе: Дониш. 2009. С.60.
4. Васиятҳои Имом Абу ҳанифа (Васи-

ятҳои Имом Аъзам Абу ханифа ба шогирдаш Нух ибни Марям дар умурҳои қазо. С.31-32.

5. Васиятҳои Имоми Аъзам Абуханифа ба шогирдони пешқадамаш. Душанбе. 2007. С.33.
6. Васиятҳои Имоми Аъзам Абуханифа ба шогирдони пешқадамаш. Душанбе. 2007. С.14, 21.
7. Ибн Баззозӣ Муҳаммад ал Кардарӣ. Маноқиб-ул Имом-ил-Аъзам. Бейрут. 1401 ҳ /1981. Ҷ.2. С.125.
8. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в УП-ХV вв. Ленинград. 1966.
9. Шамолов А.А. Аҳвол, осор ва афкори Имоми Аъзам. Душанбе: Дониш. 2009. С.217.
10. Эмомали Раҳмон. Мероси Имоми Аъзам ва гуфтугӯи таммаддунҳо. Маҷмӯи мақолаҳо. Душанбе, «Шарқи озод». 2009. С.65.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Имоми Аъзам ва ҳувияти миллӣ. Рӯзн. Ҷумҳурият. 13 ноябри соли 2008.

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМ РАЦИОНАЛЬНОСТИ И ТОЛЕРАНТНОСТИ В УЧЕНИЕ ХАНАФИТСКОЙ ШКОЛЫ ФИКХА

Назаров Ф.У.

В статье автор намерен предпринять попытку изучать проблемы рациональности и толерантности в учении Абуханифы особенно ханафитской школы фикха. Автор с позиции религиоведения отмечает, что идеи толерантности и рационализма занимает особое место в учении ханафитов.

Ключевые слова: *рациональность, толерантность, фикх, местные обычаи, общество.*

REFLECTION OF SOME ISSUES RATIONALITY AND TOLERANCE IN THE TEACHING OF THE HANAFI SCHOOL FIQH

Nazarov F.U.

In the article, the author intends to pay great attention to the problems of rationality and tolerance in the teachings of Abuhanifa, mainly the Hanafi school of fiqh. The author from the standpoint of religious studies notes that the ideas of tolerance and rationalism occupy a special place in the teaching of Hanafites.

Key words: *rationality, tolerance, fiqh, local customs, society.*

ПРАЗДНИЧНЫЕ ОБРЯДЫ НАВРУЗА В ПРОСТРАНСТВЕ ТРАДИЦИОННОГО ПАМИРСКОГО ДОМА

Садуллоева М. С. – соискатель ИФПП АН РТ

В статье автор рассматривает обычаи и обряды празднования Навруза в пространстве традиционного памирского дома. Дом в культуре таджикского народа является значимым объектом, с которым связана вся жизнь человека, его повседневные заботы и праздники. Среди праздников особое значение принадлежит Наврузу – празднованию нового года. Чтобы понять суть празднования Навруза, надо рассмотреть его в пространстве дома, так как обычаи и обряды Навруза могут сохраниться только в доме.

Автор предпринимает попытку рассмотреть место и роль традиционного памирского дома в обрядовой практике Навруза на основе результатов эмпирического исследования, которое было проведено во время этнологической экспедиции в июле 2019 года. Многие обрядовые практики были записаны во время интервьюирования и бесед с жителями Дарвазского, Шугнанского, Ишкашимского и Роштанского районов ГБАО.

Ключевые слова: *Навруз, дом, семья, традиция, обряды, арийская культура, таджикская культура.*

Изучение памирского дома имеет большое значение, так как он является не просто материальным объектом таджикской культуры, но одним из важных ее символов. Традиционный памирский дом представляет собой единство материального и духовного мира, дом обладает символическим смыслом, определенным образом уподобленного мирозданию. Дом – часть сакрального пространства. С понятием «дом» соотносятся такие наиболее важные жизненные ценности, как родина, семья, поколение и т.д.

В памирском доме проходит вся жизнь человека. Это место жизненно важных обрядов и праздников. Одним из значимых народных праздников таджиков является Навруз – Новый год. В данном

исследовании предполагается определить место и роль традиционного дома в ритуалах и обрядах празднования Навруза.

Аналізу роли и значения Навруза в таджикской культуре посвящено ни одно исследование. Среди них – коллективное комплексное исследование этого праздника как явления мировой культуры [2], проведенное на основе типологического анализа материалов и письменных источников. К этой же проблеме обращался И. Мухиддинов [1], который, изучая традиционные обряды припамирских народностей, указывает на место и роль дома в обрядовой практике Навруза. Исследователь отмечает, в частности, что ритуальные действия начинались в доме. Однако его работа носит, на наш взгляд, описательный характер. В ней не раскрывается смысловое содержание тех или иных обрядовых практик. Поэтому анализ культурфилософских аспектов празднования Навруза в памирском жилище является актуальной исследовательской задачей.

Весенний праздник Навруз – один из наиболее ярких и красочных календарных земледельческих праздников. Празднование Навруза является наиболее почитаемой традицией, дошедшей до нас из глубины веков. Первое упоминание о Наврузе традиционно связывают с Авестой – священной книгой зороастризма. Подробнее о нем можно узнать в работе Омара Хайяма «Наврузноме» – «Книга о Наврузе» [6]. В ней он рассказывает о легендарном правителе персов Джемшеде и его золотом троне, который именно в день весеннего равноденствия установили на самой высокой вершине Памира. В ознаменование своего воцарения над землями Джемшед приказал праздновать этот день как начало новой жизни.

Праздник Навруз имеет миротворческую и гуманистическую направленность. Особенность восприятия этого праздника связана с тем, что он прихо-

дится на время, когда просыпается весь живой мир. Навруз празднуется 21 марта в день весеннего равноденствия. В 2009 году ЮНЕСКО включила Навруз в список нематериального культурного наследия человечества, а в 2010 году Генассамблея ООН объявила 21 марта международным праздником Навруз.

Празднование Навруза на Памире, как и в других регионах Таджикистана, является древним широко распространенным народным праздником. В Шугнанском районе ГБАО праздник Навруз известен под названием «Хидирайом», что означает большой праздник, а жители Рошткалинского района называют Навруз Великим праздником. Он сопровождается многочисленными ритуалами и церемониями, дошедшими до нас ещё с древних времен. Как говорят сами памирцы, праздник Навруз нужно встретить радостно и весело, и тогда весь год будет благоприятным [2]. Как пройдет праздник, таким и будет весь следующий год. По этой причине принято ни с кем не ссориться в эти дни, прощать друг другу долги, забывать о вражде и обидах.

По словам Назарбекова Джумахона (1958г.р.), проживающего в кишлаке Рендон Ишкашимского района, многое в эти дни зависит от прихода в дом первого человека. Первый гость нового года должен быть кроткого и доброго нрава, остроумным, благочестивым, с хорошим именем и репутацией, а самое главное – иметь «счастливую ногу», то есть приносить в дом удачу.

Весенний праздник Навруз в советский период на Памире, по словам Назарова Амруло (1960 г.р.), проживающего в кишлаке Зигар Дарвазского района, праздновали лишь в кишлаке Ёгет. Жители других кишлаков съезжались туда, чтобы посмотреть на празднование Навруза. Считалось, что этот праздник является особенностью только жителей кишлака Ёгет. В кишлаке Зигар, в котором живет А. Назаров, Навруз отмечают в доме, в кругу большой семьи, родственников, друзей и соседей.

Прежде всего, нужно было определить день весеннего равноденствия. Этот день определялся с помощью солнечного календаря, который сегодня можно уви-

деть в кишлаке Ямг Ишкашимского района. Стараниями Айдармамада Маликмамадова здесь был открыт музей Суфи Мубораккадам Вахони (1843-1910 г.р.) – создателя солнечного календаря. Календарь представляет собой камень с отверстием внутри. Этот камень направлен на другой камень, на вершине горы, на который во время весеннего равноденствия определенным образом падал солнечный луч. В течение многих лет Суфи Мубораккадам Вахони следил за движением солнца. Таким образом, он вел счет времени.

После определения дня весеннего равноденствия начинается подготовка к празднику. Об интересном ритуале подготовки дома к празднику рассказал житель кишлака Рендон Ишкашимского района – Назарбеков Джумахон Хисрабекович (1958г.р.). Накануне праздника все члены семьи встают рано утром и один из членов семьи, это должен быть мальчик, так как он – продолжатель рода и добытчик в семье, идет к роднику и набирает воды. Затем с этой водой он поднимается на крышу дома и через равзан – окошко на крыше, выливает немного воды в дом, в знак того, чтобы разбудить и пропитать дом чистой водой. «Это преемственность поколений, это божественные секреты, которые оставил нам Создатель», - отметил в беседе Д. Х. Назарбеков

С подготовкой дома к празднику связан обряд «чидирвед», что в переводе означает «очищение дома». Этот обряд в Дарвазском и Рошткалинском районах начинается в день празднования Навруза, а в Шугнанском и Ишкашимском районах тщательно убирают дом за один или два дня перед праздником, так как обряд чидирвед занимал много времени и сил.

В доме во время уборки оставались две замужние женщины. Кроме них в доме никого не должно было быть. Во время уборки никто не должен заходить в дом, особенно молодые незамужние девушки, иначе на них обрушатся все трудности жизни, которые ассоциировались со старыми вещами в доме, мусором, копотью, накопившейся на год. С собой в дом женщины приносили специально приготовленные к Наврузу веники для уборки стен, потолка и пола. В Шугнанском рай-

оне их количество доходило до четырех: два для потолка и стен и два для пола. В Рошткалинском районе изготавливали дополнительно еще один веник для очистки верхней части столбов. Связано это с особым почитанием архитектурных деталей дома, которые согласно исламской традиции символизируют «Пять чистых тел» [5].

Веники не покупали, а изготавливали мужчины из молодых веточек ивы. Ива в представлениях местных жителей – священное дерево. Ивовые веточки связывали в тугой пучок специальными толстыми нитками – аргамчин. Готовые веники клали в сито и держали их над дымом испанда – лечебной высушенной травы. Испанд упоминается в Авесте – священной книге зороастрийцев. Видимо, ее использовали не только в лечебных целях, как это указано в Каноне врачебной науки Абу Али Ибн Сина, но и в религиозных – очищение дома от злых духов [6]. Именно поэтому траву использовали в ритуале очищения, чтобы наполнить веники положительной энергией и теплом, уберечь дом от плохого дурного глаза. После этого один из веников привязывали к длинной палке для того, чтобы убрать копоть со стен и потолка. Убирать дом женщины начинали только тогда, когда из дома вынесли все вещи, в том числе мебель.

Во время уборки женщины закрывали дверь на ключ, собирали весь мусор, старые вещи и выбрасывали их подальше от дома. Гадоли Гадолиев (1940 г.р.), житель кишлака Шод Рошткалинского района, обратил внимание на одну приметку – на пути женщинам, выносящих мусор, никто не должен встретиться, иначе на встретившегося прохожего обрушатся все беды и он станет причиной всех несчастий в своем доме. Внучка Гадолива Сафина подтвердила, что никогда не видела, когда и куда выбрасывают мусор. Смысл этого обряда чидирвед заключается не только в уборке дома, но и в изгнании из него злых духов.

После окончания уборки женщины приглашали остальных членов семьи в дом. Женщины брали в ладонь муку и поздравляли каждого члена семьи, пришедшего в дом, словами: «Шогуни боор

муборак!» - «С пришедшим праздником весны!», посыпая плечо входящего мукой. В Дарвазском районе используют наряду с мукой молоко. Очевидно, что белый цвет – это символ чистоты, а мука и молоко – жизненно важные продукты.

Пришедшие в дом поздравляют словами: «Ба руи шумо муборак» (и вас поздравляем с пришедшим праздником весны) и приносят с собой гымчы – веточку дерева, изготовленную в честь праздника Навруз. На ней сделаны небольшие надрезы так, чтобы части веточки отделились от ее основной части, высохли и стали похожи на маленькие прямые елочки. Гымчы – обязательный атрибут обряда хонагаштак. Эти веточки – знак возрождения природы – втыкают под священные балки дома, сохраняя их в течение всего года. Ритуал является частью обряда подготовки дома не только к самому празднику, но и к годовому циклу. Хвойные вечнозеленые деревья во многих культурах почитались как символ вечности, неумирающей жизни. Об этом, например, пишет в своем исследовании Н.П. Рябчун [4, 40]. Возможно, что такой же смысл имела и гымчи, древнейший символ арийской культуры.

Важной составляющей обряда подготовки дома к празднику – ритуал украшения. Украшения выполняют обережную функцию, они защищают дом от злых сил и содержат пожелания ему и домочадцам благополучия на весь год. Стены, потолок, столбы дома украшают узорами. В Шугнанском районе это делают с помощью тубетеек или ладони. Тубетейку выворачивают наизнанку, окунают в муку и оставляют отпечатки на стенах и столбах дома, при этом поздравляя дом с пришедшим праздником весны. В Ишкашимском районе стены, потолок, столбы украшали специальными фигурками в виде солнца, рогов горного козла и т.п., приготовленными к Наврузу специальными мастерами. Чаще всего это стилизованные изображения рогатого скота, которые должны были способствовать увеличению стада. Этим ритуалом завершается подготовка дома к празднованию Навруза.

После того, как дом привели в порядок к празднику, вся семья приступает к

приготовлению основного блюда на Навруз – суманак – сладкого блюда из проросшей пшеницы. Этот ритуал можно наблюдать в Дарвазском и Ишкашимском районах. В Шугнанском районе суманак не готовят. Основным блюдом на Навруз здесь считается бодж – горячая густая похлебка из мяса, злаков, чечевицы и фасоли. Суманак и бодж готовят внутри дома, в отличие от других регионов Таджикистана, чтобы наполнить дом запахами весны и ощущением праздника.

Одним из обязательных обычаев на Навруз – подготовка праздничного дастархана в доме, т.е. стола. Праздничный дастархан должен быть собран и украшен всем, чем богаты в данный момент хозяева дома. Можно увидеть такие блюда как хухпа, коче, ош, специальную лепешку с орехами и сушеный тутовник. Сушеный тутовник на Памире считают «райским плодом», так как часто им заменяют муку. Дастархан – знак гостеприимства, его накрывают для того, чтобы собрать в доме больше родных, близких, соседей.

После того как дастархан накрыт, все члены семья собираются за одним большим столом и старший член семьи благословляет и поздравляет всех, в том числе и дом, с пришедшим Новым годом.

Среди обрядов наиболее интересен – ханогаштак – хождение по домам. По домам ходят дети с ведерками в руках, к которым привязывают веревку, для того, чтобы спустить ведро в дом через равзан. При этом дети поют праздничные песни. Одно из этих песен спел во время экспедиции Д.Х. Назарбеков:

*Шогуни боор муборак!
Рузи Навруз хасту олам сабззор,
Занги дилро мебарад буи бахор.
Эй, падар, бархезу наврузи биёр,
То туро рахмат кунад парвардигор!*

*С пришедшим праздником весны!
Зеленеет природа, приходит Навруз,
Весенний аромат излечит от
тягостных мук.
Отец, вставай, праздничную еду
подавай,
И Аллах тебя благословит! [6]*

После этого хозяйка дома складывала в ведро различные сладости или деньги. Этот обряд длится до самой ночи.

В праздничные дни женщины в доме исполняют народные песни, сопровождая на памирском ударном инструменте «даф», а мужчины могут навещать больных, одиноких и малоимущих, зажигать свечи на могилах умерших родственников.

Во время Навруза на полянах устраивали «аловпарак» - перепрыгивание через огонь, т.е. разжигали костер, и люди прыгали через него, проходя обряд очищения. Об этом пишет в своем исследовании «Концепт дом в шугнанской языковой картине мира» Ш. Некушоева [3]. В настоящее время этот ритуал малоизвестен, он соблюдается лишь в Дарвазском кишлаке Ёгед.

В Вахане и Ишкашиме существовала также и традиция отмечать и окончание празднования Навруза [2, 237]. По обычаю в одном из домов собирались близкие, родные и готовили угощение, которое раздавались в соседние дома в округности. Это время считалось окончанием Навруза, которое заканчивалось в доме.

Навруз на Памире празднуют от четырех до тринадцати дней, эти дни посвящены очищению дома, встрече Навруза, наведыванию родных и близких.

Большинство традиций празднования Навруза остались неизменными в ГБАО. До сих пор местные жители выполняют обряды очищения дома, выносят на улицу все вещи, дети радуются обряду ханогаштак. К праздничному дастархану готовят традиционные блюда, собираются всей семьей, всей округой в одном из традиционных памирских домов и поют народные песни.

Дом, как живое существо, является одним из главных участников праздника Навруз. К нему относятся с большим уважением и почетом, как главному члену семьи – с домом здороваются, чистят его, украшают перед праздником, поздравляют. Его не исключают из праздничного действия. Ни один ритуал не совершается вне дома. Празднование Навруза на Памире начинается и заканчивается в доме, так как традиции и обряды этого праздника связаны с домом и исходят из дома, что является отличительной чертой празднования Навруза на Памире.

Литература

1. Мухиддинов И. Обряды и обычаи припамирских народностей, связанные с циклом сельскохозяйственных работ / И. Мухиддинов // Сборник «Древние обряды верования и культуры народов Средней Азии» - М., 1986. - С. 76 – 85.
2. Навруз как явление мировой культуры. Традиции празднования Навруза на Западном Памире /Васильцов К.С. (Россия) //Академия наук Республики Таджикистан Институт истории, археологии и этнографии. Душанбе.- 2012.- 335с.
3. Некушоева Ш. Концепт *дом* в шугнанской языковой картине мира: Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ г. Хорог, Таджикистан №1, 2019. – С. 54-62.
4. Рябчун Н.П. Философия быта: Дом как средоточие Вселенной. – М.: Летний сад, 2016. – 136с.
5. Садуллоева М.С. Символическое пространство памирского дома и его значимость: Известия института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова академии наук РТ № 2. 2019. – С. 97-101.
6. Ульфат Масум
[//http://www.fergananews.com/article.php?id=9331](http://www.fergananews.com/article.php?id=9331)

РАСМУ ОИНҲОИ ТАҶЛИЛИ ЧАШНИ НАВРӮЗ ДАР ФАЗОИ АНЪАНАВИИ ХОНАИ ПОМИРӢ

Садуллоева М. С.

Дар мақола муаллиф расму оинҳои таҷлили чашни Наврӯзро дар фазои хонаи анъанавии помирӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Хона дар фарҳанги халқи тоҷик мавқеи муҳимро ишғол менамояд, ва бо ин мақон тамоми умри инсон, ташвишҳои рӯзмарраи он, таҷлили чашну оинҳо алоқаманд мебошад. Миени чашнҳо, хусусан таҷлили иди Наврӯз – оғози Соли Нав мақоми назаррасро ишғол менамояд. Маъноии чашн гирифтани Наврӯзро мебошад дар фазои хона дида баромад, зеро маҳз хона нигоҳдорандаи расму оинҳои анъанавӣ мебошад.

Муаллиф кӯшиш намудааст, ки чойгоҳ ва нақши хонаи анъанавии помиро дар рӯзҳои чашни Наврӯз дар асоси маводҳои Ҳангоми экспедицияи этнологӣ дар ВМКБ дар моҳи июли соли 2019 ҷамъоварда мавриди баррасӣ қарор диҳад. Бештари расму оинҳои анъанавӣ Ҳангоми суҳбатҳо бо бошандагони ноҳияи Дарвоз, Шугнон, Ишкашим ва Рошқалъаи ВМКБ аз ҷониби муаллиф сабт шудаанд.

Калидвожаҳо: *Наврӯз, хона, оила, анъана оин, фарҳанги ориеӣ, фарҳанги тоҷик.*

FESTIVE RITUALS OF NAWRUZ IN THE SPACE OF THE TRADITIONAL PAMIRI HOUSE

Sadulloeva M. S.

In the article author considers customs and rites of celebrating of Nowruz in space of traditional Pamir house. House is significant object in culture of Tajik culture, which is connected with the whole life of a person, his cares and holidays. A special meaning among the holidays is given to Nowruz – the celebration of New Year. In order to understand the meaning of celebration of Nowruz it is needed to view it through the space of house, as customs and rites of Nowruz can be saved only inside the house.

The author makes an attempt to consider the place and role of a traditional Pamir house in ritual practice of Nowruz on bases of results empirical research which was held during the ethnological expedition in July, 2019. Most of the ritual practices were recorded during the interviews and conversations with people of Darvoz, Shughnon, Ishkoshim and Roshtqal'a districts of the Kuhistani Badakhshan Autonomus Region.

Key words: *Nowruz, house, family, tradition, rites, Arian culture, Tajik culture.*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ
МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В СТРАНАХ СНГ

Сафдаршоева Ф.Т.– докторант (PhD) ИФПП АН РТ (тел: 938884135)

В статье предпринята попытка проанализировать социально-политические и экономические предпосылки миграции населения в странах Содружества. Также в ней рассмотрены причины и основные виды миграции, фиксированы категории мигрантов, которые появились в постсоветском пространстве.

Ключевые слова: миграция, экономика, политика, факторы миграции, население, страны СНГ, принимающие страны, миграционная политика.

С распадом СССР мы стали свидетелями массового переезда русскоязычного населения с территорий бывших союзных республик. Многие этнические общности, имеющие национально-территориальные образования в Российской Федерации, стали мигрировать в свою историческую родину. В основном, иммигрантами стали граждане тех государств, внутри которых происходили конфликты, шли боевые действия, и невозможно было там оставаться. Глядя на географию миграции населения после распада СССР, можно обнаружить, что большого количества перемещённых людей составляли те, которые жили в республиках Закавказья и Центральной Азии.

Основную массу переселенцев составляли русскоязычные граждане этих стран. Выезд этих граждан из упомянутых стран и республик выступает одним из причин экономического и социального кризиса в регионах. Например, причину нехватки в странах ЦА, в том числе и в Таджикистане высококвалифицированных кадров до сих пор следует искать в массовой миграции трудоспособной части населения, особенно среди русскоязычных специалистов.

Наблюдения показывают, что из пространства современного СНГ самый большой поток мигрантов выехал за пределы Содружества из Азербайджана,

Армении, Казахстана, Молдовы и Республики Беларусь.

На нынешнем этапе в миграционных процессах лидируют Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан и Украина, откуда трудовые мигранты уезжают на заработки в относительно экономически развитые бывшие советские республики. В последнее десятилетие произошли большие изменения в географии трудовых мигрантов, основная масса которых направлялась в Российскую Федерацию в качестве гастарбайтеров.

Экономический рост Казахстана также очень сильно привлекает трудовых мигрантов из соседних ему стран Центральной Азии. Безусловно, в пространствах Содружества Российская Федерация и Казахстан отличаются своей социально-экономической стабильностью, емким рынком труда, обширными территориями, демографическим положением и высоким уровнем заработной платы. Эти факторы в совокупности делают их привлекательными для выходцев из бывших советских республик, и они выбирают для миграции эти государства.

Наоборот, такие республики СНГ, как Азербайджан и Армения, ныне стали невостребованными странами для всякого рода мигрантов. Согласно статистике, самая развитая страна Содружества – РФ стала основным принимающим государством среди независимых постсоветских республик. Численность мигрантов, которых принимает РФ, после США в мире находится на втором месте. А другие стран-участниц СНГ, наподобие Азербайджана, Армении, Кыргызстана, Молдовы, Таджикистана, Узбекистана и Украины выступают в качестве «государств-поставщиков» трудовых мигрантов в Россию и Казахстан.

По подсчётам специалистов, начиная с 2010 года, наблюдается, что среднестатистически каждый год свою страну постоянного жительства внутри СНГ меня-

ют около 330 тысяч человек. Согласно оценкам экспертного сообщества, миграция охватывает нескольких миллионов человек в год. В потоках краткосрочной и долгосрочной миграции, конечно, значительную часть составляет трудовая миграция, под которой имеется ввиду временное перемещение активной части населения в экономическом аспекте ради работы и занятости в чужой стране или других регионах. Она считается особым видом миграции, характерной чертой, для которой есть значимое количество мигрантов с неурегулированным статусом или работающих без разрешительных документов. Трудовая миграция не связана со сменой постоянного места жительства, а предполагает временные поездки с целью трудовой деятельности, при этом выезд предполагает возвращение в страну постоянного места жительства [3, с. 5].

Трудовая миграция также имеет разные формы, которых исследователи делят на следующее:

а) временно-постоянная, когда миграция ограничена сроком пребывания в стране въезда от одного года до шести лет;

б) сезонная, которая связана с кратковременным (в пределах одного года) въездом для работы в тех отраслях хозяйства, которые имеют сезонный характер (сельское хозяйство, рыболовство, сфера услуг);

в) маятниковая (челночная, приграничная) – каждодневный переезд из одной страны в другую и обратно.

Вне всякого сомнения, миграция населения имеет, как социально-экономические, так и политическими предпосылки. Исследователи различают несколько факторов миграции на три главные группы:

- постоянные и нерегулируемые: географические особенности местности, а также землетрясения, наводнения и прочие природные катаклизмы;

- временные: продолжительность жизни в регионе, освоенность территорий, наличие нужной для жизни инфраструктуры;

- регулируемые: изменение оплаты труда, предоставление льгот или переориентирование национальной политики.

Миграция населения имеет различные факторы и в большинстве случаев несколько факторов вместе взятых становятся побудителями решения индивида или группы населения к перемене места жительства. Наряду с социально-экономическими и политическими факторами В. Музаффар указывает и на религиозный фактор, войн и беспорядков и т.д. Он отмечает: «Вынужденная миграция, последовавшая в результате беспорядков и кровавых войн в мусульманском мире, после которой люди остались совсем без средств жизни, также стала поводом для моральных и религиозных кризисов». [2, с. 268].

Безусловно, одним из основных факторов массовой миграции населения одной страны СНГ в другие государства выступают экономические предпосылки, которые направляют людей на улучшение условия и качество своей жизни. Они ищут работу с достойной заработной платой и хорошие перспективы, а для своей семьи – лучшее будущее. Переезд людей на заработки, связанный с экономическими причинами, можно назвать трудовой миграцией. Они выезжают со страны с огромным количеством рабочей силы в те государства, где её не хватает и имеет значительно развитую экономику. К числу последних можно отнести не только страны ЕС и США, но и Австралию и Канаду. Как отмечает известный таджикский миграциолог Р. Ульмасов: «Стабильная экономика – залог успеха, считают политики, экономисты, эксперты. Однако развитие экономики немыслима без решения демографических проблем». [4]. А наблюдения показывают, что по всему миру сокращается рождаемость и продолжительность жизни. Следовательно, социально-экономические факторы переплетены друг с другом и в этом аспекте демографический фактор связывает две предыдущие фактора.

Необходимо отметить, что среди особых факторов социально-экономического характера миграции выделяется стремление и желание людей для улучшения положения своего семейного бюджета. Следовательно, они предпочитают более высокооплачиваемую работу за рубежом, или стремятся получить граждан-

ство той страны, в которой они находятся или сменить место жительства. Также, на миграцию населения влияет множество других причин, которых не всегда можно отделить одну от другой. Например, социальные причины очень трудно изолировать от экономических факторов, и они, как правило, сильно зависят друг от друга. Кроме демографических проблем, которые вызывают миграцию и в странах с переизбытком населения, так и в странах, где не хватает рабочая сила, можно перечислять и ряд других социальных факторов миграции:

Например, социальными причинами миграции граждан СНГ являются переезд к близким или вступление в брак. При близких отношениях между людьми из разных стран, конечно же, одному из них придётся переехать к другому. Сюда же относится и проживание в другой стране с целью получения образования. Перед тем, как выехать в другую страну Содружества, куда человек собирается мигрировать, важную роль играет интеграция в новом обществе, поэтому, в первую очередь, будут выбраны государства, где есть мигранты-земляки. Несомненно, миграция влияет и на общество принимающего государства СНГ. Главные предпосылки миграции отражаются в изменении численности населения и возрастной соотносённости; уровню образования и социальному статусу. В своей диссертационной работе «Трудовая миграция из стран СНГ в Россию: социально-экономические последствия и регулирование» Е. В. Гаврилов рассматривая положительных и отрицательных последствий миграции отмечает, что: «В то же время трудовая миграция, особенно в нелегальной форме, имеет и отрицательные последствия.

Одно из главных из них – слабая социальная защита трудящихся-мигрантов либо вообще её отсутствие». [5, с. 155]. Трудовые мигранты с целью улучшения экономического и социального положения своих семей выезжают на работу в экономически развитые страны, при этом даже соглашаясь на отсутствия социальной защиты в стране пребывания.

Также следует отметить не менее важного фактора для миграции людей по политическим причинам. Это может быть смена власти в стране, отличающиеся от официальной идеологии политические

взгляды, боязнь преследования и т.д. Смена формы правления, перестановка управляющих кадров, социальная структура общества также влияет на процесс миграции. Когда политические режимы в государстве противоречат гражданским позициям индивидуума, тогда переезд их представителей в другую страну говорит об открытое неприятие политической ситуации на родине.

Наконец, миграция может стать единственным вариантом для побега от преследования, если человек подвергается преследованию со стороны властей и это грозит её безопасности и жизни. Таких примеров можно привести во многих случаях и периодах. В частности, просьба гражданина США Э. Сноудена, который просил политическое убежище от России и эта просьба была удовлетворена Россией.

Литература

1. Воробьёв О. Д. Миграционные процессы населения: вопросы теории и государственной миграционной политики// Проблемы правового регулирования миграционных процессов на территории Российской Федерации / Аналитический сборник Совета Федерации ФС России. – 2003.- №9 (202). – С. 35.
2. Музаффар В. Религиозный фактор в процессе миграции и жизни мигрантов. // Место и роль ислама в Республике Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. -296 с.
3. Статистика международной миграции. Практическое руководство для стран Восточной Европы и Центральной Азии. ЕЭК ООН, ЮНФПА, 2011.
4. Ульмасов Р. Тенденции международной миграции населения в современном мире в условиях глобализации: демографические и миграционные процессы. // Блог Рахмона Ульмасова. <http://russiancouncil.ru/blogs/rahmon-ulmasov/tendentsii-mezhdunarodnoy-migratsii-naseleniya-v-sovremennom-mire-v-us/>
5. Гаврилов Е.В. «Трудовая миграция из стран СНГ в Россию: социально-экономические последствия и регулирование». Дисс. кандид. эконом. наук. – М., 2008. 187с.

**ОМИЛҲОИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИ
ВА СИЁСИИ МУҲОЧИРАТ ДАР
КИШВАРҲОИ ИДМ
Сафдаршоева Ф.Т.**

Дар мақола кӯшиши таҳлили заминаи иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии муҳочирати аҳоли дар кишварҳои ИДМ оварда шудааст. Дар он инчунин сабабҳо ва намудҳои асосии муҳочират, категорияҳои муайяни муҳочирон, ки дар фазои пасошӯравӣ пайдо шудаанд, баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *муҳочират, иқтисод, сиёсат, омилҳои муҳочират, аҳоли, кишварҳои ИДМ, кишварҳои мизбон, сиёсати муҳочират.*

**SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL
FACTORS OF POPULATION'S MIGRA-
TION IN THE CIS COUNTRIES**

F.T. Safdarshoeva

The article attempts to analyze the socio-political and economic background of population migration in the countries of the Commonwealth. It also discusses the causes and main types of migration, fixed categories of migrants that appeared in the post-Soviet space.

Keywords: *migration, economics, politics, migration factors, population, CIS countries, host countries, migration policy.*

ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА РОБИТАИ ФАРӢАНГӢ
ДАР ӢОМЕАИ КУНУНӢ

Иброҳимзода Ф.Ӣ. – аспиранти ИФСӢ АИ ӢТ

Эътирофи анъана, расму ойинҳои мардумӣ, таъя ба арзишҳои миллӣ, ҳифзи муқаддасоти ватан ва худшиносию худогоҳии миллӣ василаест баҳри расидан ба заминаҳои нави созандагӣ ва давлатҳои тозаистиқлолро дар замони ҷаҳонишавӣ аз шикаст ҳифз сохтан. Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба падидаҳои нави фарҳангӣ ва назари тоҷикон аз онҳо, баланд бардоштани сатҳи дарки сиёсию маърифатнокии мардум, ҳисси худшиносию худогоҳӣ ва арҷ гузоштан ба арзишҳои фарҳангии маънавӣ ибрози назар шудааст.

Калидвожаҳо: худшиносии миллӣ, башиаргароӣ, истиқлолияти давлатӣ, ваҳдати миллӣ, варҳанги миллӣ, ҷаҳонгароӣ, инқилоби фикрӣ, тамаддуни ориёӣ, арзишҳои миллӣ, ҳунарҳои мардумӣ, ҷаҳонишавӣ.

Мафҳумҳои худшиносию худогоҳии миллӣ ва насюнолизм (миллатпарастӣ) дар саҳифаҳои таърихии афкори адабӣ ва фалсафии мо чизи нав нест, балки солҳо қабл ворид ва таъбиру тафсир шудааст. Худшиносии миллӣ омили ҳамбастагии миллат мегардад. Дар замоне, ки тоҷикон дар иттиҳоди миллатҳои Шӯравӣ зиндагӣ мекарданд дар он давр худшиносӣ моҳияти умумӣ дошт. «Худшиносии ҳамагонӣ ва он мансуб ба интернационализи ми сосиалистӣ, сиёсати Шӯравӣ муҳолифи ҳамагуна миллатпарастӣ ва ифтихороти қавмӣ буд» [1. 84.]

Шурӯъ аз солҳои 1960-1970-и асри XX сар карда, то андозае марзҳои идеологӣ дар шиноҳти хувияти миллатҳо дар худуди шӯравии собиқ кушода шуд. Тавачҷӯх ба фарҳанг ва таърих ранги дигар мегирифт. Дар баробари ҷашн гирифтани баъзе аз ҷорабиниҳои даврони Шӯравӣ – идҳои инқилоби Октябр, рӯзи меҳнаткашон ва ғайраҳо, боз расму оин ва анъанаҳои миллӣ, аз қабилӣ ҷашни Наврӯз арҷ пайдо мекарданд.

Дар даврони собиқ Шӯравӣ бо вучуди истиқлолият комил надоштан ва мабудани доираи фаъолияти соҳибият,

ташаккули худшиносӣ ва дарки миллии халқи тоҷик вусъат ёфта буд. Вале чун аз қонунҳои замони шӯравӣ итоат мекард, имкони васеи истифода аз рукнҳои асосии механизми давлатдорӣ ва соҳибиятро надоштан.

Охирҳои асри XX ва ибтидои асри XXI барои мардуми Тоҷикистон ва дигар давлатҳои пасошӯравӣ давраи таърихӣ буд, ки дар ҳаёти иҷтимоии онҳо нақши муҳиме бозид. Ин таҳаввулот барои Тоҷикистон замони худшиносӣ, ташаккул ва рушди фарҳанг ва илм гардид.

Дар охирҳои асри XX, ки миллати тоҷик марҳилаҳои душвори таърихро аз сар гузаронида, дарк кард, ки суннатҳои милливу фарҳангӣ, таърихи миллат, анъанаҳои меросӣ омилҳои асосии абади яти номи тоҷик ва мояи ифтихори миллат аст. Аз ин рӯ, ин дарк заминаҳои мустаҳками таърихро талаб мекард. Бояд таъриху фарҳангро аз нав эҳё ва ташаккул дод. Дар таърих матни нави бояд рӯи кор ояд. Худшиносию худогоҳии миллӣ дар таърихи миллати тоҷик бояд бо диди нави ва тафаккури созанда шакл гирад.

Фарҳанги миллии мо фарогири арзишҳои бузурги инсонӣ буда, дар заминаи таъсиргузори ба фарҳангҳои дигар нумӯъ кардааст. Ва дар ҳеҷ давру замоне аз пазириши арзишҳои волеи фарҳангҳои дигар низ фосила нагирифтааст. Дар вусъат бахшидани фарҳанги миллӣ ва арзишҳои волеи он ба як нукта бояд тавачҷӯхи ҳоса зоҳир кард, ки фарҳанг ҳамчун василаи пайвандгари халқу миллатҳои як давлат бо мардумони дигар кишварҳост. «...таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик аз қабри асрҳо то имрӯз симои миллии худро, пеш аз ҳама, тавассути фарҳанг нигоҳ доштааст... ва дар байни халқу миллатҳои дигар соҳиби нуфузу эътибор гаштааст».[2. 369]

Аз ин рӯ мардуми моро мебояд донанд, миллате ки реша дар таърих дорад бо вучуди ҳамсангсозии фарҳангҳо бояд рақобатпазир бошад. Тақлид қобилияти

эҷодгариро кам мекунад ва симои аслии миллатро ба нестӣ мерасонад. Мардуми мо дар гузаштаи на чандон дури таърих ин таҷрибаи талхро аз сар гузаронида буд. «...арзишҳои фарҳангии хувиятсозро, ки дар асри ХХ қисман ё қомилан аз даст додем, дар даврони истиқлол бояд бикӯшем, ки боз баргардонем, дубора ба қор бигирем ва мувофиқи асри нав тақмил бидиҳем, то барои пешбурди миллат дар шароити таърихии кунунӣ хизмат бикунанд, моро ба асли худ бипайванданд ва барои оянда роҳ равшан бикӯшанд... чун бо қувват гирифтани равандҳои ҷаҳонгарой тамоси мо бо халқҳои дигар, аз ҷумла бо халқҳои бузурги ҷаҳон гузариш меёбад, бояд фаромӯш накунем, ки ҳарчи бештар аз фарҳанги он халқҳо таъсир мепазирем, ҳатто агар он таъсир ҳама мусбат ҳам бошад, эҳтимоли он аст, ки аз фарҳанги миллии мо баъзе чизҳо аз баён биравад. Фарҳанги мо бо таъсирпазирӣ ва вомгирӣ аз дигар фарҳангҳо бар худ ғано афзояд ҳам, бо маҳрум шудан аз бархе анъанаҳои ҷаҳонӣ миллии ғаномандии он хоҳиш меёбад»[3. 238]. Он чи ки як фарҳангро дар баробари фарҳангҳои дигар зинда медорад хусусиятҳои хоси он аст. Албатта, дар ҷомеаи кунунӣ мавзӯ ва масоли зиёде ҳастанд, ки дар доираи фарҳангҳо ё худ дар сатҳи ҷаҳонӣ баррасӣ ва матраҳ мегарданд, вале тарзи бархӯрд ва воқуниши фарҳангҳо ҳар яке ба тарзи худ сурат мегирад, ки фарқияти ҳар қадомеро муайян месозад.

Тоҷикон аз қадим дар меҳвари инқилобҳои фикрӣ ва ақлии тамаддуни ориёӣ қарор дошта, бар пояи фарҳангӣ воло, ахлоқӣ ҳамида ва фалсафаи инсондӯстӣ асос гузоштаанд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ пайдост, ки то даврони салтанати сулолаи Сомониён ин мавқеъ барои тоҷикон тангтар буд, вале бо вучуди офатҳои замона, худбинӣ, фиреб, истибдод ва гумроҳҳои фардию иҷтимоӣ тавоништан худро ҳифз намоянд. Дар замони салтанати Сомониён вазъият дигар шуд. Нахустин давлати мутамаркази тоҷикон бунёд гардид. Мардуми соҳибтамаддун боз тавоништан, ки аз фарҳангу ҳунар ва адабиёту маънавиёти худ парчам бизананд. Асоси низоми давлатдорӣ гузошта шуд. Воқеаҳои таърих ҳамеша тақрор меёбанд. Пасаз

сукути Сомониён ва баъдан пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ истиқлоли кишвар ва иқдомҳои ватандӯстона ва миллатдӯстонаи халқи тоҷик давраи тозаии эҷодгариро фароҳам овард. Фарҳанги милли, забони тоҷикӣ, ҳунарҳои мардумӣ, санъати тоҷик ва дахҳои дигар арзишҳои ба умқи таърих расида ва анъанаҳои давлатдорӣ дар интизори эҳё ва рушданд. Ба мавқеъ бархӯрд қардан аз ин ҷанбаҳо низ як руқнаи худшиносӣ ва давлатдорӣ кишварҳои соҳибистиқлол аст. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати милли ҷойгоҳ ва мақоми Тоҷикистон дигар гашт. Худшиносии милли ва манфиатҳои милли дар доираи давлатдорӣ ҷадид сурат гирифт. Озодӣ, масъулият, ҳифзи арзишҳои милли ва фарҳангу таърихӣ миллат дар робитаҳои байни манфиатҳои халқҳо дар масири таърих инкишоф ёфтанд. «Истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати милли ду боли тавоное мебошанд, ки Тоҷикистонро ба парвозҳои баланд ҳидоят менамоянд. Пойдории ваҳдати милли ва сулҳу субот дар саросари кишвар ва тараққиёти ҳамаи соҳаҳои иқтисоди милли дар натиҷаи хизмати бузургу қаҳрамононаи халқи хирадманд, сулҳдӯст ва бунёдқори тоҷик ба воқеият табдил ёфт».[4.С.344]

Яке аз масъалаҳои асосии устувормондани пояи сиёсати давлатҳои тозаистиқлол дар арасаи байналмиллӣ дар баробари манфиатҳои кишварҳои абадқудрат истодагарӣ намудан, дар заминаи ҷаҳонишавӣ тамоми дастовардҳои худро мавриди истифода қарор додан аст, то аз асолати давлату миллати худ муҳофизат намоем. Эҳтимоли ба халқ, эътирофи анъана ва расму ойинҳои мардумӣ, таъба ба арзишҳои милли, дӯстдоштани ватан ва худшиносии милли, аз усулҳои давлатҳои тозаистиқлолро дар замони ҷаҳонишавӣ аз шикаст ҳифз месозад. «...рӯ ба башаргарой овардани ҷомеа, танзими муносибатҳои байни одамон ва байни миллатҳо нақши санъат, фарҳанг ва тамаддун бузург мебошад».[5. 48]

Таърихи навини Тоҷикистон барои халқи тоҷик саҳифаи навро боз қард. Ва дар ин замина давлат, миллат ва тамоми тоҷикистониён вазифадоранд, ки дар таҳкими устувории пояҳои низоми

давлатдории навин накши арзанда гузоранд. Дар муқобили ҳама ҳолатҳои ҷаҳонишавӣ истодагарӣ намуда худшиносии миллӣ доштани эҳтиром ва арҷ гузоштан ба таърихи фарҳанги миллат, эҳё ва созандагӣҳои тафаккури нав дар заминаи рушди нумуи кишвари соҳибистиклол вусъат диҳанд.

Давлати тоҷикон дар ҷодаи истиқлол роҳ паймуда истодааст, худшиносии миллӣ, таърихи ҷомеа воситаест барои зербиноии маънавии истиқлолияти давлатӣ ва низоми нави иҷтимоиро фароҳам овардан. Пешрафт ва тараққиёти ҳар кишвар аз шинохти ҳувияти миллӣ ва худшиносии таърихиву фарҳангии аҳли ҷомеа падидор мегардад. Дар партавӣ сиёсати давлатӣ миллӣ, дар кишвари соҳибистиклол ва дорои арзишҳои миллӣ, худшиносии миллӣ мазмун ва маъно нав мегирад. Барои он давлат дастоварди бузурги фарҳанги сиёсӣ маънавии даврони ҷадид мегардад. Танҳо худшиносӣ ва огоҳии ҳар фард метавонад, ки ҷомеаи муосирро аз назари таърихӣ фарҳанги миллат истиқлолияти давлатро устувор намояд.

«Пешрафти устувори ҷомеа ва таҳкими асосҳои истиқлолияти давлатӣ аз як тараф тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, дарки амиқи худшиносии миллии мардумро тақозо намояд, аз тарафи дигар ба кордони масъулиятшиносӣ поквичдон будани кормандони масъули далатӣ вобаста аст. дар ҳамин масъала робитаи диалектикаи ҷомеа-давлат бештар ва равшантар зоҳир шуда, барои ташаккули дурусти худшиносӣ ва дарки манфиатҳои миллӣ имконияти бештар ба вучуд хоҳад омад».[6. 31-32]

Мо агар ба таърихи ғании фарҳанги қадимаи худ дақиқтар назар дўзем, хоҳем дид, ки доштани маърифати баланди худшиносии миллӣ онҳоро дар ҷаҳон мондагор кардааст. Имрӯз худшиносии худогоҳӣ барои кишварҳои абадқудрат ҳамчун як силоҳ, як мактаб ва як идеологияи пурқудрате шинохта шудааст, ки аз он муттаҳидии мардум, бақои давлат аз ҷумла пешрафти сиёсат, пояи баланди иқтисод ва шинохти фарҳанг манша мегирад. Худшиносии фардӣ вақте, ки муҳити зиёдеро фаро мегирад барои ба вучуд овардани худшиносии миллӣ замина

мегузорад. Аслан пайдоиши мафҳуми худшиносии миллӣ дар тафаккур ё худ шуури тоҷикону тоҷикистониён маҳсули замони истиқлол аст.. зеро яке аз рукҳои асосии тақвият бахшидани истиқлолият ин арзишҳои маънавӣ аст.

Арзишҳои маънавӣ қабл аз ҳама ба худшиносии миллӣ ва ҳисси ватандӯстӣ таъя мекунад. Аммо дар мавриди паҳлуҳои худшиносии миллӣ дар доираҳои илмии Тоҷикистон ҳанӯз тадқиқоти мукамале анҷом наёфтааст. То он ки аҳли ҷомеа худшиносии миллиро на танҳо ҳамчун як шиор, ҳамчун сухани рӯи лафзӣ, балки ба умқи бамаъноӣ зермаъноӣ худшиносӣ ва таъиноту моҳияти он аҳамият диҳанд. Зеро худшиносии миллӣ монанди силоҳест, ки кишварҳои абарқудрат барои тақвияти нуфузи худ чи дар дохил ва чи дар хориҷ аз он истифода мекунанд. Аз назари баъзе коршиносон дар Тоҷикистон худшиносии миллӣ бештар ҷанбаҳои шоирона гирифтааст, ки хатост. Вақте, ки доираҳои иҷтимоӣ тарғиботӣ оид ба мафҳуми худшиносӣ сухан мегӯянд бештар онро ҳамчун як ҳис маънидод мекунанд. Дар мисоли «ҳисси худшиносии миллӣ дошта бошем», ё худ «ҳисси худшиносии миллиро баланд бардорем» ва ғ., ки ин комилан аз нигоҳи шинохти ҷомеашиносии ҷаҳони имрӯза дар қиёс бо кишварҳои Ғарб иштибоҳ аст. Масалан, дар кишварҳои Аврупо дар низоми таҳсилот ё таълимоти амриқоӣ худшиносӣ ва ватандӯстӣ ҳамчун маърифати сиёсӣ ва дониш қабул карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон худшиносии миллӣ ҳамчун ҳис, эҳсоси шинохта мешавад. Раванди худшиносии миллӣ дар кишвар роҳандозӣ шудааст ва дар макотиби миёна оӣ ҳамчун тарбия омӯзонидани мешавад. Албата, ҷанбаи асосии худшиносӣ таълим аст ва он бояд хубтар ба роҳ монда шавад.

Бояд дар низоми таҳсилот зина ба зина худшиносиро ҳамчун маърифат, дониш ва як шавли шуур ба мардум омӯзонем. Бояд, ки ба ҷалби зиёӣ ва пажӯҳишгарон мо аввал атрофи андешаи худшиносӣ бо таъя ба асосҳои назариявӣ-илмии он муносибат кунем. Китоб ё дастуре таҳия намоянд, масъулоне, ки низоми таҳсилоту таълимтро дар кишвар ба зима доранд. Ва дар онҳо ба мардум як

қоидаи илман асоснок дар мавриди ҷӣ будани мафҳуми худшиносиро шарҳ диҳанд. Хусусиятҳо, чанбаҳо ва арзишҳое, ки ба он така мекунад, онҳоро муайян карда, худшиносиро ҳамчун фанни алоҳида таълим диҳанд. Дарси ватандорӣ, дарси худшиносӣ ҳатмӣ бошад. Шояд суолҳо ба миён оянд, ки дар ин замина дар мактабҳо фанҳое, омӯзонида мешавад аз қабилӣ таърихи халқи тоҷик, забони модарӣ, адабиёт ва дигар фанҳои ҷомеашиносӣ ки дар онҳо чанбаҳои худшиносӣ дар доираи зермавзӯҳо омӯзонида мешавад. Вале ин хеле кам аст.

Агар хоҳем, ки асоси ғояи миллӣ ва идеологияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро устувор кунем, бояд насли худшинос ва ватандӯстро тарбия кунем. Онро на танҳо дар эҳсос ва сухан балки дар шуур, дар маърифатомӯзӣ ва дарки мафҳуми худшиносӣ бо така ба дастурҳои зарурӣ омӯзонем. Дар ин раванд метавон дар замони ҷаҳонишавӣ аз арзишҳои маънавӣ ва фарҳангии миллати худ муҳофизат намуд. Ва яке аз вазифаҳои асосии ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз ҷумла азҳоби сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, ВАО ва дигар иттиҳодияҳои иҷтимоӣ таҳкими пояҳои худшиносии миллӣ ва суботи сиёсии кишвар мебошад.

Масъалаи худшиносии миллӣ дар шароити имрӯза доманаи васеъ паҳн мекунад. Зеро тақозои ҷомеаи муосир ҳамин аст. Аз як тараф, ҷаҳонишавӣ агар ҷавҳари асосии ҳастии миллат, фарҳанг, забон, урфу одат ва анъанаҳоро ба нобудӣ барад, аз ҷониби дигар, ба бегонашавии тафаккури миллӣ таъсир мерасонад. Ба хоҳири ҳифзи асолати миллӣ ҳар як давлат ба андеша, ё худ ғояи умумимиллӣ ниёз дорад, то он қутбнамое барои пешрафту тараққиёти минбаъда бошад.

Густариши пайвастаи худшиносии миллӣ ва таблиғи аҳамияти ваҳдати миллӣ дар миёни мардум бахусус наврасону ҷавонон бояд ҳамчун самти муҳимтарини қор ва меъёри асосии таълиму тарбия қарор гирад. Чунин ҳадаф бояд дар заминаи таъриху арзишҳо ва ҳувияти миллӣ ташаккул ёфта, ба воқеият, ниёзҳо ва дастовардҳои имрӯзаи ҷомеа ҷавобгӯ бошанд. Мардумро муттаҳид сохта, ба самти рушду созандагӣ раҳнамой кунад. Зеро ғояи сиёсӣ тафаккури созандаи мо

ваҳдат, ягонагӣ ва худшиносию ҳудогоҳии миллӣ шахсро водор месозад, ки ба қадри Ватан, муқаддасоти миллӣ, истиқлолият, озодӣ ва арзишҳои фарҳангиву ахлоқӣ бирасанд.

Эътирофи анъана, расму ойинҳои мардумӣ, така ба арзишҳои миллӣ, ҳифзи муқаддасоти ватан ва худшиносию ҳудогоҳии миллӣ василаест баҳри расидан ба заминаҳои нави созандагӣ ва давлатҳои тозаистиқлолро дар замони ҷаҳонишавӣ аз шикаст ҳифз сохтан.

Адабиёт

1. Бақозода С. Ташаккули фарҳанги маънавӣ бар асоси арзишҳои миллӣ. Душанбе, 2014.
2. Э. Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Ҷилди3. Душанбе: Ирфон, С. 369.
3. Шақурии Бухорой. Хуросон аст инчо – С. 238
4. Салимов А. Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо.// Тарбияи мутахассиси ватандӯсту бофарҳанг- С. 344.
5. Маҳмадҷонова М. Ваҳдати миллӣ ва пешрафти ҷомеа Истиқлолияти //Тоҷикистон ва ҳувияти миллии тоҷикон.- Душанбе, 2017.
6. Олимов К. Истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ. Душанбе- «Эрграф», 2013.

НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОПОЗНАНИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ В СОВРЕМЕННОМ СООБЩЕСТВЕ

Иброҳимзода Ф.Х.

Признание национальных традиций, обычаев, национальных ценностей, защита святости Родины и национального самосознания – это способ достижения новых основ и защита новых независимых государств от глобализации. Эта статья посвящена новым культурным явлениям и их восприятию среди таджиков, повышению уровня политической осведомленности людей, самосознания и уважения культурных и духовных ценностей

Ключевые слова: национальное самосознание, гуманизм, государственная независимость, национальное единство, национальная культура, глобализация,

мыслительная революция, арийская цивилизация, национальные ценности, народные промыслы, глобализация.

NATIONAL SELF-KNOWLEDGE CULTURAL TIES IN THE MODERN SOCIETY

Ibrohimzoda F.H.

Recognizing of traditions, national customs, rely on national values, the protection of Motherland's values and national self-consciousness is the way to reach the new constructional foundations and to protect the newly independent states in the time of globalization. The new cultural facts and their acceptance by Tajiks, raising the level of political and cultural perception of people, self-consciousness and exceed of cultural and moral values, were expressed in this article.

Keywords: national self-awareness, humanity, state independence, national unity, national culture, world view, mental revolution, Aryan civilization, national values, national crafts, globalization.

ВАЗЪИ ИМРӮЗАИ КАСБУ ӲУНАРӲОИ ЗАНОНА ДАР БАӲЪЕ
НОӲИЯӲОИ ТОӲИКИСТОН

Умедаи Тагай – унвончӯи ИФСӲ АИ ӲТ

Дар мақолаи мазкур оиди ӲунарӲои дастии бонувони баӲъе шаӲру ноӲияӲои ӲумӲуриши ТоӲикистон, бахусус ноӲияи Лахи сухан рафтааст. Аз Ӳониби Асозгӯзори сулӲу ваӲдати миллӣ – Пешвои миллат мӯӲтарам Эмомалӣ РаӲмон эълон гардидани солӲои 2019-2021 Ӳамчун «СолӲои рушди деӲот, сайёӲӣ ва ӲунарӲои мардумӣ» ва озод намудани Ӳунармандон аз андозии давлатӣ, наӲиши Ӳунар дар бозори дохилӣ ва Ӳи гуна муваффақ шудан дар бозори хориӲа мавриди таӲлил қарор гирифтааст. Баробари нигоӲ доштани меӲнати анъанавӣ, дар ӲунарӲои дастии бонувон технологияи нав низ Ӳорӣ карда шудааст. Ин тадбир имконият медиӲад, ки Ӳараёни кори Ӳунарманд осон гардид, истеӲсоли маӲсулот афзояд ва сифати он беӲтар гардад.

КалидвожаӲо: Ӳунарманд, бозор, қолин, намадмоӣ, қуроқдӯзӣ, Ӳуроббофӣ, рафидасозӣ, гулдӯзӣ, Лахи, касбу Ӳунар.

Ӳунармандоне, ки дар кишвари мо зиндагӣ мекунад, бо Ӳунари асили хеш фарӲангу тамаддуни гузаштагонашонро муаррифӣ менамоянд. Ӳунар Ӳамчун шиносномаи шахсии Ӳунарманд дар зиндагиаш наӲиши муӲимро мебозад. Ӳангоми мушоӲидаӲо дар байни Ӳунармандон муайян гардид, ки Ӳоло Ӳам Ӳунармандони тоӲик ба таври мукамал натавонистаанд маӲсулоти дастии хешро ба бозори ӲаӲонӣ бароранд. Ӳаст омилӲое, ки барои баровардани маӲсули дастии Ӳунармандон дар бозори ӲаӲонӣ монеа мегардад.

Якум, ин пурра тарғибу ташвиқ нагардидани Ӳунари асили Ӳунарманд дар арсаи ӲаӲонӣ мебошад. Аз соӲаи илми маркетинг маӲлум аст, ки асоси пешрафти бозор ин таблиғот (реклама) мебошад. Дар Ӳама давру замон мардум кӯшиш дошт, ки маӲсулоти баровардаи худашро таблиғ намояд. Ин кор дар бисёр маврид барои Ӳунарманд хеле муфид буд. Ӳунки бо ин васила Ӳунарманд метавонист молашро ба бозор барорад. Лекин бозори ӲаӲонӣ талаботӲои худашро дорад...

Дуюм, Ӳар як Ӳунарманд бояд моли босифатро истеӲсол намояд, зеро сифати маӲсулот аз даврони қадим то имрӯз дар мадди аввал меистод ва бо арзиши баланд харидорӣ карда мешавад. ИмрӯзӲо маӲсулоти дастии Ӳунармандон, ки аз ӲиӲати сифат хуб аст кам нестанд, аммо бо вучуди ин барои дар арсаи ӲаӲонӣ баромадани онӲо ва аз маӲсулот ба моли сифати аъло мубаддал гардонидан заӲмати зиёдро талаб менамояд.

Дар миқёси ТоӲикистон Ӳунармандони зиёде зиндагӣ ва фаъолият доранд, ки маӲсули дастранчи онӲо ба талаботи ӲаӲонӣ Ӳавобгӯ мебошад. Тибки мушоӲидаӲои муӲаққикони ватанӣ, маӲсулоти ӲунарӲои дастии онӲо сифатан бад набуда, дар бозори ӲаӲонӣ метавонад Ӳойи маӲсусро ишғол намояд. Вале имрӯзӲо маӲсулоте, ки ба воситаи техника ва саноат истеӲсол мегардад, тақрибан 80% бозори ӲаӲониро ташкил медиӲад. МаӲсулоти дастии бо сифати хуб тайёршуда низ дар бозори ӲаӲонӣ мавқеъ доранд, вале бо миқдори хеле кам. Ба Ӳамагон маӲлум аст, ки маӲсулоти дастӣ Ӳунари асил ба Ӳисоб рафта, аксарияти он дорои сифати хуб мебошад. ИмрӯзӲо маӲсулоте, ки Ӳунармандони босалиқа эҷод мекунад хеле зиёданд. Ӳунари асили онӲоро дар бозорӲои кишвар бараъло мушоӲида кардан мумкин аст. Аммо бо вучуди ин Ӳунари онӲо то Ӳол ба таври мукамал таблиғ нашудааст ва онӲо танӲо дар бозорӲои дохилӣ ба фурӯш баровада мешаванд.

Ӳангоми муқоиса маӲлум мегардад, ки ӲунарӲои дастӣ назар ба Ӳунари тариқӣ техника истеӲсол шуда хубтар ва босифаттар мебошад. Албатта, маӲсулоте, ки тариқӣ техника ва саноат бароварда мешавад, зебо буда, аксарияти онӲо ба талабот Ӳавобгӯянд. Лекин маӲсулоти дастӣ аз ӲиӲати эстетикӣ Ӳолибтар буда, ӲанбаӲои фарӲангӣ дар он зиёдтар инъикос меёбад. Масалан, Ӳунармандон кӯшиш мекунад, ки тамоми маӲорату малакаи хешро дар

хунарашон нишон диҳанд. Ин амал боиси зебо гардидани маҳсулоти дастӣ ва бо сифати аъло баромадани он мегардад. Ҳунарҳои дастии занона зиёдтар дар деҳот дида мешаванд. Занони ҳунарманд, ки бо ҳунарҳои дастӣ машғул мебошанд хеле зиёданд. Ҳунари дӯзандагӣ, адрасбофӣ, қурокидузӣ, гулдӯзӣ дар тамоми манотиқи кишвар рушд карда истодааст. Ин ҳунарҳо аз маҳсулотҳои саноатӣ фарқияти калон дорад.

Бо мақсади вусъат бахшидан ва бо назардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот бо ташаббуси Пешвои миллат “солҳои 2019 – 2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шудааст. Дар рушди ҳунарҳои мардумӣ саҳми қонун хеле назаррас аст. Аммо дар гузоришу барасиҳои ин мавзӯ саҳми қонун ё ба шакли умумигӯӣ ё комилан ба инобат гирифта намешаванд. Аз ин хотир мо тасмим гирифтём, ки чанде аз мушоҳидаҳои хешро роҷеъ ба ҳунарҳои қонунӣ баъзе аз ноҳияҳои ҷумҳурии маълумот диҳём. Ин маълумот дар натиҷаи сафарҳои хидмати мо ба даст омадааст.

Лаҳш яке аз ноҳияҳои қалонтарини водии Рашт ба ҳисоб рафта, дорои ҳунарҳои мардумии махсус мебошад. Мардуми ин ноҳия аз қонунҳои пеш ба ҳунарҳои мардумӣ ва анъанаҳои гуногуни миллии сару қор доранд. Шароити иқтисодӣ ва мавқеи ҷойгиршавии мардуми Лаҳсро водор месозанд, ки навъҳои мухталифи ҳунарҳои мардумӣ аз қабилҳои қилембофӣ, ресандагӣ (пашмресӣ, муинаресӣ), намадрезӣ, ҷуроббофӣ, қолинбофӣ, тоқидӯзӣ, гулдӯзӣ, қуроқдӯзӣ ва ғайра ривочу раванқ ёбанд.

Қолинбофӣ дар ин мавзӯ ва умуман дар ҷумҳурии яке аз ҳунарҳои қадима маҳсуб ёфта, мардуми он аз қадимулаём то ба имрӯз қолинро дар фарши хона ва ҳамчун моли бардеворӣ истифода мебарданд.

Аз мушоҳида бармеояд, ки ҳунарҳои дастии мардумӣ рӯз то рӯз аз байн рафта истодааст. Ҷойи қилем, қолинҳою дигар маҳсулоти ниёзи хонаи дастбофтшударо, ки ҳунармандони мардумӣ тайёр мекарданд, дар бозору дӯқонҳо қолину паласҳои саноатии ватаниву хориҷӣ, ки аз ҷиҳати экологӣ на ҳамеша тоза мебошанд, бар замми ин аз пастмондаи

ҳар хел партовҳои фулузиниву, синтетикӣ омода шудаанд ва ба саломатии инсон зараровар мебошад, истехсол мешаванд. Аз ҳамин сабаб барқарор кардани ҳунарҳои безарари мардумӣ ба ниёз омадааст. Ҳамин қорро ба хоҷаҳои рақобати солими базоргонӣ, бой қардонии бозори дохилӣ ва таъмини маҳсулоти безарар муфид медонем. Барои эҳёи ин ҳунарҳо бояд дар ҳар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурии ҳунари пешинаи қилембофӣ, қолинбофӣ, роҳравҳои дастии безарар барқарор карда шаванд ва сеҳу дӯқонҳои қолинбофӣ сохта шаванд, то сафӣ ҳунармандон зиёд гашта, ҳунари дастӣ инкишоф ёбад ва қолинҳои худӣ аз ҷиҳати тандурустӣ тоза, ба саломатӣ безарар фаровон истехсол гардад.

Таҷрибаи ноҳияи Лаҳш дар ин самт ибратбахш аст. Бо дастгирии Ҳукумати ноҳияи Лаҳш ҳунармандонро аз шаҳри Ҳучанд оварда, ба қонунҳои хонашин ҳунари қолинбофиро омӯзониданд ва инчунин дар Омӯзишгоҳи қасбии ноҳия низ ҳунари қолинбофӣ ба роҳ монда шудааст. Қолинро аз пашму риштаҳои пахтагин тавассути қоргоҳ мебофанд. “Қоргоҳ дастгоҳи бофандагӣ буда, тавассути он қилем, қолин, шерозҳои гуногун бофта мешавад. Дастигоҳи бофандагӣ тақрибан 5-6 ҳазор сол то мелод дар Аврупо пайдо шудааст, қисмҳои қоргоҳ 1-сутун: 2-синҷ: 3-ҳарак: 4-миёначӯб: 5-ғӯлачӯб: 6-лангак: 7-шона: 8-моқу иборат аст” [5. 61].

Риштаҳои пашмиро танҳо аз пашми гӯсқанд ҳунарманд, тавассути урҷуқ, ки ин асбоби ресандагӣ мебошад, бофта, баъди бофтани риштаро тавассути пусти анос ва пусти қормағз ранг мекунанд. Пусти аноси хушқшударо дар деғҳои қалон ҷӯшонида, ки аз он ранги сурх ҳосил мешавад риштаҳоро тар менамоянд. Ранге, ки аз пусти анос тайёр мешавад мардуми тоҷик аз қадим қорон расомӣ қорон ранг намудани ягон намуди ашё истифода мебаранд, ки сифати аъло дошта, рангаш қонунҳои дароз бевар намешавад. Ранги зардро аз пуҷоқи тари қормағз тайёр мекунанд, пуҷоқи қормағзро ҳам дар деғҳои қалон то рангоба шуданаш ҷӯшонида риштаҳои нимтайёри пашминро дар дохили деғ тар намӯда, як қанд соат ниғаҳ меқоранд ва баъд дар торҳои махсус мехушқонанд. Дигар намуди риштаҳои пахтагину

рангҳои гуногундоштаро аз шаҳри Хӯҷанд дастрас намуда қолин мебофанд. Маҳсули дастии ин бонувон серхаридор буда, талаботи мардум ба қолинҳои пашмину пахтагин, ки дар ин ноҳияи дурдасти ҷумҳуриямон зиёд мебошад.

Хунари қолинбофӣ дар ноҳияи Истаравшани Вилояти Суғд ҳам пеш рафтааст. Дар Коллечи хунарҳои мардумии ин шаҳр курси қолинбофӣ омӯзонида мешавад. Хунармандони ин коргоҳ бештар дар бофтани қолинчаҳои тасвири ё портретсозӣ машҳур мебошанд, ки фармоиши мизочонро тасвир намуда, дар назди дастгоҳ монда, аз рӯйи расм қолин мебофанд. Дар ин муассиса ҳаргуна ороишоти мувофиқи таъби мизочон низ тасвир намуда, бо риштаи пашмин ва пахтагини истеҳсол менамоянд. Муассисаи “Шохдурвон” бо қолинҳои истеҳсол намудааш машҳур буда, маҳсулоти он зиёдтар аз ҷониби Руссия, Ўзбекистон харидорӣ карда мешаванд. Дар ин коргоҳ намуди қолинҳои безарар зиёд мебошад, ки хешовандон дастаҷамъона қору фаъолият намуда, хунари меросии худро сайқал дода, ба насли оянда омӯхта истодаанд.

Дар шаҳри Истаравшан, то ҳол аз пӯчоқи пиёз ранги зард таёр менамоянд. Риштаҳои пахтагинро дар рангобаи ҷушонидашудаи пӯчоқи пиёз тар намуда, риштаи зард ҳосил мекунанд. Барои армуғони сайёҳон зиёдтар расмҳои шоирону, қахрамонони тоҷик ва дигар мавзӯҳои муҳими миллиро дар қолин бо тасвири бофташуда, дар шакли гобелен ба фурӯш баровардаанд, ки ҳар сайёҳ аз دیدани ин тасвирҳо ба вачд омада бо худ ҳамчун хотира аз ин қолинҳо, армуғон мебаранд.

Ҷуроббофӣ яке аз хунарҳои қадимаи мардуми тоҷик буда, аз риштаҳои пашмини истеҳсоли худӣ бофта мешавад. Қисми зиёди мардуми минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистон ба чорводорӣ машғуланд, ки иқлимашон нисбатан сардтар буда, ба тайёр намудани маҳсулоти пашмӣ бештар ниёз доранд. Масалан, ВМКБ ва ноҳияи Лахш макони чорвопарварӣ буда, хунармандони ин ҷо зиёдтар маҳсулотҳои аз пашми ҳайвонот ҳаргуна ашё истеҳсол менамоянд.

Хунармандони ин минтақаҳо намунаи маҳсулоти пашмиро таҳия менамоянд, ки ҳам дар дохили кишвар ва

ҳам берун аз он харидорону мизочони зиёдеро пайдо кардаанд.

Ҷуробхое, ки дар ноҳияи Лахш бофта мешаванд аз дигар минтақаҳои ҷумҳуриямон бо нақшу ниғор ва сифаташ фарқ менамояд. Бахусус ҷуробҳои бадахшӣ аз тарафи мизочон бештар дархост мешаванд, ки дар онҳо рамзҳои ориёӣ тасвир ёфтаанд. Дар маркази бофандагӣ натавон ҳуроб мебофанд, ҳамчунин камзӯлча, ҷемпер, шарф ва дигар маҳсулот истеҳсол карда мешаванд. Илова бар ин ҷуробҳои дигар халқу миллатҳоро ҳам тавассути нақшу ниғори хосаашон низ тайёр мекунанд. Инчунин аз сабаби он ки аксарияти мардуми ноҳияи Лахш ба чорводорӣ машғуланд ва ашёи хоми фаровони бофандагӣ доранд, дигар намуди ашёи талаботи рӯзгорро ҳам монанди бозичаҳои кӯдакона (шутурча, гӯсфанд, буз, хар, асп, хайма), намадҳои гуногуни ҷойникпӯшак, камзӯлчаҳои пашмин, кӯлоҳ ва амсоли инҳо, истеҳсол менамоянд. Ин гуна мол ҳамчун армуғон низ ба сайёҳони дохиливу хориҷӣ, ки ҳамчун хотираи сайёҳӣ бо худ бубаранд, пешкаш карда мешавад.

Ҷуробро асосан вобаста ба иқлим дар шаклҳои гуногун, аз рӯйи фармоиши одамон мебофанд. Дар ноҳияи Лахш хурду калон аз ҷуробҳои худӣ васеъ истифода мебаранд.

Ҷуробҳои маҳалҳои кӯҳистон бисёртар дароз буда, ба иқлими ҳамон ҷо мутобиқ карда шудаанд. Дар шароити имрӯза дӯхти яклухти ҷуробҳоро танҳо дар ноҳияи Ишкошим ва водии Бартанг дучор омадан мумкин аст. Ҷуробҳо дар шаклу андозаи гуногун бофта шуда, баъзан бофандаҳо онро то зону ва аз зону боло низ мебофанд. Ҷуробе, ки аз зону боло низ бофта мешаванд, танҳо аз рӯйи фармоиш, махсус барои ҷӯпонҳову шикорчиён пешниҳод мегардад. Дар замони пеш дар таги ҷуроб мисли кафш пораи алоҳидаи бофташударо илова мекарданд. Баъди ба вучуд омадани пойафзол омода намудани ин қисмати ҷуроб аз байн рафт.

Дар байни ҷуробҳо нақшу ниғорҳои гуногун дида мешаванд, ки ба номашон хеле мувофиқанд. Масалан, “Ажда пайкар”, “Аловгул”, “Пари товус”, “Синаи боз”, “Чархгардонак”, “Пай пишак”, “Гандумак”, “Чапу рост”, “Далқангул”, (кӯзагул, гули офтоба), “Чехтакгул”,

“Хеяк”, “Лолагул”, “Садбарг”, “Палосак” ва ғайра [2. 148-153].

Аз чумла, дар минтакаи Хатлон низ хунари чурббофӣ маъруф буда, дар ноҳияи Қубодиён як гурӯҳ занҳои хунарманд ба бофтани чӯроб машғул ҳастанд. Сокинони ноҳия ба мо иброз доштанд, ки модаркалонҳояшон дар замони пеш аз пашми гӯсфанд тавассути урчуқ (асбоби қадимаи риштаресӣ) ришта мересиданд ва аз риштаи ресидаашон гилем, чуроб, камзӯлча ва дигар ашёи рӯзгор тавассути чӯб – сихи дарахти анор мебофтанд. Бо гузашти замон ва тараққиёти илму техникаи муосир бонувони мо аз риштаҳои рангоранги истехсолшудаи саноатӣ ва аз симаҳои замонавӣ дар фаъолияти худ истифода мебаранд. Дар шаҳри ноҳияҳои Истаравшан, Қубодиён, Шаҳристон ҳам, хунармандони маҳаллӣ чуроб, камзӯлча, чемпер, кулоҳ, гарданбанд ва дигар ашёҳое, ки мардум истифода мебаранд, дӯхта ба мизочон пешниҳод менамоянд ва аз ин даромади хуб ба даст меоранд.

Аммо хунари дастӣ хеле кам ба назар расида, бояд дар ҳар шаҳри ноҳияи чумхурӣ дӯконҳои истехсолии махсуси ба ҳар як навъи хунар сохта ва ба истифода дода шавад, ки дар онҳо ҳам бонувоне, ки соҳиби хунар ҳастанд, кор кунанд ва ба занону духтарони хонашин хунари худро омӯзонанд, то хунари дастии онҳо аз байн наравад. Истехсоли пашму риштаи ватаниро, ки аз пашму пахта ва пилла истехсол мешавад ба роҳ монанд, то дар дӯкон ҳам хунароҳои дастиро омӯзанд ва ҳам тарзи омода ва ранг намудани риштаро, ки на танҳо хунари чурббофӣ, балки ҳама навъи хунароҳои дастӣ ривочу раванқ ёфта, ҳам бозори дохилӣ ва ҳам бозори ҷаҳониро бо молу маҳсулоти тоҷикӣ таъмин намуда дар байни дигар мамалики ҷаҳон ҷойгоҳи худро тавассути хунароҳои мардумӣ пайдо намоянд.

Қуроқдӯзӣ навъе аз хунари қадимаи бонувон буда, аз латтапора бо пайванди секунҷаю чоркунҷаи матоъҳои гуногунранг духта мешавад. Дар ноҳияи Лахш хунари қуроқдӯзӣ нисбати дигар хунароҳо хеле машҳур буда, болишту кӯрпаву кӯрпача ва бардеворӣ, ҷиҳози арӯсиро омода менамоянд. Ҳар як қуроқ хусусиятҳои фарҳангии худро дошта, секунҷа будани латтапораҳои он рамзи

тумор ва аз чашми бад эмин доштани навхонадоронро ифода менамояд. Аз замони пеш то инҷониб дар деҳаҳои Лахш дӯхтани ҷодари махсуси қуроқӣ барои арӯсон роиҷ аст [1. 211].

Асосан, дар маснуоти қуроқӣ нақшҳои ромбшакл ва секунҷа истифода бурда мешавад. Секунҷа рамзи туморро дорад, ки бинобар ривояти мардум шахсро аз чашми бад нигоҳ медорад. Ромб ё чоркунҷа, ки одатан хангоми сохтани лухтакҳо истифода мешавад, рамзи рӯи одамро дорад ва он симои руҳест, ки одамро аз ҳама гуна балову офатҳо, хусусан аз “чашми бад” эмин медорад [2. 148-154].

Рафидасозӣ хунари қадимаи тоҷикона буда, тавассути рафида нон, кулча, чапотӣ ва намудҳои дигари маҳсулоти хамаириро дар танӯр мепазанд. Рафида шакли гирд дошта, аз тарафи чапаш тасмаи махсусе дорад, ки хангоми дар танӯр нон часпонидан, дастро рост дар дохили он гузошта баъд ба танӯр нон мечаспонанд, ки хангоми боз гирифтани рафида аз даст наафтад.

Матои пахтагинро гирд бурида атрофашро ба тарафи чап духта, каме ҷояшро барои пур кардани маҳсулоти дохилиаш сурух мемонанд, боз тарафи рости матоъро гардонида, дар дохилаш коҳ ё пахта пур намуда, даҳони рафидаро дӯхта болояшро мисли кӯрпача рӯйдӯзӣ менамоянд, то ин, ки коҳ ё пахтаи дар дохилаш буда ҳар тараф парешон нашавад, сабаби коҳ пур кардани дохили рафида ин аст, ки вазни рафида нисбати рафидаи пахтагин сабук мебошад ва ба истифодабарӣ бештар мувофиқ аст.

Дар ноҳияи Лахш ба нақшу нигори рафида бисёртар аҳамият дода, рӯйкашаки рафидаро бо латтапораҳо қуроқдӯзӣ намуда зеб медиҳанд, инчунин тавассути риштаҳои рангаи бофташуда нақшҳои гуногун медӯзанд, ки бисёртар духтарон барои арӯсиашон харидорӣ менамоянд, хунармандон омода менамоянд.

Гулдӯзӣ хунари қадимаи бонувони тоҷик мебошад, ки тавассути сӯзан ва чангакҳои махсус ва риштаҳои ранга дар болои матои якранг дӯхта мешавад. Дар ноҳияи Лахш мо зиёдтар нақшҳои дӯхташударо мушоҳида кардем, ки хунармандон тавассути сӯзан дар матоҳои якранг тасвир мекарданд, дар он тасвири

гули куроқ, гулҳои садбарг, себарга, сабзавоту мевачот, паррандаву ҳайвонот, нишону парчам ва рамзи Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар болишту кӯрпаву кӯрпача, пардаву куртаҳои занона бо сӯзан дӯхта шудаанд, ки сайёҳон зиёдтар аз он барои хотираҳои сайёҳии худ дархост менамоянд ва инчунин гулдухтарон барои ҷиҳози арӯсӣ зиёдтар харидорӣ мекунанд. Чодари домоду арӯсии ин минтақа аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ фарқ намуда, дар чодар ва бардевориҳо нақши ду мурғобии сафед, ки дар дохили баҳри кабуд бо якдигар дар манзараи зебо наздики ҳам тавассути сӯзан тасвир карда дӯхта шудаанд. Рамзи ин мурғобиҳо бахти сафед ва доимо дар зиндагӣ хушбахт ва якҷоя будани навхонадоронро ба рамзи ифода менамояд. Ин маҳсулот бештар дар хонадони мардум дида мешавад.

Аз қадим дар шаҳри Истаравшан барои ҳар як домоду арӯс барои дӯхтар торпӯш, барои писар шоҳтоқпӯш омода менамудаанд. Вақте ки тӯй оғоз мешуд, навхонадорон торпӯш ва шоҳтоқпӯшро дар болои тахти кӯрпаву кӯрпачаҳо ё дар бари девори хона бо шакли секунҷа овезон менамоянд. То замоне ки зиндагии навхонадорон давом меёбад, болопӯш ва шоҳтоқпӯшро нигоҳ медоштанд, ки ин аз хотираи аз рӯзи якҷоя будан то абадро ифода менамояд. Ин анъанаи рамзии мардуми Истаравшан идома ёфта, то ҳол ба домоду арӯс торпӯшу шоҳтоқпӯш эҳдо карда мешавад. Аз замони қадим то кунун дар байни гулдӯзӣ як гулро чала, яъне нотамом мегузоранд. Сабабаш – касбу коре, ки то вақте ҳунарманд дар қайди ҳаёт ҳаст, анъанавии ҳунараш идома хоҳад ёфт ва ӯ ин анъанаро ба дигарон низ меомӯзонад, то ин ки ин касб аз байн наравад ва ба ояндагон ҳамчун мерос боқӣ монад.

Намадмоли яке аз ҳунарҳои қадимаи мардуми тоҷик буда, бештари занон ба намадмоли машғул мешуданд ва ҳоло низ хушбахтона ин ҳунарро идома дода истодаанд. Пашми гӯсфандро ба оби гарм тар намуда, якчанд нафар ҷамъ мешаванд ва намад мемоланд. Намдмоли кори душвор буда, як шахс аз ӯҳдаи ин кор намебарояд. Дар ин намуди ҳунар зиёдтар қувваи даст сарф мешавад. Намадмоли дар ин минтақа пешрафта буда, маҳсулоташ серхаридор мебошад.

Тақрибан ҳашт ҳазор сол пеш одамон ҳунари намадмолиро шурӯъ кардаанд. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқон сохтани намад баъди хонагӣ кардани гӯсфандони ваҳшӣ ба вучуд омадааст. Одамон дар аввал кӯшиш мекарданд, ки аз пашми ҳайвоноти ваҳшӣ намадмоли кунанд, аммо ин чандон кори осон набуд. Аз тарафи дигар, пашми ҳайвоноти ваҳшӣ бо ҳамдигар часпоиш надошт ва барои ғоз додан он қадар мувофиқ набуд. Аз ин сабаб, аз пашми гӯсфанд ва барра, ки пашмхояшон мулоим мебошад, истифода мекарданд. Чунки аз як сар гӯсфанд то 5 кг пашм ҷамъоварӣ намудан мумкин буд [4. 118-130].

Намадхое, ки дар минтақаи Лахш молида мешавад гулу намудаш аз намади минтақаҳои дигар фарқ мекунад, усули намадмолии ин минтақа аввал пашмро тоза карда дар болои матоъ пашмро гузошта ба болояш об пошида мепечонанд ва баъди чанд дақиқа боз кушода собун молида об мепошанд, то ин ки пашмҳо бо якдигар хубтар часпанд. Дар намадмолии ноҳияи Лахш бисёртар нақшҳои қачғулак ва расми ҳайвонот тасвир шудааст. Нақше, ки барои ороиши намад тасвир шудааст бо риштаҳои рангаи пашмин, ки ҳунарманд ҳудаи бо рангҳои бозорӣ ранг карда шуда гулпартоӣ менамояд ва барои намоен шудани гулаш гирду атрофашро бо риштаи пашмин медӯзад. Канорҳои намадро бо риштаҳои сафеду сиеҳи тобдошудаи дуранга медӯзанд, то нақшу нигори дар намадбуда маълум гардад.

Аз намад боз қулоҳи қирғизӣ тайёр менамоянд ва ҳар меҳмоне, ки ба ноҳияи Лахш меравад ҳатман дар вақти бозгашт ҳамчун тӯхфа қулоҳи қирғизӣ ҳада менамоянд. Ин қулоҳи намадини аз пашми сафед ва аз ҷиҳати экологӣ тоза буда, азбаски ноҳияи Лахш офтоби тез ва шамоли сард дорад, сари инсонро аз ҳардуи иқлим (сармо ва гармо) эмин нигоҳ медорад. Инчунин чойникпӯшакҳо, барои курсии нишаст намадҳои хурду мувофиқ омода менамоянд. Ҳунармандон ҳунарҳои дастии худро инчунин ба ҷумҳурии ҳамсоя бурда мефурӯшанд ва даромади хуб ҳам ба даст меоранд.

Боварӣ дорем, ки бо ғамхории Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳунармандони мардумӣ аз супоридани андози давлатӣ озод гардиданд ва

бонувони хунарманди Лахшу Истаравшану ноҳияҳи дигар низ баробари озод гардидан аз андоз боз ҳам хунари хешро сайқал дода, на фақат дар ноҳияҳои худ, балки берун аз онҳо низ сахм мегузоранд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ин ноҳияҳо хунарҳои номбурда ба таври ғаёб амал мекунанд. Чунки ин хунарҳо аҳамияти бузурги тарбиявӣ эстетикӣ дошта, сатҳи маърифатнокӣ баланд мебардоранд ва ҳам талаботи иҷтимоиро қонеъ мегардонанд. Бояд мардум аз нав ба касбу хунарҳои миллӣ рӯ оранд, зеро дар замони соҳибистиклолӣ ҳар як хунарманд метавонад тавассути дастранҷи хеш фарҳангу тамаддуни халқи тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Хулоса ин аст, ки хунармандони тоҷик метавонанд маҳсулоти дастии худашонро на танҳо дар бозори дохилӣ, балки дар бозори ҷаҳонӣ низ ба фурӯш бароранд. Ҳангоме, ки хунарманд хунарашро дар арсаи ҷаҳонӣ мебароранд, ин боиси муаррифии фарҳанги ҳамон миллат ва давлат мегардад. Инчунин ба буҷаи оилаи худ ғоидаи хуб ба даст меорад.

Адабиёт

1. Ершов, Н.Н. Одежда // Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе: Дониш, 1966. – вып.1. – 310 с.
2. Носирова, Л. Қуроқдӯзӣ // Фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик. - №3 – Душанбе: Аржанг, 2017.
3. Раҳимӣ, Д. Касбу хунарҳои анъанавӣ тоҷикон. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2015. – 152 с.
4. Раҳматов, Б. Қолинбофӣ. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1. – С. 61.
5. Холмуродов, З. Фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик. – №2. – Душанбе: Ирфон, 2016.

НЫНЕШНЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ РУЧНОГО РЕМЕСЛА ЖЕНЩИН В НЕКОТОРЫХ РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

У. Тағай

В статье речь идёт о ручном ремесле женщин в некоторых городах и районах Республики Таджикистана. В данной ста-

тье подвергается анализу некоторые итоги объявления со стороны Основателя национального мира и единства, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона 2019-2021 гг. «Годы развития села, туризма и народного ремесла» и освобождение ремесленников от государственного налога, а также вопросы реализации этих товаров во внешнем рынке. С сохранением традиционного труда, в ручном ремесле женщин внедрено новая технология. Это мера облегчить процесс работы ремесленников и в то же время даёт возможность расширить производства продуктов и улучшать их качества.

Ключевые слова: ремесленник, рынок, ковёр, войлочное производство, вышивание, искусства вышивание курука, вязание чулок и носков.

THE CURRENT SITUATION OF WOMEN'S MANUAL CRAFT IN SOME REGIONS OF TAJIKISTAN

U. Tagay

This article deals with the handmade skills of women in some cities and districts of the Republic of Tajikistan, especially the Lakhsh district. This article analyzes the announcement by the Founder of the National Peace and Unity, the Leader of the Nation Dear Emomali Rahmon 2019-2021 as “Years of rural development, tourism and folk crafts and the exemption of craftsmen from the state tax and at the same time the place of crafts in the domestic market and how to implement these products in the overseas market. The preservation of traditional national labor in the manual skill of women introduced a new technology. This measure enables the national skills of the Tajik people to facilitate the work of artisans and at the same time provides opportunities to expand the products of production and improve their quality.

Key words: craftsman, market, carpet, felt production, embroidery of art, embroidery of a chicken, knitting stockings and socks.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ "ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН"

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в "Правилах для авторов", публикуемых в каждом номере журнала.

Рукописи, оформленные не по правилам, редакцией не принимаются. Замечания по содержанию и оформлению статей необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике, отклонить.

Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о её публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяются в зависимости от даты поступления её окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОЕ, КИ БА "АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ АИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН" ПЕШНИҲОД ШУДААНД

Мақолаҳои ба идора расида, таъхирот гузашта (таъхирот азъои таъхирот – мутахассисони бахшҳои марбутан илм мегузаронанд), сипас тибқи тартиботи муқарраршуда қабул карда мешаванд. Талабот ба таъхирот кардани мақолаҳо бо унвони "Қоидаҳои барои муаллифони" дар ҳар шумораи маҷалла ҷоп мешавад.

Дастнависи мақолаҳои, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, идора қабул намекунад. Эродҳои он ба мазмун ва сохтори мақолаҳо бояд пеш аз супурдан ба таъхирот ислоҳ карда шаванд.

Сипас ба мақолаҳо бо тартиби муайян, аз ҷониби ҳайати таъхироти маҷалла ё мутахассисони ба мавзӯи мақола алоқаманд, (номзад ва докторҳои илм) таъхирот дода мешавад.

Таъхирот бояд хусусиятҳои илми мақола, аз ҷумла, навоарӣ дар масъалагузори, муҳимият, арзишҳои фактологӣ ва таърихӣ, дақиқ будани иқтибосҳо, услуби баён, корбурди манбаъҳои муосир ва инчунин камбудии ҷойдоштаро фаро гирад. Дар ҳулосаи таъхирот бояд баҳои умумӣ ва тавсияҳои барои нашр ё баъд аз ислоҳ нашр кардан, ё барои таъхироти иловагӣ гирифтани аз мутахассиси марбут ба мавзӯ, ё ба ҷоп тавсияи надодани қайд шаванд.

Ҳаҷми таъхирот бояд на камтар аз як саҳифа бошад.

Мақолае, ки ба таъхирот зарурат дорад, бо қайду эродҳои муқаррарӣ ва муҳаррир ба муаллифони баргардонида мешавад. Муаллифони бояд ислоҳоти заруриро ба мақола ворид карда, нусхаи охири мақолаҳо яқоя бо шакли электронии он ва матни дастнависи аввала ба идора супоранд. Пас аз таъхироти муаллиф, мақола дубора барои таъхирот фиристода мешавад ва ҳайати таъхироти қарори нашр шудани онро мебарорад.

Мақола ҳамон вақт барои нашр пазируфта мешавад, ки таъхироти ба он дода шуда мусбат бошад ва ҳайати таъхироти онро ҷонибдорӣ намоянд. Тартиб ва навбати ҷопи мақола ба санаи расидани нусхаи охири ислоҳшуда ба ҳайати таъхироти вобаста мебошад.

Таъхиротнависӣ ба мақола ба таври махфӣ сурат мегирад.

Ошкор кардани ҷузъиёти махфии таъхирот ҳуқуқи муаллифро вайрон мекунад. Нусхабардории мақолаҳои барои корҳои шахсӣ ба муқаррарзон иҷозат дода намешавад.

Муқаррарзон ва инчунин ҳайати таъхироти то лаҳзаи аз ҷоп баромадани мақола ҳуқуқи истифодабарии маълумоти дар мақолаҳо дарҷшударо надоранд.

RUES OF REVIEWING ARTICLES PRESENTED TO THE ACADEMIC PERIODICAL JOURNAL "PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE AND LAW NAMED AFTER A. BAHOVADDINOV OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN"

Articles coming to the editorial board will pass preliminary expert examination (it is carried out by associate editors – specialists in the corresponding branch of science) and are accepted in accordance with the established procedure. Requirements to registration of the original are provided by article in "Rules for the authors" published in each issue of the journal.

The manuscripts issued not by rules aren't accepted by edition. Remarks according to the contents and registration of articles need to be eliminated before transfer of the text on reviewing.

Then articles are reviewed without fail by associate editors of the journal or experts of the corresponding specialty (candidates and doctors of sciences).

The review has to contain reasonable transfer of qualities of article, including scientific novelty of a problem, its relevance, factual and historical value, citing accuracy, style of a statement, use of modern sources, and also motivated transfer of its shortcomings. In the conclusion the general assessment of article and recommendation for an editorial board – to publish article, to publish it after completion, to direct on the additional review to the specialist in a certain subject, to reject is given.

Review volume – not less than one page of the text.

The article adopted to the publication, but needing completion goes to authors with remarks of the reviewer and editor. Authors have to make all necessary corrections to a final version of the manuscript and return to edition the corrected text, and also its identical electronic option together with the original version of the manuscript. After completion article is repeatedly reviewed, and the editorial board makes the decision on its publication.

Article is considered to be accepted to the publication in the presence of the positive review and if it was supported by associate editors. The order and sequence of the publication of article are defined depending on date of receipt of its final version.

Reviewing of the manuscript is carried out confidentially. Disclosure of confidential details of reviewing of the manuscript violates the rights of the author. Reviewers aren't allowed to make the copy of articles for the needs.

Reviewers, and also associate editors have no right to use in own interests information containing in the manuscript before its publication.

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Ҳайати таҳририяи маҷалла ба тавачҷуҳи муаллифони мерасонад, ки мақолаҳои худро дар шакли чопию электронӣ, бо назардошти ҷанбаҳои илмию амалии таълифот ирсол намоянд.

Дар маҷаллаи Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақолаҳои чоп мешаванд, ки натиҷаи таҳқиқот оид ба масъалаҳои илмҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ марбут бошанд.

Мақолаҳои мутобиқ ба қоидаҳои мазкур бо тавсияномаи яке аз шӯбаҳои Институти ё яке аз аъзои ҳайати таҳририя барои чоп қабул карда мешаванд.

Ҳаҷми мақолаҳои якҷоя бо тасвир, ҷадвал, нақшаҳои вожаҳои калидию фишурдаи мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд то як ҷузъи чопӣ (то 12 саҳифаи чопи компютерӣ) бошанд. Фишурдаи мақола ба як забон на зиёдтар аз чор ҷумла ва миқдори калидвожаҳои бояд то даҳ адад бошанд. Матн бояд дар файли барномаи Microsoft Office Word пешниҳод шуда, андозаи ҳарфҳои 14, гарнитурани Times New Roman (барои мақолаҳои русӣ ва англисӣ), Times New Roman Tj (барои мақолаҳои тоҷикӣ), фосилаи 1,5 ва канолаҳои матн аз ҳар тараф – 2,5 см бошанд. Корбурди ҳарфҳои хоси тоҷикӣ дар мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурани Times New Roman Tj, фишурда ва калидвожаҳои хатмист. Саҳифаҳои бояд рақамгузорӣ шуда бошанд.

Ба мақола тавсияи муассиса (барои муаллифони беруна), тақризи шӯбаи марбути Институти, фишурда, калидвожаҳои (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар ду нусха, бо нишондоди унвони мақола, сарҳафти ном ва насаби муаллиф ҳамроҳ карда мешаванд.

Барои чоп маводи таҳқиқотие, ки қаблан дар дигар нашрияҳои чоп нашуда бошанд, қабул карда мешаванд. Дар охири мақола, баъд аз матн ва фишурдаи рӯйхати адабиёти истифода шуда зикр гардида, аз тарафи чоп номи муассисае, ки мақоларо пешниҳод кардааст, инчунин маълумот дар бораи муаллиф, телефон ва имзои муаллиф (муаллифони) оварда мешавад.

Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда мушаххасоти зеринро бояд қайд кард: а) барои китобҳои – насаб ва сарҳафти ном ва номи падар, унвони пурраи китоб, макони чоп, нашриёт, соли нашр, рақами ҷилд, саҳифа; б) барои мақолаҳои аз маҷаллаву маҷмӯаҳои – насаб ва сарҳафти ном ва номи падар, унвони пурраи мақола, номи маҷалла ё маҷмӯа, соли нашр, шумора ва саҳифа (барои маҷмӯа). Ҳангоми иқтибоси тақрири аз як манбаъ шакли маълумии ихтисоршавӣ истифода мешавад.

Агар дар матн ҷадвалҳои оварда шуда бошанд, нусхаҳои иловагии онро дар варақ чоп карда, бо нишон додани саҳифаи матлуб ба мақола ҳамроҳ кардан лозим аст.

Дар ҳолати баргардонидани мақола ба муаллиф барои ислоҳот ё ҷиҳати таҳрир, муаллиф бояд ислоҳоти заруриро ворид карда, нусхаи охирини ислоҳшударо якҷоя бо нусхаи аввалӣ, инчунин шакли электронии мақолаи ислоҳшударо дар муддати то 3 рӯз ба идора бозгардонад.

Масъулияти истифодаи маълумоте, ки барои чопи озод иҷозат нест, мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба дӯши муаллифони аст.

Идораи маҷалла ҳуқуқи ихтисорнамудан ва ба дастнависҳои тағйирот ворид карданро дорад.

Мақолаҳои, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, барои чоп қабул карда намешаванд.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В журнале "Известия Института философии, политологии и права Академии наук Республики Таджикистан" печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по философским, социологическим, политологическим и юридическим наукам.

2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии, в соответствии с настоящими правилами.

3. Объем статьи не должен превышать 1-го п.л. (до 12 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова, приводимые в конце статьи. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.

4. К статье прилагаются направление от учреждения (для внешних авторов), рецензия соответствующего Отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языке) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора.

5. Статья принимается в одном экземпляре, в текстовом и в электронном вариантах. Статья должна быть напечатана: на компьютере, с одной стороны листа, через 1,5 (полуторный) интервал, в файле Microsoft Office Word, размером шрифта 14, гарнитура Times New Roman (для русских и английских текстов), Times New Roman Tj (для таджикских текстов), интервалом 1,5, поля с каждой стороны – 2,5 см. В статье обязательно использование таджикского шрифта для таджикских текстов гарнитурой Times New Roman Tj, аннотации и ключевых слов. Страницы должны быть пронумерованы.

6. В конце статьи после текста аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, а также сведения об авторе, телефон и подпись автора (авторов).

7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:

а) для книг - фамилию и инициалы автора, полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;

б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора, название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.

8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.

9. В случае возвращения статьи автору для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования, автору необходимо в трехдневный срок внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.

10. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

11. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.

12. Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором (авторами).

Адрес редакции: Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, Институт философии, политологии и права им. А.Баховадинова Академии наук Республики Таджикистан.

RULES FOR AUTHORS

The Editorial Board requires from the authors to submit their papers to the editor, in printed and electronic forms, paying special attention to the scientific and practical aspects of their works.

The Academic Legal Journal publishes scientific articles on the results of research on legal sciences.

Articles are accepted for publication on the recommendation of one of the departments of the Institute or one of the board members, in accordance with these rules. The paper should not exceed one unit (up to 12 pages of computer text), including drawings, tables, graphs, summaries and keywords in Tajik, Russian and English, given at the end. Abstract in the same languages should contain no more than four sentences and the number of keywords should be given up to ten words and word combinations. The text should be presented in the Microsoft Office Word program: font size - 14 headset - Times New Roman Tj, line spacing - 1.5, farmland - 2.5 cm on all sides. The use of specific Tajik letters in the materials prepared in the Tajik language, as well as keywords and annotations are necessary. Pages must be numbered.

To the article should be attached a cover letter from the institution (for foreign authors), review of the relevant department of the Institute, abstracts and keywords (in Tajik, Russian and English) in duplicate, with the name of the article, initials and surname of the author.

Accepted for publication research materials should not previously be published in other publications. At the end of the article after the text and annotations there should be given a list of references, on the left side one should indicate the name(s) of the institution that submit the article(s), as well as information about the author(s), telephone and signature of the author (s).

When making a list of references one should indicate: a) for books - surname and initials of the author(s), full name of the books, place of publication, the publisher, year of publication, volume number, page; b) for journal articles and collections - surname and initials of the author, article title, journal title or collection, year of publication, and page number (for collection). After repeated references to the same literature standard abbreviations are acceptable.

To existing tables in the text one should print a duplicate of the tables indicating the page to which the tables belong.

In the case of the return of the article to the author for substantial corrections or its final editing, one should make any necessary corrections in the final version of the manuscript to the editor and return the corrected text, as well as its electronic version identical with the original version of the manuscript.

Responsibility for the use of the data, not intended for open publication lies on the authors of articles in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.

The editors reserve the right to make editorial changes and reduction of manuscripts.

Articles that do not meet these rules will not be accepted for the publication.

*Ба матбаа супорида шуд 15.12.2019
Барои нашр имзо шуд 18.12.2019
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 14,8. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр ____ нусха. Супориши №__.*

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҚТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*